K 2945/81

9380

عہد سنہ کا رموز

شجرہ

(شنجاک تاریخ ماتپریاللری 37)

1009380

شنجاک خلق مرکزی

مەسئۇل مۇھەررىرى: دىلدار ئەزىز
مۇھەررىرى:
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: تۇردى قادىر نازىرى

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى (37)

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى ھەيئىتى

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشىر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جىيەنجۇڭ كوچىسى 54 №)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
ش جاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مم 1/32
باسما تاۋىقى: 9
1994 - يىل 2 - ئاي 1 - نەشرى
1994 - يىل 2 - ئاي 1- بېسىلىشى
تىراژى: 1—— 24,00
ISBN 7 — 228—02735—3/K·286
باھاسى: 3.00 يۈەن

مۇندەرىجە

تىلەك ۋە ئۈمىد..... ئىبراھىم روزى
(جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئار كو-
مىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى) .....
— شائىر ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ 70 ياشقا توشقانلىقى
مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن «ئا. ئۆتكۈر ئەسەرلىرى
ھەققىدە مۇھاكىمە يىغىنى» دا سۆزلەنگەن سۆز..... 1
«12 مۇقام» نىڭ قۇتقۇزۇۋېلىنىش جەريانى توغرىسىدا
ئەسلىمە..... ۋەن تۆشۇ
ئابدۇرىشىت ھاپىز تەرجىمىسى 9
شىنجاڭ كىنو ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى توغرىسىدا
..... نۇر مەھەممەت زامان ... 36
30 - يىللاردىن كېيىنكى ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقى
ھەققىدە .....مۇھەممەت ئەيسا 88
سەھنە ھاياتىمدىن قىسقىچە ئەسلىمە .....
..... زەينەپخان سىدىق...
رەتلىگۈچى: مەھەممەت ئەيسا 125
ئاتاقلىق مانىسچى يۈسۈپ ماماي.....
..... توقۇبۇبۇ ئىسھاق قىزى... 155
ئۇيغۇر ئەل ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرى .....
..... ئىمىنجان ئەخمىدى... 199
نىمشېھىت ئەرمىيا ئىلى سايرامىنى ئەسلەيمەن .....

ئەرشەدن تاتلىق..... 226
ئىلغار ماتارىپچى، دراماتورگ ئابدۇللا روزى
تۇرسۇن بارات..... 248
مەكتەپ ناھىيەسىنىڭ مەدەنىيەت تەرەققىيات
ئەھۋالى..... مۇتەللىپ سەيىت، ئادىل مۇھەممەت..... 255
قۇتلۇق كۇندىكى ئالقش سادالرى .....مەمەت ئەيسا..... 279

تىلەك ۋە ئۈمىد

ئىبراھىم روزى

(جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى)

ھۆرمەتلىك خانىملار، ئەپەندىلەر، يولداشلار:

بۈگۈن بىز ئۆزىنىڭ مېھنەت ئەجرى ۋە ئەقل-پاراسىتى بىلەن خەلقىمىزگە كۆپلەپ مەنىۋى ئوزۇق بەرگەن، ۋەتىنىمىزگە ۋە مىللىتىمىزگە ئۆچمەس شان-شەرەپلەرنى كەلتۈرگەن ئالىم، شائىر ۋە يازغۇچى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ 70 ياشقا تولۇشقانلىقىنى قۇتلۇقلاش ۋە ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى مۇھاكىمە قىلىش مۇناسىۋىتى بىلەن بۇ يەرگە جەم بولدۇق. مەن ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەش 7-نۆۋەتلىك كومىتېتىغا ۋە سىياسىي كېڭەش تارىخ ماتېرىياللىرى كومىتېتىغا ۋاكالىتەن بۇ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىمىزنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېچىلىشىغا، زامانىمىزنىڭ ۋەتەنپەرۋەر ئالىمى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ تېنىنىڭ سالامەت، ئىجادىيىتىنىڭ تېخىمۇ مول بولۇشىغا چىن قەلبىمدىن تىلەكداشمەن.

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندى 1923-يىلى قۇمۇل شەھرىدە تۇغۇلغان بولۇپ، 1942-يىلى سابىق شىنجاڭ شۆيۈەن

نەزەرىيە تەتقىقاتى

ننىڭ پىداگوگىكا ئىنستىتوتىنى پۈتتۈرگەن. ئۇ خىزمەتكە قاتناشقاندىن بۇيان ئاساسەن ئىلىم - پەن ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇ ئىلگىر - ئاخىرى بولۇپ ئوقۇتقۇچىلىق، مۇھەررلىك، تەرجىمانلىق خىزمەتلىرىنى ئىشلىدى. ئازادلىقتىن كېيىن ئۇ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنى ئاكتىپ ھىمايە قىلدى. پارتىيەنىڭ رەھبەرلىكىدە ئۆز ئىقتىدارىنى ئىزچىل ھالدا جارى قىلدۇرۇپ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى، تىل - تەرجىمە، تىل تەتقىقاتى ئىشلىرى ئۈچۈن كۆرۈنەرلىك تۆھپىلەرنى قوشتى. بولۇپمۇ پارتىيەنىڭ 11 - نۆۋەتلىك 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، ئۇ ئۆزىنىڭ ئىلىم - پەنگە ۋە ئىلمىي ئىجادىيەتكە بولغان قىزغىنلىقىنى تېخىمۇ ئۇرغۇتۇپ، پارتىيەنىڭ ئىدىيەسى ئازاد قىلىش، تېخىمۇ دادىل بولۇش چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشتى. پارتىيەنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىنى ئاساس قىلىش، سىرتقا قارىتا ئىشىكىنى ئېچىۋېتىش، ئىسلاھاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش ئاساسىي لۇشىيەنگە قىزغىن ئاۋاز قوشتى؛ تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ، پارتىيەنىڭ ھەر خىل ئەمر - پەرمانلىرىغا بىقىنىدىن ماسلاشتى. جەمئىيەتىمىزدىكى ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زاتلار بىلەن بىرلىكتە، پارتىيەنىڭ كەڭ بىرلىك سەپ تۈزۈش ئاستىغا زىچ ئۇيۇشۇپ، ۋەتىنىمىزنىڭ بىرلىكى ۋە ئىشلىرىمىزنىڭ گۈللەپ ياشنىشى ئۈچۈن ئەجىر سىڭدۈردى. پارتىيەمىزنىڭ يېقىن دوستلىرى قاتارىدا سىياسىي كېڭەش ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتىغا ئەزا بولۇش جەريانىدا سىياسىي كېڭەشنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك بىرلىك سەپ پائالىيەتلىرىگە ئاكتىپ قاتناشتى، مىللىي مائارىپنى تېز تەرەققىي قىلدۇرۇش، جەمئىيەتىمىزدە مەنىۋى ئەخلاق تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشنى كۈچەيتىش، بولۇپمۇ مەكتەپ مائارىپىدا ئەخلاق تەربىيىسىنى كۈچەيتىش، پارتىيەنىڭ سىرتقا قارىتا ئىشىكىنى

ئېچىۋېتىش سىياسىتىگە ماسلىشىپ، چەت ئەللەردىكى جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنى شىنجاڭدىكى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا مەبلەغ سېلىشقا رىغبەتلەندۈرۈش قاتارلىق مەسىلىلەر توغرىسىدا ھۆكۈمەتكە كۆپ قېتىم تەكلىپ لايىھىلەرنى سۇنۇپ، شىنجاڭ ئىقتىسادىنىڭ تېز سۈرئەتتە تەرەققىي قىلىشى، جەمئىيەت ئەخلاقىنىڭ ساغلام بولۇشى ئۈچۈن تېگىشلىك ھەسسىسىنى قوشتى.

تارىخ ماتېرىيالىنى خىزمىتى سىياسىي كېڭەش بىرلىكىنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى. ئۇ جەمئىيەتتىكى كۆپىنى كۆرگەن كىشىلەرنى ئەترايىغا زىچ ئۇيۇشتۇرۇپ، شۇلار ئارقىلىق شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا يۈز بەرگەن ھەرخىل مۇھىم ۋەقەلەر ۋە شۇ دەۋر، شۇ زامانغا مۇناسىۋەتلىك كىشىلەرنىڭ كەچۈرمىشلىرىگە ئائىت بىرنەچچە قول ماتېرىيالالارنى رەتلەپ، تەھرىرلەپ، مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىش ئارقىلىق، كىشىلەرگە ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى بېرىش بىلەن بىر چاغدا، ھازىرقى زامان ياشلىرىنى ئۆتكەن تارىختىن خەۋەردار قىلىش، كەلگۈسىدىكى تارىخ تەتقىقاتچىلىرى ئۈچۈن بىرنەچچە قول ماتېرىيال تەييارلاشنى مەقسەت قىلىدۇ. ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندى ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ تارىخ ماتېرىيالىنى كومىتېتىغا ئەزا بولۇش جەريانىدا، كومىتېتىمىزنىڭ خىزمىتىنى زور كۈچ بىلەن قوللىدى. كومىتېتىمىزنى تارىخىي قىممىتى بىرقەدەر چوڭ بولغان ماتېرىيالالار بىلەن تەمىنلىدى، كومىتېتىمىزنىڭ خىزمەتلىرىگە كۆپ قېتىم ئىجادىي پىكىرلەرنى بېرىپ، كومىتېتىمىزنىڭ خىزمەتلىرىنى تېخىمۇ ياخشى ئىشلىشىمىزگە يارەملەشتى.

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندى ئۇزۇن يىللاردىن بېرى پارتىيەمىز بىلەن بىرەكلىكنى ساقلاپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ئۈچۈن ھارماي - تالماي كۆرەش قىل

دى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىجادىي ۋە ئىلمىي پىكىرلىرىنى ھەرخىل توغرا يول ئارقىلىق ئوتتۇرىغا قويۇپ، پارتىيىمىز ۋە ھۆكۈمىتىمىز ھەرخىل مىتىنگ ۋە سىياسەتلىرىنى بەلگىلەش ئۈچۈن قىلىشقا يارەملەشتى. ئۇنىڭ ئېسىل روھى دېموكراتىك زاتلاردا بولۇشقا تېگىشلىك ئەتىنى سۆيۈش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ھەمايە قىلىش، ھۆكۈمەت ئىشلىرىغا ئارىلىشىش ۋە ھۆكۈمەت بەلەن خەلق ئوتتۇرىسىدا كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىشتىن ئىبارەت تارىخ ئۆز زىممىسىگە يۈكلىگەن شەرەپلىك ۋەزىپىنى مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ئادا قىلدى. ئۇ ئۆزىدىكى بۇ خىل گۈزەل خىسلەتنى مەيلى شېئىرىي داستانلىرىدا بولسۇن ياكى يىرىك ئەسەرلىرىدە بولسۇن ئالاھىدە ئۆزگىچە ئۇسلۇب بىلەن ئىپادىلەپ كەلدى.

پارتىيىنىڭ 11 - نۆۋەتلىك 3 - ئومۇمىي يىغىنى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ ئىجادىي ھاياتىنى قايتا باشلاتتى. ئۇ پارتىيىمىزنىڭ فاكىجىن، سىياسەتلىرىگە قىزغىن ئاۋاز قوشۇپ، 3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىنكى قىسقىغىنا 15 يىل ئىچىدە خەلقىمىزگە كۆپلەپ مەنىۋى ئوزۇق ۋە ئىلمىي مېۋىلەرنى تەقدىم قىلدى. ئۇ «تۈركىي تىللار دىۋانى» بىلەن «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ تەرجىمە - تەھرىرلىك خىزمىتىگە قاتناشتى. «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ نەزمىي يەشمىسىنى ئىشلەشتە پېشقەدەم ئالىم ئەخمەت زىيائى بىلەن بىرلىكتە مەسئۇل مۇھەررىرلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىدى. ئۇنىڭدىن سىرت مەزكۇر ئىلمىي بۈيۈك ئەسەر، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى، ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە سەنئىتى توغرىسىدا 30 پارچىغا يېقىن ئىلمىي ماقالە يېزىپ ئېلان قىلدۇردى. بۇ ماقالىلەرنىڭ كۆپ قىسمى مۇناسىۋەتلىك يىغىنلاردا ئوقۇلۇپ، كۆپچىلىكنىڭ يۇكسەك باھاسىغا ئېرىشتى.

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندى 40 - يىللارنىڭ بېشىدىن باشلاپلا ئەدەبىي ئىجادىيەتكە كىرىشكەن. مۇشۇ يېرىم ئەسىر- دىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە ئۇنىڭ 500 پارچىدىن ئوشۇق شېئىرى ئېلان قىلىندى. بۇ شېئىرلاردىن تالانلىق ئۇچ توپلام ۋە ئىككى داستان ئەسىر قىلىندى. داستانلاردىن «قەشقەر كېچىسى» 1981 - يىلى مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۇنىچى قېتىملىق ئەدەبىي ئىجادىيەت مۇكاپات يىغىندا بىرىنچى دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. «ئىز» ۋە «ئويغانغان زېمىن» دىن ئىبارەت ئىككى پارچە تارىخىي رومانى ئېلان قىلىنىپ، ئاپتونوم رايونىمىز ۋە چەت ئەللەردىكى كەڭ كىتابخانلارنىڭ يۇكسەك باھاسىغا ئېرىشتى. ئا. ئۆتكۈر ئەپەندى يەنىمۇ زور ئىجادىي غەيرەت بىلەن يېقىندا يەنە «ئويغانغان زېمىن» نىڭ ئىككىنچى قىسمىنى نەشرگە تاپشۇردى.

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ ئىجادىي ئەسەرلىرى ۋە ئىلمىي پائالىيەتلىرى مەملىكەت ئىچىدىلا ئەمەس، ھەتتا خەلقئارالىقمۇ ئالاھىدە تەسىر كۈچىگە ئىگە.

ئۇ 1986 - يىلى ئامېرىكىنىڭ لوس ئانژېلس شەھىرىدە 14 دۆلەت ئالىملىرى قاتناشقان خەلقئارالىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا جۈڭگو ئالىملىرىغا ۋەكالىتەن قاتنىشىپ، «قۇتادغۇبىلىك» ۋە جۈڭگو دىنىي تەتقىقات ئەھۋالى توغرىسىدا ئىلمىي لېكسىيە بايان قىلىپ، دۇنيا ئالىملىرىنىڭ يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشىپ، دۆلتىمىزگە شان - شەرەپ كەلتۈردى.

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ ئەسەرلىرىنى چوڭلارلا ئەمەس، ھەتتا ياش - ئۆسمۈرلەرمۇ ناھايىتى سۆيۈپ ئوقۇيدۇ. ئۇنىڭ بىرمۇنچە شېئىرى ۋە نەسرىي پارچىلىرى شىنجاڭ ماتارىپ نەشرىياتى تەرىپىدىن شىنجاڭدا ئۇيغۇر تىلىدا نەشر

قىلىنغان تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىكىگە كىرگۈزۈلگەندىن باشقا، بىر قىسىم ئەسەرلىرى چەت ئەللەردە ياپون، ئۆزبېك، قازاق، قىرغىز ۋە تۈرك تىللىرىدا نەشر قىلىندى.

پارتىيەمىز ئەزەلدىنلا ئىختىساس ئىگىلىرىنى قەدىرلەيدۇ. بىلىمىنى ھۆرمەتلەيدۇ. ئۆزىنىڭ يېقىن دوستلىرىنى ئەزىز كۆرىدۇ. ئابدۇرۇپھىم ئوتكۇر ئەپەندىنىڭ يۇقىرىقىدەك مۇئامىلىسى پارتىيەمىز ۋە ھۆكۈمىتىمىز خۇددى ئۆز پەرزەنتلىرىنىڭ ئوتۇقلىرىدىن سۆيۈنگەندەك سۆيۈنۈپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ ئىقتىدارىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشقا سورۇن راسلاپ بەردى. شۇنداقلا ئۇنىڭ ئوتۇقلىرىغا يۈكسەك باھالارنى بەردى.

1981 - يىلدىن 1986 - يىلغىچە ئۇ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى مىللەتلەر ئەدەبىياتى ئورنىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىدى ھەمدە ھۆكۈمەت تەرىپىدىن تەتقىقاتچىلىق ئۇنۋانى بېرىلدى. 1990 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى تارىخ ماتېرىياللىرى يۇرتىنىڭ ئەزالىقىغا تەكلىپ بىلەن تەيىنلەندى. ئۇ، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەش 5 - ، 6 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ ئەزاسى؛ سىياسىي كېڭەش تارىخ ماتېرىياللار كومىتېتىنىڭ ئەزاسى؛ جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى؛ جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر يازغۇچىلىرى ئەزاسى؛ جەمئىيەتنىڭ مۇدىرىيەت ئەزاسى؛ شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزاسى؛ شىنجاڭ «12 مۇقام» ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى؛ شىنجاڭ «قۇتادغۇبىلىك» تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى؛ شىنجاڭ غەربىي ئاسىيا تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزاسى. ئۇ يەنە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن بىرنەچچە قېتىم «مۇنەۋۋەر كەسپىي تېخنىكا

خادىمى» دەپ مۇكاپاتلانغان. ئۇ يۇقىرىقىدەك ئىلمىي تەشكىلاتلاردا ئۆزىنىڭ ئىقتىدارىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، ئۇچقاندەك تېز تەرەققىي قىلدۇاتقان ئىلىم - پەن دەۋرىنىڭ كىشى پەخىرلەنگۈدەك ئەزاسى بولۇپ قالدى.

بىزنىڭ سىياسىي كېڭەش ھەر ساھە زاتلار توپلانغان، بولۇپمۇ زىيالىيلار توپلانغان ئورۇن. زىيالىيلار كېڭەش ئەزالىرىنىڭ تەخمىنەن 80% نى تەشكىل قىلىدۇ. سىياسىي كېڭەش ئۆزىنىڭ ھۆكۈمەت ئىشلىرىغا قاتنىشىش، ھۆكۈمەت ئىشلىرىغا مەسلىھەت بېرىش فونكسىيەسىنى جارى قىلدۇرۇشتا زىيالىيلارنىڭ ئەقىل - پاراسىتىگە تايىنىشىنى بىرىنچى ئورۇندا قويىدۇ. شۇڭا، زىيالىيلارنىڭ تۆھپىسىنى باھالاپ، ئۇلارغا ئىلھام بېرىش ناھايىتى مۇھىم، بۇ ھەم ئىلىم - پەننى، زىيالىيلارنى قەدىرلىگەنلىكىمىز بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، پەيتى كەلگەندە مۇشۇنداق يىغىنلارنى يەنە داۋاملىق ئورۇنلاشتۇرۇپ تۇرۇشىمىز مۇمكىن.

خانىملار، ئەپەندىلەر، بىز مۇشۇ قېتىمقى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ ئاساسلىق ئۇيۇشتۇرغۇچىسى بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن شۇنداق قارايمىزكى، خەلقىمىزنى بايقاشات يولغا باشلاش ئۈچۈن ئىسلاھات ئېلىپ بارىدىكەنمىز، جەمئىيىتىمىز تىنچ، مۇقىم، ئىتتىپاق بولغان ساغلام مۇھىتقا موھتاج بولىدۇ. پەقەت مىللەتلەر تەڭ، باراۋەرلىك ئاساسىدا ئىتتىپاقلاشقاندىلا جەمئىيىتىمىزنىڭ ئىقتىسادى تېز تەرەققىي قىلىدۇ. مەدەنىي ماتېرىيال، ئىلىم - پەن ئىشلىرىمىزدا زور يۇكسىلىشلەر بولىدۇ. شۇڭا، بىز ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى، مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى كۆز قارىچۇقىمىزدەك ئاسراپ، مۇشۇ دەۋرىمىزدە ئابدۇرۇپھىم ئوتكۇر ئەپەندىدەك ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ كۆپلەپ مەيدانغا چىقىشى ئۈچۈن، ھازىرقى بار بولغان ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ

ئۆز قابىلىيەتلىرىنى تېخىمۇ تولۇق جارى قىلدۇرۇشلىرى ئۈچۈن بىرلىكتە تىرىشىپ كۆرەش قىلايلى.

بىز بۈگۈنكى مۇشۇ سورۇنىمىزدىن پايدىلىنىپ بارلىق ئىلىم - پەن خادىملىرىنىڭ ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىدەك تىرىشچانلىق بىلەن ئىزدىنىش، ئىجاد قىلىش، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىش، ۋەتەننىڭ ئىستىقبالىنى ۋە تەرەققىياتىنى كۆزلەشنى ئۆزىنىڭ ياشاشتىكى ئىنسانىلىق بۇرچى دەپ بىلىشتەك يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىدىن ئۆگىنىپ، خەلق ئۈچۈن، ۋەتەن ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان يۇقىرى سۈپەتلىك ئىلىم - پەن مېۋىلىرىنى ئىجاد قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمىز. بىز مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى بارلىق ئىلىم - پەن خادىملىرىدىن پىشقەدەملىرىمىزگە ئۇزۇن ئۆمۈر، ئوتتۇرا ياشلىقلارغا سالامەتلىك، ياشلىرىمىزغا كەمتەرلىك ۋە تىرىشچانلىق تىلەيمىز. تېخىمۇ كۆپ خۇشاللىق ۋە ئوتۇقلار تۇرمۇشىمىزلارغا يار بولغاي.

ئاخىرىدا، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ تېنىگە سالامەتلىك، ئىجادىيەتلىرىگە يېڭىچە ئوتۇق تىلەيمىز.

سۆزۈم تامام. كۆپچىلىككە رەھمەت!

«12 مۇقام» نىڭ قۇتقۇزۇۋېلىنىش جەريانى توغرىسىدا ئەسلىمە

ۋەن تۇڭشۇ

«12 مۇقام» نى قۇتقۇزۇپ قېلىش جەريانىدىكى ئىشلارنى ئەسلەشتىن بۇرۇن، ئالدى بىلەن «12 مۇقام» نىڭ قانداق مۇزىكا ئىكەنلىكىنى ۋە ئۇنى نېمە ئۈچۈن قوتقۇزۇپ قالماقچى بولغانلىقىمىزنى سۆزلەش زۆرۈر.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ باي مەزمۇنغا ئىگە ئەنئەنىۋى ناخشا-ئۇسسۇل، مۇزىكىلىرى ئىچىدە «مۇقام» دېگەن كلاسسىك مۇزىكىسى بار، «مۇقام» چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇللۇق مۇزىكا بولۇپ، شىنجاڭدا كەڭ تارالغان. مۇقامنىڭ قۇرۇلمىسى، ئاھاڭى ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە. بولۇپمۇ قەشقەر رايونىدىكى «مۇقام» نىڭ گەۋدە قۇرۇلمىسى ئەڭ چوڭ، ئاھاڭ رېتمى ئەڭ كۆپ بولۇپ، ئۇزاقتىن بۇيان قەشقەر، يېڭىسار، يەكەن، قاغىلىق قاتارلىق جايلاردا تارقىلىپ يەرلىك خەلقنىڭ تۇرمۇشى بىلەن زىچ باغلانغان. مەيلى تويى - تۆكۈنلەردە، زىياپەت ھەم ئولتۇرۇشلاردا بولسۇن، ياكى ئومىدىن كېيىنكى دېھقانلارنىڭ كەچكى كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىدە ۋە خەلق ئارىسىدىكى ئادەت خاراكتېرلىك ھەشىمەتلىك سورۇنلاردا بولسۇن، مۇقامنىڭ يېقىملىق ئاۋازىنى ئاڭلىغىلى، شۇنداقلا كىشى

لەرنىڭ خۇشال - خۇرام ھالدا ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئويناپ ۋاتقانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ، شۇڭا ھەممە كىشى «12 مۇقام» نى ئۇيغۇر مىللىتى مۇزىكىسىنىڭ «ئانىسى» دەپ مەدھىيىلەيدۇ. ناخشا، شېئىر، مۇزىكا ئۇسسۇل بىرلەشتۈرۈلگەن بۇ بىر يۇرۇش ئۇنۇتۇلماس سەنئەت — ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئەنئەنىۋى ناخشىلىرى، مۇزىكىلىرى، بايان خاراكتېرلىك مۇزىكىلىرى قاتارلىق كۆپ خىلدىكى مۇزىكا، ئۇسسۇلبۇلبۇلىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ناخشا تېكستلىرىنىڭ مەزمۇنىدا ئاساسلىقى تارىختا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ فېئودال كۈچلەرگە بولغان غەزەپ - نەپرىتى ۋە يورۇقلۇققا، بەختلىك تۇرمۇشقا ئىنتىلگەن كۈچلۈك ئارزۇسى بايان قىلىنغان. ئۇ جەمئىي 12 قىسىم بولۇپ، باشتىن-ئاخىر بىر قېتىم ئوقۇپ چىقىشقا 19 سائەت ئۆتۈپچۈرىسىدە ۋاقىت كېتىدۇ. شۇڭلاشقا، ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ كلاسسىك مۇزىكىسى «12 مۇقام» نى جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى مەكتىسى دەنىيەت خەزىنىسىدىكى تېپىلغۇسىز گۆھەرلەرنىڭ بىرى، ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىدىكى قىممەتلىك مۇزىكا بايلىقى دېيىشكە بولىدۇ.

تارىخنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، بۇ بىر بۇرۇش مۇزىكا مىراسلىرىدا بىرقانچە قېتىم چېكىنىش ۋە گۇللىنىش بولدى. 20 - ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىغا كەلگەندە قەشقەر رايونى بويىچە «12 مۇقام» نى بىرقەدەر تولۇق ئوقۇپ چالالايدىغان خەلق مۇزىكانتلىرىدىن ياشىنىپ قالغان ئىككىلا بوۋاي بار ئىدى. شۇڭلاشقا، مىللىي مۇنەۋۋەر ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنى ساقلاپ قېلىش، ئۇنى تەتقىق قىلىش ۋە ۋارىسلىق قىلىش سوتسىيالىستىك ئەدەبىياتى - سەنئەتنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان ۋەزىپىلىرىدىن بىرى بولۇپ قالدى. «12 مۇقام» نى رەتلەش ۋەزىپىلىرىدىن بىرى يېڭى دەۋرىدىكى مىللىي شەكىل ۋە

مەزمۇنغا ئىگە مۇزىكا سەنئىتىنى بەرپا قىلىش ئۈچۈن پايدىلىنىشتا كۆچلۈك مەنبە ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇ مۇنەۋۋەر مۇزىكا مىراسلىرىمىزنى قانداق قىلىپ ساقلاپ قېلىش — ئەنئەنىۋى يوقىتىپ قويماسلىقتا بېرىپ تاقىلىدىغان، قىلچىمۇ كېچىكتۈرۈشكە بولمايدىغان ئىش بولۇپ قالدى.

1951 - يىلى ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى سەپىدىن ئەزىزى بېيجىڭدا مەركەزنىڭ مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ شىنجاڭنىڭ «12 مۇقام» نى توپلاپ، رەتلەپ چىقىشىغا يار-دەم بېرىشىنى ئىلتىماس قىلغانىدى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن 1951 - يىلى 3 - ئايدا مەركىزىي مۇزىكا شۆيۈەنىنىڭ تەتقىقات بۆلۈمىدىن مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى، دۆلەت مىللىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ ماقۇللىشى بىلەن شىنجاڭغا يۆتكىلىپ كەلدىم. يولغا چىقىشتىن بۇرۇن، مەركىزىي مۇزىكا شۆيۈەنىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، مەملىكەتلىك مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى يولداش لۈي جى ماڭا: «شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ «12 مۇقام» دېگەن كلاسسىك مۇزىكىسى بار، ئۇنى دەرھال توپلاپ، رەتلەپ چىقىپ ساقلاپ قويۇش لازىم» دەپ تاپىلىدى.

3 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى، مەن، ئايالىم (ئەينى چاغدا مەملىكەتلىك مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ خىزمەت قىلاتتى)، ئەمدىلا بىر ياشقا كىرگەن چوڭ قىزىم شىشۇەن ھەم بىز بىلەن بىللە يولغا چىققان مەركىزىي دراما شۆيۈەنىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئەن خەيبىن ۋە ئۇنىڭ كىچىك سىڭلىسى بولۇپ بەش كىشى سەپەرگە ئاتلىنىپ، غەربكە ماڭىدىغان پويىزغا چىقىپ بېيجىڭدىن ئايرىلدۇق.

5 - ئايدا ئۈرۈمچى شەھىرىگە يېتىپ كەلدۇق. مەن ئۇيغۇر، قازاق دراما ئۆمىكىنىڭ مۇزىكا ئوقۇتقۇچىلىقىغا تەيىنلەندىم.

ئالدى بىلەن ھەممىمىز بىرلىكتە ماۋ جۇشىنىڭ «يەنئەن ئەدەبىيات ـ سەنئەت سۆھبەت يىغىندا سۆزلەنگەن نۇتۇق» نى ئۆگەندۇق؛ تۇرلۇك خىزمەت تۈزۈملىرىنى تۈرغۇزۇپ مۇكەممەللەشتۈردۇق؛ كۆپچىلىكنى يېڭى سەنئەت نومۇرلىرىنى ئىجاد قىلىشقا تەشكىللىدۇق؛ شۇنىڭ بىلەن سەھنىدىكى مىللىي ناخشا ـ مۇزىكىلاردا يېڭىلىنىش بارلىققا كەلدى.

7 ـ ئايدا، ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى سەيپىدىن ئەزىزى مەدەنىي ماتاريال كومىتېتىغا ئورۇنلاشتۇرۇش ئارقىلىق، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى يولداش قاسىمجان قەمبىرى قاتارلىقلارنىڭ ياردىمى بىلەن قاغىلىقتىن داڭلىق مۇزىكانت تۇردى ئاخۇن، ھۇشۇر ئاخۇنلارنى؛ ئىلىدىن داڭلىق مۇزىكانت روزى تەمبۇر ۋە ناخشىچى ئابدۇۋەلى جارۇللايۇپ لارنى ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ كېلىپ، «12 مۇقام» نى لېنتىغا ئېلىش خىزمىتىگە قاتناشتۇردى. ئەينى ۋاقىتتا ئۇيغۇر، قازاق دراما ئانسامبىلى شىنجاڭ داشۆنىڭ ئۇدۇلىدىكى چوڭ قورۇدا تۇراتتى، تۇردى ئاخۇن، روزى تەمبۇرلار ھەر ئاخشىمى ئاپپىئاق ئايدىڭدا قورۇ ئىچىدىكى دەرەخ ئاستىدا بىر ـ بىرىدىن سورۇشۇپ «12 مۇقام» نى چالاتتى ھەم ئوقۇيتتى. بەزىدە مەن ئۇلارنىڭ يېنىدا جىممىدە ئولتۇرۇپ ئاڭلايتتىم. «12 مۇقام» نىڭ مۇزىكىسىنى ئاڭلاشقا باشلىغان دەسلەپكى چاغلاردا ئانچە قىزىقمىدىم، پەقەت «مۇقام» نىڭ ساداسى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلگەن چاغلاردىلا ھاياجانلانغانلىقىمنى، تەسىرلىنىۋاتقانلىقىمنى ھېس قىلاتتىم، بىراق ۋاقىتنىڭ ئۆزىرىشى بىلەن ئاندىن ئاستا ـ ئاستا مۇقام مۇزىكىلىرىنى ئالاھىدە ياقتۇرىدىغان بولۇپ قالدىم.

7 ـ ئايىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، مەدەنىي ـ ماتاريال كومىتېتى «12 مۇقام» نى توپلاپ، رەتلەپ چىقىشقا مەسئۇل بولۇشۇمنى

ئېيتتى. مەن بۇ خىزمەتنىڭ ماڭا بۇنداق تېز تاپشۇرۇلۇشىنى زادىلا ئويلاپ باقمىغانىدىم. ئەينى چاغدا قولىمىز قۇرۇق ئىدى، ھېچقانداق ماتېرىيال، ئەسۋاب ـ ئۈسكۈنە يوق ئىدى، شۇنىڭ بىلەن دەرھال ئۇنىۋېرسال قاتارلىق ئەسلىھەلەرنى سېتىۋېلىش ئۈچۈن شاڭخەيگە ئادەم ئەۋەتتۇق، ئۇدارغا ئېلىش سايمىنى بىلەن ئاۋاز چىقىرىش سايمىنى قاتارلىق زۆرۈر ئۈسكۈنىلەرنى بېيجىڭدىن سېتىۋالدۇق. خىزمەتچى خادىملارغا كەلسەك، ئەينى چاغدا لېنتا شىياۋېي ماتېرىيال توپلاش خىزمىتىنى ئۈستىگە ئالغاندىن باشقا، يەنە ۋاقتىنچە دراما ئۆمىكىدىن ئابدۇرېھىم ۋە قازاق مىللىتىدىن بولغان رېژىسسور قاۋۇسلقانلار ئېغىز تەرجىمانلىقىغا يارەم بېرىشكە ئاجرىتىلدى، ئۇسسۇل ئارتىسى ئايىمخان ناخشا تېكىستلىرىنى كۆچۈرۈپ چىقتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە تۇردى ئاخۇن، روزى تەمبۇر قاتارلىقلار بىلەن «12 مۇقام» غا ئالاقىدار ئەھۋاللار توغرىسىدا سۆھبەت ئېلىپ بېرىلدى ھەمدە مۇقامنى لېنتىغا ئېلىش جەھەتتىكى بىرقانچە تەلەپنى مەسلىھەتلىشىپ بېكىتتۇق، ئۇلارنىڭ مۇقام مۇزىكىلىرىنىڭ ئەسلىرىدە قالغانلىرىنى تەلەپ بويىچە، سىستېمىلىق مەشق قىلىشنى تەكلىپ قىلدۇق.

8 ـ ئايىنىڭ 7 ـ كۈنى، مەدەنىي ـ ماتاريال كومىتېتى مەدەنىيەت باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى يولداش ما خەنبىڭ مېنى ۋە دېڭ جاڭ (ھەربىي قىسمىنىڭ كومپوزىتورى)، لىيۇ شى (شۇ چاغدا بېيجىڭدىن شىنجاڭغا تۇرمۇش ئۆگەنگىلى كەلگەن كومپوزىتور)، لىيۇ فېڭ (شۇ چاغدا شىنجاڭدىن شىنجاڭغا خەلق ناخشا ـ قوشاقلىرىنى توپلىغىلى كەلگەن)، شائىر ئابدۇكېرىم خوجا، تۇردى ئاخۇن، ھۇشۇر ئاخۇن، روزى تەمبۇر، ئابدۇۋەلى جارۇللايۇپ قاتارلىقلارنى تەكلىپ قىلىپ، ئۇرۇمچىدىكى ھەربىي بىناغا يىغىنغا يولداش

ما خەنبىك رىياسەتچىلىك قىلىدى ھەمدە «12 مۇقام» نى رەتلەپ چىقىش گۇرۇپپىسىنىڭ رەسمىي قۇرۇلغانلىقىنى ئېلان قىلىپ، مېنى گۇرۇپپىنىڭ باشلىقلىقىغا بەلگىلىدى. ۋەزىپىمىز جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭدىكى «مۇقام» نى لېنىنغا ئېلىش، نوتا خاتىرىلەش ۋە ئۇنى رەتلەپ چىقىش ئىدى. يىغىندىن كېيىن، نەنلىياڭ جەنۇبىي تىنچلىق يولى شىنجاڭ داشۇ ئار-قىسىدىكى رۇسلارنىڭ قورۇسىدا تۇنجى قېتىملىق خىزمەت باشلىنىپ كەتتى. ليۇ شى بىلەن ئىككىمىز جەنۇبىي شىنجاڭدىن توپلانغان «مۇقام» نى، دېڭ جاڭ بىلەن ليۇ فېڭ شىمالىي شىن-جاڭدىن توپلانغان «مۇقام» نى ئاڭلاپ خاتىرىلىدۇق. ئابدۇكې-رىم خوجا شىمالىي شىنجاڭدىن توپلانغان «مۇقام» تېكىستلە-رىنى تەرجىمە قىلىشقا مەسئۇل بولدى، لېەن شياۋمېي، ئايىمخان ماتېرىيال توپلاش، رەتلەشكە مەسئۇل بولدى، ئابدۇرېھىم (كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتكەن) ئېغىز تەرجە-مىگە مەسئۇل بولدى.

9 ـ ئايلارنىڭ بېشىدا لېنىنغا ئېلىش باسقۇچىغا قەدەم قويدۇق، ئەينى چاغدا ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ توك بىلەن تە-مىنلىنىش ئەھۋالى ناچار بولۇپ، توك بېسىمى تۇراقسىز بولغانلىقتىن، لېنىنغا ئېلىش خىزمىتىنى ئىشلىگىلى بولمايتتى، بەختىمىزگە ياردىشا شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ باشلىقى لىن فۇنىڭ زور كۈچ بىلەن قوللىشى ۋە ياشقا بىر مۇنچە يولداشلارنىڭ قىزغىن ياردەم بېرىشى بىلەن مەخسۇس دېزىل ماتورى ئىشقا سېلىندى، ئاۋاز ئۇنۇمىنىڭ ياخشى بو-لۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ئاڭلىتىش ئىشخانىسىدا لېنىنغا ئېلىش ئورۇنلاشتۇرۇلدى. لېنىنغا ئېلىش ۋاقتىدا، ھەر بىر قىسىم «مۇقام» نى لېنىنغا ئېلىۋاتقاندا مەسىلە چىقىپ قالسا، دەرھال ئوخشىتىپ قايتىدىن ئېلىنىدى. ھەربىر قىسىم

«مۇقام» لېنىنغا ئېلىنىپ بولغاندا، بىر قېتىم قويۇپ ئاڭلاپ پىششىقەدەم مۇقامچىلار «بوپتۇ» دېگەندە ئاندىن مۇقىملاشتۇ-رۇلدى. بىر ئايدىن كۆپرەك ۋاقىتتا ئاندىن جەنۇبىي ۋە شى-مالىي شىنجاڭدىن توپلانغان «مۇقام» پۈتۈنلەي سىستېمىلىق ھالدا لېنىنغا ئېلىنىپ بولدى.

10 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا مەدەنىيەت باشقارمىسىنىڭ باشلىقى زىيا سەمەدى (كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتكەن) بىر باسقۇچلۇق خىزمەتنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى ئېلان قىلدى، شۇنىڭ بىلەن خىزمەتچى خادىملار تارقىلىپ كەتتى.

«12 مۇقام» نى لېنىنغا ئېلىش خىزمىتى پەقەت توپلاش ۋە رەتلەپ چىقىشنىڭ تۇنجى قەدىمى بولۇپ، ئىشنىڭ تېخىمۇ قىيىنى ئالدىمىزدا تۇراتتى، ئۇ بولسىمۇ ئاغزاكىي مۇزىكىنى نوتىغا ئېلىش ئىدى. ئۇندىن باشقا يەنە نوتىنى رەتلەپ چى-قىش؛ تېكىستلەرنى تەرجىمە قىلىش، رەتلەپ چىقىش؛ مۇقامغا دائىر مەسىلىلەرنى تەكشۈرۈش، تەتقىق قىلىشتىن تارتىپ تاكى نەشىر قىلىشقىچە بولغان زور خىزمەتلەرنى ئىشلەش لازىم ئىدى. مەن بۇ ئەھۋاللارنى مەدەنىي ـ ماارىپ كومىتېتىغا دوكـ-لات قىلغاندىن كېيىن، تەشكىل مېنىڭ داۋاملىق تۇردى ئاخۇن ئېيتقان «12 مۇقام» نى نوتىغا ئېلىشىنى ۋە ئۇنى رەتلەپ چىقىشنى، يولداش لېەن شياۋمېينىڭ خىزمىتىمگە ياردەم بېرىشىنى قارار قىلدى.

ئەينى ۋاقىتتا، يەرلىكتە نوتىغا ئېلىش خىزمىتىنى ئۇس-تىگە ئالالايدىغان يولداشلار يوق دېيەرلىك ئىدى. خىزمەت ناھايىتى مۇشەققەتلىك ئىدى. لېكىن، تەشكىل تاپشۇرغان بۇ ۋەزىپىنى ئورۇندىش ئۈچۈن، قانچە قىيىنچىلىق بولسىمۇ ئۇستىمىزگە ئېلىشىمىز كېرەك ئىدى.

1952 ـ يىلىنىڭ بېشىدا، مەن ئاقسۇدىن ئۇرۇمچىگە قايتىپ

كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي «12 مۇقام» نى نوتىغا ئېلىشنى باشلىدىم.

ئەينى ۋاقىتتا، ئۇرۇمچى شەھىرىدە ھەر كۈنى ئاخشىمى سائەت يەتتىدىن تارتىپ ئەتىسى تاڭ سەھەر ئۇچكىچە توك بىلەن تەمىنلىنەتتى، نوتا ئىشلەشمۇ مۇشۇ ۋاقىتقا ئورۇنلاشتۇرۇلغاندى. كۈندۈزى دراما ئۆمىكىگە بېرىپ رېپېتىتسىيە قىلاتتىم؛ ئاخشىمى ئۆيۈن قويۇلسا، ئۇمۇمىي خورغا دىرىژور-لۇق قىلغاندىن باشقا، يەنە سەھنىدە ئورۇنداىلىۋاتقان ناخشا-ئۇسسۇل ۋە مۇزىكىنىڭ تىياتىرخانىدىكى ئۇنۇمىنى، تەسىرىنى ئېگىلەيتتىم؛ ئۆيۈن ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئۆيگە قايتىپ بېرىپلا دەرھال نوتا ئىشلەشكە باشلايتتىم؛ ئەگەر ئۆيۈن قو-يۇلمسا، ئادەتتە كەچلىك تاماقتىن كېيىن، يەنە ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ تاكى ئەتىسى تاڭ سەھەر سائەت ئۆچكىچە نوتا ئىشلەپ ئاندىن ئارام ئالاتتىم. شۇنداق قىلىپ بۇ خىزمەتنى ئىككى يىلغا يېقىن داۋاملاشتۇردۇم.

ئاخشىمى نوتا ئىشلىگەندە توك بىسىمى تۇراقسىز بولغان-لىقتىن، ئاۋاز تۇرۇپ يۇقىرى ئۆرلەپ، تۇرۇپ پەسىيىپ كېـ-تەتتى، بۇنىڭ بىلەن ئىشلىگەن نوتىنىڭ ئاۋاز ئۆلچىمىگە تە-سىر يېتەتتى، شۇڭا يولداش لىيەن شياۋمېي ئۇنىۋېرسالغۇنىڭ يې-نىدا ئولتۇرۇپ ترانسفورماتورنى باشقۇرۇپ، ئاۋازنىڭ تەڭ-پۇڭلۇقىنى تۇراقلاشتۇرۇپ بېرەتتى. پولات سىملىق ئۇنىۋېرسال لېـ-نتىغا بىرخىل ئىنچىكە پولات سىم ئاۋاز چىقىرىش گەۋ-دىسى قىلىنغان بولۇپ، ماگنىتلىق سۈركەلگۈچ ئارقىلىق مۇ-زىكا لېنتىغا ئېلىناتتى ۋە قۇيۇلاتتى. ئۇنىۋېرسال لېنتىنى تەرتىپى ۋە دىنامىكىسىنىڭ باشقۇرۇلۇشى چوقۇم مۇۋاپىق بو-لۇشى لازىمدى، ئاۋادا سەل-پەل دىققەتسىزلىك قىلىنسا پولات سىم ئۇزۇلۇپ كېتىپ غۇۋغا بولۇۋالاتتى، بۇنداق ۋا-قىتتا ئىنتايىن ئەستايىدىل ۋە سەۋرچانلىق بىلەن ئۇزۇلۇپ

غۇۋغا بولۇۋالغان بۇ سىملارنى قايتا ئۇزۇۋەتمەستىن تۇزلەپ رەتلەپ بىر-بىرىگە ئۇلاپ چىقىشقا توغرا كېلەتتى، شۇڭا نوتا ئىشلىگەندە زېھنىي كۈچىمىزنى ئادەتتىن تاشقىرى مەر-كەزلەشتۈرگەندىن باشقا، تاسادىپىي يۇز بېرىش ئېھتىمالى بولغان ۋەقەدىن ساقلىنىشتىن ئىبارەت روھىي بېسىمغىمۇ مۇپتىلا بولاتتۇق.

«12 مۇقام» نى بىر قېتىم ئوقۇش ئۆچۈن، 19 سائەت ئۆپچۆرىسىدە ۋاقىت كېتەتتى. بۇنداق چوڭ ھەجىمدىكى ئاغ-زاكى مۇزىكىنى ئۇنىۋېرسال تاپىنىپ جۈملىمۇ جۈملە، ئاب-زاسمۇ ئابزاستىن نوتىغا ئېلىش بىرقانچە ناخشىنى نوتىغا ئېلىشتەك ئۇنچۇۋالا ئاددىي ئىش ئەمەس ئىدى. شۇڭا، كۆپ قېتىم لېنتىنى يانداۋرۇپ ئاڭلىغىنىمىز ئۇچۇن ئۇنىۋېرسال لېنتا تەڭشىگۈچلىرى ئۇيراپ پارقىراپ كەتكەنىدى. ئاپپاراتـ ۋە سايمانلارنى كۆپ يىل كۆتۈرۈپ يۈرۈپ ھاپا تارتقان بول-ساقمۇ، لېكىن لەززەتلەنگەن چاغلارمۇ بولدى، يەنى ناھايىتى كۆپ ئېسىل مۇڭلۇق ناخشا-مۇزىكىلارنى ئاڭلاپ، بۇنىڭدىن ئۈيغۇر خەلقىنىڭ «12 مۇقام» نى بەكمۇ ياخشى كۆرىدىغانلى-قىنىڭ سەۋەبىنى ھېس قىلدۇق.

1952-يىلىنىڭ ئاخىرىدا، ئۆلكىلىك مەدەنىيەت ئىدا-رىسى تۇنجى قارارلىق مۇزىكا كۇرسى ئاچتى، كۇرسقا ھەر-قايسى ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ، سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ مۇزىكانتلىرى ۋە ھەربىي قىسىمنىڭ مۇزىكا خىزمەتچىلىرى بولۇپ، ئالتە مىللەتتىن 53 نەپەر كۇرسانت قاتناشتى. يول-داش يۇ چۇڭشەن سىنىپ مۇدىرلىقىغا تەيىنلەندى، مەن دەرس ئۆتۈشكە يۆتكەپ كېلىندىم، قوشۇمچە ئوقۇتۇش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدۇم. شۇنداق قىلىپ سەنئەت ئۆمەكىدىن مۇزىكانت-لارنى تەربىيىلەش خىزمىتىگە ئالماشتۇرۇلدۇم، بىراق ھەر

ئاخشىمى يەنىلا «12 مۇقام» نى نوتىغا ئېلىشنى داۋاملاشتۇردۇم.

بۇ نۆۋەتلىك كۇرستا نۇقتىلىق هالدا نوتا تونۇش مەسىلىسى هەل قىلىنىپ، مۇزىكا تايانچىلىرى يېتىشتۇرۇلدى. ئوقۇتۇش داۋامىدا ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ يېزىلىش يۆنىلىشىنىڭ نوتىنىڭ ئوقۇلۇش يۆنىلىشى بىلەن ئوخشىمايدىغانلىقىنى چوڭ قۇر هېس قىلدىم، مىللىيچە ناخشىنىڭ تېكىستى بىلەن نوتا سىنى ماسلاشتۇرۇش ئەپسىز بولدى. ئۇيغۇرچە يېزىق قۇرۇلمىسىنىڭ ئالاهىدىلىكىنى تەھلىل قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، چەت ئەللەرنىڭ نوتىلىرىنى تېپىپ كېلىپ پايدا لاندۇق، بەزى دۆلەتلەرنىڭ يېزىقىمۇ ئوخشاشلا ئوڭدىن سولغا يېزىلىدىكەن، ئۇلار يېزىقتىكى بوغۇملارنى ئايرىپ، يۇقىرىدىن سول تەرەپكە قىيپاش نوتا يېزىش ئۇسۇلىنى قوللانغان، بىراق بۇ خىل بوغۇم ئايرىش ئۇسۇلى سۆزنىڭ مەنىسىنى ئاسان يوقىتىۋېتەلمەيدىكەن، شۇنىڭ بىلەن مەن نوتىنىڭ يۆنىلىشىنى ئالماشتۇرۇپ، ئوڭدىن سول يۆنىلىشكە قاراپ ئوقۇشنى سىناق قىلدىم. شۇنداق قىلىپ، ئۇيغۇرچە، قازاقچە يېزىقتىكى ناخشا تېكىستىنىڭ نوتىسى يېزىپ چىقىلدى، بۇ خىل ئۇسۇلدا نوتا يازغاندا، نوتا بەلگىلىرىنىڭ ئۆزگىرىشى تەسىرگە ئۇچرىمىدى هەم نوتىنى ئوقۇشمۇ ئاسان بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئىككى خىل يېزىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ كۇرسانتلارنى ئوقۇتۇپ، مۇزاكىرە قىلدۇرۇپ سىناق قىلىش ئارقىلىق ناهايىتى ياخشى ئۇنۇمگە ئېرىشتىم.

1963 - يىلى 2 - ئايدا، كۆپچىلىكنىڭ يۇقىرىقى ئۇسۇلدا سىناق قىلىپ ئوقۇشقا بولىدىغانلىقى توغرىسىدىكى پىكرىگە ئاساسەن، تېكىست بىلەن ئاهاڭنى ماسلاشتۇرۇشنى هەل قىلىش لايىهىسىنى ئوتتۇرىغا قويدۇم ۋە مەدەنىيەت ئىدارىسىنىڭ

مۇئاۋىن باشلىقى يولداش ۋاڭ يۈەنفاڭنىڭ قوللىشى بىلەن مەخسۇس تېمىدا يىغىن چاقىرىلدى. يىغىنغا يولداش ۋاڭ يۈەنفاڭ رىياسەتچىلىك قىلدى، يىغىنغا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى ئەدەبىيات - سەنئەت باشقارمىسىدىن يولداش لىيۇ شاۋۋۇ، ۋاڭ يۈخۇلار، هەربىي رايوندىن يولداش دېڭ شىن، شۇنىڭدەك هەر مىللەت مۇزىكا خىزمەتچىلىرىنىڭ ۋەكىللىرى بولۇپ ئوندىن ئارتۇق كىشى قاتناشتى. يىغىنغا قاتناشقان يولداشلار مۇهاكىمە ۋە تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، نوتىنى ئاددىيلاشتۇرۇشقا ۋە نوتىنىڭ يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتىشكە بىردەك قوشۇلدى، مىللىيچە ناخشىلارنىڭ تېكىستى بىلەن ئاهاڭنى ماسلاشتۇرۇشنىڭ لايىهىسى هەل قىلىندى، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن شىنجاڭدىكى گېزىت - ژۇرنالىلار ئۇيغۇر، قازاق، ئۆزبېك قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ناخشىلىرىنى باسقاندا مۇشۇ خىل ئۇسۇلنى قوللاندى، بۇ خىل ئۇسۇل بۇگۈنگىچە داۋاملىشىپ كەلمەكتە.

1953 - يىلى 5 - ئايدا، ئۆلكىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسىنىڭ مۇزىكا خىزمىتى گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، يولداش لىيەن شىياۋېي بىلەن ئىككىمىز بۇ گۇرۇپپىغا يۆتكەلدۇق، شۇنىڭ بىلەن «12 مۇقام» نى نوتىغا ئېلىش، رەتلەپ چىقىش گۇرۇپپىمىزنىڭ خىزمەت كۇنتەرتىپىگە كىرگۈزۈلدى، مەن يەنىلا نوتىغا ئېلىش، رەتلەپ چىقىش خىزمىتىگە كۇنكرېت مەسئۇل بولدۇم.

1954 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە «12 مۇقام» نى رەتلەپ چىقىش خىزمىتىدە يېڭى بىر قەدەم تاشلانىدى، مەدەنىيەت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ياسىن خوجا بەردى بىلەن مۇئاۋىن باشلىقى يولداش ۋاڭ يۈەنفاڭنىڭ قوللىشى بىلەن 7 - ئاينىڭ 14 - كۈنى تۇردى ئاخۇن، هوشۇر ئاخۇن ئاتا - بالىلارنى

ئىككىنچى قېتىم ئۆرۈمچىگە تەكلىپ قىلىدۇق. شۇنىڭ بىلەن بىللە يولداش ما جىنفاڭنى ئېغىز تەرجىمانلىققا ئارىيەتكە يۆتكەپ كەلدۇق، يازغۇچى ئەرشىدىن تالىقنى «مۇقام» نىڭ تېكىستلىرىنى خاتىرىلەشكە، يازغۇچى جاڭ سىنتاڭنى تېكىستلەرنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىشقا، چاغاتاي يېزىقىنى بىلىدىغان پېشقەدەملەردىن بىرسىنى تېكىستلەرنى رەتلەشكە تەكلىپ قىلدۇق ۋە مەسئۇل قىلدۇق. ئەينى ۋاقىتتا بىز 3 - دوختۇرخانىنىڭ شىمالىدىكى كىچىك بىر كوچىنىڭ ئىچىدىكى ئىككى ئېغىز ئۆيگە توپلىشاتتۇق، بۇ ئۆي تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ تۇرار جايى ھەم خىزمەت ئورنى ئىدى. يەنە بىر مىللىي ئاشپەز بولۇپ، ئۇ تۇردى ئاخۇن بىلەن ئۇنىڭ ئوغلىغا تاماق ئېتىپ بېرەتتى.

شۇ قېتىمدا ئاساسەن «12 مۇقام» نىڭ ناخشا - تېكىستىنى رەتلەش، تەرجىمە قىلىپ چىقىش مەسىلىسىنى ھەل قىلدۇق. ئەينى چاغدا شەھەرنىڭ توك بىلەن تەمىنلىنىش ئەھۋالى خېلى زور دەرىجىدە ياخشىلانغانىدى، ئۇنىڭلۇ سايمانلىرىمۇ ياخشىلىنىپ، ماگنىتلىق لېنتا ئىشلىتىدىغان ئۇنىڭالغۇ ئاپپاراتى ئىشلەتتۇق، ئاۋاز شاۋقۇنى پولات سىملىق ئۇنىڭالغۇدىن كۆپ ياخشى بولدى، شۇڭا مۇقامنى لېنتىغا قايتىدىن تولۇق ئېلىشقا تۇردى ئاخۇن ئاكىنى يەنە بىر قېتىم تەكلىپ قىلدۇق. بىرقانچە يىل نوتىغا ئېلىش داۋامىدا بىرمۇنچە يېڭى مەسىلەرنى بايقىدۇق، مەسىلەن، بەزى ئاھاڭلارنىڭ رىتىمى، تەڭكەش قىلىنىدىغان سازسازلارنىڭ تارىسىنى تەڭشەش ئۇسۇلى، داپنى تەڭكەش قىلىش ئۇسۇلى، ئەنئەنىۋى ئىپادىلەشنى ئۆگىتىش ئۇسۇلى شۇنىڭدەك «12 مۇقام» نىڭ شەكىللىنىشى، تەرەققىيات تارىخى قاتارلىقلارنى تۇردى ئاخۇندىن يەنمۇ ئىگىلەش زۆرۈر ئىدى.

«12 مۇقام» تېكىستلىرىنىڭ كۆپ قىسمى 15 - ئەسىردىن 18 - ئەسىرگىچە بارلىققا كەلگەن، بىر قىسمى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى داڭلىق ئۇيغۇر شائىرلىرىنىڭ داستانلىرى، مەسىلەن، ئەلىشىر نەۋائىي، مۇھەممەت سادىق زەلىلى قاتارلىقلارنىڭ شېئىر، داستانلىرى، بۇ كلاسسىك شېئىرلارنىڭ ھەممىسى چاغاتاي ئەدەبىياتى تىلىدا يېزىلغان بولۇپ، خەلق ناخشىچىلىرى ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا ئېيتىپ كەلگەن، ناخشا تېكىستلىرىدە كەمتۈك بولۇپ قالغان ياكى كۆپ قېتىم تەكرارلىنىپ كېتىدىغان ئەھۋاللارمۇ مەۋجۇت بولغاچقا، ناخشا تېكىستلىرىنى رەتلەپ چىقىش زۆرۈر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ناخشا تېكىستلىرىنى يېزىپ چىقىشتا، چاغاتاي يېزىقىنى پىششىق بىلىدىغان ئادەم بولۇشى زۆرۈر ئىدى. يەنە بىر مەسىلە، ئۇنىڭالغۇغا ئېلىنغان ئاۋازنى ئاڭلىغان بىلەن ناخشا تېكىستىنى ھېچكىمۇ بىلەلمەيتتى، تۇردى ئاخۇن ئاكا مۇقامنى ئوقۇشقا باشلىسا قىلچە باش قاتۇرماستىن داۋاملاشتۇراتتى، لېكىن، مۇقام ئېيتىمىسا مۇقامنىڭ تېكىستىنى ئايرىم ئوقۇپ بېرەلمەيتتى. شۇڭا، بىز بىر ئادەمنى ئۇنىڭالغۇنى باشقۇرۇپ باشتىن باشلاپ بىر جۈملىدىن، بىر ئابزاستىن قويۇشقا مەسئۇل قىلدۇق. تېكىستنى تۇردى ئاخۇن بىر جۈملىدىن، بىر ئابزاستىن ئوقۇپ بېرەتتى، تېكىست يازغۇچى ئادەم تۇردى ئاخۇننىڭ ئوقۇغىنى بويىچە تېكىستنى يېزىپ خاتىرىلەيتتى. ھەر بىر قىسىم مۇقامنىڭ تېكىستىنى يېزىپ بولۇپلا ئەسەدۇللا دامۇللامنىڭ رەتلەپ چىقىشىغا تاپشۇرۇپ بېرەتتى، ئارقىدىنلا يولداش جاڭ سىنتاڭ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىپ چىقاتتى، بىز مانا مۇشۇنداق ماسلاشتۇرۇپ مەشغۇلات ئېلىپ بېرىش ئۇسۇلىنى قوللانغانىدۇق.

ئەينى چاغدا، تۇردى ئاخۇن ئاكا 73 ياشقا كىرىپ قالغانىدى، شۇڭا بۇۋايىنىڭ سالامەتلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ،

تاماق مەسلىسىدە بوۋايغا مۇۋاپىق كېلىدىغان تائاملارنى ئورۇنلاشتۇرغاندىن باشقا، ھەر كۈنلۈك خىزمەت ۋاقتىنى ئىمكان قەدەر ئالتە سائەتتىن ئاشۇرۇۋەتمەسلىككە تىرىشىدۇ. تۇردى ئاخۇن تەقۋادار مۇسۇلمان ئىدى، شۇڭا، ناماز ئوقۇيدىغان ۋاقتىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بەردۇق. بوۋاي خىزمەت داۋامىدا چەكسىز قىزغىن ۋە ئېھتىياتچان سەنئەت ئىستىلى بىلەن پۈتۈن «12 مۇقام» نىڭ مۇزىكىسىنى، شۇنىڭدەك ئۆزى بىلىدىغان ئەھۋالارنى بىرنەمۇ قالدۇرماي خەلققە تەقدىم قىلدى. كېيىن ئۇ، ئۆزى ئېيتىپ لېنتىغا ئېلىنغان مۇقاملارنى ۋە مەن نوتىلاشتۇرغان ئاھاڭلارنى ئۇنىڭغا قايتا قويۇپ بەرگەندە، بوۋاي ھاياجانلانغىنىدىن كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش تۆككەن ھالدا:

— مەن ئىنتايىن خۇش بولۇپ كېتىۋاتىمەن، مەن ئېيتقان مۇقاملارنى ئەۋلادلارغا قالدۇرۇش توغرىسىدىكى ئۇزاقتىن بۇيانقى ئارزۇيۇم ئاخىرى ئەمەلگە ئاشىدىغان بولدى، — دېدى.

دۆلەت بايرىمى ھارپىسىدا، بىز بىر جۇزا زىيارەت تەييارلاپ پۈتۈن گۇرۇپپىدىكى يولداشلار ھېلىقى كونا ئۆيدە جەم بولۇپ، دۆلەت بايرىمى ئۈچۈن، بوۋاينىڭ سالامەتلىكى ئۈچۈن، «12 مۇقام» نى رەتلەپ چىقىش خىزمىتىنى غەلىبىلىك ئورۇندىغانلىقىمىزنى تەبرىكلەش ئۈچۈن قەدەھ كۆتۈرگەن مەنزىرىنى مەڭگۈ ئۇنتالمايمەن. 1954 - يىللىرى ئىدى، تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ كلاسسىك مۇزىكا مىراسى «12 مۇقام» نى ساقلاپ قالغان زور تۆھپىسى ئۈچۈن، خەلق ئۈنىڭغا يۇقىرى شان-شەرەپ ئاتا قىلدى، ئۇ ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشمىنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى. يەنە ئاخىرىلىشىپ قېش كەرەي دېگەندە، تۇردى ئاخۇن ئاكىمۇ ئۇرۇق-تۇغقانلىرىنى سېغىنىپ قالدى، شۇ سەۋەبتىن ئۇ بەزدىن ئايرىلىپ قەشقەرگە قايتىپ كەتتى.

1950 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، ئىچكى ئۆلكىدىكى مۇزىكا شۆيۈەنلىرى پۈتۈرگەن ساۋاقداشلار ئارقا-ئارقىدىن ئۇرۇمچىگە تەقسىملىنىپ كەلدى. 55 - يىلنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا مەن مەدەنىيەت نازارىتىگە يولداش دېڭ ۋېينى يۆتكەپ كېلىپ ئۇنىڭغا «چارىگاھ مۇقامى» نىڭ «چوڭ نەغمە» قىسمىنى نوتىغا ئېلىشنى تاپشۇرۇشنى تەلەپ قىلدىم.

1956 - يىلنىڭ بېشىدا مەن «12 مۇقام» نى نوتىغا ئېلىش ۋەزىپىسىنىڭ 95% نى ئورۇندىدىم، يولداش دېڭ ۋېي «چارىگاھ مۇقامى» نىڭ «چوڭ نەغمە» قىسمىنى نوتىغا ئېلىشنى ئورۇندىدى (پەقەت بەش باشلىنىش مىلودىيىسىلا قالغانىدى). ئارقىدىنلا رەتلەپ چىقىش باسقۇچىغا قەدەم قويدۇق؛ ئالدى بىلەن مەن تۆت ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت سەرپ قىلىپ ئاھاڭ شەكلىنى تەھلىل قىلىپ «12 مۇقام» نىڭ نوتىسىنى سىستېمىلىق رەتلەپ چىقتىم.

8 - ئايدا، مەركىزىي مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى بىلەن جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتى مەملىكەتلىك 1 - نۆۋەتلىك مۇزىكا ھەپتىلىكى ئۆتكۈزدى. شىنجاڭ 20 نەچچە كىشىدىن تەشكىل قىلىنغان ھەر مىللەت مۇزىكانتلار ئۆمىكىنى بۇ ھەپتىلىكىگە ئەۋەتتى. يولداش ئۆمەر ئىلى بىلەن ئىككىمىز ئۆمەكىگە يېتەكچىلىك قىلدۇق. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا «12 مۇقام» نىڭ نوتا ئورىگىنالى بىلەن ئىككى قېتىم لېنتىغا ئېلىنغان ئاھاڭغا دائىر پايدىلىنىش ماتېرىياللىرىنى ئالغاچ بېرىپ، جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتى بىلەن مىللەتلەر مۇزىكا تەتقىقات ئورنىنىڭ تەكشۈرۈپ كۆرۈشىگە يوللاپ بەردۇق. بۇ جەريانداا مىللەتلەر مۇزىكا تەتقىقات ئورنىنىڭ باشلىقى يولداش لى يۈەنچىڭنىڭ زور كۈچ بىلەن قوللىشىغا ئېرىشتىم. بۇ تەتقىقات ئورنى ئاز سانلىق مىللەت مۇزىكا

تەتقىقات ئىشخانىسىدىكى يولداشلارنى تەشكىللەپ، لېنىنىدىكى نوتىنى سېلىشتۇرۇپ ئاڭلاپ تەكشۈردى، رەئىس لۇجىمۇ ئاڭلاپ تەكشۈرۈشكە ئۆزى كېلىپ قاتناشتى ھەمدە تەتقىقات ئورنى مەركىزىي مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىگە مەلۇم قىلىپ، «12 مۇقام» نى توپلاش، رەتلەش خىزمىتىگە ئىشلىتىشكە مەخسۇس راسخوت ئاجرىتىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدى.

كۆپ يىللاردىن بۇيان ئاشقازىنىم ئاغرىپ ئاۋارە قىلىۋاتاتتى، شۇڭا بېيجىڭدا تەكشۈرۈتكىنىمدە دوختۇرلار ئاشقازان تۆۋەنگە ساڭگىلىغان ۋە 12 بارماق ئۆچەينىڭ شارسىمان قىسىملىرىدا يارىلىنىش بار دەپ دىئاگنوز قويدى. ئەينى چاغدا مەن جۇڭگو ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ غەمخورلۇقىغا ئېرىشىپ، چاۋ ياڭ دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدىكى فاڭ ساۋدىغا سېلىنغان ياتاقتا ياتتىم. نەچچە كۈندە بىر قېتىم جۇڭگىي دوختۇرخانىسىغا بېرىپ كېسەل كۆرسىتىپ دورا ئېلىپ كېلىپ، ھەر كۈنى ياتاقتا دورا قاينىتىپ ئىچتىم. 11 - ئاينىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە كېسىلىم بىرئاز ياخشىلىنىۋىدى، شىنجاڭغا قايتىپ كەلدىم. ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىپلا رەتلەپ چىقىقان ناخشا تېكىستلىرىنى قايتىدىن ئىشلىمەكچى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدىم. چۈنكى تېكىست رەتلىگۈچىلەرنىڭ نەزمە ئەسەرلەر بىلەن تونۇشلۇقى يوق ئىدى، ناخشا تېكىستلىرىدە ساقلانغان چۈۋالچاق ئەھۋاللار ھەل قىلىنمىغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ 9 - ئاينىڭ 5 - كۈنى بەختكە قارشى قەشقەردە كېسەل بىلەن ۋاپات بولغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ ئىنتايىن قايغۇردۇم. تەلىيىمىزگە يارىشا رەئىس سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ ۋاقتىدا «12 مۇقام» نى توپلاش، رەتلەش ئىشىنى ئۈيۇشتۇرۇشى، ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى رەھبەرلىرىنىڭ ئەھمىيەت بېرىشى ۋە مەركەز رەھبەرلىرىنىڭ

كۆڭۈل بۆلۈشى ھەم قوللىشى بىلەن ئاخىرى بۇ قىممەتلىك مۇزىكا مىراسلىرىنى تامامەن ساقلاپ قالدۇق. بولمىسا «12 مۇقام» نىڭ زور قىسىم مۇزىكىسى چوقۇم يوقاپ كېتىپ، جۇڭخۇا مەدەنىيىتى خەزىنىسى ئۈچۈن تولدۇرغۇسىز زىيان بولغان بولاتتى.

12 - ئاينىڭ 14 - كۈنى مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى يولداش گۈڭ كې لېنىنغا ئېلىنغان «12 مۇقام» نى تەكشۈرۈشكە ئەۋەتىپ بەرگەنلىكىم توغرىسىدىكى دوكلاتنى ئاڭلاپ، ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى «12 مۇقام» نى رەتلەپ چىقىش خىزمىتى گۇرۇپپىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە ۋە نەشر قىلىش توغرىسىدىكى خىزمەت پىلانىمىزنى بالدۇرراق ئورۇندىتىپ بولۇشقا قوشۇلدى.

«12 مۇقام» نى رەتلەپ چىقىش گۇرۇپپىسى مەن ۋە لىيەن شياۋمېي، شۇ گۇاڭشىن قاتارلىق ئۈچ يولداشتىن تەركىب تاپتۇق. قېيىقالغان بىرنەچچە باشلىنىش مىلودىيىسىنى يولداش شۇ گۇاڭشىن بىلەن ئىككىمىز ئايىرىم - ئايىرىم ھالدا نوتىغا ئالدۇق. مۇقام تېكىستىگە كەلسەك، كۆپ تەرەپلەردىن ئىگىلەش ھەم بىرقانچە يازغۇچىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن باي ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق شائىر نىمشېھىت دامۇللىنى مۇقام تېكىستلىرىنى رەتلەپ چىقىشقا تەكلىپ قىلدۇق. 1957 - يىلى 1 - ئاينىڭ 14 - كۈنى شائىر نىمشېھىت دامۇللا ئۇرۇمچىگە كەلدى. بىز بىرلىكتە ئولتۇرۇپ مۇقام تېكىستلىرىنى رەتلەپ چىقىشنىڭ پرىنسىپلىرىنى مەسلىھەتلىشىپ بېكىتتۇق. ئەنئەنىۋى مۇقام مۇزىكىسىنىڭ ئەسلى ھالىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، مۇقام تېكىستلىرىنى ئانچە كۆپ ئۆزگەرتمىدۇق، چېچىلىپ تولۇق بولماي قالغانلىرىنى ئەسلىدىكى تېكىست بويىچە تولۇقلىدۇق، كۆپرەك تەكرارلانىپ كەتكەنلىرىنى مەزمۇنى، ۋەزنى ئوخشاش

بولغان باشقا شائىرلارنىڭ تېكىستلىرى بىلەن تولۇقلىنىدۇ.

«12 مۇقام» نىڭ تارىخىي تەرەققىيات جەريانىنى، تارقىلىشىنى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تۇرمۇشى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى، مۇقام ئوقۇلىدىغان سورۇنلارنى ۋە ئۇنىڭ شەكلى قاتارلىق ئەھۋاللارنى ئىگىلەش ئۈچۈن، 1957 - يىلى 8 - ئايدا مەن، شۇ گۇۋاھكىشىن، لېيەن شياۋمېي، ئابدۇرېشىت، قۇربان روزى قاتارلىق بەش كىشىدىن تەركىب تاپقان «12 مۇقام» نى قايتا تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى جەنۇبىي شىنجاڭغا قايتا تەكشۈرۈشكە باردۇق. بىز ئۈزۈن يوللۇق ئاپتوبۇسقا ئولتۇرۇپ يولغا چىقتۇق، سەپەر داۋامىدا توقسۇن، كورلا، بۈگۈر، ياي، ئاقسۇ، سانساكۇ قاتارلىق جايلاردا قونۇپ، 19 - چىسلا قەشقەرگە يېتىپ باردۇق. قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى بىلەن ئالاقىلەشكەندىن كېيىن، خەلق ئارىسىدىكى بىر قىسىم داڭلىق مۇقامچى مۇزىكانتلار بىلەن كۆرۈشتۇق، شەھەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق، بازار ئايلاندۇق. 22 - چىسلا گۇرۇپپىمىزدىكى بارلىق يولداشلار ھوشۇر ئاخۇننىڭ باشلامچىلىقىدا ئاپپاق خوجامغا چىقىپ تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ قەبرىسىنى تاۋاب قىلدۇق. مىللىيلارنىڭ ئۆرپ - ئادىتى بويىچە ئازراق نان سېتىۋېلىپ يېقىن ئەتراپتىكى ئاھاللەرگە نەزىر قىلىپ ئولەشتۈرۈپ بەردۇق. ئاندىن كېيىن، بوۋاينىڭ قەبرىسى ئالدىدا ئۆرە تۇرۇپ، ئەينى يىللاردا بىللە ئىشلىگەن چاغلارنى ئەسلىدۇق، كۆڭلىمىز ئىنتايىن يېرىم بولدى. لېكىن بوۋاينىڭ خاتىرجەم يېتىشى ئۈچۈن مۇنداق تەسەللى بەردۇق: دۆلەت يېقىندا سىز ئوقۇغان «12 مۇقام» نىڭ مۇزىكىسىنى نەشىر قىلىدىغان بولدى.

8 - ئاينىڭ 26 - كۈنى بىز قاتناش ترانسپورت ئىدارىسىنىڭ ئۈزۈن يوللۇق ئاپتوبۇسىغا ئولتۇرۇپ خوتەنگە يولغا

چىقتۇق، 27 - كۈنى خوتەن ۋىلايەتلىك پارتكوم بىلەن مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ قىزغىن كۈتۈۋېلىشىغا مۇيەسسەر بولدۇق. ئۇلار بىزنى مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇردى، مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ 2 - قەۋىتىدىن ئىككى ئېغىز چوڭ ئۆينى بوشتىپ قايتا تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ خىزمەت قىلىدىغان ئىشخانىسى قىلىپ بەردى. بىز خوتەندىكى داڭلىق خەلق سازەندىلىرىدىن سۇلايمان ئاخۇن، سايىم ئاخۇن، تۇرسۇن ئاخۇن، كېرىيىمدىكى كېرىم موللا، چېرىيىمدىكى يۇنۇس، يۈسۈپ قاتارلىقلارنى تەكلىپ قىلىپ، سۆھبەت، مۇھاكىمە ئېلىپ باردۇق. سۆھبەت داۋامىدا، خوتەندىكى «مۇقام» نىڭ يەنىلا قەدىمىي «چوڭ كۇي» شەكلىنى ساقلاپ قالغانلىقىنى، بەلكى ئەينى ۋاقىتتا پەقەت سۇلايمان ئاخۇن بوۋاينىڭلا بىرقەدەر تولۇق ئوقۇيالايدىغانلىقىنى بىلدۇق، شۇڭا بىز نۆۋەتلىك ھالدا سۇلايمان ئاخۇن باشچىلىقىدا ئوقۇلىدىغان «مۇقام» نى توپلاپ لېنتىغا ئېلىشنى قارار قىلدۇق.

9 - ئاينىڭ 28 - كۈنى يولداش ئابدۇرېشىت بىلەن ئىككىمىز قاراقاش ناھىيىسىگە بېرىپ شاخلىق يېزىسىدىكى مۇزىكىلارنى تەكشۈردۇق. دۆلەت قۇرۇلغىسىغا سەككىز يىل بولغان بولسىمۇ، ئۇ يەردە ھېلىغىچە قوللۇق تۇزۇمدىكى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ساقلانغانىكەن. 8 - ئاينىڭ 30 - كۈنى بىز ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ باشلىقى بىلەن بىللە ئېشەككە مىنىپ شاخلىق يېزىسىغا بېرىپ، شۇ ئاخشىمى يېزا رايونىدا قوندۇق. 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئەتىگەندە ئازراقتىن كۆكسىرىپ قالغان پېچىنە يەپ پىيادە مېڭىپ، شاخلىق يېزىسىدىكى فېئودالىق جەمئىيەتتىن قالغان قورۇقتا باردۇق، بىز بارغاندا دېھقانلارنىڭ ھەممىسى ئېتىزغا كەتكەنىكەن، شۇنىڭ بىلەن بىز يېقىن ئەتراپتا ئولتۇرۇشلۇق بىر پادىچىنى تېپىپ

سۆزلەشتۇق، ئۇ پادىچى بىزگە بەزى ئەھۋاللارنى تونۇش تۇردى، بىزگە يەنە شۇ يەرنىڭ غەزەللىرىدىن بىرنەچچىنى ئېيتىپ بەردى. ناھىيىگە قايتىش سەپىرىدە بوربچى يېزىسىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ باشلىقى بىزنى ھەسەن بوۋاينىڭ ئۆيىگە باشلاپ باردى، بوۋاي بىزنى ناھايىتى قىزغىن كۈتۈۋالدى. بېغىدىن شاپتۇل ئۈزۈپ كىرىپ مېھمان قىلدى، بىزنىڭمۇ قورسىقىمىز ئېچىپ كەتكەنىدى ھەم ئۇسساپ كەتكەنىدۇق. شۇڭا ئانچە تارتىنىپ ئولتۇرماي ئالدىمىزغا قويغان نېمەتلەرنى تازا يېدۇق. يەپ-ئىچىپ بولغاندىن كېيىن، بوۋاي ئۆزلۈكىدىن داپ چېلىپ، ناخشا ئېيتىپ بەردى، ئۇنىڭ ئىككى ئوغلىنىڭ بىرى تەمبۇر چالدى، يەنە بىرسى نەي چېلىپ تەڭكەش قىلدى. بوۋاي ئىككى «مۇقام» ئوقۇدى، ئاڭلاشقا قۇرۇلمىسى بىلەن ئاھاڭى خوتەننىڭ «مۇقامى» بىلەن ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاش ئىدى. كۈن ئولتۇرغانىدا ئاندىن بوۋايغا رەھمەت ئېيتىپ، ئۇنىڭ بىلەن خوشلاشتۇق. شۇنداق قىلىپ، تۇپا-چاڭغا مىلەنگەن سەپىرىمىز بىلەن 57-يىلنىڭ دۆلەت بايرىمىنى كۈتۈۋالدۇق.

10-ئاينىڭ 13-كۈنى قايتا تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى ئەزالىرى ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈندۇق، بىر گۇرۇپپا خوتەندە قېلىپ داۋاملىق لېنتىغا ئېلىشنى داۋاملاشتۇرىدىغان بولدى. مەن، لىيەن شياۋمېي، ئابدۇرىشىت پوچتا ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ قاغىلىققا قايتتۇق. شۇنىڭ بىلەن 17-كۈنى يەكەنگە، 19-كۈنى يېڭىسارغا، 21-كۈنى قەشقەرگە قايتىپ كەلدۇق. قەشقەردە خەلق ئارىسىدىكى خېلى كۆپ مۇزىكانت ۋە سازەندىلەرنى يوقلىدۇق. خوتەندە قالغان گۇرۇپپا مۇقام تۇپلاش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىاپ بولۇپ، قەشقەرگە قايتىپ كېلىپ بىز بىلەن ئۇچرىشىپ ئىككى كۈن دەم ئالغاندىن كېيىن، يەنە

داۋاملىق قەشقەردە «مۇقام» توپلاش، لېنتىغا ئېلىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىدى. بىز 11-ئاينىڭ 2-كۈنى ئاقسۇغا، 7-كۈنى كۇچاغا، 13-كۈنى ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدۇق. ئۇچ ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت قايتا تەكشۈرۈش ئارقىلىق «12 مۇقام»نى ئوقۇيدىغان داڭلىق پېشقەدەم مۇقامچىلار، ناخشىچىلار ۋە ھەر قاتلام ئوقۇمۇشلۇق زاتلاردىن بولۇپ، يۈزدىن ئارتۇق كىشىنى زىيارەت قىلدۇق. يېزا، بازار، ئائىلە، مەسچىت قاتارلىق سازەندىلەر پائالىيەت ئۆتكۈزىدىغان نەق مەيدانلارغا بېرىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى «12 مۇقام»غا ئائىت نۇرغۇن ئەھۋاللارنى ئىگىلىدۇق، شۇنداقلا يەكەندىن تارتىپ قەشقەر دائىرىسىدىكى مۇقاملارنى بىرقەدەر تولۇقراق ئوقۇيالايدىغان پېشقەدەملەرنىڭ ئالەمدىن ئۆتكەنلىكىنى، ھايات بار مۇقامچىلارنىڭمۇ پەقەت ئۇ يەر-بۇ يەردىن تۆت-بەش قىسىملا «مۇقام»نى ئوقۇيالايدىغانلىقىنىمۇ ئىگىلىدۇق.

ئۈرۈمچىگە قايتقاندىن كېيىن، دەرھال «12 مۇقام»نى نەشر قىلىشتىن بۇرۇنقى تەييارلىق خىزمەتلەرگە كىرىشىپ كەتتۇق، يىل ئاخىرىدىن 58-يىل 2-ئايغىچە پۈتۈن نوتىنى يەنە بىر قېتىم سېلىشتۇرۇپ چىقتۇق. ئارقىدىنلا «12 مۇقام»نىڭ ئاھاڭ شەكلىنى، رىتمىنى تەھلىل قىلدۇق ۋە تەھلىل، تەكشۈرۈش ماتېرىيالىنى رەتلەپ چىقتۇق. 7-ئاينىڭ بېشىغا كەلگەندە مۇنەۋۋەر كلاسسىك مۇزىكا «12 مۇقام» تونۇرىسىدا ئىلمىي ماقالە يېزىشقا باشلىدىم. ماقالەم كېيىن بېيجىڭدا چىقىدىغان «مۇزىكا تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 1959-يىلى 1-سانىدا ئېلان قىلىندى.

1958-يىلى 8-ئايدا، بىرىنچى تۈركۈمدە رەتلەپ چىقىلغان مۇقام تېكىستى تەشكىلگە تاپشۇرۇلۇپ، خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىندى.

1959 - يىلىنىڭ بېشىدا پۈتۈن كۈچىمىز بىلەن نەشرگە تەييارلاش خىزمىتىگە كىرىشىپ كەتتۇق. رەئىس سەيپىدىن ئەزىزىنى «12 مۇقام» نوتىسىنىڭ نەشر قىلىنىشىغا بېغىشلاپ مۇقەددىمە سۆز يېزىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدۇق. ئاندىن كېيىن مەن «12 مۇقام» ھەققىدە بىر قىسقىچە تونۇشتۇرۇش (كىرىش سۆز ئورنىدا)، تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ قىسقىچە تەرجىمھالى، بىرقانچە تۈرلۈك نوتا بەلگىلىرىنىڭ ئىشلىتىلىشى توغرىسىدا ئىزاھات، «12 مۇقام» ھەققىدە ئومۇمىي مۇنداريجە، خاتىمە سۆز قاتارلىقلارنى باشقىدىن تۈزىتىپ يېزىپ چىقتىم. رەسسام ما ۋېينى كىتابنىڭ مۇقاۋىسىنى لايىھەلەپ بېرىشكە، رەسسام لىيۇ ياڭنى تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ رەسىمىنى سىزىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدۇق.

ئۇن يىل تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ۋە ھەر مىللەت ئەدىبلىرىنىڭ، مۇزىكانتلارنىڭ ئورتاق ھەمكارلىشىشى ئارقىلىق 1960 - يىلى 2 - ئايدا ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ كلاسسىك مۇزىكىسى «12 مۇقام» نوتىسىنىڭ ئىككى قىسىملىق توپلىمى ئاخىرى بېيجىڭ مۇزىكا نەشرىياتى بىلەن مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن بىرلىشىپ نەشر قىلىندى.

بۇ خىزمەتنىڭ تاماملانغانلىقى دەل رەئىس سەيپىدىن ئەزىزى «مۇقەددىمە» دە ئېيتقانىدەك: «ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ مۇنەۋۋەر كلاسسىك مۇزىكىسى «12 مۇقام» نىڭ قېزىلىپ، رەتلىنىپ چىقىرىلىشى، شۇنىڭدەك تارىختىن بۇيان تۇنجى قېتىم تولۇق نەشر قىلىنىشى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ كلاسسىك ئەدەبىيات - سەنئىتى ئىشلىرىدىكى بىر چوڭ ئىش، شۇنداقلا پارتىيە مىللىي سىياسىتىنىڭ مەدەنىيەت سېپىدىكى يەنە بىر كۆزگە كۆرۈنەرلىك نەتىجىسى» بولدى.

1960 - يىلى 7 - ئاينىڭ 23 - كۈنى 3 - نۆۋەتلىك

مەملىكەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيى بىلەن 2-قېتىملىق مەملىكەتلىك مۇزىكانتلار قۇرۇلىيىتى بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايدا يولداش جۇياڭ «12 مۇقام» نى «شەرق مۇزىكا خەزىنىسىدىكى غايەت زور بايلىق» دەپ تەرىپىلىدى. يولداش لۇخى: «12 مۇقام» نىڭ توپلىنىپ، رەتلىنىپ چىقىلغانلىقى مەملىكەت بويىچە مىللىي ئەنئەنىۋى مۇزىكا مىراسلىرىنى رەتلەپ چىقىشتىكى مۇھىم نەتىجىلەرنىڭ بىرى، دېدى. تەشكىل مېنىڭ قۇرۇلتايدا «12 مۇقام» نى توپلاپ، رەتلەپ چىقىشتىن تارتىپ مىللىي مۇزىكا مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىشتىكى بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدا يازما سۆز قىلىشىمغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى.

1958 - يىلدىن 1963 - يىلىنىڭتۇتتۇرىلىرىغىچە، ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ تەكلىپكە بىنائەن «مۇزىكا تەتقىقاتى»، «خەلق مۇزىكىسى»، «خەلق رەسىملىك ژۇرنىلى»، «خەلق گېزىتى»، «جۇڭگو قۇرۇلۇشى» (گۈزەل سەنئەت بېتى)، «مىللەتلەر رەسىملىك ژۇرنىلى»، «شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى» قاتارلىق گېزىت - ژۇرناللاردا، رادىئولاردا «12 مۇقام» توغرىسىدا 20 پارچىدەك ئىلمىي ماقالە بىلەن «12 مۇقام» نى توپلاش، رەتلەپ چىقىش ئەھۋالى توغرىسىدا خەۋەر ئېلان قىلىنىدى.

نۇرغۇن دۆلەتلەرنىڭ مۇزىكا ئىلمىي تەشكىلاتلىرى ۋە مۇزىكا ساھەسىدىكى دوستلار ئارقا - ئارقىدىن خەت ئەۋەتىپ ۋە زىيارەت قىلىپ، «12 مۇقام» نىڭ نوتىسىنى ئېلىپ كەتتى. قازاقستان «كومۇنىزم تۇغى گېزىتى» 1 - بەتتىنىڭ چوڭ يېرىمىغا «12 مۇقام» نىڭ نەشر قىلىنغانلىق خەۋىرىنى ۋە نوتا توپلىمىنىڭ سۈرىتىنى بەردى.

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى نۇرغۇنلىغان سەنئەت تەشكىل-

لاتلىرى «12 مۇقام» نىڭ مۇزىكىسىنى قوللىنىپ نۇرغۇن ناخشا، مۇزىكا، ناخشا - ئۇسسۇل، مۇزىكىلىق دراما، ئوپېرا ..... قاتارلىق يېڭى ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلىپ، شىنجاڭنىڭ سەھنە سەنئىتىنىڭ گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈردى. بۇنىڭ ئىچىدە «ئەجەم مۇقامى»، چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇلى لۇق «يېڭى مۇقام»، «خەلق گۈشىسى ياخشى»، ئۆزلەشتۈرۈپ ئىشلەنگەن ئوپېرا «قىزىل چىراغ»، خەلقىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى ئوپېراسى «غېرىپ - سەنەم»، «پەرھاد - شېرىن» قاتارلىقلار مەملىكەت ئىچىدە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. مەن بۇنىڭ ئىچىدىكى چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇلى لۇق «يېڭى مۇقام» — «خەلق گۈشىسى ياخشى» نىڭ مۇزىكىسىنى ئىشلەشكە قاتناشتىم. بۇ ۋاقىت 1965 - يىلى بولۇپ، مەن دەل مەركىزىي سوتسىيالىزم شۆيۈەنىدە ئوقۇۋاتاتتىم، 6 - ئاينىڭ بېشىدا، مەكتەپ ئارقا - ئارقىدىن ئىمتىھان كەلگەن ئۇچ پارچە تېلېگراممىنى تاپشۇرۇۋالدى، تېلېگراممىدا شىنجاڭغا قايتىپ كېتىشىم ئېيتىلغانىدى. 6 - ئاينىڭ 13 - كۈنى بېيجىڭدىن ئايرىلىپ ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىپ، 18 - كۈنى چۈشتىن كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىگە كېلىپ ئۆزۈمنى مەلۇم قىلدىم، تەشۋىقات بۆلۈمى ماڭا ناخشا - ئۇسسۇل دراما تىياتىرىغا بېرىپ چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇللۇق «يېڭى مۇقام» — «خەلق گۈشىسى ياخشى» نىڭ مۇزىكىسىنى ئىشلەشكە قاتنىشىشمنى ئۈقتۇردى. بۇ، ئىجادىيەت پائالىيىتىگە رەئىس سەيپىدىن ئەزىزى بەۋاستە رىياسەتچىلىك قىلىپ، ئاپتونوم رايون ۋە ھەربىي رايونىدىن بولۇپ، مۇنەۋۋەر ئەدەبىيات - سەنئەت، مۇزىكا، ئۇسسۇل ئىجادىيەتچىلىرىدىن ئون نەچچە كىشىنى يىغىدى. سەھنە ئەسىرىدە زامانىمىز يېزىلىرىدا يۈز بەرگەن غايەت زور ئۆزگە-

رىشلەر ۋە تەرەققىياتلار تېما قىلىنغان چوڭ تېپتىكى مىللىيچە يېڭى ناخشا - ئۇسسۇللار ئىنكاس قىلىنغان. مۇزىكىسىدا مەركەزلىك ھالدا «ئوشاق مۇقامى» نىڭ ئاھاڭلىرى خام ماتېرىيال قىلىنغان. چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇل جەمئىي ئون كۆرۈنۈش بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتا سەككىز كۆرۈنۈشنىڭ مۇزىكىسى ئىشلىنىپ بولغانىدى، قېپقالغان ئالتىنچى كۆرۈنۈشنىڭ مۇزىكىسى «يۇيىگۈنىڭ تاغنى يۆتكىشى» بىلەن سەككىزىنچى كۆرۈنۈشنىڭ مۇزىكىسى «خەلق ئەسكەرلىرى ئۇسسۇلى» دېگى بۇ بىر كۆرۈنۈش ئوپېرا خاراكتېرىنى ئالغان بولۇپ، پۈتكۈل چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇلدا مۇزىكا ئۇسلۇبىنىڭ بىرلىككە كېلىشى، مۇزىكىسىنىڭ ۋەقەلىكتىكى مەزمۇنىغا ماسلىشىشى تەلەپ قىلىنغانىدى، بۇ بىز ئۈچۈن بىر قىيىن ئىش ئىدى، شۇڭا دەرھال ئىسكەندەر سەيپۇللايوپ، غىياسىدىن باراتلار بىلەن كۆرۈشۈپ ئەسەرنى ۋە ئۇنىڭ مۇزىكىسىنى بىرلىكتە مۇزاكىرە قىلدۇق. بۇ ئىشقا بىر ھەپتىدەك ۋاقىت سەرپ قىلىپ، ئىككى كۆرۈنۈشنىڭ مۇزىكىسى بىلەن ئاساسىي مىلودىيەسىنى ئىشلەپ پۈتتۈرۈدۇق. چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇلنى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى رەسمىي ئويناش كېرەك ئىدى، شۇڭا رېپېتىتسىيە جىددىي ئېلىپ بېرىلدى، رېژىسسورغا «يۇيىگۈنىڭ تاغنى يۆتكىشى» دېگەن بۇ بىر كۆرۈنۈشنىڭ ئادەملىرىنى باشقىدىن ئورۇنلاشتۇرۇشنى، مۇزىكىلىرىنى سەپلەپ بېرىشنى تەكلىپ قىلدۇق. مەن تۆت كېچە ئۇخلىماي مىللىيچە شەكىلدىكى تەڭكەش ئاۋازلارنى قوللىنىش قاتارلىق ئۇسۇللاردىن پايدىلىنىپ «خەلق ئەسكەرلىرى ئۇسسۇلى» نىڭ مۇزىكىلىرىنى سەپلەش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىدىم. 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 16 يىللىقىنى ۋە ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىنىڭ 10 يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى

بىلەن چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇل خەلق تېياتىرىدا تەنتەنىلىك ئوينىلىپ، مەركەز ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ باشلىقى مۇئاۋىن زۇڭلى خې لۇڭنىڭ ۋە ئاپتونوم رايوندىكى ھەر ساھە زاتلىرىنىڭ يۇكسەك دەرىجىدە ماختىشىغا سازاۋەر بولدى. كېيىن يەنە بېيجىڭ ۋە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئويىنىلىپ، ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. ھازىرقى دەۋردە «خەلق گوڭشېسى» گەرچە ئۆتۈپ كەتكەن تارىخ بولۇپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئەنئەنىۋى مۇزىكا خام ماتېرىيالىدىن پايدىلىنىپ، رېئال تۇرمۇش ۋەقەلىكىنى ئىنكاس قىلىدىغان يېڭى ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلىش شۇبھىسىزكى «قەدىمكىنى بۈگۈن ئۆچۈن خىزمەت قىلىدۇرۇش» تا زور ئەھمىيەتكە ئىگە ئىجادىي ئىزدىنىشنىڭ تۈنجى قەدەملىرى ئىدى.

1959 - يىلى 5 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق 2 - نۆۋەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى. قۇرۇلتاي داۋامىدا جۈگگو تېياتىرچىلار جەمئىيىتىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسى (قىسقارتىلىپ تېياتىرچىلار جەمئىيىتى دەپ ئاتىلىدۇ)، مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ شۆبىسى، ئۇسسۇلچىلار جەمئىيىتىنىڭ شۆبىسى ۋە رەسساملار جەمئىيىتى شۆبىسى قۇرۇلدى. مۇزىكانتلار جەمئىيىتى شۆبىسىنىڭ كېڭەش ئەزاسى، دائىمىي كېڭەش ئەزاسى ۋە رەئىسى سايلاپ چىقىلدى. ھۈسەنجان جامى رەئىس، مەي مياۋ (خۇيزۇ)، ۋەن توڭشۇ (خەنزۇ)، ئاردىپ بەگ (قازاق) ماۋاۋىن رەئىس بولدى. تەشكىل مېنى دائىمىي مۇئاۋىن رەئىسلىككە تەينىلەپ، جەمئىيەتنىڭ كۈندىلىك ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلدى. شۇنداق ئېتىبارەن جەمئىيەتنىڭ دائىمىي ئىشلار كوللېكتىپى ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى پارتكۇرۇپپىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت

مۇزىكانتلار ۋە ئىشتىن سىرتقى مۇزىكا ھەۋەسكارلىرى بىلەن بىرلەشىپ ئىتتىپاقلىشىپ، شىنجاڭنىڭ مۇزىكا ئىجادىيىتىنى گۈللەندۈرۈپ، مۇزىكا مۇسابىقىسى، مۇزىكا نەزەريىسى، مىللىي مۇزىكا تەتقىقاتى ۋە ئىشتىن سىرتقى مۇزىكا پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇش جەھەتتە بەزى خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، زور ئۈتۈقلار بىلەن ئالغا قاراپ ئىلگىرىلىمەكتە.

تەرجىمە قىلغۇچى: ئابدۇرىشىت ھاپىز

شنجاڭ كنو ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى توغرىسىدا

ئۈر مۇھەممەت زامان

كنو ــ زامانىۋى پەن ـ تېخنىكا بىلەن تەسۋىرىي سەنئەت ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈلگەن، ئاممىۋىلىقى ئىنتايىن كۈچلۈك ئۇنىۋېرسال سەنئەتتۇر. بۇ قىزىقارلىق ھەم جەلپكار سەنئەتنىڭ قاچان، قەيەردە پەيدا بولغانلىقى، ئاپتونوم رايونىمىز تەۋەسىگە قاچانلاردا يېتىپ كەلگەنلىكى، شنجاڭنىڭ كنوچىلىق تارىخى ۋە مىللىي كنوچىلىق تارىخىمىزنىڭ نەدىن نەگىچىلىكىنى بىلىشكە قىزىقىدىغانلار ئاز ئەمەس. ئەنە شۇ كەسكىن تەلەپ مېنىڭ شنجاڭدا ئاجىز ھالقا بولۇپ تۇرغان كنو ئەدەبىيات تارىخى تەتقىقاتىغا قەدەم تاشلىشىغا كۈچلۈك ئىلھام ۋە تۈرتكە بولدى. شۇنداقلا مۇشۇ ئىزدىنىشىم ئاساسىدا مەلۇم ئۇتۇقلارغىمۇ ئېرىشتىم.

مەن نۆۋەتتىكى مۇشۇ ماقالەمدە نۇقتىلىق ھالدا شنجاڭ كنوچىلىق ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات تارىخى ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتىمەن.

شنجاڭدا دەسلەپكى كنونىڭ قويۇلۇش ئەھۋالى

شنجاڭنىڭ كنو تەرەققىيات تارىخىغا نەزەر سالساق، ئۇرۇمچىنى

مەركەز قىلغان كنوچىلىق تارىخى بىرقانچە باسقۇچلارنى ھېسىپ ئۆتكەنلىكىنى ھېس قىلىمىز. دەسلەپتە، 1917 ـ يىلى سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ زەربىسىدىن قېچىپ شنجاڭغا كەلگەن ئاق رۇس ئەسكەرلەر روسىيەدىن كنو قويۇش ئاپپاراتى ۋە بىر يۈرۈش دىزىل ماتور ئالغاچ كەلگەن. بۇ شنجاڭغا كنو-نىڭ تۇنجى قېتىم كىرىشى ئىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، تېخنىكىلىك خەن مۇيەن ئىسىملىك بىر سودىگەر شنجاڭغا ئەنگلىيىدە ئىشلەنگەن، قول بىلەن تولغاپ توك ھاسىل قىلىدىغان، سەكىز مىللىمېتىرلىق كنو قويۇش ئاپپاراتى ۋە ئاستىدا ئىنگىلىزچە خەت چىقىدىغان، قىزىق، قورقۇنچلۇق كۆرۈنۈشلەر ئېلىنغان فىلىم لېنتىسىنى ئېلىپ كەلگەن. ئۇ ئۆز ئۆيىدە ئۇرۇق ـ تۇغقان، قولۇم ـ قوشنىلىرىغا كنو قويۇپ بېرىپ كۆڭۈل ئېچىش بىلەنلا چەكلەنگەن.

1924 ـ يىلى قاغىلىقتىكى ئالا بازىرى، قەشقەر شەھىرىدىكى تىللا بازىرى ۋە ئۇرۇمچىدىكى دۆڭكۆۋرۈكتە ئىلگىرى ئاخىر بولۇپ فرانسىيە سودىگەرلىرى ئېلىپ كەلگەن «سايا-ھەت خاتىرىلىرى» ناملىق ئاۋازسىز ھۈججەتلىك فىلىم كۆرسىتىلگەن. فىلىم قولدا چۆرۈپ ھەرىكەتلەندۈرۈلىدىغان ئاپپاراتتا قويۇلغان. فىلىم ۋەقەلىكى گۈزەل تەبىئەت مەنزىرىسى، قەدىم جاي، ئاسار ـ ئەتىقە، ھەر خىل ھايۋان، ئۇچار قۇشلار، مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى، شەھەر ـ بازار، سودا-سېپىق ۋە تۇرمۇش كۆرۈنۈشلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا خەلق بۇنداق كنولارنى لاتەك (لاتا) ئويۇنى، شەيتان سۈرىتى دەپ ئاتاشقان. كنوچىلىق تارىخىغا ئائىت ماتېرىياللاردا كۆرسىتىلىشىچە: «1926 ـ يىل ئۇرۇمچىگە كەلگەن كنو ئاپپاراتى ساندۇق شەكىللىك بولۇپ، سىرتقى شەكلى ھازىرقى زامانىنىڭ كىر يۇيۇش ماشىنىسىغا ئوخشىشىپ كېتىدىغان ياغاچ

ساندۇقتىن ئىبارەت ئىدى. ساندۇقنىڭ ئاستى قىسمىغا ئېلېكتر چىراغ ئورنىتىلغان، كىنو لېنتىسى ساندۇق سىرتىدىكى ئوققا قول ھەرىكىتى بىلەن ئوراللىنىدى. كىنو كۆرگۈچىلەر بىر - بىرلەپ كېلىپ ساندۇق ئۈستىدىكى كىچىك ئەينەك ئارقىلىق كۆرەتتى»①. شۇنىڭدىن كېيىن، شىنجاڭدىن ھەر خىل سەۋەب-لەر بىلەن چەت ئەللەرگە چىققانلار، ۋەتەنگە قايتقانلار كىنو ئاپپاراتى ۋە لېنتىسىنى ئالغاچ كېلىپ، ئۆز ئۆيلىرىدە كىنو قويۇپ، كۆڭۈل ئاچىدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلۈشكە باشلىدى. پېشقەدەم تېلىشۇناس ئىبراھىم مۇتىئىنىڭ 1986 - يىلى مايدا تۇرپاندا ئېچىلغان «ۋەتەنپەرۋەر شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىجادىيىتىگە بېغىشلانغان ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» جەريانى-دا بايان قىلغان سۆھبىتىدە مۇنداق دېيىلىدۇ: «1928 - يىلى ئاكام جامالدىن مۇتىئۇللا ھەرەمگە بېرىپ ھەج تاۋاب قىلىپ قايتىشىدا، موسكۋادا توختاپ، ئۇ يەردە ئىشتىن سىرتقى تېخنىكۇمدا بىلىم تەھسىل قىلىۋاتقان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن بىللە قايتىدۇ. شۇ سەپىردە موسكۋادىن قول بىلەن تولغاپ ئۈيۇن قويىدىغان بىر كىنو ئاپپاراتى ۋە شەيتانچاق (ۋېلىسىپىت) ئالغاچ كەلگەن. ئۆيىمىز ھازىرقى دوستلۇق كىنوخانىسىنىڭ قارشى تەرىپىدىكى ئۆيمان كوچىدا ئىدى. كىنونى ئۆيىمىزگە كەلگەن مېھمانلارغا، ئاغىنىلىرىگە قويۇپ بېرەتتى. ئېكراندىكى بىر - بىرىنى قوغلىشىۋاتقان، ئىتتىك - ئىتتىك مېڭىۋاتقان قورچاق ئادەملەر كىشىلەرگە ئىنتايىن قىزىق تۇيۇلاتتى. كېيىن بۇ ئاپپاراتنى تىيەنجىنلىك بىر خەنزۇ كىشىگە سېتىۋەتتى. ئۇ كىشى نەنمن (جەنۇبىي دەر-

① شىنجاڭنىڭ ئەڭ دەسلەپكى تېخنىكىلىرىدىن بولغان خەمزە كاربايغىنىڭ «شىنجاڭنىڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 13 - سانىدا ئېلان قىلىنغان «شىنجاڭنىڭ ئېلېكتر، قاتناش، كىنو ئىشلىرى تارىخىدىن ئەسلىمە» دېگەن ماقالىسىدىن ئېلىندى.

ۋازا) ئىچىگە 40 — 50 ئادەم سىغىدىغان بىر كىنوخانا سې-لىپ، مەخسۇس كىنو قويۇپ بېلەت سېتىپ تىجارەت قىلدى».

1930 - يىلى، ئۇرۇمچىدە كۆلەڭگە چۈشۈرۈش ئاپپاراتى بىلەن قورچاق كىنولار قويۇلدى؛ 30 - يىلنىڭ ئاخىرلىرىدا قەشقەرلىك تەرەققىيپەرۋەر سودا - سانائەتچىلەردىن مەتنىياز مەخسۇم، ھۈسەيناخۇن ھاجىم قاتارلىقلار قەشقەردە «كىنو تەرەققىيات شىركىتى» نى قۇردىدۇ. ئۇلار سوۋېت ئىتتىپاقى-دىن بىر جۈپ ئاۋازسىز كىنو ئاپپاراتى سېتىۋالىدۇ ھەمدە بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ۋە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىغا دائىر بەزى ۋەقەلەر، شۇنىڭدەك سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرى سۈ-رەتكە ئېلىنغان 35 مىللىمېتىرلىق ئاپپاراتتىن نەچچىنى ئىجارىگە ئېلىپ، «فرونتتىكى سولدات» قاتارلىق سوۋېت فىلىملىرىنى كۆرسىتىدۇ. 1934 - يىلى بۇ «كىنو تەرەققىيات شىركىتى» يەنە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن بىر جۈپ ئۈگىلىك ئاپپارات سېتىۋېلىپ، 35 ۋە 16 مىللىمېتىرلىق فىلىم، ژۇرناللارنى ئىجارىگە ئېلىپ، قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇ ۋىلايەت-لىرىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا قويىدۇ. بۇ يىللاردا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ «چاپايېۋ»، «چېگىردا» قاتارلىق فىلىملىرى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ يەنئەندىكى پائالىيەتلىرى كۆرسىتىلگەن «جۇڭگودا» قاتارلىق فىلىملىرى قويۇلىدۇ. 1931 - يىلى، فرانسىيىنىڭ ئېكسپېدىتسىيەچىلىرى قۇمۇل ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە كەلگەندە، يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ شوپۇرى ئانزۇرگە ئۇلارنى قۇمۇلدىن ئۇرۇمچىگە ساق - سالامەت ئەكېلىپ قويغانلىقى ئۈچۈن، فرانسىيەدە ئىشلەنگەن، چامادان شەكىل-لىك ئاۋازسىز، ھەرىكەتلىنىدىغان كىنو ئاپپاراتىدىن بىرنى سوۋغا قىلغان. مانا بۇ ئۇرۇمچىگە تۇنجى قېتىم كىرگەن چامدان شەكىللىك كىنو ئاپپاراتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئاپپارات

قولدا ھاسىل قىلىنغان توكتىن تەمىنلىنەتتى. دىنام ۋە لېنتا تەخسىلىرى ئاپپاراتنىڭ ئىچىگە ئىخچام ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى. قول بىلەن ھەرىكەتلەندۈرۈش ئارقىلىق 12 ۋولت توك ئىشلەپچىقىرىدىغان دىنام ئاپپاراتنىڭ ئىككى دانە چىرىغىنى يانداۋرايتتى. فىلىم قويۇلغاندا، ئىچىدىكى ئېلېكتر چىراغ يانايتتى. لېنتا يۆتكەلگەندە، سىرتىدىكى ئېلېكتر چىراغنى يېقىپ قويۇشقا توغرا كېلەتتى. چىشلىق چاقلار دىنامنىڭ ھەرىكىتىنى تېزلىتەتتى. چىشلىق چاقلارنىڭ جايلىشىشى قايماق ئايرىيدىغان ماشىنا (سېپراتور) غا ئوخشاش ئىدى. دىنام يېنىدىكى ئوقتا ئىنچىكە زەنجىر بېكىتىلگەن بولۇپ، دىنام قول ھەرىكىتى بىلەن ئايلانغاندا، كىنو لېنتىسى زەنجىر ئارقىلىق بىرلىكتە ھەرىكەتكە كېلەتتى. قول ھەرىكىتى قانچە چاپسان بولسا، ئاپپاراتنىڭ ئىچىدىكى ئېلېكتر چىراغ شۇنچە كۈچلۈك يورۇيتتى. شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا لېنتىمۇ تېز ھەرىكەت قىلىپ، تېز يۆتكىلەتتى. ئېكراندىكى ھەرىكەتلەرمۇ تېز كۆرۈنەتتى. كىنو ئاپپاراتنىڭ ھەجمى 20 × 30 × 70 سانتىمېتر ئەتراپىدا ئىدى. ئېكرانى بىر كىشىنىڭ گەز چوڭلۇقتىكى مەخسۇس كۈمۈش بىرىكمىسىدىن ياسالغان سىر بىلەن سىرلانغان ئاق رەختتىن ئىبارەت ئىدى. 12 مىللىمېتىرلىق ئالتە تەخسىسى بار ئىدى. فىلىمنىڭ مەزمۇنى: بىر ئۇچىنىڭ بۇرۇنقى بىلەن تۇلكە ئۇۋلىغانلىقى؛ بىر ئېيىقنىڭ ھەسەل يېيىش ئۈچۈن كۆتەكنىڭ كاشىكىغا بېشىنى تىقىۋېلىپ چىقىرالماي قىينىلىپ كەتكەنلىكى ۋە تەبىئەت مەنزىرىلىرىدىن ئىبارەت ئىدى.

20 - يىللاردا، ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق سوۋېت كونسۇلخانىسى ئىچىكى قىسىمدا كىنو قويۇشقا باشلىغان، بۇ كىنولار سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدا ئىشلەۋاتقان خادىملىرىغا ۋە

شىنجاڭنىڭ ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەت ئەربابلىرىغا قويۇپ بېرىلگەنىدى. بۇ كىنو - فىلىملەردە بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى، ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ ئەھۋالى، سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى چوڭ - چوڭ شەھەرلەر، ھايۋانات دۇنياسى، تەبىئەت مەنزىرىلىرى كۆرسىتىلگەنىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ھەرىكەتلىك ئاۋازسىز فىلىملار ئىدى. گەرچە بۇلار ئادەتتىكى خەلق ئاممىسى بەھىر ئالىدىغان «ئەجنەبىيلەر بايلىقى» بولسىمۇ، لېكىن بۇنىڭ بارلىققا كېلىشىنىڭ ئۆزى بۇ چېگرا شەھىرىدە زامانىۋىلاشقان ماددىي مەدەنىيەتنىڭ بەرپا بولغانلىقىدىن دالالەت بېرىدۇ.

«1932 - يىلنىڭ ئاخىرىدا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يەركەند ۋىلايىتىدە يەرلەشكەن غۇلجىلىق ئۇيغۇر ھۆسەيىن بىر جۇپ كىنو ئاپپاراتى ۋە بىرنەچچە فىلىمنى غۇلجىغا يۆتكەپ كېلىپ، ئاۋۋال قارادۆڭ دېگەن بىر دەڭدە، كېيىن ئۈچ دەرۋازىدا «چاپايېۋ»، «گۈزەل ۋاسلىسا» (پاقا چوكان) قاتارلىق فىلىملەرنى كۆرسەتتىدۇ. 1934 - يىلى، ئۇنىڭ كىنوخانىسى «ھۆسەيىن كىنو شېركىتى» بولۇپ قۇرۇلىدۇ. شىركەت بىر جۇپ يېڭى، ئۈگىلىك ئاپپاراتلار سېتىۋېلىپ، كۆپلىگەن فىلىملەرنى ئىجارىگە ئېلىپ ئىلى ۋىلايىتىدە قويىدۇ».①

1935 - يىلنىڭ بېشىدا، ئۇرۇمچىدىكى تەرەققىيپەرۋەر سودىگەرلەردىن قادىر ھاجىم، ئەمەتئاخۇنۇم، ئەمەت شاگىيو قاتارلىقلار بىرلىشىپ، ئۇرۇمچىدە «شەرق شامىلى كىنو شىركىتى» نى قۇرىدۇ. ھازىرقى ئازادلىق يولى مەدەنىي بۇيۇملار ماگىزىنىنىڭ ئورنىدىكى «تەيخۇشاڭ» دېگەن سارايدا بىر جۇپ ئۈگىلىك

① شېرىپ خۇشتار: «30 - يىللاردا شىنجاڭدا قۇرۇلغان خۇسۇسىيلار ئىگىلىكىدىكى ئۇچ كىنو شىركىتى»، «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى» 1991 - يىل 16 - ئاپرىل سانىدىن ئېلىندى.

ئاپپارات سېتىۋېلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن «چاپا-
يېۋ»، «تىراكتۇرچى»، جۇڭگودا ئىشلەنگەن «يېرىم كېچىدىكى
ناخشا ئاۋازى»، «ۋاپاسىز ئەر - خوتۇن» ۋە ياپون باسقۇنچى-
لىرىغا قارشى ئۇرۇش تېمىا قىلىنغان فىلىملەرنى ئىجارىگە
ئېلىپ كۆرسىتىدۇ. كېيىنچە بۇ كۇلۇب ۋە شىركەت شېرىك
شىسەي تەرىپىدىن مۇسادىرە قىلىنىپ «مەركىزىي ئۇيغۇر
ئۇيۇشمىسى» غا سېتىپ بېرىلىدۇ.

ئۇرۇمچىدە ئەڭ دەسلەپ كىنوخانا قۇرۇپ، كىنو قويۇشقا
جۇرئەت قىلغان كىشى يالڭ يۈەنفۇ دېگەن سودىگەر ئىدى.
ئۇ تىيەنجىنلىك توكولاڭچى بولۇپ، 1876 - يىلى، چىڭ
سۇلالىسى ھۆكۈمىتى زوزۇڭتاڭ، لىيۇجىنتاڭلارنى ھەربىي
قىسىم بىلەن ياقۇبېگنىڭ پاراكەندىچىلىكىگە زەربە بېرىپ، شىن-
جاڭنى بىرلىككە كەلتۈرۈشكە ئەۋەتكەندە، يالڭ يۈەنفۇ بىلەن
بىر تۈركۈم تىيەنجىن يالڭلىيۇچىڭلىق تىجارەتچىلەر مال ساتە-
دىغان سېۋەت - تەڭزىلىرىنى كۆتۈرۈپ قىسمىغا ئەگىشىپ ماڭ-
غان. ئۇلار يول بويى قىسمىنى لازىمەتلىك مالىلار بىلەن
تەمىنلىگەن، قىسمىمۇ ئۇلارنى قوغدىغان. شۇنداق قىلىپ كېچە -
كۈندۈز قىسمىدىن ئايرىلماي مېڭىپ ئۇرۇمچىگە كەلگەن. شۇڭا
كىشىلەر بۇلارنى «لاگېرغا ئەگىشىپ چىققانلار» دەپ ئاتاش-
قان. يالڭ يۈەنفۇ «لاگېرغا ئەگىشىپ» ئۇرۇمچىگە چىققاندىن
كېيىن، ئۆزى بىلەن بىللە كەلگەن تۇغقىنى ۋالڭ جىڭچۈەن
بىلەن بىرلىشىپ قەغەز گۈل ياساپ تىجارەت قىلىپ، باھار
بايرامىلىرىدا ياكى چېركاۋ ۋە ئەمەلدارلار قەسىرىدىكى تەبرىك-
لەش كۈنلىرىدە سېتىپ پۇل تاپىدۇ. كېيىن ئىككىسى
قەغەز گۈل ياساپ توپلىغان پۇلى بىلەن شۇ چاغدىكى شىما-
لى بازار (ھازىرقى ئازادلىق شىمالىي يول) دا مەلۇم مالىلار
دۇكىنى ئېچىپ، نامىنى «دېغىڭغۇ» دۇكىنى دەپ ئاتىدى. تۆت

يىلدىن كېيىن يالڭ يۈەنفۇنىڭ قېيىن ئاتىسى سارايۇەنلىك
كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىپ، يالڭ يۈەنفۇنى سارايغا ئەكىلىپ
بۇ كەسىپنى باشقۇرغۇزدى. يالڭ يۈەنفۇ كەسىپ باشقۇرۇش
جەريانىدا تىبابەتچىلىكنىمۇ يولغا قويغانلىقتىن ئۇچۇن ھەمىشە
كىشىلەر كېسەل كۆرسەتكىلى كېلىپ تۇراتتى. ئۇ كېسەل
كۆرۈش جەريانىدا غۇلجىلىق مابىڭچى دېگەن سودىگەر
بىلەن تونۇشۇپ قالىدۇ. مابىڭچىنىڭ دادىسى ئۆكتەبىر
ئىنقىلابىدىن كېيىن جۇڭگوغا قېچىپ ئۆتكەن بولۇپ، قولىدا
روسىيىنىڭ بىر يۈرۈش كونا ئاپپاراتى، شۇنىڭ بىلەن
بىللە ئون تەخسە ئاۋازسىز فىلىم لېنتىسى ۋە بىر گېنېراتو-
رى بارىكەن. ئىشلىتىشنى بىلمىگەنلىكتىن، بۇ ئاپپارات كۆپ
يىللاردىن بېرى غۇلجىدا بىكار تۇرغانىكەن. مابىڭچى بۇ
كىنو ئاپپاراتىنى يالڭ يۈەنفۇغا سېتىپ بەرمەكچى بولىدۇ.
ئىككى تەرەپ كېلىشىپ، بۇ ئاپپاراتنى يالڭ يۈەنفۇ بارلىق
ئۇسكۇنىلىرى بىلەن بەش مىڭ سەر ئۆلكە پۇلىغا سېتىۋالىدۇ.
يالڭ يۈەنفۇ 1931 - يىلى ئاپپارات ئېلىپ كېلىش ئۇچۇن
غۇلجىغا بارىدۇ. ئالتە ئات كۆچمىگە ئىگە بىر دېزىل ماتور
بولۇپ، ئېغىرلىقى 400 كىلوگرام كېلەتتى. يالڭ يۈەنفۇ ئالتە
ئات ھارۋىسىنى كىرا قىلىپ، بىر ئايدىن كۆپرەك ھەرەج تار-
تىپ، پۈتۈن زاپچاسلارنى ئىلدىن ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ كېلىدۇ.
1932 - يىلى يالڭ يۈەنفۇ تېۋىپلىق مۇناسىۋىتى ئارقىلىق
شۇ چاغدىكى سىمسىز ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ تېخنىكى زوكۇي-
شىدىن تەكلىپ قىلىپ، بارلىق زاپچاسلارنى قۇراشتۇرغۇ-
زىدۇ ھەمدە رەسمىي ئويۇن قويىدۇ. ئويۇننىڭ ئىقتىسادىي
ئۇنۇمىمۇ ئوبدان بولىدۇ. ئۇ شۇ ئاساستا «دوختۇا دېيۇەن
كىنو شىركىتى» نى قۇرۇۋالىدۇ. كەسپىي ھازىرلىقلار پۈت-
كەندىن كېيىن، شۇ مەزگىلدىكى «ئەجنەبىي شامىلى» نى تو-

سۈش ھەرىكىتىگە توغرا كېلىپ قالغانلىقتىن، خېلى ئۇ-
زۇنغىچە كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىش كىنىشكىسى ئالالمايدۇ.
ياكى يۆەنفۇنىك ئوغلى ياكى تىيەنپېي تىيەنجىندىن چىش داۋا-
لاش تېخنىكىسىنى ئۆگىنىپ كېلىدۇ. دەل شۇ چاغدا، ئۆلكە
رەئىسى جىن شۇرېننىك ئەپيۇن چېكىپ چىشلىرى چىرىپ
چۈشۈپ كېتىۋاتاتتى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت كاتىبات باشلىقى
لۇشياۋزۇنىك تونۇشتۇرۇشى بىلەن ياكى تىيەنپېي جىن شۇرېن-
نىك چىشىنى داۋالاپ ساقايتىدۇ. جىن شۇرېن رازىمەنلىك
بىلدۈرۈپ، ياكى تىيەنپېيگە 100 سەر ئۆلكە پۇلى ھەددىيە
قىلىدۇ. دېيۈەن كىنو شىركىتىمۇ تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقۇپ
لۇشياۋزۇ بىلەن ئاكتىپ تۈردە ئالاقە ئورنىتىدۇ. لۇشياۋزۇمۇ
«دېيۈەن» گە ئۆز قولى بىلەن بېغىشلىما يېزىپ بېرىپ،
دېيۈەننىك ئالەمنى ئېلىكتر نۇرى بىلەن يورۇتۇپ، چىش
ئازابىنى يوقىتىشقا بەل باغلىغان ئىرادىسىنى مەدھىيىلەيدۇ.
بىراق ئۇ سودىنى باشقۇرمىغاچقا، «دېيۈەن» نىڭ تىجارەت
باشلىشىنى تەستىقلىيالمايتتى. سودا ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان
ئورۇن ئەينى دەۋردىكى خەلق ئىشلار نازارىتى ئىدى. بەختكە
يارىشا خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى لى چىش ئاغرىقىغا
گىرىپتار بولۇپ قالىدۇ، يەنە لۇشياۋزۇنىڭ تونۇشتۇرۇشى
بىلەن ياكى تىيەنپېي لى نىڭ چىشىنى داۋالاپ ساقايتىدۇ،
بەرگەن «مۇكاپات» نى رەھمەت ئېيتىپ ئالمايدۇ، بەلكى
كەسىپنى يولغا قويۇش كىنىشكىسى ئېلىۋېلىش مەقسىتىگە
يېتىدۇ. لى ئائىلىسىدىكى بايۇەتچىلەر گۇاڭدۇڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا
ئوقۇپ شىنجاڭغا كېلىپ، خەلق ئىشلار نازارىتىگە خىزمەتكە
ئورۇنلاشقان بولۇپ، ئۇلار «ئەجنەبىي ئىستىلى» نى ياخشى
كۆرەتتى. ئۇلار كىشىلەرنىڭ ئۇرۇمچىدە كىنوخانا سالدۇرماق-
چى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئىنتايىن خۇشال بولىدۇ. لىنى بۇ

ئىشنى تېزرەك ھەل قىلىپ بېرىشكە ئالدىرىتىدۇ ۋە لىنىڭ
جىن شۇرېنغا دوكلات قىلىشى بىلەن «دېيۈەن» 1932 -
يىلى ئىيۇلدا رەسمىي كىنو قويۇشنى باشلايدۇ. كىنوخانا
ئەسلىدىكى «دېڭبۈجەن» (ھازىرقى ئۇيغۇر رەسىمخانىسى-
نىڭ يېنىدا) قورۇسى ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. ئۇنىڭدا 200
كىشىلىكتىن كۆپرەك ئورۇن ھازىرلىنىدۇ. دەسلەپ قويۇلغاندا،
ئالدى بىلەن لۇشياۋزۇ ۋە لىنىڭ پۇتۇن ئائىلىسىدىكىلەر،
ئەينى دەۋردىكى يۇقىرى دەرىجىلىك سودا ئەھلىدارلىرى ۋە
ئۇلارنىڭ رەپىقىلىرى، بايۇەتچىلىرى، ئېسىلزادە خېنىملىرى
كۆرىدۇ. بۇ چاغدا قويۇلغىنى ئاپپارات بىلەن بىللە سېتىۋې-
لىنغان چەت ئەللىنىڭ ئون تەخسە كىنو لېنتىسى بولۇپ، تولا
قويۇلۇپ ئۈپراپ كەتكەنىدى؛ شۇنداق بولسىمۇ، ئەزەلدىن
تارتىپ «ئەجنەبىي ئويۇنى» نى كۆرۈپ باقمىغان مۇتەئەسسىپلەر
يەنىلا يېڭىلىق ھېس قىلىشقان. بىلەت ساتىدىغان ئىشىك
ئالدىدا ئادەملەر تىقما - تىقماق بولۇپ تۇرۇپ كەتكەن.
ئىككىنچى، ئۈچىنچى مەيدانغا سىرتقا بىلەت سېتىپ قويغان.
بىلەت سېتىش ئۆيىنىڭ دېرىزە - ئەينەكلىرى قىستا-
دا سۇنۇپ كەتكەن.

بۇ چاغدا جىن شۇرېن بىلەن ماجۇكىيەك ئوتتۇرىسىدا
كەسكىن ئۇرۇش بولۇۋاتاتتى. جەمئىيەت تەرتىپى قالايمىقان،
يەرلىك ھۆكۈمەت قاتتىق سارايسىمىگە چۈشۈپ قالغانىدى. خە-
لق ئاممىسىنىڭ توپلىشىپ «چاتاق» چىقىرىشىدىن قورقۇپ
ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ساقچىلارغا پەرمان چۈشۈرۈپ، «دېيۈەن»
كىنوخانىسىنى تىجارەتتىن توختاتتى ۋە پېچەتلىۋەتتى. ئۇ-
نىڭدىن كېيىن، «ھەرىكەتلىك سۈرەتلىك فىلىم» لەرنىڭ
ئېكرانىدا قويۇلۇشى كىشىلەرنىڭ قىزغىنلىقىنى قوزغىۋەتتى.
ئۇزۇن يىللار توختاپ قالغان تېرە قورقاق ئويۇنى قايتا ئوت-

تۇرغا چىقىپ، جانلىنىشقا باشلىدى. تېرە قورقاق ئويۇنىنىڭ ئىلھامى بىلەن كىشىلەر ئوت يالقۇنىدىن پايدىلىنىپ، ئېكرانغا شولا چۈشۈرىدىغان بىر خىل يېڭى ئۈسۇلدىكى ئويۇن شەكلىنى بارلىققا كەلتۈردى. بۇنداق ئوت يالقۇنى ئارقىلىق ئارتىسلارنىڭ ھەرىكىتىنى ئېكرانغا چۈشۈرۈپ كۆرسىتىدىغان ئويۇننى كىشىلەر «شولا ئويۇنى» دەپ ئاتاشتى. بۇنىڭدا ئارتىسلار ئېكراننىڭ كەينىگە ئۆتۈپ ئويۇن قويىدۇ. تاماشىبىنلار ئېكران ئالدىدا ئولتۇرۇپ ئويۇن كۆرىدۇ. ئېكراندا پەيدا بولغان ئوبرازلار ھەرىكىتى يان تەرەپتىن كۆرۈنسىمۇ، لېكىن پېرسوناژلار بىر - بىرى بىلەن سۆزلىشەلەيدىغانلىقى، مۇزىكا چېلىنىدىغانلىقى، لەپەرلەر ئېيتىلىدىغانلىقى ھەمدە يېڭى نومۇرلارنىڭ كۆپ بولۇشى تۈپەيلىدىن، «شولا ئويۇنى» بىر مەزگىل تاماشىبىنلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. «شولا كىنو» دەسلەپتە، ئىككى كىشىنىڭ قىزىقچىلىق قىلىش نومۇرلىرىنى ئورۇندىشىدىن باشلاندى. «ئىككى ئائىلىنىڭ تاكاللىشىشى»، «قارىغۇنىڭ گاچىنى قوغلىشى» قاتارلىقلار ئاشۇ خىلدىكى «شولا كىنو» لار جۈملىسىدىن ئىدى. ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، نومۇرلارنىڭ مەزمۇنى ئۆزلۈكسىز ھالدا بېيىدى ۋە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. ياپونلۇق ئالۋاستىنىڭ جۇڭگو خەلقىنى قىرىشى ئىپادىلەنگەن بىر نومۇردا، ئويۇن باشلىنىش بىلەنلا ئېكراندا بىر تال دەرەخ شامالدا لىڭشىپ تۇرىدۇ. ئارقىدىن ئىنىنىڭ قاۋىغان، سلىتىق ئېتىلغان ئاۋاز ئاڭلىنىدۇ. ئاندىن تۆت ياپون ئەسكىرى بىر جۇڭگولۇقنى باغلاپ ئېلىپ چىقىدۇ، ئۇلار جۇڭگولۇقنى بومبىنىڭ نەگە كۆمۈلگەنلىكىنى ئېيتىپ بېرىشكە قىستايدۇ. جۇڭگولۇق جاۋاب بەرمەيدۇ. ياپون ئەسكىرى جۇڭگولۇقنى تېپىپ يۈمىلىتىۋېتىدۇ، قامچا بىلەن ئۇرىدۇ. ھوشسىزلانغان جۇڭگولۇقنى تارتىپ تۇرغۇزۇپ، بوينىغا سىرتماق سېلىپ، دەرەخكە ئاسىدۇ. ئېكراندا قورقۇنچلۇق ھالەت پەيدا بولىدۇ. تاماشىبىنلارمۇ قاتتىق ۋەسۋەسىگە چۈشىدۇ، لېكىن، سەھنە كەينىدىكى ھەرىكەت ناھايىتىمۇ ئاددىي ئىدى. دەرەخ بىلەن ئادەم كىچىككىنە قەغەزدىن قىيىپ ياسالغان بولۇپ، ئېلېكتر يورۇقىنىڭ ئالدىغا ئەكىلىپ، ئېكرانغا چوڭايتىپ چۈشۈرۈش يولى بىلەن زور ئېكران ئۈنۈمى ھاسىل قىلىنىدۇ؛ يەنە بىر نومۇرغا «ساتقىنىنىڭ كۆڭلى» دەپ نام قويۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا بىر ساتقىن پارتىزانلار تەرىپىدىن تۇتۇلۇپ قالىدۇ. ئەمما ئۇ ئۆز قىلمىشىغا ئىقرار بولمايدۇ، پارتىزانلار ئۇنى دەرەخكە باغلاپ قويۇپ، سلىتىقىنى ھاۋاغا قارىتىپ ئېتىپ ھەيۋە قىلىدۇ. سلىتىق ئاۋازى بىلەن تەڭلا ئۇ ياغاچقا باغلانغان ئىتقا ئايلىنىپ قالىدۇ، قاۋاپ، يۇلقۇنۇپ تۇرىدۇ. سلىتىقتىن ئوق ئېتىلغان ئاۋاز يەنىلا ئاڭلىنىدۇ. ھېلىقى ئىت ئەمدى زەھەرلىك يىلانغا ئايلىنىپ، تۇرۇلۇپ سوزۇلىدۇ. بۇ كۆرۈنۈشلەرنىڭ ھەممىسى ئېلېكتر نۇرىنىڭ كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچىلىك ئارىلىقتىكى غۇۋالىشىش پەيتىدە ياساپ قويۇلغان ھودىللارنى ئالماشتۇرۇپ قويۇش بىلەن پەيدا بولغان. ئەينى يىللاردا «شولا كىنو» ماھارىتىدىن پايدىلىنىپ كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان كۆپلىگەن كۆرۈنۈشلەر مەيدانغا كەلگەنىدى. لېكىن ئۇنى ھامان تېياتىر قىلىپ ئورۇنداشقا بولمايتتى. پەقەت بەزى نومۇرلارنىڭ ئارىلىقلىرىغا قىستۇرۇپ، ئۇنۇم ھاسىل قىلىناتتى. قانداقلىكى بولمىسۇن، بىر مەزگىل ئەۋج ئالغان «شولا كىنو» لار رەسمىي كىنو قويۇلۇشىتىن ئىلگىرىكى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش تەشۋىقاتىدا، خەلقىمىزنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى بېيىتىشتا مەلۇم رول ئوينىغانىدى.

بىر خىل تەشۋىقات شەكلى بولغان «شولا كىنو» بىر مەزگىل ئاققان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ھامان كىنو ئەمەس ئىدى. كىشىلەرنىڭ كىنوغا بولغان ئارزۇسى ۋە تەقەززالىقى بۇنىڭ بىلەن قانائەت ھاسىل قىلمايتتى. كىشىلەرنىڭ كىنوغا بولغان تەقەززالىقىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن، ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە قاتناپ تۇرۇۋاتقان سودىگەرلەر لەنجۇدىن كونا شەكىلدىكى كىنو قويۇش ئاپپاراتىنى ئېلىپ كەلدى. ئۇنىڭغا ماسلاشقان ھالدا «شىخۇ كۆلىدىكى ئون مەنزىرە» ۋە «سلاكىنىڭ ئانىسىنى ئىزدىشى» قاتارلىق بىيجىڭ تىياتىرىنىڭ لېنتىسىنى ئېلىپ كەلدى. گەرچە كىنو قويۇش ئاپپاراتى بىلەن لېنتا ئاۋازسىز بولسىمۇ، تاماشىبىنلار ئېكراندىن خاڭجۇدىكى شىخۇ كۆلىنىڭ تاغ - سۇلىرىنى كۆرەلەيتتى. بۇنىڭ ئۈنۈمى ئاپئاق خەسىگە چۈشۈرۈلگەن قارا سايىدىن كۆپ ياخشى ئىدى.

خەنزۇ مەدەنىيىتى ئۇيۇشمىسىدا بۇ بىر يۇرۇش «يېڭىلىق» نىڭ پەيدا بولۇشى بىلەن كىنوخانىنىڭ ئالدى ھەر كۈنى كەچتە ئات - ھارۋىلار بىلەن توشۇپ، قاينام - تاشقىنلىقتا ئايلىنىپ ئەينى ۋاقىتلاردىكى دېيۇەن كىنو شىركىتى كىنو قويغان چاغلاردىكىدەك ئاۋاتلىشىپ كېتەتتى. بىراق، يېرىم ئاي كىنو قويۇلغاندىن كېيىن، كىنو كۆرىدىغانلارنىڭ سانى ئازىيىپ، كىنوخانا ئورۇندۇقلىرىنىڭ يېرىمى دېگۈدەك بوش قالدى. بۇ خىل ۋەزىيەتنى ئۆكشۈتىش ئۈچۈن، خەنزۇ مەدەنىيىتى ئۇيۇشمىسى سىملىق رادىئو ئىستانسىسىدىن بىر دانە ئاۋاز كۈچەيتكۈچ ئاپپاراتىنى ئارىيەت ئەكېلىپ، كىنو خانىسىنىڭ ئىچى ۋە تېشىغا يۇقىرى ئاۋازلىق رادىئو كانىيى بېكىتتى. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر «گاچا» كىنوخانىدىن چىققان مۇزىكا ئاۋازىنى ئاڭلىيالايدىغان بولدى. ئەمما مۇزىكا تەخسىسى ئاز بولغاچقا قايتا - قايتا قويۇشقا توغرا كېلەتتى. «شىخۇنىڭ

ئون خىل كۆرۈنۈشى» قويۇلغان چاغدا، مۇبادا گۇاڭدۇڭنىڭ «يامغۇردا بانان ئۈزۈش» ناملىق مۇزىكىسى قويۇلسا، كىشىلەر خېلى ھۇزۇر ئالاتتى. ئەمما «سلاكىنىڭ ئانىسىنى ئىزدىشى» قويۇلغان چاغدا، ئۇنىڭغا ماس كېلىدىغان مۇزىكا تەخسە بولمىغانلىقتىن، ھەمىشە «داغدام يول ناخشىسى»، «بېلىقچىلار مارشى» قويۇلۇپ، تاماشىبىنلارنىڭ مەسخىرە كۈلكىسىنى قوزغايتتى. بۇ ئۈيۇشما كېيىن بېيجىڭ تىياتىر ئارتىسلىرىنى تەكلىپ قىلىپ ئەكېلىپ، سەھنە كەينىدە تۇرغۇزۇپ مۇزىكا چالغۇزۇپ، ناخشا ئېيتقۇزدى. بۇ ئىش تاماشىبىنلارنىڭ قاتتىق مەسخىرىسىگە قالدى. بۇ تاماشىبىنلارنىڭ زوقلىنىش ئىشتىھاسىنىڭ ئۆزگىرىۋاتقانلىقى، ئاۋازسىز كىنولاردىن قانائەت ھاسىل قىلمايۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەتتى. ئەمەلىيەتتىمۇ كىنو خەلق ئاممىسىنىڭ زوقلىنىش سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشىگە يارىدەم بېرەتتى. زوقلىنىش سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشى بولسا، يەنە ئۆز نۆۋىتىدە كىنونىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولاتتى. 30 - يىللاردا، ئۇرۇمچىدە مۇنتىزىم كىنوخانىدىن ئۈچ، ھەر خىل ئويۇنخانىدىن 89 ى بار بولۇپ، بۇ كىنوخانىلاردا تاماشىبىنلار تولۇق ئولتۇرۇپ كىنو كۆرىدىغان ھالەت شەكىللەنگەنىدى. بۇ مەزگىلدە كىنو قويۇش ئاپپاراتى 40 قا يېتىپ، كىنوخانىلارمۇ بارغانسېرى كۆپەيگەن. ئاۋازلىق فىلىملەرمۇ ئارقا - ئارقىدىن قويۇلۇشقا باشلىغانىدى.

ئاۋازلىق كىنو - فىلىملەرنىڭ قويۇلۇشى

20 - يىللاردا غەربنىڭ ئېلېكتر ئۇسكۇنە سانائىتى تېز سۈرئەتتە راۋاجلانىدى. شۇ دولقۇن ئىچىدە رادىئو (ئاۋاز تارقىتىش ئۇسكۇنىسى) دۇنياغا كېلىپ، كىنو ئاۋازلىق بولۇش

دەۋرىگە قاراپ يۆزلەندى. كىنوغا زۇۋان كىرگۈزۈش يولىدا ھەرقايسى ئەل تەبىئىي پەن ئالىملىرى سان - سانا قسىز تەجرىبە - سىناقلار ئۆتكۈزدى. ئاخىرى كىنو 1892 - يىلى ئامېرىكىلىق ئالىم ئېدىسوننىڭ تەجرىبىخانىسىدا ئاۋاز چىقاردى. ئەمما، بۇمۇ قانائەتلىنەرلىك ئۇنۇم ھاسىل قىلالمىدى. كېيىن سىمسىز رادىئو ئىشلىرىنىڭ روناق تېپىشى بۇ جەھەتتىكى كۆپلىگەن مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ، ئاۋازلىق كىنولارنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە داغدام يول ئېچىپ بەردى. 1927 - يىلى ئامېرىكىدا نيۇيورك ئوپېرا تىياتىرخانىسىنىڭ مەشھۇر ناخشىچىسى ئېرچۇنسۇننىڭ رول ئېلىشىدا «ناخشىچى ئاجىس»دېگەن ئىككى قىسىملىق ئاۋازلىق كىنو فىلىمى ئىشلەندى. بۇ فىلىمدە مۇزىكا بىلەن سەھنىدىكى سۆزنىڭ سادالار بولغاندىن باشقا پېرسوناژلار دىئالوگى يوق ئىدى. ھېكايە ۋەقەلىكى يالىدىن مىكرافوندا چۈشەندۈرۈلەتتى. ئەمما كىنودا تۇنجى قېتىم ئاۋاز بىلەن سۆز بىرلەشتۈرۈلدى. ئېكراندا ئادەملەرنىڭ ۋاك - چۆك ئاۋازلىرى، قۇشلارنىڭ سايراشلىرى، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى، قىزلارنىڭ چىرقىراشلىرى، ماشىنا - پويىزلارنىڭ گۈركىرەشلىرى ۋە تەبىئەت ھادىسىلىرى ئەينەن ئاڭلىنىپ ۋە شۇ پېتى كۆرسىتىلىپ، كىنونىڭ گاچىلىق دەۋرىگە ئۆزۈل - كېسىل خاتىمە بېرىلدى. كىنونىڭ ئاۋازلىق دەۋرى مانا شۇندىن تارتىپ باشلاندى. ئەمما، دۇنيادا ئىسمى - جىسمىغا لايىقلاشقان ئاۋازلىق كىنو ھوللىۋود كىنو شىركىتى 1929 - يىلى ئىشلىگەن «نيۇيورك نۇرى» ناملىق فىلىم بولۇپ سانىلىدۇ.

ئاۋازلىق كىنولار ئارقا - ئارقىدىن بارلىققا كېلىشكە باشلىغاندىن كېيىن، كىنو ئىشلەش قول ھۈنەر سانائىتىدىن پەيدىنپەي ئايرىلىپ چىقىپ، يېرىك سانائەت شەكلىنى ئېلىپ، قۇرۇلمىسى مۇكەممەللىشىپ، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا تارقىلىشقا باشلىدى.

گەرچە بىزنىڭ مەملىكىتىمىز «چىراغ كۆلەڭگە» ئويۇنى نىڭ مەنبەسى بولۇپ، 2000 يىل بۇرۇن نۇر ئىلمى ئاساسلىرىنى ئوتتۇرىغا چىقارغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇزۇن مەزگىل فېئودالىق تۈزۈمدە توختاپ قالغانلىقى، جۇڭگو فېئودالىق رېژىمىنىڭ مۇتەئەسسىپلىكى، خۇراپىيلىقى، ئەمگەكچان، پاراسەتلىك ۋە جاسارەتلىك خەلق ئاممىسىنى خورلىشى، كەمسىتىشى، پەن - تېخنىكىنى نەزەرگە ئالماسلىقى، ئىلىم - پەن بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنى ھاقارەتلەپ، ئۇلارغا توسالغۇ پەيدا قىلىپ يول قويمىغانلىقى تۈپەيلى روناق تاپالمىدى. شۇنىڭ بىلەن جۇڭگو كىنوچىلىقى تەرەققىي قىلالماي، كىنو ئۆتكەن ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ غەرب ئەللىرىدىن جۇڭگوغا كىرىشكە باشلىدى. كاپىتالىستىك دۆلەتلەر بۇ مەزگىلدە باشقا دۆلەتلەرنىڭ كىنو بازارلىرىنى ئىگىلەپ، كونترول قىلىپ، ئۆز تەسىر دائىرىسىنى ھەدەپ كېڭەيتتى. مەملىكىتىمىزنىڭ كىنوغا بولغان بازار ئېھتىياجى كاپىتالىستىك دۆلەتلەرنىڭلا ئەمەس، جۇڭگو مىللىي بۇرژۇئازىيەسىنىڭمۇ ۋە ھەتتا جۇڭگو مەرىپەتپەرۋەر زىيالىيلىرىنىڭمۇ ئىشتىياق - ھەۋىسىنى قوزغىتاتتى. شۇنىڭ بىلەن جۇڭگولۇقلارمۇ قوزغىلىپ كىنونى سىناق قىلىپ ئىشلەپ بېقىش دەۋرىنى باشلىدى. ئاقىۋەت رېن جىڭفېك، جاڭ شىبچۇەن، جېڭ جېنچىيۇ قاتارلىق ئەڭ دەسلەپكى ئەۋلاد رېژىسسورلىرىمىز «دېڭجۇڭشەن»، «قېلىچۇازلىق»، «سۇزۇك ئاسمان راۋىقى» قاتارلىق ئېپىزوت ۋە «قەدىناس ئەر - خوتۇن»، «ئاچا - سىڭىل چېچەكلىرى» قاتارلىق نىكاھ سودىسى ئاستىدىكى بەختسىزلىكنى كۆرسىتىپ، نامۇۋاپىق نىكاھ تۈزۈمىگە بولغان نارازىلىق ۋە قارشىلىقنى ئىپادىلەيدىغان ھېكايە فىلىملەرنى ئىشلەپچىقاردى. مىللىي تۇرمۇشتىن ئېلىنغان

غان بۇ رېئال تېمىدىكى فىلىملەر، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشىپ، ھەرقايسى ئۆلكىلەردە دېگۈدەك قويۇلدى. جۈملىدىن شۇ يىللاردا شىنجاڭدىمۇ قويۇلدى. «ئاچا - سىڭىل چېچەكلىرى» ناملىق ئاۋازلىق ھېكايە فىلىمىدىكى ھەدىسى بىلەن سىڭلىسىنىڭ رولىنى ئەكسلەپكى ئايال كىنو ئارتىسى خۇدې يالغۇز ئورۇندىغان بولۇپ، ھەدىسى قاراقچىنىڭ ئۆيىدىكى دېدەك، سىڭلىسى ئەمەلدارنىڭ ئەركە - نازاق خېنىمى ئىدى. بۇ كىنونى قويۇش ھەققىدىكى ئېلان ھازىرقى داشىزى يېمەك - ئىچمەكلەر دۇكىنىنىڭ خىش تېمىغا، قىزىل قەغەزگە ئالتۇن رەڭ بىلەن ئالاھىدە چوڭ خەت قىلىپ يېزىلىپ چاپلانغان. بۇ خىش تام ئەينى يىللاردىكى رەڭدار ئېلان تاختىسىغا ئايلىنىپ قالغان. ئېلان كۆرىدىغان كىشىلەر بۇ يەرگە ئايىغى ئۆزۈلمەي كېلىپ تۇراتتى. جامائەتنىڭ دىققەت ئېتىبارىنى قوزغاش ئۈچۈن چېلىنغان داقا - دۇمباق ئاۋازلىرى، قىستا - قىستاڭ، تىقما - تىقماقچىلىقتىن كېيىن ئاندىن كىنو رەسمىي قويۇلۇشقا باشلايتتى. «ئاچا - سىڭىل چېچەكلىرى» ئالدى بىلەن ھەربىيلەر، ھۆكۈمەت، ئىدارە باشلىقلىرىغا قويۇپ بېرىلگەن. دەرۋازا ئالدىدا قىستىلىپ تۇرغان كىشىلەر پەقەت رەڭلىك چىراغ يورۇتۇپ تۇرغان ئىشىك بېشىدىكى «جۇڭگو ئاۋازلىق كىنوسى» دېگەن خەتنىلا كۆرەلىگەن. قىزىقچىلىق كۆرگىلى كەلگەنلەر تاكى كىنو تۈگىگىچە ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپ، كىنونى كۆرۈپ چىققانلاردىن «قانداقكەن؟» دەپ سورايتتى. كۆرۈپ چىققانلار مەغرۇرلانغان ھالدا باش بارمىقىنى چىقىرىپ: «بەلەن، بەلەن، تولىمۇ بەلەن ئىكەن» دەپ ھەجىيىشاتتى. بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن، ئاندىن ئاممىغا بېلەت سېتىپ ئۇدا ئون نەچچە كۈن قويغان. كىنوخانىنىڭ دەرۋازىسىدا

«ئورۇن تۈگىدى» دېگەن ئەپۇ سوراش ئۇقتۇرۇشى داۋاملىق ئېسىقلىق تۇراتتى. كىشىلەرنىڭ «ئاچا - سىڭىل چېچەكلىرى» نى قىزىقىپ كۆرۈشى باش سودا ئىدارىسىنىڭ دىققىتىنى قوزغاپ قويىدى. سودا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى سودىگەرلەرنى لەنجۇ، شىنىڭلەردىن ئۇرۇمچىگە كىنو - فىلىملەر ئەكىلىشكە رىغبەتلەندۈردى. شۇنىڭدىن كېيىن «قايتا ئېچىلغان گۈل»، «يالغۇز شەھەردىكى ئايال»، «كوچىدىكى پەرىشتە» قاتارلىق فىلىملەر ئارقا - ئارقىدىن كەلتۈرۈلۈپ، يېڭى ئېلانلار تەرەپ-تەرەپكە چاپلىنىپ كەتتى. داشىزىغا ئېسىلغان لاتا ئېلانلار شەھەرگە بايرام تۈسى كىرگۈزگەنىدى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش يالقۇنىنىڭ ئۆزلۈكسىز ھالدا كۈچىيىشىگە ئەگىشىپ، «ئىپپەتلىك ئايال»، «پەرىشتە» ناملىق فىلىملەرگە كىشىلەر ئانچە قىزىقىپ كەتمەيدىغان بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىمۇ ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى تېمىدا يېزىلغان دراملارنى ئاكتىپ تەشۋىق قىلىپ، ۋاقتى ئۆتكەن كونا كىنولارنى قويۇشنى چەكلىدى. ئەينى چاغدىكى ۋەزىيەت ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، جىن يەن بىلەن ۋاڭ رېنمېي ئاساسىي رول ئالغان «يۈكسەك نىيەت ــ بۇيۇك ئىرادە» ناملىق فىلىم ئۇرۇمچىدە قويۇلۇشقا باشلىدى. گەرچە بۇ فىلىمدىن «ياپون جاھانگىرلىكىنى يوقىتايلى!» دېگەن شوئارنى ئاڭلىغىلى بولمىسىمۇ، لېكىن فىلىمدە باشتىن - ئاياغقىچە زوراۋانلارغا قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت ئاساسىي تېما يورۇتۇپ بېرىلگەن. بولۇپمۇ جەڭگاھتا جان تىكىپ ئېلىشىۋاتقانلارنىڭ ئوبرازى كۆرسىتىلگەنده، تاماشىبىنلار شددەتلىك ئوق ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى جەڭچىلەرنىڭ ئىستېكام-

غا ئېتىلىپ كىرگەن ھالىتىنى كۆردىڭىز. خەلق ئامما ئالدىنقى سەپكە يارىشىم بېرىش ئۈچۈن ئارقا سەپتە سوقا بىلەن بوز يەر ئېچىۋاتقان كۆرۈنۈشلىرى كىشىلەرنى تېخىمۇ تەسىرلەندۈرىدۇ. شۇڭلاشقا، «يۈكسەك نىيەت — بۈيۈك ئىرادە» قويۇلۇپ، «قوش ھەيدەش ناخشىسى» ئېيتىلىشى بىلەنلا، بۇ ناخشا پۈتۈن شەھەرگە تارالغان، ئۈنىڭدىن كېيىن يەنە بىر-مۇنچە ئىلغار فىلىملەر قويۇلغان. شۇلار بىلەن بىللە «تەيئېرجۇاڭدىكى جەڭ»، «لوگۇچياۋ شامالىدا» قاتارلىق ھۈجۈم تىلىك فىلىملەرمۇ قويۇلغاندى. بۇ فىلىملەر قويۇلغاندىن كېيىن، كىشىلەر قەلبىدە «خىيالىي دۇنيادىكى ئاجايىپ تاماشا» دىن رېئال ھايات‌نىڭ سېلىشتۇرمىسىغا ئايلىنىدۇ.

«يۈكسەك نىيەت — بۈيۈك ئىرادە»، «بېلىقچىلار مارشى» قاتارلىق فىلىملەر ئۈرۈمچىدە قويۇلغاندىن كېيىن، «كىنو-نىڭ چىرايلىق ھۆسن - جامالى»غا يېقىن تەلەپ قويۇلۇپلا قالماي، يەنە كىشىلەرنىڭ كىنونىڭ ئاساسىي ئىدىيىسىدىن زوقلىنىش ئىقتىدارىمۇ بىرقەدەم ئىلگىرىلىدى. ھەر قېتىم قويۇلغان رېئال تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، ئەمگەكچى خەلقنىڭ ساداسىنى ئىپادىلىگەن فىلىملەر كىشىلەرنىڭ خېلى ئۇزۇنغىچە تالاش - تارتىش قىلىدىغان تېمىسىغا ئايلىنىپ قالاتتى. جاۋدەن باش رول ئالغان «شياۋلىڭزى» ناملىق فىلىم ئەنە شۇنداق بولغان. جاۋدەن بۇ فىلىمدە باينىڭ پەرزەنتى جىيا بايۇەتچىنىڭ رولىنى ئالغان. بۇ سۆلەتۋاز بايۇەتچىنىڭ ئاق كۆڭۈل يېزا قىزى شياۋلىڭزىغا كەلتۈرگەن پاجىئەسى تاماشىبىنلارنىڭ قاتتىق نەپرىتىنى قوزغىدى. «شياۋلىڭزى» نامىلىق فىلىم قويۇلۇپ ئاز كۈن ئۆتمەي، تېخى بۇ جەھەتتىكى جامائەت پىكرى پۈتمەي تۇرۇپ، جاۋدەن قاتارلىقلار دۇجوڭ يۈەن ئەپەندىنىڭ تەكلىپى بىلەن شىنجاڭغا خىزمەت

قىلىش ئۈچۈن كېلىدۇ. جاۋدەن كۆزگە كۆرۈنگەن كىنو چولپىنى بولغانلىقى، ئۇنىڭ ئۇستىگە جىيا بايۇەتچىنىڭ رولىنى ئېلىشى قوشۇلۇپ ئەتىۋارلىق ئادەمگە ئايلىنىپ قالىدۇ. شۇڭا ئەگەر جاۋدەن ئۇرۇمچى كوچىلىرىدا پەيدا بولسىلا، دەرھال كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىۋالاتتى. يېڭى كەلگەن چاغلىرىدا، داۋاملىق بىرتوپ ئادەملەر ئۇنى ئورىۋالاتتى، بالىلار ئۇنىڭغا ئەگىشىۋېلىپ «جيا بەيۇەچچى» دەپ ئارقىسىدىن توۋلايتتى. جاۋدەن بولسا ناھايىتى ئەدەب-ئەخلاقلىق بولۇپ، ئاددىي كىيىنىپ يۈرەتتى.

«جيابايۇەتچە» نىڭ پارىڭى ئۇرۇمچىدە تارقىلىپ يۈرگەندە، «تۆت كوچىدا» ناملىق ھېكايە فىلىم قاتناش مەكتىپىنىڭ كۆلۈبىدا قويۇلۇشقا باشلايدۇ. كۆپ سانلىكى كىشىلەر جاۋدەننىڭ بۇ فىلىمدىمۇ باش رول ئالغانلىقىنى بىلمەيتتى. لىكىن بۇ كىنونى بىرىنچى قېتىم قويغان كۈنى كەچتە، جاۋدەن، شۇيتاۋ، ۋاڭ ۋېي، جوجىنمىڭ قاتارلىقلار كىنوخانىغا كېلىدۇ. كىنو قويۇلۇشتىن بۇرۇن كىشىلەر «جيا بايۇەتچە» نىڭ كەلگەنلىكىنى ئۇقۇپ قېلىپ، نەچچە يۈزلىگەن كۆزلەر جاۋدەنگە تىكىلىدۇ. جاۋدەن تەمكىنلىك بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ، كۆلۈمسىرەپ، كۆپچىلىككە قاراپ قولىنى پۇلاڭلىتىدۇ، شۇ زامات پۈتۈن مەيداندا ئالقىش ياڭرايدۇ، كىنو قويغۇچى جاۋدەن قاتارلىقلارغا ئېتىبار بېرىش ئۈچۈن، كىنونى بۇرۇنراق باشلىۋېتىدۇ. مەيداندىكى چىراغ ئۆچۈشى بىلەنلا كىنو باشلىنىپ، «جيابايۇەتچە» ئەمدى ئېكراندا يەنە نامايان بولىدۇ. ئۇنىڭ ھەربىر ھەرىكىتى تاماشىبىنلارنى قاتتىق كۈلدۈرىدۇ. ئۇ چاغدا بارلىق كىنوخانىلاردا ئاق ئاپپارات قوللىنىلغان بولۇپ، ھەربىر فىلىمونكا تەخسىسىنى ئالماشتۇرغاندا، ئېلېكتر ئىككى - ئۈچ مىنۇت يورۇيدۇ، چىراغ ھەر قېتىم يورۇغاندا،

تاماشىبىنلار جاۋدەنگە قارايتتى. كىنو يېرىمىغچە قويۇلغاندا، تەخسە قاراڭغۇدىلا ئالماشتۇرۇلىدۇ، كىنو قويغۇچىنىڭ بۇ تەدبىرى تاماشىچىلارنىڭ چاۋاك چېلىپ «نارازىلىق» قىلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. كىنودا ئېيتىلىدىغان ئاساسىي ناخشا تەخسىسى قويۇلغاندىن كېيىن «چىراغ، چىراغ ياندۇرۇڭلار!» دېگەن ئاۋازلار تەرەپ - تەرەپتىن چىقىشقا باشلايتتى. كىنو قويغۇچى ئامالسىزلىقتىن، ئېلكتر چىراغنى يانداۋرۇپ بېرىدۇ. لېكىن، جاۋدەن قاتارلىقلارنىڭ ئولتۇرغان ئورنى ئاللىبۇرۇنلا بوش قالغانىدى.

«تۆت كوچىدا» ناملىق فىلىم قويۇلغاندىن كېيىن، ئۇرۇمچىنىڭ ھەممە بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىدا «باھاردا خۇش پۇراق چاچىدۇ گۈللەر ...» ناخشىسى ياڭرايتتى، بەزىدە بالىلار بۇ ناخشىنى جاۋدەن بىلەن بىللە ئوقۇيتتى.

1938 - يىلى يازدا، نەنجىڭ ھۆكۈمىتى ماتارىپ ئىدارىسى شىنجاڭغا يېنىك تېپتىكى بىر كىنو ئاپپاراتى تەقسىم قىلدى. بۇ كىنو قويۇش ئاپپاراتىنىڭ ئېغىرلىقى ئىككى كىلوگرام كېلەتتى. ئۇنى تۆت دانە فىلىم تەخسىسى بىلەن، ئېگىزلىكى 40 سانتىمېتىرلىق بىر ياغاچ ساندۇقنىڭ ئىچىگە قاچىلاپ، سومكا كۆتۈرگەندەك كۆتۈرۈپ ماڭغىلى بولاتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، كىچىك تېپتىكى ئون نەچچە كىلوگرام كېلىدىغان دىزىل گېنېراتورى بولۇپ، ئۇ يۆتكەش ۋە ئىشلىتىشكە قولايلىق ئىدى، ئاپپارات بىلەن كىچىك تېپتىكى ئىككى دانە فىلىم لېنتىسى بىللە بولاتتى. ئۇنىڭ بىرى «ئىلمىي ئۇسۇلدا توخۇ بېقىش»، يەنە بىرىنىڭ نامى «بالىلار قوشۇنى لاگىرى» ئىدى. يېنىك تېپتىكى ئاپپاراتلار بولسىمۇ، ئېكراندا يورۇتىدىغان ئېڭ چوڭ نۇر ھەجمى تۆت كۇۋېمېتر ئىدى.

1938 - يىلى ئۆكتەبىردە ئۇرۇمچىدە ئۆتكۈزۈلگەن

ئاممىۋى ماتارىپ سارىيىنىڭ قۇرۇلۇش يىغىنىدا، مېڭدىن ئوشۇق يىغىن قاتناشچىلىرىغا ھۇشۇ ئاپپاراتتا ئويۇن قويۇپ بېرىلگەن. ئاممىۋى ماتارىپ سارىيى قۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇ ئاپپارات سارايىنىڭ ئىگىدارچىلىقىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن. بۇ ئاپپارات ئاۋازسىز، پەقەتلا ئۆزى ئۇچۇن ئالاھىدە ياسالغان ئىككى كىچىك فىلىمنىلا قويياتتى. ئەمما ئۇنى يۆتكەش ئاسان، ئىشلىتىش قولايلىق بولغاچقا، كىنو قويۇشتىن ساۋاتى بولمىغان كىشىمۇ بەش مىنۇتلۇق مەشىقتىن كېيىن كىنو قويۇشنى ئۆگىنىۋالاتتى. شۇڭلاشقا يىغىن ئاچماقچى بولغان ئورۇنلار ئۇنى ئارىيەت ئېلىپ، يىغىندىن كېيىن كىنو كۆرسىتەتتى. يېرىم يىلغا قالماي بۇ ئاپپاراتنىڭ ئىككى فىلىمنى ھەممە ئادەم دېگۈدەك كۆرۈپ بولغانىدى. بەزى ئىدارىلەر كىشىلەرنى قىزىقتۇرۇش ئۈچۇن يىغىن ئۇقتۇرۇشلىرى ۋە ياكى ئېلانلىرىغىمۇ «يىغىندىن كېيىن كىنو قويۇپ بېرىلىدۇ» دەپ يېزىپ قويياتتى. شۇڭا كىشىلەر بۇ ئىككى فىلىمنى «كۆكۈل ئېچىش فىلىملىرى» دەپ ئاتاشقانىدى. «كۆكۈل ئېچىش فىلىملىرى» نى كىشىلەر كۆرۈپ بولغان بولسىمۇ، لېكىن كىنو ئۇ چاغلاردا تېخى ئومۇملىشىپ كەتمىگەنلىكى ئۈچۇن، بىلەتسىز قويۇلغان بۇ كىنولارنى ھامان كىشىلەر كۆرەتتى.

1939 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، ماتارىپ ئىدارىسىگە تاسادىپىيلا بىر فىلىم لېنتىسى كەلدى. فىلىم تەخسىسىنىڭ ئەپۇشكىسىغا «سۇيىۇەندىكى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش» دەپ يېزىلغانىدى، بۇنىڭ بىلەن كىشىلەرنىڭ «كۆكۈل ئېچىش» ى تېخىمۇ جانلاندى. شۇ يىلى ئىيۇلدا، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى «7 - ئىيۇل» ۋەقەسىنىڭ ئىككى يىللىقىنى خاتىرىلەشكە ماسلىشىش ئۈچۇن، دوبەن مەھكىمىسى غەربىي بىنادا خاتىرىلەش يىغىنى ئاچىدۇ، شېڭ شىسەي

يەغىنىغا ئىشتىراك قىلىپ، خاتىرىلەش نۇقتىسى سۆزلەيدۇ. يەغىندىن كېيىن «كۆڭۈل ئېچىش» كىنوسى قويۇلىدۇ. شېكىسىمۇ ئالدىنقى رەتتە ئولتۇرۇپ، «ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش» ناملىق يېڭى فىلىمنى كۆرىدۇ. بۇ فىلىمنى مەركىزىي ماۋارىپ ئىدارىسى 1938 - يىلى ئەۋەتكەن بولسىمۇ، توشۇش سۇرئىتىنىڭ ئاستىلىقى تۈپەيلىدىن، فىلىم يوللار-دا بىر يېل «ساياھەت» قىلىپ يۈرۈپ، ئاندىن ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلگەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ چاغلاردا فىلىمنى ئالدىن قويۇپ تەكشۈرۈش تەجرىبىسىگە ئىگە بولمىغانلىقتىن، قوي-غاندىن كېيىن ۋاقىجىڭۈبېينىڭ سۆزلەۋاتقان كۆرۈنۈشى ئارقا-ئارقىدىن ئېكرانغا كۆرسىتىلىدۇ، بۇنىڭغا شېكىسىنىڭ قاتتىق ئاچچىقى كېلىپ، كىنونى دەرھال توختىتۋېتىدۇ. شۇ-نىڭدىن تارتىپ «كۆڭۈل ئېچىش» فىلىملىرىلا ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنىپ قالماي، خەلق ماۋارىپ سارىيىنىڭ مەلۇم باش-لىقىغىمۇ چارە كۆرىلىدۇ. ئارقىدىن قولغا ئېلىنىپ، تۈرمىگە تاشلىنىدۇ، بۇ كىشىنىڭ «كۆڭۈل ئېچىش» فىلىمى بىلەن قانچىلىك ئالاقىسى بارلىقى ئېنىق بولمىسىمۇ، ئەمما ئۇ تۈر-مىگە تاشلانغاندىن كېيىن، خۇددى «كۆڭۈل ئېچىش» فىلىمە-نىڭ تەقدىرىگە ئوخشاش، ئۇنىڭمۇ قايىقا كەتكەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش يىللىرى ئازاد-لىقتىن بۇرۇنقى شىنجاڭ كىنو ئىشلىرىنىڭ ئەڭ جانلانغان دەۋرى بولۇپ، كىنو - تىياتىرخانىلار ئارقا - ئارقىدىن سېلە-نىشقا باشلىغان. 1934 - يىلى «رۇس ئىقتىسادىي بىرلەش-مىسى» قۇرۇلۇپ، بۇ بىرلەشمە ئەنلىياڭغا (ھازىرقى «دوست-لۇق كىنوخانىسى» ئىزىغا) 500 كىشىلىك تىياتىرخانا سالدۇردى. بۇ يەردە بىر يىلغىچە ھەر خىل تىياتىر، كون-

سېرتلار قويۇلۇپ، يىل ئاخىرىدا كىنو قويۇش ئىشى يولـ-غا قويۇلدى. ئۇ چاغلاردا كىنونىڭ ئاۋازى پاتىفون ئارقـ-لىق ئاڭلىتىلاتتى. پاتىفون تەخسىسىنىڭ ھەربىرىدە بىلەن فىلىم لېنتىسىنىڭ ھەربىرىنى ماسلاشتۇرۇش قىيىن بولغانلىقى ئۈچۈن، پاتىفون تەخسىسىگە پەقەت كىنو چۈشەندۈرۈشى بىلەن مۇزىكا ئېلىنغان. كىنو پېرسونաژلىرىنىڭ دىئالوگ سۆزى لېنتىنىڭ ئۆزىگە يېزىلغان بولۇپ، ئېكراندا خەت-كۆرۈنەتتى.

1935-يىلى بۇ كىنوخانىدا «تراكتورچى» ناملىق ھەربىر كەتلىك ھەم ئاۋازلىق فىلىم قويۇلدى. ئۇرۇمچى ئاھالىسى مانا شۇنىڭدىن ئېتىبارەن مۇكەممەللەشكەن كىنو - فىلىم لەرنى كۆرۈشنى باشلىدى. بۇ مەزگىلدىكى كىنو لېنتىسى 8 — 12 چاس (تەخسە) ئىدى. فىلىم تاق ئاپپاراتتا قويۇل-غاچقا، لېنتا يۆتكەشكە كۆپرەك ۋاقىت كېتىپ قېلىپ، بىر قېتىملىق كىنو ئىككى ئۇچ سائەتتە تۈگەيتتى، ئىشلىتىلگەن ۋاقتى ئۇزۇنراق بولغانلىقى تۈپەيلىدىن، ئاپپارات قىزىپ كېتىپ، بەزىدە كىنو لېنتىسىغا ۋە كىنو ئاپپاراتىغا ئوت كېتىش ئىشلىرى كۆرۈلۈپ تۇراتتى، ئاپپاراتقا ئوت كەتـ-كەندە، كىنو قويغۇچىلار شەپكىسى ۋە چاپانلىرى بىلەن ئوتنى ئۆچۈرۈۋالاتتى. بەزى جايلاردا كىگىزنى، تاغارلارنى سۇغا چىلاپ قويۇاتتى، ئامال قىلغانغا ئۆچمىسە، كىنو قويۇش ئاپپاراتىنى كۆتۈرۈپلا تالاغا ئېلىپ چىقىپ ئۆچۈرۈۋالاتتى.

تولۇقسىز مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، 40-يىللاردا، ئۇرۇم-چىدە كىنو قويۇلىدىغان كىنوخانىلار: 1. «خەنزۇ مەدەنىيـ-ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى» قارىمىقىدىكى كىنوخانا بولۇپ، بۇنىڭ ئىزى داشىزدا ئىدى. 2. «ئويغۇر مەدەنىيـ ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى» باشقۇرغان «مەدەنىيەت كىنوخانىسى» نىڭ

ئىزى نەئىمىدە (ھازىرقى «مەدەنىي بۇيۇملار دۇكىنى» ئىزىدا) ئىدى، ئازادلىقتىن كېيىن «ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى» تارىخىي ۋەزىپىسىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا «ئىتتىپاق ئۇيۇشمىسى» قۇرۇلغاندا، بۇ كۇلۇب «ئىتتىپاق كىنوخانىسى» دەپ ئاتالدى. 3. رۇس ئىقتىسادىي بىرلەشمىسى» سالدۇرغان «رۇس كۇلۇبى»، ئورنى نەنلىياڭدا بولۇپ، ئازادلىقتىن كېيىن «دوستلۇق كىنوخانىسى» دەپ ئاتالدى. 4. «قازاق - قىرغىز ئۇيۇشمىسى» باشقۇرۇشىدىكى «قازاق - قىرغىز كىنوخانىسى» نىڭ ئىزى ھازىرقى 17 - ئوتتۇرا مەكتەپكە يانداشقان يول بويىدا ئىدى. دەسلەپتە كىنوخانىنىڭ ئەترا- پى ۋە ئۇستى بورا بىلەن توسالغانلىقتىن ئۇچۇن شۇ چاغدە- كى كىشىلەر بۇ كۇلۇبنى «بورا توسقان كۇلۇب» دەپ ئاتاش- قان. 5. بۇلاردىن باشقا «شىنجاڭ گېزىتخانىسى»، «قاتناش مەكتىپى» قاتارلىق ئورۇنلارمۇ ئۆز ئالدىغا كىنوخانا سالدۇر- غان بولۇپ، كىنو قويىاتتى. بۇ كىنوخانىلاردا دائىم دېگۈدەك سوۋېت كىنو - فىلىملىرى قويۇلاتتى. فىلىملارنى ئەڭ دەس- لەپتە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تەسىس قىلغان خەلق ئارا كىتابخانىسى باشقۇرۇپ تارقاتقان، كېيىن يەرلىك ھۆكۈمەت «شىنجاڭ كىنو شىركىتى» نى قۇرۇپ، فىلىم تار- قىتىشنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. ئەينى ۋاقىتلاردا سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن مۇنەۋۋەر فىلىملەرنىڭ ھەممە- سى دېگۈدەك ئۇرۇمچىدە ۋە شىنجاڭنىڭ ھەممە جايلىرىدا قويۇلغانىدى: «چاپايېۋ»، «ھۆكۈمەت ئەزاسى»، «تراكتورچى»، «13 قەھرىمان» ناملىق ھېكايە فىلىملەر، «گۈزەل ۋاسىلىسا»، «ئالتۇن بېلىقنىڭ ئارزۇسى» قاتارلىق بالىلار چۆچەك فىلىملىرى كىشىلەر كۆزۈپ قانمايدىغان ياخشى كىنو فىلىملەر ئىدى، بولۇپمۇ لېنىنىنىڭ شانلىق ئوبرازى

ناماياں قىلىنغان «لېنىن ئۆكتەبىرده» (1937 - يىل)، «ئۇنتۇلماس 1918 - يىل» (1939 - يىلى) ناملىق ئىككى كىنو فىلىم كىشىلەرنىڭ ئەڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشكەنىدى. لېنىنىنىڭ ئوبرازى ھەر قېتىم ئېكرانىدا كۆرۈنگەندە، گۈلدۇراس ئالقىش يامغۇرايتتى. لېنىنىنىڭ رولىنى ئالغان ئارتىس شۇنداق قاملاشتۇرغانلىقى ئۈچۈن كىشىلەر لېنىنىنىڭ رولىنى ئالغان بورس ۋاسىلىيېۋىچ شۇكىن (1894— 1939) نىڭ نامىنى ئېپتىخارلىنىش ھېسىياتى بىلەن تىلغا ئالاتتى. ئۇنىڭ ھاياتى ۋە رول ئېلىش سەنئىتى ئۇستىدە قىزغىن پاراڭ سېلىشاتتى، شۇكىنىنىڭ مەزگىلسىز قازا قې- لىپ كەتكەنلىكىگە ئېچىناتاتتى.

سوۋېت - گېرمانىيە ئۇرۇشىدىن كېيىن، يەنە بىر تۈركۈم سوۋېت كىنولىرى كەلتۈرۈلۈپ، شىنجاڭ ئېكرانلىرىدا ئارقا - ئارقىدىن كۆرسىتىلدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە «ئەتە ئۇرۇش بولۇپ قالسا»، «دۈشمەن ئارقا سېپىدە»، «قەھرىمان تانكىستلار» قاتارلىق فىلىملەر ئەينى ۋاقىتتا كۆچلۈك ئەكس سادا قوزغىغانىدى. شۇ مەزگىلدە جۇڭگو خەلقىمۇ ياپون تاجاۋۇز- چىلىرىغا قارشى ئۇرۇشۇۋاتقانلىقى ئۈچۈن، خەلقىمىز بۇ فىلىملەرنى كۆرۈپ ھەقىقەتەن ئىنتايىن زور ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسىگە ئىگە بولغانىدى.

بۇ چاغلاردا قويۇلغان سوۋېت فىلىملىرى گەرچە رۇس تى- لىدىكى ئەسلى نۇسخىسى بولسىمۇ، لېكىن كىشىلەرگېزىت - ژۇرنال- لار، كىنو قويۇش ئالدىدىكى چۈشەندۈرۈشلەر ۋە نۇقتىلىق دە- ئالوگلار ئارقىلىق كىنونىڭ مەزمۇنىنى چۈشىنەتتى. سوۋېت-گېر- مانىيە ئۇرۇشى كەسكىن باسقۇچقا ئۆتكەن مەزگىللەردە، سوۋېت ئىتتىپاقى ئۇرۇش مەيدانىدىن ھۇجۇملارنى ئىلىپ، خەنزۇچە چۈشەندۈرۈش قوشتى. چۈشەندۈرگۈچىنىڭ

تەلەپپۇزىدىن قويۇق «ئەجنەبىي» پۇراق چىقىپ تۇرسىمۇ، كىشىلەر يەنىلا ئىنتايىن قىزغىن قارشى ئالغانىدى.

ئاخبارات، ھۆججەتلىك فىلىملار رۇس تىلىدا «ژۇرنال» دېيىلگەنلىكتىن، ئازادلىقتىن بۇرۇن ئىمپورت قىلىنغان ياكى مەملىكىتىمىزدە ئىشلەنگەن ئاخبارات فىلىملىرىنىڭ ھەممىسىلا ئومۇميۈزلۈك «ژۇرنال» دەپ ئاتالغانىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ 1937 - يىلىدىن 1942 - يىلىغىچە ئىشلەپچىقىرىلغان ژۇرناللىرىدا قويۇلغان ژۇرناللىرى كىشىلەرنىڭ نەزىرىدائىرىسىنى كېڭەيتىپ، بىلىمىنى ئاشۇردى. ئەمما كىشىلەر بۇ مەزگىللەردىكى ژۇرناللاردىن پۈتۈنلەيلا چەت ئەللىكلەر ۋە چەتئەللەردە بولغان ۋەقە - ھادىسىلەرنى كۆرەتتى. تاسادىپىي ھالدا سېرىق تەنلىكلەر چىقىپ قالسا «ئەنە ئاۋۇ جۇڭگولۇقلەر» دېيىشىپ چۈقۇرشۇپ كېتەتتى. بۇنىڭدىن چۈشىنىشكە بولىدۇكى: كىشىلەر ئېكراندا ئۆز قېرىنداشلىرىنى، ۋەتەنداشلىرىنى كۆرۈشكە نەقەدەر تەشنا بولاتتى - ھە؟! بىر قېتىم سۆۋېت ئىتتىپاقى خەلقىئارا كىتابخانىسى تارقاتماقچى بولغان بىر ژۇرنالنىڭ فىلىم تەخسىسىگە رۇسچە «غەربىي جۇڭگودا كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىمىز» دېگەن ئەپۇشكە چاپلانغانىدى. بۇنى ھەرقايسى كىنوخانىلار تالىشىپ ئېلىپ قويغان. كىشىلەر بۇنىڭدىن قالتىس ھۆزۈرلانغانىدى. ئەسلىدە بۇ فىلىمدە سۆزەتكە ئېلىنغىنى پۈتۈنلەي يەنئەننىڭ مەنزىرىلىرى ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە رەئىس ماۋ زېدۇڭ، مۇئاۋىن رەئىس جۇ ئېنلەي، باش قوماندان جۇ دېلارنىڭ خىزمەت ۋە تۇرمۇش كۆرۈنۈشلىرى، سەككىزىنچى ئارمىيىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى جاپالىق كۆرەش قىلىۋاتقان كۆرۈنۈشلىرى ۋە يەنئەن خەلقىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىپ ئالدىنقى سەپكە ياردەم بېرىۋاتقان مەنزىرىلىرىدىن سۆزەتكە ئېلىنغان كۆرۈنۈشلەر مۇ

بار ئىدى. بۇ فىلىمنى كۆرگەنلىكى تاماشىبىن قانداقتۇر بىر يېقىملىق، شادلىق كەيپىياتى ھېس قىلاتتى، ئىلھام ئالاتتى. ھەر مىللەت خەلقى كىنونى ياخشى كۆرەتتى. بولۇپمۇ ئۆزلىرىنىڭ مىللىي تۇرمۇشىدىن ئېلىپ ئىشلەنگەن فىلىملەرنى تېخىمۇ ياخشى كۆرەتتى، قارشى ئالاتتى. ئەمما بۇنداق ئۇلۇغۋار ئارزۇ - ئارمانغا يېتىدىغان ياخشى ۋەزىيەت ئۇزۇن داۋاملاشمىدى. شىنجاڭنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتى ئۇشتۇمتۇت ئۆزگىرىپ، خەلق ئارزۇسى كۆپۈككە ئايلىنىپ كەتتى. 1942 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمى باشلىنىش بىلەن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان شېڭ شىسەي «سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بىرلىشىش» يالغان نىقابىنى يىرتىپ تاشلاپ، گومىنداڭنىڭ قوينىغا ئۆزىنى تاشلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، شىنجاڭ ئاسمىنىنى قارا بۇلۇت قاپلىدى. بىر مەزگىل قاينام - تاشقىنلىققا چۆمۈپ جانلانغان شىنجاڭنى ئەمدى سۈكۈت، تېررورلۇق، ۋەھىمە قاپلىدى. ھەتتا بىر مەزگىل يەتتە - سەككىز كىنوخانىنىڭ ھەممىسى تاقالدى. خەنزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ نامى «دىخۇا كىنوخانىسى»غا ئۆزگەرتىلدى. گومىنداڭ دائىرىلىرى كونتروللۇقىدىكى بۇ كىنوخانىلاردا قويۇلىدىغىنى گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا تۇرغان جايلاردىن كەلگەن «داڭدار ئەزىمەت»، «شەپقەتلىك قاراقچى» قاتارلىق كىنولار بولۇپ، بۇ كىنولارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىدا شەھۋانىلىق، ئەيش - ئىشرەتلىك تۇرمۇش، تېررورلۇق تەشۋىق قىلىنغانىدى. بۇ كىنولارنىڭ چېرىك ئىدىيىسى، سېرىق ناخشا - مۇزىكىلىرى مەنىۋى بۇلغىنىشنى پەيدا قىلىپ، ياشلارنى زەھەرلىدى، چېرىتتى. ئۇرغۇنلىغان ياشلار ھورۇن، بىكار تەلەپ، لايغەزەل، لۇكچەكلەرگە ئايلاندى، جەمئىيەت داشقالىرىدىن بولۇپ كېتىشتى.

گومىنداڭ ئەكسىيە تۆپلىرىنىڭ دەھشەتلىك سىياسىي تېررورلۇقى ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ھەرخىل ئالۋاڭ - ياساق، باج- سېلىق ئېكسپېدلاتاتسىيىسى سەنئەتنى زىددىيەت ۋە مىللىي زىددىيەتنى ئۆتكۈرلەشتۈرۈۋەتكەن ئەھۋال ئاستىدا، يەنە ياشلارنى بۇنداق زەھەرلەپ چېرىتىش ھەر مىللەت ئەمگەكچى خەلقىنىڭ كۈچلۈك قارشىلىقىنى قوزغىدى. شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ سەۋرى - تاقەت قاچىسى غەزەپ - نەپرەت، ئىنتىقام بىلەن تولدى. بۇنىڭ ئەمەلىي جاۋابى تەرىقىسىدە، 1944 - يىلى ۋ - ئايدا ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي، ۋىلايەتلىرىدە كەڭ - كۆلەملىك ئىنقىلاب پارتلىدى. گومىنداڭ ئاقسۆەت ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ قوراللىق قارشىلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنىڭ كەڭ دائىرىدە قىزغىن قوللىشىغا ئېرىشتى. مۇشۇ مەزگىلدە، ئۇچ ۋىلايەت تەرەپتىكى ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر گومىنداڭ ئەكسىيە تۆپلىرىگە قارشى كۈرەشنى تېخىمۇ شىددەتلىك ئېلىپ باردى، ئۇلار كۆچلۈك تەشۋىقات ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى ۋە يېقىندىن غەمخورلۇق قىلدى، ئۇنى قوللاپ- قۇۋۋەتلىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاب بىلەن باغلىنىپ، يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاب مەزمۇنلىرىنى بېيىتتى، يېڭى دېموكراتىك خاراكتېر ئېلىشقا يۈزلەنىدى. ئۇچ ۋىلايەتتىكى سىياسىي ۋەزىيەت ئازاد رايونلار بىلەن ئۇخشاپ كەتكەنلىكتىن، بۇ رايوندىكى مەدەنىيەت تەرەققىياتى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى. بولۇپمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كۇلتۇرا - فىلىملىرى، كىتاب - ژۇرناللىرى تۈركۈم - تۈركۈملەپ كىرىپ، كەڭ - كۇشادە قوبۇلۇپ، ئۇچ ۋىلايەت كىنوچىلىق

ئىشلىرىنىڭ راۋاجلىنىشى ۋە تەرەققىي قىلىشىغا داغدام يول ئېچىلدى. يېراق يېزا - قىشلاقلار، سەھرالاردىمۇ كىنو ئاۋازى ياڭراپ، خەلقنىڭ مەنىۋى ھاياتىنى بېيىتتى.

گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان رايونلاردا بولسا، گومىنداڭ ئەكسىيە تۆپلىرىگە قارشى كۈرەش شىددەتلىك داۋام ئەتمەكتە ئىدى، گومىنداڭ شىنجاڭ دائىرىلىرى شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىغە داۋاملىق قوراللىق باستۇرۇش سىياسىتى يۈرگۈزۈلسە خەلق ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنىڭ يالقۇنىنى ئۆچۈرەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، مەسىلىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن، ئىككى تەرەپ 1946 - يىلى 2 - يانۋاردا، قوراللىق كۈرەشنى توختىتىپ، شىنجاڭ مەسىلىسىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش مەزمۇن قىلىنغان «11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى» ئىمزالىدى ھەمدە ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت رەسمىي قۇرۇلدى. بىراق، 1946 - يىلى ئىيۇلدا، جياڭجېيشې ئامېرىكىغا يۆلىنىپ، ئازاد رايونلارغا ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم قوزغاپ، كەڭ - كۆلەملىك ئېچىكى ئۇرۇشنى قوزغىدى. شىنجاڭدىكى گومىنداڭ دائىرىلىرىمۇ بۇنىڭغا ماسلىشىپ، «11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى»نى يىرتىپ تاشلاپ، بۈرگۈنچىلىق، ئاغدۇرمىچىلىق ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇغۇللاندى. مەدەنىيەت ۋە تەشۋىقات ساھەسىنى قارا بۇلۇت قاپلاپ، مەملىكىتىمىزنىڭ ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىلغار ئىدىيىلىك كىنو - فىلىملىرىنى قويۇش تەقىپ قىلىندى. ئامېرىكىنىڭ سېرىق كىنو - فىلىملىرى، گومىنداڭ ئىشلىگەن كىنو - فىلىملەر ھەدەپ قويۇلۇشقا باشلىدى. شىنجاڭدىكى گومىنداڭ دائىرىلىرى مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىدىن پايدىلىنىپ، ئەكسىيە تۆپ سىياسەت، رەزىل تۈزۈمنى ھىمايە قىلىشقا ۋە شۇ يول بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ھالاكەتكە

قاراپ ماڭغانلىقىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن، هايۋانات-لار، قۇشلار دۇنياسى تەسۋىرلەنگەن فىلىملەرنىمۇ قويغانىدى. ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن «تەرزان»، «دېڭىز قوشى» قاتارلىق فىلىملەر ئەنە شۇ جۈملىدىندۇر. «تەرزان»-هېكايە فىلىم بولۇپ، ئۇنىڭدا ياۋايى ئادەمنىڭ بىپايان ئېپتىدائىي ئورمانلار، چەكسىز دېڭىز ساھىلىدە هەرخىل هايۋانلار بىلەن بىرگە ياشاپ يۈرگەنلىكى، گاهىدا هايۋانلار بىلەن توتۇشۇپ قېلىپ، ئۆزىنى قوغداش ئۈچۈن جەڭگە چۈشكەنلىكى، قارا كىيىم بىلەن نىقابلانغان كىشىلەرنىڭ ياۋا ئادەمنى توتۇش ئۈچۈن خىرىس قىلىۋاتقان هەرىكەتلىرى كۆرسىتىلگەن؛ «دېڭىز قوشى» دا، قۇشلار دۇنياسى ۋە تېچ ئوكيانىدىكى پاراخوت ۋاقەلىرى تەسۋىرلەنگەن. ئۇنىڭدىن سىرت، نۇرغۇنلىغان سېرىق كىنو - فىلىملەر قويۇلغان. لېكىن، ئەينى دەۋردىكى بۇخىل زىيانلىق كىنو - فىلىملەر، كىشىنى زەهەرلىگۈچى تەشۋىقاتلار، جۈش ئۇرۇپ يامراپ، كۆندىن - كۈنگە كېڭىيىۋاتقان، ئۇلۇغىيىۋاتقان مەدەنىيەت هەرىكىتىنى توسۇپ قالالمىدى، ئەكسىچە، ئۇلار سەلبىي دەرىلىك سۈپىتىدە خەلق ئاممىسىنى ۋە ئىنقىلابچىل ياشلارنى تەربىيىلەپ، ئۇلارنىڭ ئىنقىلابىي ئىرادىسىنى چىڭىتتى، ئىلغار ئىدىيىلىك ۋە ساغلام مەزمۇنلۇق كىنو - فىلىملەرگە بولغان ئىنتىلىشى، هەۋىسى، ئارزۇسىنى كۈچەيتتى.

شىنجاڭ تۇرمۇشىدىن ئىشلەنگەن دەسلەپكى كىنو - فىلىملەر

ئازادلىقتىن بۇرۇنمۇ شىنجاڭ مىللىي تۇرمۇشىدىن كىنو-فىلىملەر ئىشلەنگەن. بۇ فىلىملەر ئاساسەن هۈججەتلىك ۋە ماتېريال قىممىتىگە ئىگە پەن - تەتقىقات فىلىملىرى ئىدى.

شىنجاڭدا ئەڭ دەسلەپ ئىشلەنگەن فىلىم 1928 - يىلى جۇڭگو بىلەن شېۋېتسىيە ئالىملىرىدىن تەشكىللەنگەن «غەربىي - شىمال ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكى» سىۋەتكە ئالغان هۈججەتلىك فىلىم. ئوپېراتورى گېرمانىيىلىك لېدېر ئىدى. بۇ 7000 مېتردىن ئوشۇقراق ئۇزۇنلۇقتىكى لېنتىغا ئېلىنغان هۈججەتلىك فىلىمنىڭ مەزمۇنىدا ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ پائالىيەتلىرىدىن باشقا، شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك كۆرۈنۈشى ۋە مىللىي ئورپ - ئادەتلىرىمۇ بار ئىدى.

شىنجاڭدىن ئېلىنغان ئىككىنچى هۈججەتلىك فىلىم 1936 - يىلىي يازدا سۈرەتكە ئېلىنغان. بۇ فىلىمدا شېك شېبىتۇك (شېك شىمەينىڭ سىكىلىسى) بىلەن يۇشۇ سۇڭنىڭ ئۇرۇمچى غەربىي باغچىدا ئۆتكۈزگەن تەنتەنىلىك توي مەرىكىسى كۆرۈنۈشلىرىدىن سىرت يەنە شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇشلىرى ۋە يەرلىك ئالاهىدىلىك قاتارلىق مەزمۇنلار بار ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە شېك شىمەينىڭ بەشىنچى ئىنىسى شېك شىچى بىلەن ئەينى ۋاقىتتىكى شىنجاڭ قىزلار پېداگوگىكا مەكتىپىنىڭ گۈلى بولغان خۇاڭ ياۋجيەننىڭ تۇيمەرىكىسىمۇ بۇ لېنتىغا ئېلىنغان. فىلىم ئىشلىنىپ چىققاندىن كېيىن، ئۇرۇمچى ۋە موسكۋالاردا ئوچوق - ئاشكارا قويۇلغان، بۇ فىلىمنى شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق سوۋېت كونسۇلخانىسى ئىشلىگەن.

شىنجاڭدا ئىشلەنگەن ئۈچىنچى هۈججەتلىك فىلىم 1938 - يىلى سېنتەبىردە پۈتۈن شىنجاڭ ئۇچىنچى قېتىملىق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى ئېچىلغان چاغدا ئىشلەنگەن، بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايىنىڭ باش كاتىپى كومىۋنىست لىن جىلۇ بولۇپ، ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى كونسۇلخانىسىدىن كىنو تېخنىكى تەكلىپ قىلىپ سۈرەتكە ئالدۇرغان. بۇ هۈججەتلىك

فىلىم 1939 - يىلى شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا قويۇلغان.

شىنجاڭدا ئىشلەنگەن تۇنجى ھۆججەتلىك فىلىمنى 1941 - يىلى ئاپرېلدا سۆۋېت ئىتتىپاقى كىنو ئىشلەش گۇرۇپپىسى شىنجاڭغا «ساياھەت» كە كەلگەندە سۈرەتكە ئالغان. بۇ چاغدا ئۇرۇمچىدە قۇرۇلۇش زايومى تارقىتىلىپ، «12 - ئاپرېل» بايرىمى تەبرىكلىنىۋاتاتتى. ئوپېراتورلار گۇرۇپپىسى تەرەپ - تەرەپكە چېپىپ يۈرۈپ كۆرۈنۈش ئالدۇ. كىشىلەر ھەيرانلىق ئىچىدە ئۇلارنى قورشۇۋېلىپ تاماشا قىلدۇ. بىرەر ئايدىن كېيىن بۇ «ژۇرنال» ئۇرۇمچى ئېكرانلىرىدا كۆرسىتىلدۇ. ئوپېراتورلار ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن مۇنداق مەنزىرىلەرنى تارتقان: خەنزۇچە «ئادەم» خېتى شەكلىنى ھاسىل قىلغان تۇرنىلار ئېگىز ئاسماندىن ئۇچۇپ ئۆتىدۇ. تۇرنىلار توپى پەرۋاز قىلىپ بارغانسېرى يىراقلىشىدۇ. ئاستا - ئاستا قىزىلتاغ مۇنارىسى ناماياں بولىدۇ، قىزىلتاغنىڭ پۈتۈن مەنزىرىسى ئېكراننى قاپلايدۇ. ئۇنىڭغا ئۇلىنىپ كىشىلەرگە تونۇش بولغان كۆرۈنۈشلەر ئارقا - ئارقىدىن پەيدا بولىدۇ. شېڭ شىسەينىڭ بايراملىق يىغىندا نۇتۇق سۆزلەۋاتقان ۋە ماۋ زېمىننىڭ ئامىغا قۇرۇلۇش زايومى تارقىتىش يىغىندا نۇتۇق سۆزلەۋاتقان ھالىتى، ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ جىددىي زايوم سېتىپ ئېلىۋاتقان كۆرۈنۈشلىرى بار. بولۇپمۇ نامايىش قوشۇنى بىلەن ئەدەبىيات - سەنئەت پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلىۋاتقان كۆرۈنۈشلەر كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە قاتتىق جەلپ قىلدۇ. تاماشىبىنلار ئۆزلىرىنى ئېكراندا كۆرۈۋالالايدۇ، ئۆزلىرىگە تونۇش ئادەملەرنى كۆرۈۋالالايدۇ. ئۆزلىرى ئويىنىغان شىر ئويۇنى، پانۇس، ياغاچ ئاياغ، قولۇاق، مىللىي ئۇسسۇل... لارنى كۆرىدۇ.

پەشنچى فىلىمنى، جىياڭ جېيشى شىنجاڭنىڭ

ئەھۋالىنى بىلىش ئۈچۈن 1943 - يىلى يازدا، چۆچەكتىن مەركىزىي كىنو ستۇدىيەسىنى ئېۋەتىپ سۈرەتكە ئالدۇرغان. ئۇنىڭ نامى «شىنجاڭ مەنزىرىسى» (يەنە بىر نامى «شىنجاڭ مەنزىرىلىرى ھەققىدە ساۋات») بولۇپ، بۇ فىلىمگە شۇي سۇلىڭ رېژىسسورلىق قىلغان، ۋاڭ ياڭ سۈرەتكە ئالغان.

ئالتىنچى ھۆججەتلىك فىلىمنى 1946 - يىلى يانۋاردا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندا، گومىنداڭ تەپتىش مەھكىمە باشلىقى يۈي يۈرېن باشلاپ كەلگەن كىنو ئوپېراتورى شۇيچې سۈرەتكە ئالغان. بۇ فىلىمگە قۇرۇلتاي ئەھۋالىدىن باشقا، ئەينى چاغدىكى مەركىزىي تەربىيىلەش ئۆمىكى گۈلزارلىقىدا (ئورنى بۈگۈنكى ئۇرۇمچى باغۋلياڭدا ئىدى) ئويىنالغان مىللىي ئۇسسۇللار كۆرۈنۈشلىرى ئېلىنغان.

شىنجاڭ تۇرمۇشىدىن ئىشلەنگەن يەتتىنچى فىلىم 1947 - يىلى دېكابىردا، شىنجاڭ ياشلار ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى ئىچكى ئۆلكىلەردە ئويۇن قويغان ۋە زىيارەتتە بولغاندا ئېلىنغان.

شۇ چاغدىكى شىنجاڭ ھۆكۈمىتى ئىچكى ئۆلكىلەرگە «ھال سوراش ئۆمىكى» ئەۋەتمەكچى بولۇپ قەشقەر، قاغىلىق قاتارلىق جايلاردىن بىر تۈركۈم تالانتلىق مىللىي ئارتىسلارنى ئەكىلىپ، ئۇرۇمچىدىكى سەنئەتچىلەر بىلەن قوشۇپ، 60 كىشىلىك سەنئەت ئۆمىكى تەشكىل قىلدۇ. بۇلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرى شائېخەي، شياڭگاڭلاردىن ئالدۇرغان ئەپسۇن رەختىلەردىن تىكتۇرۇپ تەييارلىنىدۇ. ئۇلار مەخسۇس ئايروپىلان بىلەن مەركەز ئەنجىڭغا يېتىپ بارغاندا ئۇلارنى غەربىي - شىمال مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ مۇدىرى جاڭ جىجۇڭ بىلەن ئەنجىڭ مەركىزىي ھۆكۈمەت ئەزاسى بۇرھان شەھىدى

قاتارلىقلار ئالدىغا چىقىپ كۆتۈۋالىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىنكى پائالىيەتلىرىنى ئۇلار بىۋاستە ئورۇنلاشتۇرىدۇ. سەنئەت ئۆمىكى يېتىپ بارغانلا جايدا ئويۇن قويۇپ، شىنجاڭ مىللىي ناخشا-ئۇسسۇل سەنئىتىنى خەلقىگە كۆرسىتىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن زاۋۇت، فابرىكا، مەكتەپلەر، مەشھۇر ساياھەت رايونلىرى، ئاۋات بازارلاردا ئېكسكۇرسىيەدە بولىدۇ. ئۇلار نەنجىڭدا ئويۇن قويغاندا ئىنتايىن قىزغىن ئالقىشقا ئېرىشىدۇ، ھەتتا ئۇلارنىڭ ئويۇنىنى جياڭ جېپىڭمۇ كېلىپ كۆرىدۇ. بۇرھان شەھىدى ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ، سەھنىدە قويۇلۇۋاتقان نومۇرلارنى تەرجىمە قىلىپ ۋە چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئۆمەك يېتەكچىسى بولغان بۇرھان شەھىدى ئەنە شۇ ئەھۋال ئۈستىدە توختالغان ئەسلىمىسىدە مۇنداق يازغان: «مەدەنىيەت - سەنئەت ئۆمىكىنىڭ نەنجىڭدىكى ئويۇن قويۇشى ئاياغلاشقاندىن كېيىن مەن پۈتۈن ئۆمەكنى باشلاپ شاڭخەيگە زىيارەت قىلىش، ئويۇن قويۇشقا ئېلىپ باردىم. كېيىن پاراخوتقا چۈشۈپ، تەيۋەننىڭ جىلۇڭ دېگەن يېرىگە باردۇق. يەنە تەيبېي، تەيجۇڭ، تەينەن، گاۋشىۇڭ قاتارلىق شەھەرلەرگە بېرىپ ئېكسكۇرسىيە قىلىپ، ئويۇن قويدۇق»①. «تەيۋەندىن يولغا چىقىشتىن بۇرۇن رادىئودا سۆز قىلدىم. سۆزۈمنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى مۇنداق ئىدى: «شىنجاڭ غەربىي - شىمالغا جايلاشقان، تەيۋەن شەرقىي - جەنۇبتىن ئورۇن ئالغان. ۋەتەن چېگرىسىغا جايلاشقان بۇ ئىككى ئۆلكە يىراقتىن بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇرىدۇ. بۇ ئىككى ئۆلكە خەلقى بىردەك ئىتتىپاقلىشىپ، ئاكا - ئۆكىلاردەك يېقىن ئۆتۈشى، بىرلىكنى ساقلىشى، ۋەتەننى قوغدىشى لازىم»②.

①② بۇرھان شەھىدى: «شىنجاڭنىڭ 50 يىلى»، 1986 - يىل مىللەتلەر نەشرىياتى، بېيجىڭ، 699 - بەت.

شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى بارغانلا جايدا قىزغىن كۈتۈۋېلىنىغان، ئارتىسلار يۈكسەك بەدىئىي ماھارىتى بىلەن ئىچكى ئۆلكە خەلقىگە يېقىملىق مىللىي ناخشىلارنى، ئاجايىپ نازۇك ھەم نەپىس مىللىي ئۇسسۇللارنى تونۇشتۇرغان. بولۇپمۇ قەمبەرخانىمنىڭ لاتاپەتلىك ئۇسسۇللىرى قىزغىن قارشى ئېلىشقا مۇيەسسەر بولغان. سەنئەتچىلەرنى ھەرقايسى ئۆلكە ۋە شەھەرلەردىكى ئەدەبىيات - سەنئەت تەشكىلاتلىرىدىن سىرت، مەملىكىتىمىزنىڭ داڭلىق ئارتىسلىرى، كىنو چولپانلىرىمۇ ئۆز ئۆيلىرىگە باشلاپ كۆتۈۋالغان، دوستانە سۆھبەتلەردە بولغان. شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىنىڭ ئەزاسى، كۆزگە كۆرۈنگەن تاتار ئارتىسكا پەردە ئېلىيوۋانىڭ ئەسلىمىسىدە مۇنداق يېزىلغان: «مەشھۇر سەنئەتچىلەردىن مېيى لەنفاڭ، كىنو ئارتىسكىسى بەييانگلار بىلەنمۇ كۆرۈشتۇق. ئۇلار بىلەن ئەدەبىيات - سەنئەت ئۈستىدە پىكىر ئالماشتۇردۇق. مېيى لەنفاڭنىڭ بىر ئوغلى، بىر قىزى بولۇپ، قىزى ئەرەنچە ناخشا ئېيتىدىكەن، ئوغلى ئايالچە ياسىنىپ، ئايالچە ناخشا ئېيتىپ رول ئالىدىكەن، ئۇلارنىڭ ماھارىتى بىزنى ھېلىلا ھەيران قالدۇردى. بىز يەنە شۇ چاغدىكى مەشھۇر كىنو ئارتىس - ئارتىسكىلىرى بىلەنمۇ كۆرۈشتۇق. كەسپداشلار بىر - بىرىنى كۆرگەندە ناھايىتى ھايجانلىنىدىكەن. ئۇلار بىلەنمۇ دوستلۇق كەيپىياتتا ئۆتتۇق. مەن بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، ۋەتەنىمىزنىڭ كەڭ زېمىنىدا ياشاۋاتقان خەلقنىڭ چېگرا رايونىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرگە بولغان مۇئامىلىسى ۋە سەمىمىي دوستلۇقىدىن چوڭقۇر تەسىرلەندىم».①

① پەردە ئېلىيوۋا: «شىنجاڭ سەنئەتچىلىرىنىڭ تۇنجى قېتىم ئىچكى ئۆلكىلەرنى ساياھەت قىلىشى»، «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» (24) شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1986 - يىل نەشرى.

شىنجاڭ سەنئەت ئۆمىكى نەنجىڭ، شاڭخەي، خاڭجۇ، تەيۈەن قاتارلىق ئۆلكە، شەھەرلەردە ئالتە ئاي ئويۇن قويۇپ ۋە ئېكسكۇرسىيەدە بولۇپ، 1948 - يىلى ئىيۇلدا شىنجاڭغا قايتىپ كېلىدۇ. ئويۇن قويۇش جەريانىدا مەركىزىي كىنو ستۇدىيىسى تەرىپىدىن تەيىنلەنگەن ئوپېراتورلار ئۇلارنىڭ ھەرقايسى جايلاردىكى پائالىيەتلىرىنى سۈرەتكە ئالىدۇ. كېيىن «تەكرىتاغ ناخشىسى» ناملىق ھۈججەتلىك ناخشا - ئۇسسۇل فىلىمىنى ئىشلەپ چىقىدۇ. بۇ فىلىم كۆپىيىسى ھازىر كىشىلەرنىڭ قولىدا خاتىرە بۈيۇم سۈپىتىدە ساقلانماقتا.

1947-يىلى جاڭ جىجۇڭنىڭ تەشەببۇسى بىلەن تەشكىللەنگەن غەربىي-شىمال مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى جەمئىيىتى تەسىس قىلغان «غەربىي- شىمال كىنو شىركىتى» مۇ شىنجاڭدا ھۈججەتلىك فىلىملەرنى ئىشلىگەن.

1949-يىلى 25 - سېنتەبىردە شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولدى. 1950 - يىلى 26 - ئىيۇل بېيجىڭ كىنو ستۇدىيىسىنىڭ ئوپېراتورلار گۇرۇپپىسى شىنجاڭغا كېلىپ، «قەسىم ئىشلەپچىقىرىشى» ۋە «خەلق شىنجاڭى» ناملىق ئىككى ھۈججەتلىك فىلىمنى سۈرەتكە ئالدى.

شىنجاڭ مەدەنىيەت خىزمەتچىلىرى خېلى بۇرۇنلا شىنجاڭدا كىنو سەنئىتىنى قۇرۇش ۋە راۋاجلاندۇرۇش، شىنجاڭ كىنو سېنارىستلىرى، رېژىسسورلىرى ۋە ئارتىسلىرىنى تەربىيەلەپ چىقىش كويىدا بولغان. 1939 - يىلى ئاۋغۇستتا، مەملىكىتىمىزنىڭ ئاتاقلىق كىنو سەنئەتكارى جاۋدەن، كىنو رېژىسسورى شۇيتاۋ، كىنوئوپېراتورى ۋاڭ ۋېيي، جۇ لىڭمىڭ قاتارلىقلارنىڭ شىنجاڭغا كېلىشتىكى ئەسلى پىلانى سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ ستانسلاۋىسكى سىستېمىسىنى ئۆگىنىپ كېلىپ، جۇڭگونىڭ كىنو ۋە تىياتىرچىلىق ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئىدى. دەۋاداتاۋ تۇرغان مەزگىللەردىلا ئۇلار شىنجاڭنىڭ كىنو ۋە تىياتىر سەنئىتى قۇرۇلۇشىغا چوڭقۇر كۆڭۈل بۆلدى. 1939 - يىلى ماۋدۇن (شىن يەنبىڭ)، شۇي تاۋ، جاۋدەن قاتارلىقلار پۈتۈن شىنجاڭدىن 200گە يېقىن ھەر مىللەت ياشلىرىنى تەربىيىلەش ئۈچۈن «مەدەنىي كادىرلار مەكتىپى» ئاچقان، ئۇلارنىڭ دەرسلىك ۋە لېكسىيىلىرىنى ئاتاقلىق ئارتىس، رېژىسسور ۋە تەرجىمان خەمىت ھەكىمى تەرجىمە قىلىپ بەرگەن. شىنجاڭ ياشلىرى بۇ سەنئەت ئەركانلىرىغا يېقىنلىشىپ، ئۇلارنىڭ شىنجاڭ سەنئىتىنى يۈكسەلدۈرۈش جەھەتتە قىلغان پىكىر ۋە يوليورۇقلىرىنى قىزغىن قوبۇل قىلغان. بولۇپمۇ جاۋدەن ئۇيغۇر ئۇيۇشما سانايىنەپەسلىك سەنئەت پائالىيەتلىرىگە ئالاھىدە يارەملىشىپ، رېژىسسورلىق، ئارتىسلىق ماھارىتى، سەھنە سۈپىتى (نۇرى) نى ئىشلىتىش، گىرىم، كىيىم - كېچەك قاتارلىق سەھنە سەنئىتى جەھەتتە ئىنتايىن قىزغىن ياردەم بەرگەن. ئۇ ئۆزى ئۇلىغە كۆرسىتىپ، سايىم ۋە يۈسۈپ دېگەن ياشلارغا سەھنىدە توكتىن پايدىلىنىشنىڭ يولىنى كۆرسىتىپ، ئۇلارغا ئۆگەتكەن ۋە ئۇلارنى تەربىيىلىگەن، ئۇنىڭ ئاشۇنداق قىزغىن قوللىشى ۋە يېتەكچىلىكى بىلەن سەھنە تېخنىكا كۆركەم تۈس ئالغان.

ماۋدۇن ۋە جاۋدەن قاتارلىقلارنىڭ ئۇلۇغۋار ئارزۇلىرى تېخى ئەملىگە ئاشمايلا تۇرۇپ، داغدۇغىلىق ھالدا قانات يېيىپ كېتىۋاتقان شىنجاڭ يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتى شېڭ شىسەينىڭ قاتتىق بۇزغۇنچىلىقىغا ۋە زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىدى.

جۇڭخۇا مەملىكەتلىك تىياتىر - كىنوچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى 1946-يىلى 23 - مارتتا دەۋاداتاۋ، جەمئىيەت نىزامنامىسىنىڭ ئالتىنچى قىسمى بىرىنچى ماددىسىدا:

«جەمئىيەتىمىز زۆرۈر تېپىلغاندا سىناق خاراكتېرىدىكى كىنو ستۇدىيەسى قۇرىدۇ» دەپ ئوتتۇرىغا قويۇلغان. خەنزۇچە «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ 1947 - يىلى 27 - ئىيۇن سانىغا بېسىلغان «شىنجاڭ مەدەنىيىتىنى قۇرۇشتىكى بىرقانچە كونكرېت پىكىرلەر» دېگەن ماقالىدە يەنە شىنجاڭدا كىنو ستودىيەسى قۇرۇش، ئۇيغۇرچە كىنو ئىشلەش ياكى غەربىي - شىمال كىنو ستودىيەسى قۇرۇش تەشەببۇس قىلىنغان. ئەمما جاۋدەن قاتارلىق كىنو سەنئەتكارلىرى شىنجاڭغا كەلگەن چاغدىلا شېڭ شىسەي ئۇلارغا ئىشەنمەيدىغان تۇرسا، كىنو ستودىيەسى قۇرۇشتىن ئېغىز ئاچقىلى بولاتتىمۇ؟!

شېڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن، گومىنداڭ ئۆلكىلىك پارتىيە ئورگانلىرىنىڭ 1944 - يىلى ئېلىپ بارغان مەدەنىيەت تەكشۈرۈشىدە ئېنىقلىنىشىچە: شېڭ شىسەي ھۆكۈمرانلىق قىلغاندا 71 خىل كىتاب نەشر قىلىنىشتىن، 12 تىياتىر ئويناشتىن، 22 كىنو قويۇلۇشتىن توختىتىۋېتىلگەن. مانا مۇشۇنداق قېيىن شارائىتتا تۇرۇپ، يەنە كىنو سەنئىتىنى گۈللەندۈرمەن دېيىش، پەقەت بەزى مەدەنىيەت، سەنئەت خادىملىرىنىڭ شېرىن خىيالىدىنلا ئىبارەت ئىدى، خالاس.

شىنجاڭ كىنو سەنئىتىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك راۋاجلىنىشى

شىنجاڭ كىنو سەنئىتى پەقەت يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكى ئاستىدىلا ھەقىقىي راۋاجلىنىش ۋە تەرەققىي قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتى.

يېڭى دەۋر ھەر مىللەت كىنو تاماشىبىنلىرىنىڭ كۈنسايىن ئۇلغىيىۋاتقان جىددىي ئېھتىياجىنى نەزەردە تۇتۇپ، 1950 - يىلى ئۆلكىلىك مەدەنىيەت - مائارىپ كومىتېتى بىر تۈركۈم كىشىلەرنى نەنجىڭغا ئەۋەتىپ، كىنو تېخنىكىلىرىنى تەربىيىلىدى. ئۇلار ئوقۇش پۈتتۈرۈپ قايتىپ كېلىپ، ئۇچ سەيياره كىنو قويۇش ئەترىتى تەشكىللىدى ۋە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا بېرىپ، كىنو قويۇش ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلىشقا ئاتلاندى.

1950 - يىلى 26-ئىيۇلدا، بېيجىڭ كىنو ستۇدىيەسى ئوپېراتورلار ئەترىتى شىنجاڭغا كېلىپ «قىسىم ئىشلەپچىقىرىشى»، «خەلقنىڭ يېڭى شىنجاڭى» قاتارلىق ھۆججەتلىك فىلىملەرنى سۈرەتكە ئالدى. ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى ئۇيغۇرچىدە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى تۇنجى مەخسۇس كىنو قويۇش سورۇنى «خەلق كىنوخانىسى» نى سالدۇردى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى، «شىنجاڭدا تۇنچىلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» قاتارلىق ئورۇنلار ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كىنوخانىلارنى سالدۇردى. خەلقنىڭ كىنوغا بولغان تەلىپىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن 1954 - يىلى جۇڭگو كىنو - فىلىم تارقىتىش - قويۇش شىركىتىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسى قۇرۇلدى.

شىنجاڭ كىنوچىلىق سەنئىتى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئەڭ ئالدى بىلەن 1953 - يىلى كىنو ئەدەبىياتى سېنارىيىسى ئىجادىيىتىدىن باشلاندى. 1953 - يىلى يازغۇچى ژاك يۈخۇ يازغان «خەسەن - جەمىلە» نامىلىق كىنو ئەدەبىياتى سېنارىيىسىنى شاڭخەي كىنو ستۇدىيەسى تەرىپىدىن سۈرەتكە ئېلىش بەلگىلىنىپ، رېژىسسور دۇيۇنگاڭ شىنجاڭغا كەلدى. بىر يىللىق جاپالىق تەييارلىقتىن كېيىن، 1955 - يىلى

ئىيۇندا سۈرەتكە ئېلىش باشلاندى. 1956 - يىلى شىنجاڭ تۇرمۇشىدىن ئىجاد قىلىنغان بىرىنچى ھېكايە فىلىم «خەسەن-جەمىلە» نىڭ ئۇرۇمچىدە تۇنجى قېتىم قويۇلۇش مۇراسىمى تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈلدى. «خەسەن - جەمىلە» 1955 - يىلى مەملىكىتىمىزدە ئىشلەپچىقىرىلغان فىلىملەر كۆرگەزمىسىگە قويۇلۇپ، ياخشى باھاغا ئېرىشتى.

ۋاڭ يۈخۇ «خەسەن - جەمىلە» دىن كېيىن يەنە «قۇملۇق تىكى كۆرەش» نى ئىجاد قىلدى. بۇ سېنارىيە 1956 - يىلى ئىيۇلدا شاڭخەي كىنو ستۇدىيىسى تەرىپىدىن سۈرەتكە ئېلىندى. بۇنىڭغا تاڭ شاۋدەن رېژىسسورلۇق قىلدى.

ئەمدى شىنجاڭدا كىنو ستۇدىيىسى قۇرۇش زۆرۈرىيىتى توغۇلدى. 1956 - يىلى ئۆكتەبىردە، ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتى ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە شىنجاڭ كىنو ستۇدىيىسى تەييارلىق ھەيئىتى قۇرۇلدى. ئەسئەت مۇدىر، فۇۋېن مۇئاۋىن مۇدىر بولدى. ھەيئەت ئەزالىرى گۇەن ۋۇلۇ، ياسىن خۇدابەردى، گۇڭكې، مەخسۇتوۋ، بۇقاراتىش قانباي، لىيۇزىمۇ، دېڭ يىشى قاتارلىقلار ئىدى. شۇ ئايدا كىنو ئارتىسلىرىنى تەربىيىلەش سىنىپى ئېچىلدى. مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى دېڭ يىشىنى ئوقۇتقۇچىلىققا تەيىنلەپ ئەۋەتتى. جەمئىي 60 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ، ئوقۇغۇچىلار ئاز سانلىق مىللەتلەر سىنىپى ۋە خەنزۇ سىنىپى دەپ ئىككى سىنىپقا بۆلۈنۈپ ئوقۇدى. ئوقۇش مۇددىتى ئىككى يېرىم يىل قىلىپ بېكىتىلىپ، ئوتتۇرا تېخنىكۇم كەسپىي مەكتىپى قاتارىغا كىرگۈزۈلدى. 1958 - يىلى، ئىككىنچى تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلار بېيجىڭغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، بىر قىسىم كىشىلەر شاڭخەي كىنو ستۇدىيىسى، بېيجىڭ كىنو ستۇدىيىسى، چاڭچۈن كىنو ستۇدىيىسى قاتارلىق كىنو ئىشلەپچىقى-

رىش جەھەتتە مول تەجرىبىگە ئىگە كىنو ستۇدىيىلىرىگە كىنو رېژىسسورلۇقى، ئوپېراتور، دىكراتور، مۇزىكا، مونتاژ، ئۈن ئېلىش، ئاكتىيورلۇق، گىرىم ۋە فىلىم ئىشلەش قاتارلىق كەسىپلەرنى ئۆگىنىشكە ئەۋەتىلدى.

1958 - يىلى «كىنو قويۇش - تارقىتىش شىركىتى» بىلەن مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ «كىنو بۆلۈمى» بىرلەشتۈرۈلۈپ، «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كىنو - فىلىم قويۇش - تارقىتىش شىركىتى» گە ئۆزگەرتىلدى. شۇنىدىن ئېتىبارەن ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە مۇكەممەللەشكەن كىنو - فىلىم قويۇش - تارقىتىش سىستېمىسى شەكىللەندى. 1958 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىلا تېخنىكا قاتارلىقلارنىڭ رېژىسسورلۇق قىلىشى بىلەن «مۇئاۋىن رەئىس جۇدې شىنجاڭدا»، «ئۇرۇمچى كورلا تاشيولى»، «سەكرەش ساداسى ئىچىدە دۆلەت بايرىمى نى كۈتۈۋېلىش»، «قاينام تاشقىنلىق» قاتارلىق توققۇز ھۆججەتلىك فىلىم ئىشلەندى. «قۇملۇقتىكى كۈرەش»، «تۆھۈر-يول پارتىزانلىرى»، «بوراندىكى قەيسەر بۈركۈت»، «سان-سانا قسىز قەھرىمانلارغا قاراڭ» نامىلىق تۆت ھېكايە فىلىم تەرجىمە قىلىندى.

1959 - يىلى ئۆكتەبىردە، شىنجاڭنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن كەلگەن ۋېيتنام دېموكراتىك خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ رەئىسى خۇزىمىنىڭ پائالىيىتى سۈرەتكە ئېلىنىپ، ھۆججەتلىك فىلىم قىلىپ ئىشلەندى. بۇ «شىنجاڭ كىنو ستۇدىيىسى» سۈرەتكە ئالغان فىلىم ئىدى.

1959 - يىلى ئۇنۇۋېرسال شىنجاڭ كىنو ستۇدىيىسىنىڭ قۇرۇلۇشى ھەم ئۇنىڭ ھېكايە فىلىم، ئاخبارات فىلىمى، ھۆججەتلىك فىلىم، ئىلمىي تەربىيۋى فىلىم، ئاز سانلىق مىللەتلەر تىلىدىكى فىلىملەرنى ئىشلەپچىقىرالىشى شىنجاڭ كىنو

ئىشلىرىنىڭ گۈللىنىشى ۋە تەرەققىياتىنى زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈردى. «خەسەن - جەمىلە»، «بوستانلىقتا تەنتەنە»، «ئىككى ئەۋلاد»، «مۇز تاغقا كەلگەن مېھمان»، «يېراقتىكى ئۇچقۇنلار»، «ئانارخان» قاتارلىق مۇنەۋۋەر فىلىملەرنىڭ مەيدانغا كېلىشى شىنجاڭ كىنوچىلىق تارىخىدىكى زور ۋەقەدۇر.

«خەسەن - جەمىلە» دە قازاق مېھنەتكەشلىرىنىڭ رېئال ھاياتى ئاساس قىلىنىپ، شىنجاڭ خەلقىنىڭ فېئودالىزمغا، گومىنداڭغا قارشى ئېلىپ بارغان ئۆتكۈر كۈرىشى ئەكس ئەتتۈرۈلسە، «يېراقتىكى ئۇچقۇنلار» دا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ۋەتەنپەرۋەر شائىرى ل. مۇتەللىپنىڭ جەڭگىۋار سەرگۈزەشتىلىرى ئاساس قىلىنىپ، شىنجاڭدىكى ئىلغار زىيالىيلارنىڭ گومىنداڭغا قارشى تۈرۈپ ئەركىنلىك، ھۆرلۈك ۋە ئازادلىق ئۈچۈن ئېلىپ بارغان ئىنقىلابىي ھەرىكەتلىرى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىلگەن.

«بوستانلىقتا تەنتەنە» بولسا، ئازادلىقتىن كېيىنكى ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ يېزىلاردا يۈرگۈزۈلگەن كوپېراتسىيە ھەرىكىتىنى ئاساس قىلىپ سوتسىيالىزم يولىدىن كاپىتالىزمدىن ئىبارەت ئىككى يول كۈرىشىنى تەسۋىرلەپ بەرگەن. فىلىمدىكى جەددىي كۈرەش ئاساسەن پارتىيە، سوتسىيالىزمنى ھىمايە قىلىدىغان ئىلغار كۈچلەرنىڭ ۋەكىلى بارات بىلەن مۇتەئەسسىپ، جاھىل كۈچلەرنىڭ ۋەكىلى توختى ئائىلىسىنى مەركەز قىلغان ھالدا قانات يايىدۇ. بارات بىلەن توختىلار ئائىلىسى ئوتتۇرىسىدىكى كەسكىن توقۇنۇش ئاشلىق مەسىلىسىدىن باشلىنىدۇ. توختىلار ئائىلىسى دېھقانلارنىڭ سېرىقىتال ۋاقتىدىكى پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، يوشۇرۇنچە ئاشلىق سودىسى بىلەن شۇغۇللىنىپ، كەمبەغەل دېھقانلارغا يۇقىرى باھادا ئاشلىق سېتىپ بېرىدۇ، بارات بولسا، دېھقانلارغا سەۋرىچانلىق بىلەن

خىزمەت ئىشلەپ، قانۇنسىزلىق ھەرىكەتلەرگە قارشى كۈرەش قىلىدۇ.

بارات بىلەن توختىلار ئائىلىسى ئوتتۇرىسىدا بولغان ئىككىنچى قېتىملىق جەڭ ئالمىلىق باغ مەسىلىسىنى چۆرىدەپ داۋاملىشىدۇ. بۇ كۈرەشنىڭ خاراكتېرى مۇرەككەپلىشىپ، مىللىي مەسىلە، دىنىي مەسىلىلەرگە بېرىپ تاقىشىدۇ. بارات بولسا دېھقانلار ئامما سىغا يۆلىنىپ، بۇ جاڭجالنى توختىتىدۇ. ئاخىرىدا يەنە بارات باشچىلىقىدىكى ئىجابىي كۈچلەر غەلىبە قىلىدۇ.

«بوستانلىقتا تەنتەنە» فىلىمىدە ئۇيغۇر يېزىلىرىدىكى سىنىپىي تەبىقىلەر ۋە ئىجتىمائىي گۇرۇھلارنىڭ بۇ زور ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشتىكى ھەرىكەت ھالىتى شۇنداقلا ئۆزگىرىۋاتقان تۇرمۇشنىڭ كارتىنىسى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

«مۇز تاغقا كەلگەن مېھمان» دا چېگرا مۇداپىئە قىسىملىرىمىز بىلەن كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ باندىتلارنى تازىلاش كۈرىشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولۇپ، فىلىم چېگرا رايونىدىكى ئەگرى - توقاي، مۇرەككەپ، كەسكىن كۈرەشلىرىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق، ۋەتىنىمىزنىڭ چېگرىسىنى جان تىكىپ قوغداۋاتقان قەيسەر، زېرەك، چارە - تەدبىرلىك چېگرا مۇداپىئە جەڭچىلىرىمىزنى قىزغىن مەدھىيىلەيدۇ.

«مۇز تاغقا كەلگەن مېھمان» لىرىك تۇسكە ئىگە ھەم مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە فىلىم بولۇپ، فىلىمدە پامىر تاغلىرىنىڭ ھەيۋەتلىك قىياپىتى، گۈزەل مەنزىرىسى، تاجىك خەلقىنىڭ تاغ خەلقىگە خاس تۇرمۇش ئادەتلىرى ۋە «قىزىلگۈل نېمانچە قىزىل» دېگەن لىرىك ناخشىلىرى نامايان قىلىنىپ،

تۇرمۇش پۇرىقى كۆچەيتىلىپ، كىشىلەردە ئۇنتۇلماس تەسىرات پەيدا قىلىدۇ.

1959 ـ يىلدىن كېيىن تەرجىمە فىلىملىرى ئىشلەش شىنجاڭ كىنو ستۇدىيىسىنىڭ نۇقتىلىق ۋەزىپىسى بولۇپ قالدى. تەرجىمە فىلىم ئىشلەش ھېكايە فىلىمنى سۈرەتكە تالىغاندەك مۇرەككەپ بولمىسىمۇ، ئەمما ئۇنۇمۇبرسال سەنئەت بولغان كىنونى بىر تىلدىن يەنە بىر خىل تىلغا ئاغدۇرۇشتا، يەنىلا ھەرقايسى تارماقلارنىڭ ھەمكارلىشىشغا توغرا كېلىدۇ، بۇ جاپالىق خىزمەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىش ئۈچۈن ئەدەبىيات ـ سەنئەت، تىل ئىپادىلەش جەھەتلەردە يېتىلىش، ماھارەتنى جەزمەن ئۆستۈرۈش، بىلىم دائىرىسىنى كېڭەيتىش ئومۇمەن ھەممىگە قادىر بولۇش تەلەپ قىلىنمىدۇ. ئۇچقاندەك راۋاجلىنىۋاتقان شىنجاڭنىڭ تەرجىمە فىلىم ئىشلىرىدا، ئېكران كەينىدىكى تۆھپىكارلار تۈركۈم ـ تۈركۈملەپ مەيدانغا كېلىپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ كىنو فىلىملەرنى ئۆز تىلىدا چۈشىنىشى ئۈچۈن ئەمگەك سىڭدۈردى ۋە زور تۆھپە قوشتى.

1960 ـ يىللاردا، شىنجاڭدا ئۇرغۇن كىنو تەرجىمانلىرى، تەرجىمە رېژىسسورلىرى ۋە ئاۋاز ئارتىسلىرى يېتىشىپ چىقتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە كۆزگە كۆرۈنگەن تەرجىمانلاردىن: رېن جىشى، ماجاۋخۇا، يۈسۈپ خوجايوۋ، مەخسۇت، مامۇت، تۇرسۇن مەخسۇت؛ تەرجىمە رېژىسسورلىرىدىن: ئابدۇللا مامۇت، ھاجى مولتاجى؛ ئاۋاز ئارتىسلىرىدىن: شازادەم، رەجەپ تاجى، ئوبۇلخەيرى، سەربى، ھۆرنىسا، پاتىمە، مەھەممەت كېرىم، ئايشەم، ماقسات قاتارلىقلار بار. خەلق ئاممىسى ئېكران كەينىدىكى بۇ خۇشناۋا بۇلبۇللارنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ ھۇزۇرلاندى. ئۇلارغا ئاپىرىن ئوقۇدى.

1962 ـ يىلى ئاۋغۇستتا مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى شۇ

چاغدىكى ۋەزىيەتكە ئاساسەن، شىنجاڭ كىنو ستۇدىيىسىنىڭ ھېكايە فىلىم ئىشلەپچىقىرىشىنى توختىتىشنى بەلگىلىگەنىدى.

1979 ـ يىلى نويابىردا يەنە، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ تەستىقى بىلەن ستۇدىيە نامى «تەكرىتاغ كىنو ستۇدىيىسى» دەپ ئۆزگەرتىلىپ، ھېكايە فىلىم ئىشلەشنى باشلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن شىنجاڭنىڭ كىنو سەنئىتى ئىجادىيىتى قايتا جانلىنىپ، بۇ ستۇدىيە ئۇيغۇر، خەنزۇ، قازاق، تاجىك، ئۆزبېك، تاتار، شىبە، خۇيزۇ، مانجۇ قاتارلىق مىللەتلەردىن تەركىب تاپقان 400 دىن كۆپ ئىشچى ـ خىزمەتچى، كەسپىي خادىملارغا ئىگە، ئىسمى جىسمىغا لايىق «قەھرىمانداش مىللەتلەر كىنو سەنئىتى ئائىلىسى» گە ئايلاندى. ستۇدىيىنىڭ سەنئەت ئىجادىيەت قوشۇنى ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللەندى. ئىجادىيەت سەۋىيىسى ئۈزلۈكسىز ئۆستى. 1979 ـ يىلى ئىجاد قىلىنغان كىنو ئەدەبىياتى سېنارىيىسى 100 پارچىدىن ئاشتى. ئاپتونوم رايونىمىزدىن بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر كىنو ئىجادىيەتچىلىرى يېتىشىپ چىقتى. مەسىلەن، دېڭ پو («يول باشلىغۇچى»)، شىنكەي، شيا جىشېن («يايلاقتىكى مىلتىق ئاۋازى»)، گۇاڭ چۈنلەن، مەھەممەت تاتلىق، دۇڭ جىنبو («بەخت ناخشىسى») زۇنۇن قادىر، ئىلى ئىزنز («غېرىب ـ سەنەم»)، لي خۇن («ئارتىس بولمايدىغان قىز») قاتارلىقلار. ئىجادىيەت قوشۇنىنىڭ تەركىبىمۇ ئۈزلۈكسىز كېڭىيىپ، ھەرقايسى ئاز سانلىق مىللەت يازغۇچىلىرىمۇ مۇستەقىل كىنو ئەدەبىياتى سېنارىيىسى يېزىشقا ئاكتىپ تۈردە قاتناشتى. بۇ جەھەتتە مۇۋەپپەقىيەت قازانغانلارمۇ ئاز ئەمەس، مەسىلەن، ئالىمجان قاتىياۋ («قىز قەبرىسى»)، ئابدۇقادىر، جۇماق («مۇز تاغ ئېتىكىدە»)، تۇرسۇن يۇنۇس («پۇل دېگەن نەرسە ...»)، قاسىم تۇردى («تىرىچسىز قۇمباغ») قاتارلىقلار.

شىنجاڭ كىنو سەنئىتى ئىجادىيىتى تارىخىدا خۇشاللى-
نارلىق نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. ستاتىستىكىلىق مەلۇ-
لارغا قارىغاندا، 1953 - يىلىدىن 1990 - يىلغىچە ھەرقايسى
قېرىنداش مىللەتلەر ئىجاد قىلغان كىنو سېنارىيىلىرى 1000
پارچىدىن ئېشىپ كەتكەن، بۇنىڭ ئىچىدە، شىنجاڭ «تەڭرىتاغ
كىنو ستۇدىيىسى» 36 فىلىمنى سۈرەتكە ئالغان. 1976 -
يىلىدىن كېيىن ئىشلەنگەن ھېكايە فىلىملەرنىڭ 50% نىڭ
سېنارىيىسى ۋە رېژىسسورى ئاز سانلىق مىللەتلەر، ئارتىس ۋە
ئارتىسكىلارنىڭ 90% ى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن بولدى.

كىنو سەنئىتىنى راۋاجلاندۇرۇشتا كىنو ئوبزورچىلىقىمۇ
مۇھىم. شۇڭا ئوبزورچىلار ئۆزلىرىنىلا ئەمەس، كىشىلەرنىمۇ
يېڭىلىققا، مىللىيلىققا، زامانىۋىلىققا يۈزلەندۈرۈش يولىدا
قاتتىق تىرىشچانلىق كۆرسەتمەكتە. بۇ جەھەتتە كىنوچىلىق
ساھەسىگە ئىزچىل ئىشتىياق باغلاپ، كىنو ئوبزورچىلىقىنى
ياخشى داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان ئوبزورچىلاردىن ئابىلەت
ئۆمەرنىڭ «كىنو سەنئىتى توغرىسىدا لېكسىيە»، «چىنلىق،
ياخشىلىق، گۈزەللىك»، «مۇز تاغقا كەلگەن مېھمان» ياخشى
فىلىم»، «رەنانىڭ تويى» ۋە ئۇنىڭ ئىجتىمائىي رولى»؛ ماھ-
مۇتجان ئىسلاھنىڭ «ئىسلاھات دولقۇنىنى ھەر قانداق كۈچ
توسۇيالمايدۇ»، «شانلىق تارىخ، سەلتەنەتلىك بەدىئىي نامە-
يەندە»؛ تۇرسۇن قۇربانىنىڭ «رەنانىڭ تويى» نى كۆرگەندىن
كېيىن»، «چىڭگىزخان» ھەققىدە ئويلىغانلىرىم»؛ ئەخمەد
ئىمىننىڭ «ئىنسانپەرۋەرلىككە ئوقۇلغان مەدھىيە»، «ئۇمىد ۋە
ئويغىنىش ناخشىسى»؛ سىدىق ھاجى روزىنىڭ «ئائىلە ــ جەم-
ئىيەتنىڭ ھۈجەيرىسى»، «تارىخىي چىنلىقنىڭ بەدىئىي كۆرۈ-
نۈشى»؛ تۇرسۇنمۇھەممەت پەخىرىدىننىڭ «ئەستە قالارلىق يار-
قىن ئوبراز»، «ئۇلۇغ نىشان، ئورتاق ئارزۇ»؛ ئۆمەر قادىرنىڭ

«ئېكرانلىق ئوبراز ھەققىدە»، «كىنونىڭ تارىخىي ۋە ئىجتە-
مائىيئورنى»، «كىنودىكى چىنلىق ۋە گۈزەللىك»؛ ئايىم ئابدۇ-
رېھىمنىڭ «ئۆز ئىستىقبالىغا ئۆزى يول ئېچىش»؛ جۇرئەت
كامىلنىڭ «ئىككى خىل مۇھىت ئىچىدىكى ئىككى خىل خىسلەت»،
«ھەقىقىي ئەكس ئەتتۈرۈلگەن تارىخىي رېئاللىق» قاتارلىق
بىر قاتار ئوبزور ۋە ئىلمىي ماقالىلىرى بەلگىلىك تەسىرگە
ئىگە بولۇپ، كىنو تەرەققىياتىمىزنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىنى ئىل-
گىرى سۈردى ھەمدە شىنجاڭ كىنوچىلىقىدا ئاجىز ھالقا
بولۇپ تۇرۇۋاتقان كىنو ئوبزورچىلىقىنى يېڭى جانلىنىش ۋە
يېڭى يۈزلىنىشكە ئىگە قىلىپ، ئۇنىڭ مۇقىم تەرەققىي قىلىشى
ئۈچۈن ناھايىتى پۇختا ئاساس سالدى. شىنجاڭ كىنوچىلى-
قىنىڭ قاتلاممۇ قاتلام ئالغا بېسىشىغا تۈرتكە ۋە ئىلھام بولغان
بۇ كىنو ئوبزورلىرى ۋە تەنقىدىي ماقالىلەرنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشى
كىنو ئوبزورچىلىقى قوشۇنىنىڭ تەركىبىنى كېڭەيتىپ، مىللىي
يېزىقتىكى ئاممىۋى ئوبزورچىلىقنىمۇ شەكىللەندۈردى. ئاپتو-
نوم رايونىمىزنىڭ بىردىنبىر كەسپىي كىنو ئىشلەپچىقىرىش
كارخانىسى بولغان «تەڭرىتاغ كىنو ستۇدىيىسى» 1958 - يىلى
قۇرۇلغاندىن بۇيان جەمئىي 40 ھېكايە فىلىم، 121 ھۆججەت-
لىك فىلىم، بىر سەھنە بەدىئىي فىلىمى، ئۈچ تېلېۋىزىيە
فىلىمى ئىشلەپچىقارغان. 1989 - يىلدىكى ستاتىستىك مەلۇ-
مات بويىچە ھېسابلىغاندا، مىللىي تېمىدىكى فىلىملەر 28
بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر تېمىسىدىكى فىلىملەر 24، ئاز
سانلىق مىللەتلەر تۈزۈپ، رېژىسسورلىق قىلغىنى 18 فىلىم. بۇ
ستۇدىيە 11 - نۆۋەتلىك پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي
يىغىنىدىن كېيىنكى 10 يىلدىلا 34 ھېكايە فىلىم، 5299
ئۇيغۇرچە، قازاقچە، تەرجىمە فىلىم ئىشلىگەن. بۇ فىلىملەرنىڭ
تېما دائىرىسى، تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرۈش چوڭقۇرلۇقى ۋە

كەڭلىكى زورايىدى. ژانېر، ئۇسلۇبى، شەكلى ۋە ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتە بارغانسېرى رەڭدار تۈس ئېلىپ، سوتسىيالىستىك سەنئەت باغچىسىنىڭ ھۆسنىگە ھۆسن قوشۇپ ئۇنى تېخىمۇ كۆركەملەشتۈردى.

كىنو سەنئىتى خادىملىرى بۇ ئاستە رېئال تۇرمۇشقا يۈزلىنىپ، بىر تۈركۈم تەسىرلىك، بەدىئىيلىكى يۇقىرى فىلىملارنى ئىجاد قىلىپ، كەڭ جامائەچىلىكنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك قارشى ئېلىشىغا ۋە ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي جەھەتتە ياخشى ئۇنۇمگە ئېرىشتى. بۇ فىلىملەرنىڭ بەزىلىرى تۆتىنى زامانۋىلاشتۇرۇش ۋە ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش دەۋرىدە مەيدانغا كەلگەن يېڭى كۆرۈنۈش، يېڭى مەنزىرىلەرنى مەدھىيىلىسە، بەزىلىرى شوخ، جانلىق سوتسىيالىستىك يېڭى كىشىلەرنىڭ ئوبرازىنى يارىتتى. بەزىلىرى ناچار خاھىشلارنى قامچىلاپ، مىليونلىغان ئاممىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلسا، بەزىلىرى يېڭى دەۋر ئادەملىرى ئوتتۇرىسىدا بارلىققا كەلگەن باھارەڭ ئىللىق ھەم ئىناق مۇناسىۋەت ئارقىلىق كىشىلەر قەلبىنى ھاياجانلاندۇردى. مەسىلەن، تەڭرىتاغ كىنو ستۇدىيىسى 1983 - يىلى ئىشلىگەن رەڭلىك ھېكايە فىلىم «ئارتىس بولمايدىغان قىز» — ئاپتونوم رايونىمىزدىكى بىر ئۇيغۇر ئايال ئۇسسۇلچىنىڭ تۇرمۇشى ھەم ئۆسۈپ - يېتىلىش جەريانىنى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىكى بەختسىزلىكلىرىنى تەسۋىرلەيدىغان ھېكايە فىلىم، ھېكايىنىڭ ۋەقەلىكى ئەگىر - توقاي ھەم تەسىرلىك. بۇ فىلىمدا، ۋەقەلىكنى ناخشا - ئۇسسۇل بىلەن ئىپادىلەش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ، شىنجاڭنىڭ يېقىملىق ئۇيغۇر ناخشىسى، چىرايلىق ئۇيغۇر ئۇسسۇللىرى، گۈزەل تەبىئىي مەنزىرىلىرى ۋە قويۇق رايون ئالاھىدىلىكى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئالەم گۈزەللىكى ھەم مىللىي خۇسۇسىيىتى كۆرسىتىلگەن. شۇڭا «ئارتىس

بولمايدىغان قىز» جۇڭگو كىنو - فىلىم چىقىرىش - كىرگۈزۈش شىركىتى تەرىپىدىن تالالىنىپ، تۈركىيىگە ئەۋەتىلىپ، ئېلىمىزدىن قويۇلدىغان كىنولارنىڭ بىرى سۈپىتىدە 1986 - يىلى ئىستامبولدا ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا كىنو كۆرىكىگە قاتناشتۇرۇلۇپ، كۆرەكتە مۇنەۋۋەر فىلىم بولۇپ باھالاندى ۋە مۇكاپاتلاندى. بۇ تەڭرىتاغ كىنو ستۇدىيىسىدە ئىشلەنگەن ھېكايە فىلىمنىڭ بىرىنچى قېتىم خەلقئارا كىنو كۆرىكىدە مۇكاپاتلانشى. بۇ فىلىم 1984 - يىلى ئىكۇادوردا قويۇلۇپ تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشى، ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. 1985 - يىلى، رومىنىيە، تۈركىيە، مىسىر قاتارلىق دۆلەتلەر ئېلىمىزدىن بۇ فىلىمنىڭ لېنتىسىنى سېتىۋالدى. بۇ دۆلەتلەردىمۇ بۇ فىلىم كۆچلۈك تەسىر قوزغىدى.

رەڭلىك ھېكايە فىلىم «مۇز تاغ ئېتىكىدە» — مەملىكىتىمىز بويىچە قىرغىز خەلقىنىڭ تۇرمۇشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن تۇنجى ھېكايە فىلىم. قىرغىز ئايال مال دوختۇرى ئاقىلاي، ئاپتونوم رايوندىكى ئوقۇشتىن يېزىدىكى قويلارغا يۇقۇملۇق كېسەل تارقالغان ۋاقىتتا قايتىپ كېلىدۇ. ئۇ كېسەل قويلارنى قوتقۇزۇش جەريانىدا گەرچە قاتمۇ قات ئوڭۇشسىزلىقلارغا ئۇچرىسىمۇ، قىلچە بوشاشماي، گوڭشېنىڭ مال دوختۇرى بېك مۇرات بىلەن بىللە فېئودالىزملىق كونا ئادەتلەرنىڭ پارا-كەندىچىلىكىگە قارشى قەيسەرلىك بىلەن كۈرەش قىلىپ، كېسەل قويلارنى قۇتۇلدۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئاخىرى غەلىبىلىك ئورۇندايدۇ، شۇنداقلا خىزمەت جەريانىدا ئۆزى ئارزۇ قىلغان ھەقىقىي مۇھەببەتكە ئېرىشىدۇ.

«تىنچسىز قوماغ» ناملىق رەڭلىك ھېكايە فىلىمدا، سىرتقا ئىشكىنى ئېچىۋېتىش، ئىچكى جەھەتتە ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇشتىن ئىبارەت ئىقتىسادىي سىياسەتنىڭ يېتەكچىلىكىدە،

قۇمباغ بازىرى جانلىنىپ، سودا - سېتىق ئىشلىرى قىزىپ كېتىدۇ. بىراق بۇ ئاۋات مەنزىرىنىڭ ئارقىسىدا، بەزى قانۇنسىز ئۇنسۇرلار باج ئوغرىلاش، باج تاپشۇرماسلىق، ھايانكەشلىك، ئەتكەسچىلىك قىلىش قاتارلىق قانۇنسىز ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. قىلمىدا پولات، سەلمە ۋە لىلى قاتارلىق باج ئىشلىرى كادىرلىرىنىڭ باج سىياستىدە قەتئىي تۇرۇپ تىرىشچانلىق كۆرسەتىشى، سۇرۇشتۇرۇشى، جاھائەت خەۋپسىزلىكى تارماقلىرى بىلەن سودا - سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئورۇنلىرىنىڭ ماسلىشىشى ئارقىسىدا، جىددىي ئېلىشىشلار ئارقىلىق جىنايى ئىشلار قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان قانۇنسىز ئۇنسۇرلار ئاخىرى تورغا چۈشىدۇ.

بۇلاردىن باشقا «بەخت ناخشىسى»، «رەنسانىڭ تويى»، «قېرىنداشلار»، «نۇرنسا»، «پۇل دېگەن نەرسە...»، «بويتاقلار ئائىلىسى»، «غېرىب - سەنەم» قاتارلىق ھېكايە فىلىملەر ئىشلەندى. بۇلارنىڭ ئىچىدە بەزىلىرى مەملىكەت بويىچە ئېلىپ بېرىلغان باھالاش مۇكاپاتىغا ئېرىشىپ، شىنجاڭ كىنو - تېلېۋىزىيە خىزمەتچىلىرى ئۇچۇن شان - شەرەپ كەلتۈردى. «گۈزەل شىنجاڭ»، «سەممىي غەمخورلۇق» ئەنە شۇ خىلدىكى فىلىملەردۇر.

شىنجاڭ ئاز سانلىق مىللەتلىرى تېمىسىدىكى فىلىملەرنى ئىشلەپچىقىرىش جەريانىدا ۋاڭ يۈخۇ، دىڭ فو، شىن كەي، دۇەن باۋشەن، لى خۇن قاتارلىق بىر تۈركۈم خەنزۇ كىنو ئىجادىيەتچىلىرى يۈرەك قانلىرىنى تۆكۈپ، ئەجىر سىڭدۈرۈپ، مېۋە بېرىپلا قالماي، يەنە شىبە مىللەتتىدىن بولغان رېژىسسور گۇاڭچۇنلەن، ئۇيغۇر رېژىسسورلىرىدىن تۇيغۇن ئەخمىدى، ئابدۇللا مەھەممەت، ئۇيغۇر ئوپېراتورلىرىدىن خالىقجان، كىنو سېنارىستلىرىدىن زۇنۇن قادىر، ئېلى ئېزىز، مۇھەممەت ئاتلىق،

قاسىم تۇردى، تۇرسۇن يۇنۇس؛ قازاق كىنو سېنارىستلىرىدىن ئالىمجان قاتبايېۋ، رېژىسسورلىرىدىن توختاسىن؛ قىرغىز كىنو سېنارىستلىرىدىن ئابدۇقادىر، جۇماق قاتارلىق بىر تۈركۈم مىللىي كىنو ئىجادىيەتچىلىرى مەيدانغا چىقتى. تەڭرىتاغ كىنو ستۇدىيىسى سۈرەتكە ئالغان 50 دەك فىلىمنىڭ كۆپ قىسمىنى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى سېنارىست، رېژىسسور، ئارتىس، مۇزىكانت ۋە كىنو سەنئەتكار خادىملىرى ئىشلىگەن. كىشىلەر بۇ يارىملىق قوشۇندىن شىنجاڭ كىنو ئىشلىرىنىڭ ئۇممىدىنى، كەلگۈسىنى كۆرمەكتە، بۇ پارلاق ئىستىقبالغا ئىگە شانلىق قوشۇن بىلەن پەخىرلەنمەكتە.

ئومۇمەن، شىنجاڭنىڭ كىنو ساھەسىدە ئېرىشكەن نەتىجە ھەقىقەتەن زور، بۇ بىزنىڭ كىنوچىلىقىمىزنىڭ ئالغا ئىلگىرىلەپ تېخىمۇ رونىاق تېپىشىدىكى پۇختا ئاساسدۇر.

30 - يىللاردىن كېيىنكى شىنجاڭ ئۇيغۇر تېياتىرچىلىقى ھەققىدە

مۇھەممەت ئەيسا

(1)

شېڭ شىسەي 1933 - يىل 12 - ئاپرېلدىكى سىياسىي ئۆزگىرىشتە ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى مۇستەھكەملەش ۋە خەلقنىڭ رايىنى ئۆزىگە قارىتىش ئۈچۈن، بىر تەرەپتىن سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مۇناسىۋەتنى ياخشىلاپ ئۇ يەرگە كۆپلەپ ئوقۇغۇچى چىقارسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئىچكى ئۆلكىلەردىن بىر تۈركۈم زىيالىيلارنى شىنجاڭدا ئىشلەشكە تەكلىپ قىلىپ ئەكەلدى. بۇ زىيالىيلار ئارىسىدا مەدەنىيەت - مائارىپ ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىمۇ بار ئىدى. بۇلارنىڭ پائال ياردەم بېرىشى ۋە ئۆزىمىزدىكى مەرپىەتپەرۋەر زىيالىيلارنىڭ تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى ئارقىسىدا، «12 - ئاپرېل ئۆزگىرىشى» دىن كېيىن شىنجاڭدا يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتى راۋاجلىنىشقا باشلىدى ۋە بۇ يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىدە ئالدى بىلەن مىللىي مەدەنىيەت - مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇش تەشەببۇس قىلىندى. بۇنىڭ ئۈچۈن، ئۆلكە مەركىزىي ئۇرۇمچىدە «شىنجاڭ ئۆلكىلىك مەر-

پەن - تېخنىكا

كىزىي ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى» قۇرۇلدى ۋە ئۇزاق ئۆتمەي جايلاردىمۇ ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرىنىڭ شۆبىلىرى قۇرۇلدى. بۇ ئۇيۇشمىنىڭ تەشكىلىي دائىرىسى خېلى كەڭ بولۇپ، بۇنىڭ كاتىبات، تەشكىلات، مەدەنىيەت ۋە مالىيە قاتارلىق بۆلۈملىرى بار ئىدى. مەدەنىيەت بۆلۈمىنىڭ قارىمىقىدا «سانايىنەپىسە» (سەنئەت بۆلۈمى) بولۇپ، ئۇ سەنئەت، مۇقام، مۇزىكا، سەھنە ئەسەرلىرى، ناخشا - ئۇسسۇل، سېرىك... قاتارلىق ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قىممەتلىك تارىخىي ۋە بەدىئىي مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىش، ئۇلارنى توپلاش - رەتلەش، راۋاجلاندۇرۇش ۋە يېڭىدىن ئىجاد قىلىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. بۇ بۆلۈم بىر تەرەپتىن ئۆز ئىچىدىكى زىيالىيلار ئىجاد قىلغان چوڭ ۋە كىچىك ھەجمىدىكى دراما، ئىخچام، ئاممىباب ۋە ھازىر جاۋاب سەھنە ئەسەرلىرى (مەسىلەن، كومېدىيە، لەپەر، راۋاب قوشاقچىلىقى ۋە ناخشا-ئۇسسۇللار) نى سەھنىگە ئېلىپ چىقسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ياۋروپادىكى بىر قىسىم دۆلەتلەرنىڭ بەزى سەھنە ئەسەرلىرىنى، جۈملىدىن خەنزۇلارنىڭ بەزى سەھنە ئەسەرلىرىنى تەرجىمە قىلىپ سەھنىلەشتۈرەتتى. مەسىلەن، ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ «ئەرشىن مال - ئالان»، «باي بىلەن مالاي»، «رېۋئزور»، «ئۆيلىنىش»، «تىكەنلىك گۈلله‌ر»، «ئالدار كۇسا»، «خىيالىي تېۋىپ»، «پەرھاد - شېرىن» قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرى ئەنە شۇ خىلدىكى سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ نەمۇنىلىرىدىن ئىدى. ئۇلارنىڭ بۇ پائالىيەتلىرى دەسلەپتىلا تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. «سانايىنەپىسە» قۇرۇلمىغان ئۇيۇشمىلاردا 1934 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ ئارقا - ئارقىدىن سانايىنەپىسەلەر قۇرۇلۇپ، ئەدەبىيات - سەنئەت پائالىيەتلىرى تېخىمۇ جانلىنىپ كەتتى.

1934 - يىلى 8 - ئايدا ئابدۇپەتتار ئۆلىيوف، مۆمىن ئەپەندى، يارمۇھەممەد ئەزمىدى، ئابدۇگۇل ئەزمىدى، يۈسۈپ ئەيسا (لەقسمى موڭغۇل)، نىزامىدىن تۆرە قاتارلىقلارنىڭ كۆچ چىقىرىشى بىلەن ئۇرۇمچىنىڭ شەنشى كوچىسى (ھازىرقى مال بازىرى) دا ئولتۇرۇشلۇق جاڭ فامىلىلىك بىر يەككە تىجارەتچىنىڭ ساريىدا تۇنجى سانايىنەپىسە تەشكىل قىلىندى. ئۇلار مۆمىن ئەپەندى تەرىپىدىن تۇزۇلگەن (شۇ ناملىق خەلق چۆچىكىگە ئاساسەن تۇزۇلگەن) «بوز يىگىت» دراممىسىنى، باشقىلار كوللېكتىپ ئىجاد قىلغان «چەككۇلۇكنىڭ زىيىنى»، «جازانىخورلۇق»، «مەكسكار سودىگەر»، «ساۋاتسىزلىق»، «ئۇچ خوتۇنلۇق»، «كىشى بىلمەسۇن»، «قىمارخانىدا»، «يۈسۈپ ئەخمەد» قاتارلىق دراما، كومېدىيىلەرنى سەھنىلەشتۈردى.

شۇ مەزگىلدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت پائالىيەتلىرى ئۆلكە مەركىزى بىلەن تەڭ قاتاردا، تەڭرى تېغىنىڭ شىمالىدىكى ئىلى، تارباغاتاي ۋىلايەتلىرىدىمۇ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى. ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقە، جۈملىدىن مەدەنىيەت ئالاقىسى خېلى تېز ۋە كەڭ راۋاجلانغاچقا، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن زىيالىيلار غۇلجا، چۆچەككە كۆپرەك كەلگەندى. شۇ زىيالىيلاردىن مەتتىسىمن خەلپەتھاجى، قاسىمجان قەمبىرى، زىيا سەمىدى، تېيىپ ھاجى قاتارلىقلار غۇلجىدا باشلانغان تىياتىر ئىشلىرىنىڭ تەشكىللىنىشىگە مۇزىكا يېتەكچىلىكىنى جالالدىن يەھيارى بىلەن روزى تەمبۇر ئۇستىگە ئالدى. بۇ سانايىنەپىسە دەسلەپ كۆلۇب بولمىغاچقا ئويۇننى ۋاڭ قادىرنىڭ بېغى (ھازىرقى غۇلجا شەھەرلىك خەلق باغچىسى)، شەنگەن باغ (ھازىرقى ئىشچىلار كۇلۇبىنىڭ ئورنى)، گۈلشەنباغ، خانىقا مەكتەپ... قاتارلىق جايلاردا قويىدى. ئۇ چاغدىكى ئويۇنلار ئېيتىشىش، لەپەر، كىچىك

كومېدىيىلەردىن ئىبارەت ئىدى. 1935 - يىلى ئىلى مىللەتلەر كۇلۇبى پۈتكەنىدىن كېيىن، تىياتىر ئىشلىرى تېخىمۇ تەرەققىي قىلىپ، «قانلىق داغ»، «يېتىملار ھالى»، «خىيالىي تېۋىپ» (ئۆزىبېكچىدىن تەرجىمە قىلىنغان، كوللېكتىپ ئىجادىيىتى)، سۈيدۈكلۈك بىر ئاپتور يازغان «ئەھەت بەگ» قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرى ئوينالدى. 1936 - يىلىغا كەلگەندە «ئەرشىن مال-ئالان»، «غېرىپ - سەنەم»، «پەرھاد - شېرىن»، «نۇزۇگۇم» قاتارلىق ئوپېرا ۋە سەھنە ئەسەرلىرى ئوينالدى.①

چۆچەكتىكى تىياتىر ئىشلىرىدا خەمىت ھېكمىنىڭ تەشكىللاتچىلىق رولى كۆچلۈك بولدى. 1934 - يىلى ئەتىيازدا، چۆچەكتىكى مەشرەپ، ئەبەيدۇللا باسىت، خەمىت ھېكىم، ئاۋۇت دامۇللام قاتارلىقلارنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئۇيغۇر، تاتار، ئۆزبېك يىگىتلىرىدىن بىر سەنئەت كۇرۇژوكى تەشكىللەنىدى. بۇ كۇرۇژوك تەرەققىي قىلىپ رەسمىي «سانايىنەپىسە» بولۇپ قۇرۇلدى. ئىلغار زىيالىيلارنىڭ كۆچ چىقىرىشى بىلەن چۆچەك شەھىرىدىكى مىراسىت بايىنىڭ بېغىدا بورا بىلەن بىر يازلىق كۇلۇب سېلىنىپ، بۇ كۇلۇبتا تۇنجى قېتىم ئەبەيدۇللا باسىت يازغان «ئانارخان» ناملىق دراما ئەخمەت سەيپۇللايىنىڭ رېژىسسورلۇقىدا سەھنىلەشتۈرۈلدى (ئەخمەت سەيپۇللايىن روسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن روسىيىدە كىنو ئاكتىيورلىرى مەكتىپىنىڭ رېژىسسورلۇق فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان). بۇ دراممدا خەمىت ھېكمى يېگىتنىڭ رولىنى، ئۇنىڭ ئايالى پەردە خىلمۇ خىل پىتنە - پاساتلارغا پىسەنت قىلمايدىغان رولىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېلىپ چىققان. 1935 - يىللىرىغا كەلگەندە چۆچەك سانايىنەپىسەنىڭ ئارتىسلىرى 40 تىن ئېشىپ، يەنە ئەبەيدۇللا باسىت زالىم بەگ - شائىيۇلارنىڭ خەلقە قىلغان زورلۇق - زومبۇلۇقلىرىنى پاش قىلىپ يازغان «پارد-

خور شائېيۇ» ناملىق دراما‌نى ئويناپ چىقتى.②

شۇ چاغدىكى تىياتىر سەنئىتى گۇللەنگەن جايلارنىڭ يەنە بىرى ئاقسۇ ۋىلايىتى ئىدى. 1934 ـ يىلى 4ـ ئايدا ئاقسۇ دارىلمۇئەللىمىن قارمىقىدا تۇنجى «ساناينەپەسە» دۇنياغا كەلدى. بۇ‌نىڭ ئارتىس، رېژىسسور ۋە مۇزىكانتلىرى پۈتۈنلەي ئوقۇغۇچىلاردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، بۇنىڭغا پېشقەدەم ماھىرىپچى ئەيسا يۈسۈپ يېتەكچىلىك قىلغان. 1935 ـ يىلى دارىلمۇئەللىمىن كونا شەھەردىن يېڭىشەھەرگە كۆچۈرۈلۈپ، دارىلمۇئەللىمىندىكى «ساناينەپەسە» ئاساسىدا ۋىلايەتلىك «ساناينەپەسە» قۇرۇلدى، بۇ «ساناينەپەسە» دەسلەپ سوپى ـ ئىشانلارنى مەسخىرە قىلىدىغان «ھەي ـ ھەي بۆزى» كومېدىيەسىنى ۋە شېكسپىر ئەسەرلىرىدىن ئۈزگەرتىپ ئىشلەنگەن «خىيالىي تېۋىپ» كومېدىيەسىنى تۇنجى قېتىم سەھنىگە ئېلىپ چىقتى. ئۇنىڭدىن كېيىن «تۆمۈر ئاخۇن شادلاندى»، «ئېزىلگەن كىرىم»، «بارسا كەلمەس يول» قاتارلىق دراملارنى ئارقا ـ ئارقىدىن ئويناپ، كەڭ تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ كۇچا، باي، ئۇچتۇرپان قاتارلىق ناھىيىلىرىدىمۇ ئارقا ـ ئارقىدىن «ساناينەپەسە» قۇرۇلۇپ، بىر قىسىم سەھنە ئەسەرلىرى ئوينالدى. مەسلەن، مەجنىتخان، ئابلىھەمىت، نەسرىدىن ئاكا، نىياز ئاخۇن قاتارلىقلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە بايلارنى مەسخىرە قىلىپ، فېئودال كۈچلەرگە قارشى تۇرىدىغان «نوروز باغ»، «جايلارغا مەسخىرە»، يۇزىنى تۇنجى بولۇپ ئاچقان ئىلغار ئايالالارنى مەدھىيىلەيدىغان «زەينەپىخان» قاتارلىق دراما ۋە «سېرىق سەبىدە گۈلۈم» (لەپەر)، فېئودال پومېشچىكلار بىلەن ھۆكۈمران سىنىپلارنى تەنقىدلەيدىغان «مۇسا بېگىم بولار دەيمەن» قاتارلىق كومېدىيەلەر ئوينالغان. بۇ كومېدىيەلەر شۇ چاغدىكى بىرقەدەر ياخشى سەھنە ئەسەرلىرى

ھېسابلىنىاتتى.

بۇ دەۋردىكى تىياتىر ئىشلىرى ئەزەلدىن شىنجاڭ مەدەنىيىتىنىڭ بۆشۈكى بولۇپ كەلگەن قەشقەر ۋە يەكەنلەردىمۇ كۆرۈنەرلىك راۋاجلاندى. 1935 ـ يىلى قەشقەردە تۇرسۇن ئاكا، ئابدۇللا ئاكا (سەمەت ئابدۇللانىڭ دادىسى)، ئابدۇراخمان ھاجىم قاتارلىقلارنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ساناينەپەسە قۇرۇلۇپ، جەمئىيەتتىكى ناچار ئىستىلىلارنى پاش قىلىدىغان «ساتىراش»، بەگگىلەرنى ھەجۋىي قىلىدىغان «چېكىملىك نەتىجىسى»، جەمئىيەتتىكى يامان ئىللەتلەرنى سۆكىدىغان «شەرمەندىلەر»، خۇراپاتلىقنى قامچىلايدىغان «يامان خەلپەت» قاتارلىق دراملار ۋە كومېدىيەلەر ئوينالدى. 1935 ـ يىلى 2 ـ ئايدا يەكەندىمۇ ھاجى نۇرۇللا (ھازىر سوۋېت ئېتتىپاقىدا)، زىيائىدىن قارىم (ھازىر مەككىدە) قاتارلىق ئىلغار زاتلارنىڭ تەشەببۇسى ۋە ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن «ساناينەپەسە» قۇرۇلۇپ، «ئايخان»، «سەلمە» قاتارلىق دراملار ئوينالدى.③

بۇ مەزگىلدە قۇمۇلدىمۇ 1935 ـ يىلى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى، 1936 ـ يىلى خوش خوش ئاخۇنبەگ، ئادىل ھاجىنىڭ ئوغلى ھەمدۇللا قاتارلىق سەنئەتكارلىرىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن «ساناينەپەسە» قۇرۇلۇپ، ئۇنى يولۇاسنىڭ ئوغلى ياقۇپبەگ باشقۇردى. ئۇنىڭدا تالىپ خېتىپ چاكچى، ئەمەت قالتىس تەمبۇرچى، روزى غىجەكچى، ساپاخۇن ئىسكرىپكىچى، ياقۇپ موللا نەيچى، ئاق رېھىم دۇتارچى، نەمەت بوسوق داپچى ھەم ناخشىچى قاتارلىق خادىملار ۋە مۇئەللىملەرنىڭ بىر قىسمى ئارتىس بولدى. كېيىنكى مەزگىلدە بۇ سەنئەت ئۆمىكى تېخىمۇ مۇكەممەللىشىپ، ئۆلكىلىك ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى شاپىگرافتا بېسىپ تارقاتقان «غېرىپ ـ سەنەم»، «زەينەپكە تۆھمەت»، «غۇنچەم»،

«شاڭخەي كېچىسى»، «كۆرەش قىزى»، «رابىيە - سەئىدىن»... قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرىنى سەھنىلەشتۈرگەندىن تاشقىرى، ئۆز- لىرىمۇ «توغان پەھلىۋان»، «جان كىردىپ قاچقان ئالتۇن» قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرىنى كوللېكتىپ ئىجاد قىلىپ ئويناپ چىقتى. ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى يەنە 500 تۇياق قوي سېتىپ، قۇمۇلنىڭ خۇاگۇسەن دېگەن يېرىدە مىللەتلەر كۇلۇبى ياسىدى.④

ئاشۇ يىللاردا تۇرپاندا مەمتىلى ھاجى، ھەببۇللا ئەپەندى، ئەخمەد ۋاجدى، ناسىر ئاخۇن ئاكا، ئابدۇرۇسۇل ئەپەندى، ئابدۇرېھىم ھوشۇر، غۇپۇر قارى، سراجدىن زۇپەر قاتارلىق زىيالىيلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە «سانايىنەپەسە» قۇرۇلدى. بۇ ئۆمەك «جامىل ئاتا»، «ئىسقات تالىشىشى»، «يېتىم قىز»، «قۇتۇلدۇق»، «يەكە سودىسى»، «شەرۋانىخان»، «پەندويەك» (بۇ بىر ئادەمنىڭ ئىسمى بولۇپ، ئۇ دەسلەپ جىنشۇرېندىن ، وقۇق تارتىۋالغان، كېيىن ئۇنى شېكە شىسەي باستۇرۇۋۇتكەن) قاتارلىق دراملارنى كوللېكتىپ ئىجاد قىلىپ ئويناندى. بۇ ئويۇنلار تۇرپان يېڭىشەھەرنىڭ ئويمان دەڭ (ساراي) دا ئويناتتى.

ئۇ چاغلاردا خوتەندە ئىچكى ئۇرۇش تۇگىمەي، خوتەن- نىڭ ۋەزىيىتى داۋالغۇپ تۇرغاچقا، خوتەننىڭ تىياتىر ئىشلىرى كېيىنرەك راۋاجلاندى. 1937 - يىلى 10 - ئايدا تەرەققىيپەر- ۋەر زىيالىيلاردىن ئابدۇ قادىر ھاجىم، ئەخمەد خانھاجىم، مەم- تىئىمىن ھېلىموۋ، ھاجى خانىم، ھۈسەيىن ئەپەندى، ھەدىيە خانىم قاتارلىقلارنىڭ تەشەببۇسى بىلەن خوتەن سانايىنەپەسىسى قۇرۇلدى. سانايىنەپەسىنىڭ تۇنجى ئۆمەك باشلىقلىقىنى ھاجى خانىم ئۇستىگە ئالدى. لېكىن، ئۇيۇن قويىدىغان سەھنە بول- مىغانلىقتىن، دەسلەپ چايخانىدا پائالىيەت ئېلىپ باردى ۋە

دەسلەپكى قەدەمدە «مۇشكۈلات»، «دىلغاراج» قاتارلىق ئۇسسۇل- لارنى ۋە «سۇ بويىدا تۇرغان يىگىت»، «ياركىيار»، «رومالسىم ئۇچۇپ كەتتى» قاتارلىق لەپەرلەرنى ئويناپ چىقتى. 1938- يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ «ئايخان» دراممىسىنى، ئاندىن ھاجى خانىم يازغان، ئېكسپىلاتاتورلارنىڭ رەزىل ئەپتى - بە- شىرىسى ئېچىپ تاشلانغان «ئۆگەي ئانا» ناملىق دراممىنى سەھنىلەشتۈردى.⑤

شۇنداق قىلىپ، 1934 - يىلدىن 1936 - يىلنىڭ ئاخى- رىغىچە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا قۇرۇلغان ئۇيغۇر مەدە- نىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە، شىنجاڭنىڭ تىيا- تىر ئىشلىرى ھەر خىل دەرىجىدە راۋاجلىنىپ، مەيلى دراما، ئۇسسۇل، مۇزىكا جەھەتتە بولسۇن، مەيلى سەھنە ئەسىرى يېزىش، رېژىسسورلۇق قىلىش جەھەتتە بولسۇن، كۆپلىگەن كەسپىي ھەۋەسكارلار يېتىشىپ چىقتى. بۇلاردىن مۆمىن ئەپەن- دى (ئۇرۇمچى)، زىيا سەمەدى (ئىلى)، خەمىت ھەكىمى، ئەبەي- دۇللا باسىت (چۆچەك)، ئەيسا يۈسۈپ (ئاقسۇ)، شېرىپ ھوشۇر (كۇچا)، مۆيدىن غوجا (ئۇچتۇرپان)، ھاجى خانىم (خوتەن)... قاتارلىقلارنى سانىاپ ئۆتۈشكە بولىدۇ. ئۇلار ئۆز ئەسەرلىرى بىلەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىنىڭ تۇنجى ئاسا- سىنى ياراتتى. ئۇلارنىڭ سەھنە ئەسەرلىرى خەلقنى ئېكسپىلا- تاتسىيە ۋە مىللىي زۇلۇمغا، فېئودال، خۇراپاتلىققا قارشى كۆرەش قىلىشقا ئۇندەيتى؛ ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ ئۆكتەملىك، ئاچكۆزلۈك، پاراخورلۇق، قانخورلۇق، ئىپلاسلىقلىرىنى پاش قىلىش؛ چەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى قاتلاملىرىغا يوشۇرۇنغان ساخ- تىپەزلىك، ئالداڭچىلىق، ئوغرىلىق، لۇكچەكلىك، قىمارۋازلىق ۋە چېكىملىككە بېرىلىشكە ئوخشاش ناچار ئىللەتلىرىنى قامچە- لاش؛ خەلق ئاممىسىنى خۇراپاتلىق، نادانلىق ۋە ئەزىلىكىنى

تۇگىتىپ، يېڭى مەدەنىيەت، پەن - تېخنىكىنى ئۆگىنىپ، ئۆز تەقدىرىنى ئۆز قولىدا تۇتۇشقا دالالەت قىلىشنى مەزمۇن قىلغان بولۇپ، بۇ ئەسەرلەر سەھنىلەردە ئوينالغاندىن كېيىن خەلقنى ئويغىتىش، جەمئىيەت كەيپىياتىنى يېڭىلاش رولىنى ئوينىدى. ئۇ چاغلاردا مەخسۇس ئىجادىيەت بىلەن شوغۇللىنىدىغان كەسپىي دراماتورگلار، ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىنىڭ ئۆزىگە خاس نەزەرىيە سىستېمىسى ۋە سەھنە ئەسىرى يېزىش ئۇسۇلىنى تەتقىق قىلىدىغان تەتقىقات ئورنى بولمىغاچقا، يېزىلغان سەھنە ئەسەرلىرىدە مەلۇم نۇقسانلار ساقلانغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ ساھەگە ئوتتەك قىزغىنلىقى بىلەن كىرىپ كەلگەن بىر قىسىم سەنئەتكارلىرىمىز ئۇيغۇر سەنئىتىنىڭ خەلق ئارىسىدىكى تۇرلۇك ژانىرلىرىدىن پايدىلىنىپ، ئۆزۈن يىللار بۇرۇختۇملۇق ئىچىدە قالغان تىياتىرچىلىقىمىزنى قايتىدىن ھاياتىي كۈچكە ئىگە قىلدى؛ ئۇنى مەزمۇن، شەكىل ۋە ئۇسلۇب جەھەتلەردىن يېڭىچە تۈسكە كىرگۈزۈشكە، ئەسەرنىڭ تىلىنى چۈشىنىشلىك، ئاممىباب قىلىشقا ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە تىرىشتى.

(2)

ئۇيغۇر ھازىرقى زامان تىياتىرچىلىقىنىڭ تەرەققىياتىدىن ئېيتقاندا، 1936 - يىلدىن 1943 - يىلنىڭ باشلىرىغىچە بولغان مەزگىلنى ئۇيغۇر ھازىرقى زامان تىياتىرچىلىقى بىرقەدەر گۈللەنگەن مەزگىل دېيىشكە بولىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقى شىنجاڭدىن ئەۋەتىلگەن ئوقۇغۇچىلارنى ھەر ساھەدە ئىشلىتىلەيدىغان بىرمىلىك ۋە تالانتلىق كادىرلاردىن قىلىپ تەربىيىلەپ بەرگەن ۋە ئۆزىنىڭ بىر قىسىم مەدەنىيەت - ماارىپ خادىملىرىنى شىنجاڭدا ئىشلەشكە ئەۋەتكەندىن تاشقىرى، جۇڭگو

كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ مەركىزىي كومىتېتىمۇ دۇ جۇڭيۇەن، شىن يەنبىڭ (ماۋدۇن)، جاڭ جۇڭشى، سا كۇڭلياۋ، لىيۇ شاۋخي، جاۋ دىيەنلەرگە ئوخشاش مەشھۇر مەدەنىيەت، ماارىپ ۋە سەنئەت خادىملىرىنى شىنجاڭدا ئىشلەشكە ئەۋەتتى. بۇلاردىن باشقا، مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى بىر قىسىم تالانتلىق ئەرباببارلىرمۇ شىنجاڭدا ئىشلەشكە كەلدى. ئۇلار ئىشنى ئاۋۋال مەدەنىيەت - ماارىپ ساھەسىدىن باشلاپ، مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى ياخشىلاش بىلەن بىللە مەكتەپلەردە تىياتىر قويۇش، ئەدەبىيات - سەنئەت بىلىملىرى ھەققىدە سۆزلەش، دېكلاماتسىيە ئوقۇش پائالىيەتلىرىنى كەڭ قانات يايدۇردى. مەكتەپلەردىكى بۇ تىياتىرلار كېيىن كوچىلاردىمۇ ئوينىلىپ، ئىشتىن سىرتقى تىياتىر قويۇش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇشقا تۈرتكە بولدى. ئىچكى ئۆلكىلەردىن كەلگەن زاتلارنىڭ بۇ ئىلغار پائالىيەتلىرى ئۇرۇمچىدىكى ئالاقىدار تەرەپلەرنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىدى. ئۆلكىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى ئۇلارنىڭ خىزمىتىنى ئوبدان قوللىدى ۋە ئۇلارغا يېقىندىن ياردەملەشتى. بۇنىڭ تۈرتكىسى بىلەن جايلاردىكى ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە ئېلىپ بېرىلغان مەدەنىيەت - سەنئەت پائالىيەتلىرى تېخىمۇ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى. 1936 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئوقۇش پۈتتۈرۈپ قايتىپ كەلگەن زىيالىيلاردىن ئابدۇكېرىم رازىيوپ قاتارلىق سەنئەت ھەۋەسكارلىرىنىڭ تەشكىللەش ۋە قاتنىشىشى بىلەن قاسىمجان قەمبىرى، تەۋپىق ئەپەندى (مەشھۇر ئەپەندى)، توختى ھاجى، قەمبەرخانىم، ھەمرا خانىم، ئابدۇللا ئاخۇن ئاكا ۋە ئۇنىڭ ئوغلى سەمەت

ئابدۇللا، تالىپ ئاخۇن، ماھىر دىكراتور ۋە رەسسام نامانجان ئۇستام ھەم ئۇنىڭ ئوغلى مەتئىمىن نامان... قاتارلىق كىشىلەر سوۋېت سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات - سەنئىتىنىڭ يېڭىچە ئۇسلۇبلىرىنى شىنجاڭغا ئېلىپ كېلىپ، شىنجاڭنىڭ ئۇيغۇر خەلق سەنئىتىنى بېيىتتى.⑥ ئۇلار شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلىرىدىكى سەنئەت ئۆمەكلىرىدە ئىشلەپ، نۇرغۇن يېڭى كۇچلەرنى تەربىيىلىدى. ئۇرۇمچىدىكى ئۆلكىلىك «سانائەت يىغىلىشى» نى جانلاندۇرۇش ئۈچۈن، چۆچەكتىن خەۋەر ھېكىمى ۋە ئۇنىڭ ئايالى پەرىدە خانىم، ئىلىدىن قاسىمجان قەمبىرى، سەيدۇللاملار، تۇرپاندىن سىراجىدىن زۇپەر، قەشقەردىن سەمەت ئابدۇللا... قاتارلىق دراماتۇرگ، مۇزىكانت ۋە ئۇسسۇلچىلار ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ كېلىندى. بۇنىڭ بىلەن، بىر تۇركۈم ئەدەبىيات - سەنئەت قوشۇنى بارلىققا كېلىپ، تىياتىرلار مەزمۇن ۋە بەدىئىي جەھەتلەردىن ئالاھىدە ئۆستى، شەكىل ۋە ئۇسلۇب جەھەتلەردىمۇ ئۆزگىچىلىككە قاراپ راۋاجلاندى.

1939 - يىلى ماۋدۇن ۋە جاۋدەنلەرنىڭ باشچىلىقىدا، ئۆلكىلىك سانائەتپەسەنلىك باش ئارتىسلىرىدىن بىرنەچچىسى ۋە ھەر بىر ۋىلايەت، ناھىيىلەرنىڭ سەنئەتچىلىرى قاتناشتۇرۇلۇپ، ئۇرۇمچىدە ئىككى يىللىق سەنئەت كۇرسى ئېچىلدى. بۇنىڭغا ھەر مىللەت سانائەتپەسەلەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىدىن 280 ئوقۇغۇچى قاتناشتى. بۇ كۇرستا ئوقۇغۇچىلار رېژىسسورلۇق، ئارتىسلىق، سەھنە سەنئىتى (نۇر، دىكراتسىيە، گىرىم، كىيىم - كېچەك، سەھنە سايمانلىرى، ئېلېكتر كۇچىدىن پايدىلىنىش) بىلىملىرى ۋە سەھنە ئەدەبىياتى... قاتارلىق كەسپىي دەرسلەرنى ئوقۇغاندىن تاشقىرى، سىياسەت، جۇڭگونىڭ يېقىنقى زامان تارىخى، خەلقئارا ۋەزىيەت، پەلسەپە، دىئالېكتىكىلىق ماتېرىيالىزمدىن دەسلەپكى ساۋات... قاتارلىق دەرسلەرنىمۇ

ئوقۇپ، كەسىپ ۋە مەدەنىيەت سەۋىيىسىنى زور دەرىجىدە ئۆستۈردى. ماۋدۇن ۋە جاۋدەنلەر يېزىپ چىققان «كۇرەش»، «قىزىل ئارمىيە»، «تەيخاڭشەن تېغى ئېتىكىدە»، «يېڭى شىنجاڭ» ناملىق دراملارنى ئوقۇغۇچىلار دوكلات ئويۇنى قىلىپ تەييارلاپ، سەھنىلەردە قويىدى.

1940 - يىلى يەنە سەيدۇللام (ئىسكرىپكىچى)، ماتىتاھىر (تەمبۇرچى)، مەرۇپ ناسىروۋلارنىڭ مۇئەللىملىكىدە ئۇرۇمچىدىكى ئۆلكىلىك سانائەتپەسە ئېچىدە تۆت ئايلىق مۇزىكا كۇرسى ئېچىلىپ، بىر تۇركۇم مۇزىكانتلار يېتىشتۈرۈلدى. مەسلەن، لۇتپۇللا مۇتەللىپ، پەرىدە خانىم، پوئېيدە قاتارلىقلار مەخسۇس ماندالىن چېلىشنى؛ سىراجىدىن زۇپەر، ياقۇپجان، ياسىن ھەسەنلەر مەخسۇس ئىسكرىپكا چېلىشنى؛ ئابدۇرېھىم، ئابدۇراخمان، ھاپىز غوجىلار مەخسۇس تەمبۇر چېلىشنى ئۆگەندى. ئۆلكىلىك سانائەتپەسەنلىك قارمىقىدا يەنە مەخسۇس ئۇسسۇل كۇرسى ئېچىلدى. ئۇنىڭغا ئۆلكىلىك قىزلار مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقان ئۇسسۇلغا ھەۋىسى بار قىزلاردىن ئىمتىھان ئېلىپ تاللاپ، ئۇچ ئايلىقتىن ئىككى قېتىم تەربىيىلەپ چىقىلدى. بۇلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ھەرقايسى سانائەتپەسەلەرگە تەقسىم قىلىندى.

بۇ مەزگىلدە غۇلجا، قەشقەر، ئاقسۇ قاتارلىق ۋىلايەتلەردىمۇ ۋاقىتلىق سەنئەت كۇرسلىرى ئېچىلىپ، ئارتىسلىرىغا كەسپىي بىلىم ۋە مەدەنىيەت بىلىملىرى ئۆگىتىلدى. جۇملىدىن قەشقەردە سەمەت ئابدۇللا، يەكەندە تۇردىئاخۇن ئاكا، كۇچادا ھاشىم ھاجىم، غۇلجىدا جامى ئاكام، روزى تەمبۇر، مەتىرېھىم ئاكا، زىكرى ئەلپەتتا قاتارلىق مۇزىكا ئۇستىلىرى مۇزىكانتلارنى كۇرسلىرىنى ئېچىپ، نەچچە يۈزلىگەن مىللىي مۇزىكانتلارنى يېتىشتۈرۈپ چىقتى.

مۇشۇ مەزگىلدە ئېچىلغان مەدەنىي كادىرلارنى يېتىشتۈرۈش كۇرسلىرى دراما ئىجادىيىتىگە نىسبەتەن زور يېڭىلىقلار- نى ئېلىپ كەلدى. مەسىلەن، ئىلگىرى دراما ئوينالغاندا ئاسا- سەن كۈندۈزى ئوينىلاتتى. كەچتە ئويۇن قويۇدىغان ئۇسكۇنە- لەر يوق ئىدى. ئارتىسلار ئاساسەن گىرىم قىلمايتتى، ساقال- بۇرۇت ياساشتا تېرە- پۇرۇچ ئىشلىتەتتى. سەھنە مەشغۇلاتلىرى سۇنئىي بولماستىن، بەلكى تەبىئىي مەنزىرە بويىچە ئوينىلا- تتى. يەنە قازان- قۇمۇچ ۋە ئائىلە جابدۇقلىرى سەھنىگە ئېلىپ چىقىلاتتى. دەرەخ تەسۋىرلەنگەن بولسا، دەرەخ شاخلىرىنى ئەكىلىپ قاداپ، تۈۋىگە توپا-تاش دۆۋىلەپ، توختىتىپ قويۇ- لاتتى، ئۈستەك قېزىش توغرا كەلسە 2 - 3 تاغار توپىنى سەھنىگە تۆكۈپ ئېرىق- ئۈستەك قېزىلاتتى. ئارتىسلار ئۆزىگە تەقسىم قىلىنغان رولالارنىڭ سۆزلىرىنى يادلىماي، سۇپىلىيۇرنىڭ ئوقۇپ بېرىشى بىلەن رول ئورۇندە- لاتتى. مەدەنىي كادىرلار مەكتىپىنى ئوقۇپ چىققان ئوقۇغۇ- چىلار ھەرقايسى سانائىنەپىسىلەرگە تەقسىم قىلىنغاندىن كې- يىن، دراما ئوينىش خېلى ئىلمىيلەشتۈرۈلدى. مەسىلەن، چې- راغ يورۇقىدىن پايدىلىنىپ كەچتە ئويۇن قويۇلدىغان بولدى، دېكراتسىيە ئارقىلىق كېچە- كۈندۈز ئايرىلدىغان، دەل- دە- رەخ، ئېرىق- ئۈستەك، ئۆي- جاي، باغ- ۋاران، ئېتىزلىق، كوچىلارنىڭ مەنزىرىسىمۇ دېكراتسىيە ئارقىلىق ئىپادىلىنىدە- غان بولدى. سۇپىلىيۇرلۇق ئەمەلدىن قېلىپ، ئارتىسلار ئۆزى ئورۇندىماقچى بولغان پېرسوناژلارنىڭ سۆزلىرىنى يادلايدىغان، گىيىم- كېچەكنىمۇ رولنىڭ خاراكتېرىگە قاراپ ھەر خىل كىيە- نىدىغان بولدى، رېژىسسورلۇق تۈزۈمى ئورنىتىلىپ، دراما ئوينىشقا مەخسۇس رېژىسسور ۋە بەدىئىي رەھبەر يېتەكچىلىك قىلىدىغان بولدى.

1940 - يىلىنىڭ باشلىرىدىن باشلاپ، ئۆلكىلىك سانائىنە- پىسە دائىرىسىدە سەنئەت كوللېگىيىسى تەشكىل قىلىنىپ، ئۇنىڭ تەركىبىگە لۇتپۇللا مۇتەللىپ، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، نۇرسادىروپ، ئىمىن تۇرسۇن، ئەخمەت رېھىم، ئەخمەت زىيا- ئى، مەمتىئىمىن توختايۇپ، زەيدىن سالىيۇپ، خەمىت سۇلتا- نۇپ، ئابدۇللا زۇنۇن قاتارلىق زىيالىيلار تەكلىپ قىلىنغانىدى. ئۇلار ھەر نۆۋەتلىك قويۇلىدىغان سەھنە ئەسىرىنى ئالدىن مۇ- ھاكىمە قىلاتتى، ئەسەر ئوينالغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا ئوبزور يېزىپ، ئەسەرنىڭ ئۇتۇق- كەمچىلىكى ۋە ئارتىسلارنىڭ ئورۇنداش ماھارىتىنى ۋاقتى- ۋاقتىدا باھالاپ تۇراتتى. سانائىنەپىسە شۇ ۋاقتىدا ھەر ئېيىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ئۇچتىن كىتاب تەييارلاپ، ئۆزلىرى رېپېتىتسىيە قىلىپ، ئوينىغاندىن باشقا، ئۇنى شاپىگرافتا بېسىپ، جايلاردىكى سانائىنەپىسەلەرنى ئەسەر بىلەن تەمىنلەيتتى.

1940 - يىللارغا كەلگەندە، ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقى راسا گۈللىنىش دەۋرىگە كىردى. شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك «سانائىنەپىسە» ئۆمەكلىرىنىڭ سانى 55 كە يەتتى. ئادەم سانى (كەسپىي ۋە ئىشتىن سىرتە- قىنى قوشقاندا) 1500 گە يېقىنلاشتى. مۇشۇ تەرەققىياتنىڭ تۈرتكىسىدە، ۋىلايەت ۋە ناھىيىلەردىكى سەھنە، ئوتتۇرا ۋە باشلانغۇچ مەكتەپلەردىمۇ سەنئەت كۇرژۇكلىرى قۇرۇلدى. ئىدارە- جەمئىيەتلەردىمۇ ئىشچى- خىزمەتچىلەرنىڭ ئىشتىن سىرتقى سەنئەت پائالىيەتلىرى پات- پات ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرىلىدە- غان بولدى. بۇنىڭغا 1940 - يىلى نويابىردا ئۇرۇمچى سەھەن ئوتتۇرا مەكتەپ، ھەرقايسى كۇرسلار ۋە باشلانغۇچ مەكتەپلەر سەنئەت كۇرژۇكلىرىنىڭ قاتنىشىشى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن بىر قېتىملىق سەنئەت مۇسابىقىسى ئوبدان مىسال بولالايدۇ. بۇ

مۇسابىقىدە شىنجاڭ شۆيۈەن، ئۇرۇمچى ئوتتۇرا مەكتەپ، «گېزىتخانا» قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ ئىشتىن سىرتقى سەنئەت گۇرۇپپىلىرى ل. مۇتەللىپ يازغان «بۇراندىن كېيىنكى ئاپتاپ»، «سامساق ئاكام قاينايدۇ» ناملىق دراملارنى، ئۆلكىلىك مەدەنىي كادىرلار كۇرسىنىڭ سەنئەت گۇرۇپپىسى ماۋدۇن يازغان «كۆرەش» ناملىق دراما سىنى ئويناپ.⑦ مۇشۇنداق جۇش ئۇرۇپ راۋاجلانغان سەنئەت پائالىيەتلىرى شۇ مەزگىلدىكى ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىنىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن يەنە بىر مۇھىم ئاساس بولۇپ بەردى. بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا بىرقەدەر يۇقىرى سەۋىيىگە ئىگە سەنئەتكارلار ۋە دراماتورگلار مەيدانغا كەلدى. بۇلاردىن ئۇيغۇر ھازىرقى زامان تىياتىرىغا ئاساس سالغۇچى مۇمىن ئەپەندىنى ئالساق، ئۇ 1930 - يىللىرىنىڭ ئالدى - كەينىدە سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ ئۆگەنگەن تىياتىر بىلىملىرى ئاساسىدا، 1934 - يىلى ئۇرۇمچىدىكى بىر تۈركۈم ئىلغار سەنئەت ھەۋەسكارلىرىنى يىغىپ سەنئەت كۇرژۇكى تەشكىللىگەن. كېيىن يەنە «نەئۇل - پرېخون» ناملىق سەھنە ئەسىرىنى يازغان، خەلق داستانى «بوز يىگىت» نى درامالاشتۇرۇپ چىققان، ئۇنىڭ بۇ ئەسەرلىرى سان جەھەتتىن ئاز، پىشقان دراماتورگلارنىڭ ئەسەرلىرىدەك ئالاھىدە شۆھرەت قازانمىغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇيغۇر ھازىرقى زامان تىياتىر ئەدەبىياتىنىڭ تۇنجى پەردە سىنى ئاچقان؛ يوقلىپ كېتىش گىردابىغا بېرىپ قالغان بۇ ژانىرنى قايتىدىن يورۇقلۇققا چىقىرىشقا كۆرۈنەرلىك تۆھپە قوشقان.⑧

مۇمىن ئەپەندى بىلەن تەڭ مەيدانغا چىققان يەنە بىر دراماتورگ خەمىت ھېكمى بولۇپ، ئۇ 1920 - يىلى ئۇرۇمچىدە شۆتاك (خەنزۇچە مەكتەپ) دە ئوقۇغان، 1930 - يىلى

چۆچەككە بېرىپ «تۇران مەكتىپى» دە رۇسچە ئۆگەنگەن بولغاچقا، خەنزۇچە، رۇسچە، تاتارچە تىللارنى بىلەتتى؛ كىچىكىدىن تارتىپ جۇڭگو ۋە چەت ئەللەرنىڭ نۇرغۇن ئەدەبىي كىتابلىرىنى ئوقۇپ، بىلىم دائىرىسىنى كېڭەيتىپ بارغان؛ 1934 - يىلى چۆچەكتە سەنئەت كۇرژۇكى تەشكىللىگەندىن تارتىپ يېزىقچىلىققا كىرىشكەن؛ 1936 - يىلى ئۇرۇمچىكە يۆتكىلىپ كېلىپ، دوبەن مەھكىمىسىنىڭ تەرجىمانى، ئۆلكىلىك «سانايىنەپىسە» نىڭ مۇدىرى بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇ شۇ مەزگىللەردە ئىلىم - پەننى ئۇلۇغلاپ، جەمئىيەتتىكى ناچار ئىللەتلەرنى قامچىلايدىغان «ئەخمەت سەرراپ»، «شەرمەندىلەر»، «جەللىگۇر»، «يانچۇقچى»، «ئانارخان» (بۇنى ئەسلى ئەبەيدۇللا باست يازغان، كېيىن خەمىت ھېكىم قايتا تۈزۈپ يازغان)، «نەسەب قۇربانى» ناملىق سەھنە ئەسەرلىرىنى يازغان. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئۇرۇمچى ۋە باشقا جايلاردا سەھنىلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن، تېمىسىنىڭ يېڭىلىقى، ئوبرازلىرىنىڭ جانلىقلىقى بىلەن كەڭ تاماشىبىنلار ئارىسىدا چوڭقۇر تەسىر قوزغىغان.⑨ شىنجاڭنىڭ تىياتىرچىلىق پائالىيىتىدە مۇھىم رول ئوينىغان دراماتورگلارنىڭ يەنە بىرى زۇنۇن قادىر. ئۇ، دراما ساھەسىگە 1937 - يىلى «جاھالەتنىڭ جاپاسى» ناملىق ئۇچ پەردىلىك سەھنە ئەسىرىنى يېزىش بىلەن كىرىپ كەلگەن. شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇ، بىرنەچچە يىل ئىچىدە «ئۇچراشقاندا»، «پارتىزانلار ئەترىتى»، «غۇنچەم»، «گۈلنسا» ناملىق ئەسەرلىرىنى يازدى. ئۇنىڭ بۇ سەھنە ئەسەرلىرى بولۇپمۇ زالىم بەگلەرنىڭ دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيىسى ۋە چىرىك تۇرمۇش ئىستىلىنى پاش قىلىشىغان، ئەمگەكچى ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ ئېچىنىشلىق تۇرمۇشى ۋە پاجىئەلىك تەقدىرىنى كۆرسىتىپ بېرىشىغان «غۇنچەم»، «گۈلنسا» ناملىق سەھنە ئەسەرلىرى كەڭ تاماشىبىنلاردا چوڭ

قۇر تەسىر قالدۇردى، ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىنىڭ يەنىمۇ يۇقىرى سەۋىيىگە يەتكەنلىكىنى نامايان قىلدى.

شىنجاڭدا ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغان يىللاردىن تارتىپ تىياتىرچىلىق خىزمىتىگە ئۆزىنى بېغىشلىغان ئاتاقلىق رېژىسسور ھەم دراماتورگ قاسىمجان قەمبىرىمۇ ئۆزىنىڭ ئاجايىپ تالانتىنى كۆرسەتكەنىدى. ئۇ، 1936-يىلى ئۇيغۇر كلاسسىك داستانى «غېرىپ-سەنەم» نى ئوپېرا قىلىپ يېزىپ چىقىپ، ئۆزى رېژىسسورلۇق قىلىپ ھەم باش رول ئېلىپ، كەڭ تاماشىبىنلارنى ھەيران قالدۇرغان. كېيىن يەنە «زەينەپكە تۆھمەت»، «شانلىق غەلبە» قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرىنى ئىجاد قىلىپ، ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىنى بېيىتقان. بولۇپمۇ ئۇنىڭ «غېرىپ-سەنەم» ئوپېراسى ئەينى زامانداشلىرىدىكى سەنئەت ساھەسىنى خېلى زىلزىلىگە سېلىپ، ئۇنىڭ سەنئەت تالانتىنى نامايان قىلغان. بۇ دەۋردە مەيدانغا چىققان سەنئەتكارلار ئىچىدە كىشىنىڭ ھەممىدىن بەك دىققىتىنى تارتىدىغىنى ياش مۇزىكانت، شائىر ھەم دراماتورگ لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئىدى. ئۇ، 1939-يىلى ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنگە ئوقۇشقا كەلگەندىن كېيىن، تەدرىجىي ھالدا دراما ئىشتىياق باغلاپ 1940-يىلىنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ قىسقىغىنا بىرنەچچە يىل ئىچىدە «ساماسىق ئاكام قاينايدۇ»، «كۆرەش قىزى»، «چىڭ مۇدەن»، (ئۆتكۈر ئەپەندى بىلەن بىللە يازغان)، «چىمەنگۈل»، «بوراندىن كېيىنكى ئاپتاپ» قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرىنى ئىجاد قىلغان؛ خەلقىمىز ئارىسىغا كەڭ تارقالغان «تاھىر-زۆھرە»، «پەرھاد-شېرىن» قاتارلىق خەلق داستانلىرىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك سەھنىلەشتۈرگەن. ئۇنىڭ بۇ سەھنە ئەسەرلىرى ئۇرۇمچى سەھنىلىرىدىلا ئويلىنىپ قالماي، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى سەھنىلەردىمۇ كەڭ كۆلەمدە ئوينىلىپ، تاما-

شىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشكەن. بولۇپمۇ ئۇنىڭ 1942-يىلى «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىدە مۇھەررىر بولۇپ ئىشلەۋاتقان مەزگىلىدە يازغان نادانلىق، خۇراپاتلىق ۋە بىلىمسىزلىككە ئوت ئېچىپ، خەلقىنى ئىلىم-پەنگە ۋە يېڭى مەدەنىيەتكە باشلايدىغان «ساماسىق ئاكام قاينايدۇ» ناملىق دراما-مىسى تېمىسىنىڭ ئاكتۇئىئاللىقى، قويۇق كومېدىيىلىك تۇسكە، كۈچلۈك تۇرمۇش پۇرىقىغا ۋە رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكى بىلەن پۈتۈن شىنجاڭ سەھنىلىرىدە چوڭقۇر تەسىر پەيدا قىلغان.

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىغا مەلۇم تۆھپىلەرنى قوشقان دراماتورگلارنىڭ يەنە بىرى شۆكۈر يالقۇن. ئۇ، 1936-يىلى «ئۆلۈم» ناملىق بىر پەردىلىك كومېدىيىسى بىلەن تىياتىر ساھەسىگە كىرىپ كەلگەن. ئۇنىڭدىن كېيىن «ئالدامچى»، «شاڭخەي كەپچىسى»، «مۇھىم ھۇججەت»، «ۋەتەننىڭ نومۇسى ئۈچۈن»، «مەتربەھىم بايىنىڭ تويى»، «باھار»، «چىش دوختۇرى»، «كۆرەش» ... قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرىنى ئارقا ئارقىدىن ئىجاد قىلىپ، كەڭ جامائەچىلىككە تەۋسىيە قىلغان. بولۇپمۇ ئۇنىڭ 1941-يىلى يازغان ۋە شۇ ۋاقىتلاردىكى چۆچەكنىڭ «يېڭى شىنجاڭ» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان «شاڭخەي كەپچىسى» ناملىق بىر پەردىلىك دراما-مىسى يالقۇنلۇق ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتى، ياپون تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ ئەپتى-بەشىرەسىنى ئېچىپ بېرىدىغان ئاكتۇئال تېمىسى ۋە يۈكسەك سەنئەت قىممىتى بىلەن كەڭ تاماشىبىنلار ئارىسىدا چوڭقۇر تەسىر قوزغىغان. بۇ سەھنە ئەسىرى تارباغاتاي بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن دراما كۆرىكىدە يۇقىرى باھاغا ئېرىشكەندىن كېيىن، مەركىزىي ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن كىتابچە قىلىپ بېسىلىپ، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى سەنـ

مۇەت ئۆمەكلىرىگە تارقىتىپ بېرىلگەن. ھەتتا بۇ سەھنە ئەسەرى ئەينى چاغدا شىنجاڭدا خىزمەت قىلىۋاتقان يولداش ماۋ دۇنىڭمۇ دىققىتىنى قوزغىغاچقا، خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ، خەنزۇ تاماشىبىنلار ئارىسىدىمۇ ئوينالغان. بۇلاردىن باشقا، پېشقەدەم ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىدىن ئەمەت ئۆمەرنىڭ «ساۋاتسىزلىقنىڭ زىيىنى»، «پاراخور ھاكىم»؛ زىيا سەمەدنىڭ «قانلىق داغ»، «غەرىپ - سەنەم»؛ ئەخمەت زىيائى نىڭ «رابىئە - سەئىدىن»؛ ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ «تامچە قاندىن مىليون چېچەكلەر»، «چىن مۇەن» (ل. مۇتەللىپ بىلەن بىللە يازغان)؛ ئىمىن تۇرسۇننىڭ «يېرىم جىڭ سەككىز سەر»، «بىرىنچى تىياتىر» (كومېدىيە)، «تاھىر - زۆھرە»؛ ئابدۇللا روزىنىڭ «ئۆگەي ئانا»؛ نىم شېھىتنىڭ «لەيلى - مەجنۇن»؛ سەئىراجىدىن زۇپەرنىڭ «بىزنىڭ ۋەتەن»؛ ئىبراھىم نورۇزنىڭ «نۇزۇگۇم»؛ نۇر بوساقۇپنىڭ «بىرى سەن، بىرى مەن» قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرىمۇ ھەرقايسى جايلاردا سەھنىلەشتۈرۈلۈپ، كەڭ ئامما ئارىسىدا قىزغىن ئالقىشلارغا ئېرىشتى.

ئۇرۇمچىدە يۇقىرىقىدەك مىللىي دراماتورگلارنىڭ ئەسەرلىرى سەھنىلەشتۈرۈلگەندىن تاشقىرى، ماۋدۇن، جاۋدەن قاتارلىق خەنزۇ دراماتورگلار يازغان، جۇڭخۇا ئوغۇل - قىزلارنىڭ ياپون باسقۇنچىلىغا قارشى ئۇلۇغۋار كۈرىشى تەسۋىرلەنگەن «قاماچاڭنى تاشلا»، «سىگنال»، «نامسىز قەھرىمان»، «18 - سېنتەبىر ھاۋزىسى»، «كۆرەش»، «يېڭى شىنجاڭ» نامىلىق ئەسەرلىرى، شىكەسپىر ئەسەرلىرىدىن ئۆزگەرتىپ ئىشلەنگەن «سوپى تاغا»، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن زىيالىيلار ۋە ئارتىسلار تەرجىمە قىلىپ سەھنىلەشتۈرگەن «ئەرشىن مالالان»، «ئىككى بايغا بىر مالاي»، «سۆلەت»... نامىلىق ئەسەرلەرمۇ سەھنىلەشتۈرۈلدى. شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلىرىدىمۇ تىياتىرچىلىق پائالىيەتلىرى قانات يېيىپ، ئۇنىڭغا جايلاردىكى مەلۇم كەسپىي قابىلىيەتكە ۋە ئىلغار ئىدىيىگە ئىگە كەسىپ ئەھلىلىرى يېتەكچىلىك قىلدى. مەسىلەن، ئاقسۇدا ئارتۇق ئاببباس، سەيىت ئاببباس قاتارلىق كىشىلەرنىڭ يېتەكچىلىك كىدە «شاڭخەي كېچىسى»، «ساماسىق ئاكام قاينايدۇ» نامىلىق سەھنە ئەسەرلىرى ئوينالغاندىن باشقا، يەرلىك ئاپتورلار ئىجاد قىلغان «لۇگوچياۋ ۋەقەسى»، «كۆرەش دولقۇنى» (ئەيسا يۈسۈپ ئۇيغۇرچىلاشتۇرغان)، لىن جىلۇ يازغان «دالىدىكى جەڭ»، «خەلق غەزىپى»، «يەنە ئالدىنقى سەپكە»، «قىزىلبايراق لەپىلدەيدۇ» نامىلىق سەھنە ئەسەرلىرى؛ يەنە «تەنقىد قۇربانىسى»، «زۇلۇم ۋە مۇھەببەت»، «زاھىت لوزۇك»... قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرى ئاقسۇ كونىشەھەر، كەلپىن، ئاۋات، ئۇچتۇرپان، بايكۇچا قاتارلىق جايلاردا ئوينالدى.⑩ قەشقەر، يەكەنلەردە ئابلىز ھاجى، ئەمەت ئۆمەر، يولۋاسخان، كامال تۇرسۇن، ھاجى نۇرۇللا، زىيائىدىن قارىملارنىڭ باشچىلىقىدا «تىكەنلىك گۈللەر»، «زەينەپكە تۆھمەت»، «شەرمەندىلەر»، «كۇن ۋە تۇن»، «ئانارخان»، «كۆرەش قىزى»، «قانلىق داغ» قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرى ئوينالغان بولسا؛ خوتەندە ئابدۇقادىر ھاجى، ھەجەرخان، قاھارجانلارنىڭ باشچىلىقىدا «پاراخور ھاكىم»، «ساۋاتسىزلىقنىڭ زىيىنى»، «غەرىب - سەنەم»، «چىمەنگۈل»، «مونەكباي»، «باراۋات جەللەگۈر»، «ئانا بىلەن بالا» قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرى ئوينالدى. غۇلجىدا مەتتىمىن خەلپەت ھاجى، ئابدۇۋەلى جارۇللايوپ، زىكرى ئەلپەتتا، روزى تەمبۇر، جالالدىن يەھيا رى قاتارلىق كىشىلەرنىڭ باشچىلىقىدا «شانلىق غەلىبە»، «چاقماقلىمغان مېھمانغا سوۋغا»، «شاھاي ئەلەم»، «جاھالەتنىڭ جاپاسى»، «زالىم خەلپەت»، «قانلىق داغ»، «ئۇچراشقاندا»، «غۇنچەم»، «پارتىزانلار قۇرۇلۇشى»، «يۇسۇپ - ئەھمەد»، «رابىئە -

سەئىدىن»، «پەرھاد - شېرىن»، «پىغانلىق كۈنلەر»، «شاڭخەي كېچىسى»، «ئۆيلىنىش»، «سامساق ئاكام قاينايدۇ» ناملىق تىياتىرلار سەھنىلەشتۈرۈلگەن بولسا؛ قاراشەھەردە نۇردۇن بەگ، شاكىرجان، ئابدۇپەتتار ۋەلىيوپ، جۇنە بەكرى قاتارلىق كىشىلەرنىڭ يېتەكچىلىكىدە «غېرىپ - سەنەم»، «تاھىر - زۆھرە»، «رابىئە - سەئىدىن»، «يۈسۈپ - زىلەيخا»، «بوراندىن كېيىنكى ئاپتاپ»، «شاڭخەي كېچىسى»، «ئاجايىپ ئۆلۈم»، «پەرىخۇن»، «ھۈرلىقا - ھەمراجان»، «بۇلبۇلگويا» قاتارلىق دراما ۋە كومېدىيىلەر سەھنىلەشتۈرۈلدى. مۇشۇ مەزگىلگە كەلگەندە، شىنجاڭنىڭ مەركىزى ئۈرۈمچىدە ۋە ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلىردە ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىنىڭ كەسىپ ئەھلىلىرى ۋە سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ سانىنىڭ كۆپىيىشى، سۈپىتىنىڭ ئۆسۈشى، تەشكىلىي ئاپپاراتلىرىنىڭ مۇقىملىشىشى بىلەن بىللە، سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىمۇ ياخشىلىنىپ، خېلى سۈپەتلىك كۇلۇبلىرى سېلىندى؛ سەھنە سايمانلىرى، كىيىم - كېچەكلىرى ۋە گىرىم بۇيۇملىرى خېلى مۇكەممەللەشتى؛ سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ مەزمۇنىنىڭ تېخىمۇ يېڭى تۈس ئېلىپ، ئىزدىلىشكە قارشى تۇرۇش، ئايالالار ئازادلىقى، ئەركىن مۇھەببەت، يېڭى ئىدىيە ۋە يېڭى مەدەنىيەت، ئىلىم - پەن تەرغىب قىلىندى؛ خەلقنى مەنىۋى جەھەتتىن بېسىپ تۇرۇۋاتقان خوراپاتلىق، نادانلىق، بىلىمسىزلىك ئىللەتلىرى قامچىلاندى، فېئودال - پوھېشچىكلارنىڭ خەلق ئاممىسىغا سالغان ماددىي ۋە مەنىۋى زۇلۇملىرى ئېچىپ تاشلاندى؛ خەلق ئارىسىدا ساقلىنىۋاتقان چېقىمچىلىق، پىتنىخورلۇق، شەخسىيەتچىلىك، سۇخەنچىلىك، مەنمەنچىلىك، قىمارۋازلىق، ئوغرىلىق، نەشخورلۇققا ئوخشاش ناچار ئادەتلەر خېلى ئوبدان تەنقىدلەندى. ئەمما، سىياسىي ۋەزىيەتتىكى تۇرغۇنلۇقنىڭ بۇزۇلۇشى بىلەن، ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىنىڭ جانلىنىشىمۇ ئۇزاققا داۋام قىلالمىدى.

(3)

1943 - يىلى ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ جۇڭگودىكى تاجاۋۇزچىلىقى تازا ئەۋجىگە چىققان، گېرمانىيە فاشىستلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىغا تاجاۋۇز قىلىشتا شىددەت بىلەن ئىلگىرىلەپ موسكۋا بوسۇغىسىغا بېرىپ قالغان پەيتتە، شېكىسپىر ۋەزىيىتىنى خاتا ھۆلچەرلەپ يەنى ئىنقىلابىي كۈچلەرنىڭ چوقۇم غەلىبە قىلالايدىغانلىقىغا ئىشەنمەي، «فاشىزم كۈچلىرى چوقۇم غەلىبە قىلىدۇ» دەپ قاراپ، يالغان ئىلغارلىق نىقابىنى يېرىتىپ تاشلىدى؛ ماركسىزمدىن يۈز ئۆرۈپ، جىياڭ جېيشى بىلەن بىرلەشكەنلىكىنى ئاشكارا ئېيلان قىلدى؛ ماركسىزمغا ئېتىقاد قىلغۇچى كىشىلەرنىڭ بۇ يولدىن قايتىپ، ئىنقىلابتىن قول ئۈزۈشىنى تەلەپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ ئاسمىنىنى قارا بۇلۇت قاپلىدى. قارانىيەت شېكىسپىر ئاۋۋال شىنجاڭدا خىزمەت قىلىۋاتقان سوۋېتتىن كەلگەن زىيالىيلارنى ۋە شىنجاڭغا يارەمگە كەلگەن سوۋېت مۇتەخەسسىسلىرىنى شىنجاڭدىن ھەيدەپ چىقاردى؛ جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ شىنجاڭدا ئىشلەشكە ئەۋەتىلگەن چىن تېخنىكىسى، ماۋ زېمىن، لىن جىلۇ، دۇجۇكىيەن باشلىق 100دىن ئارتۇق مۇنەۋۋەر ئەزاسىنى تۇرمىگە تاشلاپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئاندىن ئۈرۈمچىدىن تارتىپ شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغىچە ھەممە يەردە خەلق ئىنقىلابىي رەھبەرلىرىنى، ئىلغار ئىدىيىدىكى زاتلارنى، مەدەنىيەت، مائارىپ ۋە سەنئەت ساھەسىدىكى كۆزگە كۆرۈنگەن خادىملارنى، جۈملىدىن دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ رەھبىرى خوجىنىياز ھاجى، ئۈرۈمچىدە ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنى تۈنجى بولۇپ قۇر-

غان ئۇيۇشما رەئىسى ئابدۇللا داموللام، «سانايىنەپىسە» ئۆمەكـ
لىرىنى تۇنجى بولـۇپ قۇرغان ۋە ئۇنىڭغا يـېتەكچىلىك قىلغان
خەمىت ھېكىمى، مۆمىن ئەپەندى قاتارلىق 80 نەچچە كىشىنى؛
كۇچادىكى مەشھۇر ئەربابلاردىن مەھپـۇز ۋاڭ، ھـاپىز غـوجا،
نىزامىدىن ئەپەندى، سەنئەت خادىمـى ئابلىمـت نىيـاز، تۇر-
سۇنئاخۇن قاتارلـىق 100 دەك كىشىنى؛ غـۇلجـىدىن تېيـىپ
ھاجى، يۈسۈپ خاس، ئەھمەتجان قاتارلـىق غوللـۇق تېيـاتىر
خادىملىرىنى؛ ئاقسۇدا لۇتپۇللا مۇتەللىپ باشلىق بىر تۈركۈم
ئىلغار ۋە تالانتلىق ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىنى؛ خوتەنـ
دە ھاجى خانىم، قاھارجان قاتارلىق «سانايىنەپىسە» خادىمـ
لىرىنى تۈرمىگە تاشلىدى ۋە قەبىھ ئۇسـۇللار بىلەن ئۆلتـۈرۈ-
ۋەتتى. بەزى زىيالىيلارنى چەت - ياقا جايلارغا سۈرگۈن قىلدى.
مەسىلەن، ئابدۇكېرىم ئابباسوپ، ياسـىن خـۇدابەردى، خالـىق
ساقى قاتارلىق كىشىلەرنى ئالتاي، چۆچەكلەرگە سـۈرگۈن قىلـ
دى. ئۇرۇمچىدە تۇرمىگە تاشلانغان زىيالىيلارنىڭ بالا - چاقىلىـ
رى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنمۇ چەت جايلارغا سۈرگـۈن قىلدى.
ماركسىزم - لېنىنىزم ئەسەرلىرى ۋە باشقا ئىلغار كىتابلارنى پۈ-
تۈنلەي مۇسادىرە قىلىپ، تېررورلۇق ئورگانلىرىدا كـۆيدۈرۈ-
ۋەتتى.⑪ شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنىڭ مـۇشۇنداق تېررورلۇ-
قىدىن ئامان قالغان يازغۇچى زىيـالىيلارنىڭ بىر قىسمى ئۆزلـ
رىنى يوشۇرۇپ، چەت - ياقا جايلارغا سەرگـەردان بولـۇپ چې-
قىپ كەتتى؛ بەزىلىرى مەجبۇرىي ئىشتىن بوشىتىلدى. بەزىلىرى
تېررورلۇقتىن قورقۇپ قەلىمىنى يانچۇقىغا سېلىۋالدى. شۇنىڭ
بىلەن، شىنجاڭ ئۇيغۇر تېياتىرچىلىقىنىڭ تەرەققىياتى قاينىۋاتـ
قان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيۇۋەتكەندەك ھالغا چۈشـۈپ قالدى.

شېڭ شىسەي جىياڭ جېيشى تەرىپىدىن دېھقانچىلىق، ئور-
مانچىلىـق مىنىستىرلىكىگە مىنىستىر قىلىپ تەيـىنلەندى. ئۇنىڭ

ئورنىغا 1944 - يىلى 9 - ئايدا ۋۇجۇڭشىن ئـۆلكە رەئىسـى بو-
لۇپ كەلدى. شىنجاڭدا گـومىنداڭ ھاكىمىيـىتى ئورنىتىلغاندىن
كېيىن، شىنجاڭنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي ئەھۋالى تېخىمۇ نا-
چارلاشتى؛ مەدەنىيەت، ماتاردىپ ئىشلىرى خـارابلىشىشقا قاراپ
يۈز تۇتتى؛ خەلقنىڭ ئۇستىدىكى تۈرلۈك زۇلۇم ۋە ئالۋاڭ - ياساق-
لار بارغانسېرى ئېغىرلاشتى. بۇنىڭغا تاقەت قىلىپ تۇرالمـ
غان ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي خەلقى 1944 - يىلى ئەتىيـازدا
گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قورالـلىق قوزغـىلاڭ كۆتۈ-
رۈپ، بۇ ئۇچ ۋىلايەتتە گـومىنداڭ ھـاكىمىيـىتىنى ئاغدۇرۇپ
تاشلاپ، مىللىي ئىنقىلابىي ھاكىمىيـەت قۇردى. بۇ، زور ۋەقـە
شىنجاڭنىڭ باشقا ۋىلايەتلىرىدىكى خەلقلەرگىمۇ زور ئىلھام ۋە
مەدەت بەردى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھـۆكۈمىتى باشقا ئىشـ
لار قاتاردا مىللىي مەدەنىيـەتنى قوغداش ۋە راۋاجلاندۇرۇش-
قىمۇ ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردى ۋە غۇلجـىدا «دۆلەتلىك تـە-
ياتىر» تەشكىل قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن، بىر مەزگـىل بۇرۇخـ
تۇرمىلىق ئىچىدە قالغان ئىلى ئۇيغۇر تېياتىرچىلىقـى قايتىدىن
جانلاندى. كـېيىنكى ئەۋلادلار ئالدىنقىلارنىڭ ئىزىنى بـېسىپ،
تېياتىر سەنئىتىنى يېڭى پەللىگە كۆتۈرۈشكە تىرىشتى. 1946 - يىلى
1 - ئايدا زىيا سەمىدى، تېمىرغالى (قازاق)، ئابدۇۋۇھـلى جاروۇل-
لايۇپ، زىكرى ئەلپەتتا، رازىيە خـانىملارنىڭ يـېتەكچىلىكىدە
50 كىشىلىك تېياتىر ئۆمىكى قۇرۇلۇپ، بۇنىڭغا ئۇيغۇر، قازاق-
لاردىن باشقا، ئۆزبېك، تاتار، شىبەلەردىنمۇ مـاھارەتلىك ئار-
تىسلار قوبۇل قىلىندى. شۇڭا، بۇ تېياتىر ئۆمىكىنىڭ نامى ھەر
مىللەت خەلقىنىڭ ئىناق، ئىتتىپاقلىقىنى ئىپادىلەيدىغان سـۆز
بىلەن «ئىتتىپـاق تېيـاتىرى» دەپ ئاتالدى.⑫ 1947 - يىلـى
گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى 11 ماددىلىق تىنچلىق بـېتىمىنى
ھۆزۈپ، خەلقئارا ئىشلىرى مەيدانىدا جاھىللىق بىلەن چـاك تۇر-

غاپلىقتىن، ئەخمەتجان قاسىمى ئۇرۇمچىدە بېسىمغا ئۇچرىغان سىراجىدىن زۇپەر، ئابدۇگۇل، ھۇرنىسەت، ئابدۇكېرىم رازى، ھۇرنىياز خان، ئەزىزەم قاتارلىق سەنئەتكارلارنى غولجىغا ئېلىپ كېتىپ، «ئىتتىپاق تىياترى» نىڭ تەركىبىنى تېخىمۇ تولۇقلىدى. ئىلى ۋىلايىتىدە مەركىزىي ئىتتىپاق تىياترىدىن باشقا، يەنە ئارشاق، چىلپەكزە، سۈيدۇك، موڭغۇلكۆرە، قىزىلكۆرە، بورتالا، نىلقا، كۈنەس قاتارلىق ناھىيىلەردىمۇ تىياتر ئۆمەكلىرى بار بولۇپ، ئارتىس - ئارتىسكىلارنىڭ سانى 193 كە يەتكەنىدى. مىللىي ھەربىي قىسىملاردىمۇ سەنئەت ئۆمەكلىرى قۇرۇلۇپ، قاينام - تاشقىنلىق مەدەنىيەت - سەنئەت دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. شۇ چاغلاردا ھەر يىلى ھەتتا ھەر پەسىلدە مەكتەپلەر، رايونلار، ناھىيىلەر ئارا ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرەكلىرى ئۆتكۈزۈلۈپ تۇراتتى.⑬ ئەنە شۇ مەزگىلدە ئىلىدىكى ھەرقايسى تىياترلاردا «لەيلى - مەجنۇن»، «غېرىپ - سەنەم»، «پەرھاد - شېرىن»، «ئۆيلىنىش»، «ئارشىن مال - ئالان»، «باي بىلەن مالاي»، «غۇنچەم»، «قانلىق داغ»، «بىز يېتىم ئەمەس»، «پىدائىي»، «پوتەي»، «شۇم قۇش»، «سامساق ئاكام قاينايدۇ»، «بوراندىن كېيىنكى ئاپتاپ» قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرى ئوينىلىپ، كەڭ تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. دەمەك، ئۇچ ۋىلايەتتە بولۇپمۇ ئىلىدا ئۇيغۇر تىياتر چىلىقى قايتىدىن جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى.

لېكىن، شىنجاڭنىڭ باشقا ۋىلايەتلىرىدە بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭدا تىياتر ئىشلىرى دەل بۇنىڭ ئەكسىچە بولدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچى داۋىرلىرى 1945 - يىلى 9 - ئايدا ئاقسۇدا ل. مۇتەللىپ، بىلال ئەزىزى قاتارلىق نەچچە ئونلىغان ۋەتەنپەرۋەر ئىنقىلابىي زىيالىيلارنى ئۆچتۇرپانلىق مۇنبەردىن خوجا، مەۋلانجان ۋە يۇسۇپجانلار بىلەن قوشۇپ بىر كۈندىلا

ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئۆچتۇرپاندا يەنە ئاتاقلىق ئارتىسلاردىن تۇراپ قارىي، ئىبراھىم مۆمىن، ئۆمەرقاسىم، سەيىت ئابباس، ئارتۇق ئابباس، ئابدۇللا ياقۇپ، ئابلا ئىبراھىم قاتارلىق 16 كىشىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى.⑭ بۇنىڭ بىلەن ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ تىياتر چىلىقى ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىدى. قەشقەر، يەكەن، خوتەن قاتارلىق جايلاردىكى تىياتر ئىشلىرىمۇ ئىلگىرىكى گۈللىنىش ۋەزىيىتىنى ساقلاپ قالالمىدى. چۈنكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۇ يەرلەردىمۇ ئۇيغۇر ئۇيۇشما ئەزالىرىنى ۋە مەدەنىيەت، تەشۋىقات، ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكى ئىلغار زاتلارنى قاماپ، سەھنىدە قويۇشقا تەييارلىغان تىياترلارنى قاتتىق تەكشۈرۈشتىن ئۆتكۈزىدىغان بولۇۋالغان. بۇنىڭ بىلەن، سەھنە ئەسىرى يېزىپ كېلىۋاتقان بىر تۈركۈم پېشقەدەم دراماتورگلار زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان، ھايات قالغانلىرى يېزىشتىن توختاپ ئۆزىنى چەتكە ئالغان.

1947 - يىلى 5 - ئاينىڭ بېشىدا، ئەخمەتجان قاسىمى يېتەكچىلىكىدىكى بىرلەشمە ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى جەنۇبىي شىنجاڭغا سايلام خىزمىتىنى تەكشۈرۈشكە بارغاندا، «11 بېتىم» نى قەتئىي ئىجرا قىلىش توغرىسىدا تەشۋىق ئېلىپ بېرىش بىلەن بىللە، مىللىي مەدەنىيەتنى جۇملىدىن تىياتر چىلىق ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش توغرىسىدىمۇ مۇھىم يوليورۇقلارنى بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن تىياتر ئىشلىرى يەنە بىر قەدەر جانلىنىپ، خوتەندە «رابىيە - سەئىدىن»، «لەيلى - مەجنۇن»، «پەرھاد - شېرىن»، «سامساق ئاكام قانايدۇ»، «ئوينىغانىنىڭ دەردى شۇ»، «كۆرەش قىزى» قاتارلىق دراملار ئوينالغان⑮ بولسا، ئاقسۇدا ئەيسا يۈسۈپ يازغان «دوۋانجان بىلەن بۇۋانجان»، ئابدۇللا تالىپ يازغان «سۆيگۈنۈم ئەلا»، «ئەركىن جانان» قاتارلىق دراملار ئوينالغان.⑯ 1947 - يىلى 5 - ئاينىڭ ئاخىرىدا جاڭ جۇڭ شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ قوشۇمچە رەئىسلىكىدىن ئىستېپا بې

رنپ، ئورنىغا مەسئۇدنى ئۆلكە رەئىسى قىلىپ قويدى. بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتى تېخىمۇ مۇرەككەپلىشىپ، ھەرخىل كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش كەسكىنلەشتى. ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ ئىلغار كۈچلەر باشچىلىقىدىكى تىياتىرچىلارغا ھەرخىل يوللار بىلەن ھۇجۇم قىلىشى ئارقىسىدا، تىياتىرچىلىق ئىشلىرى بارغانچە سۇسلىشىپ كەتتى. 1948 - يىلىنىڭ بېشىدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەشكىللىگەن «سەنئەتچىلىك ياشلار سەنئەت ئۆمىكى» نەنجىڭ، شاڭخەي، تەيۋەن قاتارلىق جايلارنى ئايلىنىپ، ئويۇن قويۇپ كەلدى.

ئۇلار بۇ سەپەردە ناخشا - ئۇسسۇل نومۇرلىرىنى ئوينىغاندىن باشقا، «نىياز قىز» ناملىق سەھنە ئەسىرىنى ۋە «رابىيە-سەئىدىن» قاتارلىق دراملارنى قويدى.

يەنىپ ئېيتقاندا، 40 - يىللارنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ ئازادلىققىچە بولغان مەزگىلدە، شىنجاڭنىڭ ئازاد ئۇچ ۋىلايىتىدە بولۇپمۇ غۇلجىدا ئىنقىلاب رەھبەرلىرىنىڭ بىۋاستە كۆڭۈل بۆلۈشى بىلەن تىياتىر ئىشلىرى خېلى راۋاجلانغان، يېڭى مەدەنىيەت، يېڭى ئىدىيە، ئىنقىلاب توغرىسىدىكى تەشۋىق - تەربىيىلەر بىرقەدەر نەتىجىلىك ئېلىپ بېرىلغان بولسىمۇ، ئەمما گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىدىكى يەتتە ۋىلايەتتە سىياسىي ھاۋانىڭ تۆۋەنلىكى، شەرت - شارائىتىنىڭ ناچارلىقى، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تۇرلۇك بېسىملىرى تۈپەيلىدىن، تىياتىرچىلىق زور دەرىجىدە چېكىنىپ كەتتى. بۇ چېكىنىش ئازادلىققىچە داۋام قىلدى.

(4)

1949 - يىلى 9 - ئايدا شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت باشقا خىزمەتلەر قاتارىدا شىنجاڭنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىغىمۇ ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلدى. 1950 - يىلى شىمالىي رايونى بويىچە تۇنجى نۆۋەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ يېڭى دەۋرىدىكى ئەدەبىيات - سەنئىتىنى قانداق راۋاجلاندۇرۇش مەسىلىسى مۇزاكىرە قىلىنىدى ۋە بۇنىڭ نىشانى كۆرسىتىپ بېرىلدى. بۇ قۇرۇلتايدىن كېيىن شىنجاڭ ئۆلكىلىك مەدەنىيەت باشقارمىسى ۋە شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىگە تەييارلىق كۆرۈش ھەيئىتىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە، ئاۋۋال ئۇرۇمچىدە ئۆلكىلىك سەنئەت ئۆمىكى قۇرۇلدى؛ ئاندىن باشقا جايلاردا ئاۋۋالقى سەنئەت ئۆمەكلىرى تەرتىپكە سېلىنىپ، ۋىلايەت ۋە ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمەكلىرى قۇرۇلدى. ئازادلىققىن بۇرۇن ئەدەبىيات - سەنئەت ئىجادىيىتى ۋە سەنئەت كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىپ چەتكە قېقىلغان بىر تۈركۈم ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرى ئەدەبىيات - سەنئەت سېپىگە قايتىپ كېلىپ خىزمەتكە ئورۇنلاشتى. بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت قوشۇنى ئۇلغايدى.

1950 - يىلدىن باشلاپ شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى يېزىلىرىدا ئېلىپ بېرىلغان تۇرلۇك سىياسىي ھەرىكەتلەر ۋە ئىجتىمائىي ئىسلاھاتلارغا ئەدەبىيات سەنئەت خادىملىرىمۇ قاتناشتۇرۇلۇپ، ئۇلارنىڭ ئىدىيە ۋە جىسمانىي جەھەتتىن چىنىقىشى، تۇرمۇش ئۆگىنىشى، خەلق ئاممىسىنىڭ قايغۇ ۋە شادلىقى بىلەن تونۇشۇشىغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىلدى. بۇ ئەھلىي تۇرمۇش كونا-

يېڭى ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىنىڭ ئىجادىيەتلىرىگە يېڭى يول ئېچىپ بەردى. بۇنىڭ بىلەن بىر تۈركۈم يېڭى ۋە ياخشى سەھنە ئەسەرلىرى ئىجاد قىلىنىپ سەھنىگە ئېلىپ چىقىلدى. مەسىلەن، «قانلىق داغ» ۋە «زۇلۇمغا زاۋال» ناملىق سەھنە ئەسەرلىرى؛ جاپپار ئەمەت بىلەن نەجمىدىن سىدىق يازغان، خوتەن ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق تىياتىرى ئورۇندىغان «يىمىرىلگەن قۇللۇق» ناملىق دراما؛ ئېلى ئېزىز بىلەن ھامۇت مەھمۇدى يازغان، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق تىياتىرى ئورۇنلىغان «قۇللۇقتىن ئازاد»، «زومىگەرلەرگە دەككە» ناملىق دىرامىلار؛ روزى قادىرى يازغان، جەنۇبىي شىنجاڭ سوۋېت گىراژدانلىرى تىياتىرى ئورۇنلىغان «غالىبلار تويى» ناملىق دراما؛ باتۇر راشىدىن ۋە ئىمىن ئوپىلار يازغان، 13 - دېۋىزىيىنىڭ مىللىي تىياتىر ئۆمىكى ئورۇنلىغان «يوقسۇللار كۈيى» ناملىق دراما؛ مەمەت تاتلىقنىڭ «يېتىملار يېشى» ناملىق دراممىسى؛ ماناپ قادىرنىڭ «زومىگەرلەر خەلق قولىدا» ناملىق دراممىسى؛ بۇرھان شەھىدىنىڭ «قانلىق كۆرەشتىكى دوستلۇق» دراممىسى ۋە باشقىلارنىڭ «بەكرىنىڭ ھەيۋىسى»، «ئەرگە بىر نۆۋەت ، يەرگەبىر نۆۋەت» ناملىق دراممىلىرى ئويناللدى. سىراجىدىن زۇپەر يازغان «زومىگەرلەرگە دەككە» دراممىسى تۇرپان، توقسۇن، پىچان قاتارلىق جايلاردا ئوينالدى.

1952 - يىلى 5 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە قەشقەردە كۆلىمى بىرقەدەر چوڭ سەنئەت كۆرىكى ئۆتكۈزۈلدى، كۆرەككە ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن، خوتەن ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق تىياتىرلىرى، قەشقەردىكى سوۋېت گىراژدانلىرى تىياتىر ئۆمىكى، 13 - دېۋىزىيە تىياتىر ئۆمىكى... قاتارلىق ئالتە تىياتىر ئۆمىكى قاتناشتى. بۇ كۆرەكتە ئېلى ئېزىز بىلەن ھامۇت مەھمۇدى يازغان، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق تىياتىرى ئورۇنلىغان «قۇللۇقتىن ئازاد»، «زومىگەرلەرگە دەككە» ناملىق دراما؛ جاپپار ئەمەت بىلەن نەجمىدىن سىدىق يازغان، خوتەن ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق تىياتىرى ئورۇنلىغان «يىمىرىلگەن قۇللۇق» ناملىق دراما 1 - دەرىجىلىك ئىجادىيەت مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. كۆرەكتىن كېيىن، شىنجاڭنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنى يەنمۇ گۈللەندۈرۈش، مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ، ساقلىنۇاتقان مەسىلەرنى كۆرسىتىپ بېرىش يۈزىسىدىن، شىنجاڭ ئۆلكىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن 230 كىشىلىك يىغىن ئۆتكۈزۈلۈپ، شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى سەيپىدىن ئەزىزى «شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ يېڭى ئەدەبىيات سەنئىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن كۆرىشەيلى» دېگەن تېمىدا دوكلات بەردى. سەيپىدىن بۇ دوكلاتىدا، ئاۋۋال يېڭى دەۋردىكى دراماتورگلار، رېژىسسور، ئارتىسلارغا قويۇلىدىغان يېڭى تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى، ئاندىن نۆۋەتتىكى يېڭى ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ يۆنىلىشى، فاكىجىنى، ۋەزىپىسى، مەزمۇنى ۋە شەكلى، ئۇسلۇبى... قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرىنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش بىلەن بىللە، يەنمۇ تېرىشىپ ئىزدىنىپ، دېھقانلارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ماس كېلىدىغان، ھەجمى كىچىك، چاققان، چۈشىنىشلىك، مەزمۇنلۇق دراملارنى ئىجاد قىلىشنى، دراممىنىڭ ھەرقايسى تۈرلىرىگە تەڭ ئېتىبار بېرىشنى، بولۇپمۇ باللار دراممىسىغا ئالاھىدە ئېتىبار بېرىشنى تەلەپ قىلدى. يەنمۇ غىن قاتناشچىلىرى بۇ قېتىمقى يىغىندا چىقىرىلغان يەكۈندىن ئازادلىقتىن كېيىنكى تىياتىر ئىجادىيىتىدە قولغا كەلگەن ئۈتۈقلارنى كۆرۈۋېلىش بىلەن بىللە، ساقلىنۇاتقان مەسىلەرنىمۇ ھېس قىلدى؛ يېڭى دەۋردىكى ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ يۆنىلىشى، ۋەزىپىسى، ئورنى ۋە شەكلى، يېڭى سىياسەت بىلەن سەنئەتنى

نىڭ مۇناسىۋىتى، سەنئەتكارلارنىڭ دۇنيا قارىشى توغرىسىدا يېڭى چۈشەنچىلەرگە ئېرىشتى.

1953 - يىلى 9 - ئايدا ئۇرۇمچىدە ئۆلكىلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر 1 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، كەڭ ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنىڭ سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي پائالىيەتلىرىگە كەسپىي جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىدىغان ئۆلكىلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى قۇرۇلدى. قۇرۇلتايدا بىرلەشمىنىڭ باشلىقلىرى سايلاپ چىقىلىش بىلەن بىللە سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ يېڭى ۋەزىپىسى، ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنىڭ ئىجادىيەت يۆنىلىشى ۋە ئۇسۇلى قاتارلىقلار ئوتتۇرىغا قويۇلدى. شۇ مەزگىلدە يولداش ماۋ زېدۇڭنىڭ «يەنئەن ئەدەبىيات - سەنئەت سۆھبەت يىغىندا سۆزلەنگەن نۇتۇق»ى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنىپ، كەڭ ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر ئارىسىدا ئۆگىنىش قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنىڭ ئىدىيىۋى ئېڭىدا كىم ئۈچۈن خىزمەت قىلىش مەسىلىسى بىر قەدەر ئايدىڭلىشىپ، ئىلگىرىكى بەزى بىر تەرەپلىمىلىكلەر تۈزىتىلدى. سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىشى، ۋەزىيەتنىڭ بىرقەدەر تىنچ ۋە مۇقىم بولۇشى، يازغۇچىلار ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ئىنقىلاب ۋە ئىشلەپچىقىرىشنىڭ بىرىنچى سېپىگە بىۋاستە ئىشتىراك قىلىشى، پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتىمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرگە ئېتىراپلىق كۆڭۈل بۆلۈشى، يازغۇچىلار ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ئىجادىيىتىگە ئېتىراپلىق كۆڭۈل بۆلۈشى يازغۇچىلار ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ئىجادىيىتىگە تۈرتكىلىك رول ئويناندى. 1952 - يىلى 12 - ئايدا سىراجىددىن زۇنۇن تۈرپاننىڭ ھاكىملىقىدىن يۆتكىلىپ ئۆلكىلىك سەنئەت ئۆمىكىگە باشلىق، بۇقارا-

تىشقانبايۇپ مۇئاۋىن باشلىق قىلىپ تەيىنلەندى. تەشكىلىي ئاپپاراتنى رەتكە سېلىنىپ، ئارتىسلارمۇ خېلى تولۇقلاندى. بىر تۈركۈم ئارتىسلار بېيجىڭ، شاڭخەيدىكى سەنئەت شۆيۈەنلىرىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىلدى. بۇ مەزگىلدە زىيا سەمىدى ئۆزگەرتىپ يازغان «غېرىپ - سەنەم»، زۇنۇن قادىر يازغان «توي ئۇستىگە توي» (كېيىن «توي» غا ئۆزگەرتىلگەن)، سەيپىدىن ئەزىزى يازغان «خېمىتۇرۇچ سېلىش كېرەك» (كېيىن «ھېيلىگەر باشلىق» قا ئۆزگەرتىلگەن)، شۇكۇر يالقىن يازغان «يالغۇز قىز»، «دەل توي كۈنى» (بۇنى ئەرشىدىن تاتلىق بىلەن بىللە يازغان)، تۇرغۇن ئالماس يازغان «پىچاق» قاتارلىق دراما ۋە كومپىدىيىلەر ئۆلكىلىك دراما ئۆمىكى تەرىپىدىن سەھنىلەشتۈرۈلۈپ، كەڭ تاماشىبىنلار بىلەن يۈز كۆرۈشتى.

1956 - يىلى ئۇرۇمچى نەمۇنىدىكى ھازىرقى خەلق تىياتىرى پۈتتى. ئۆلكىلىك كادىرلار مەكتىپى ۋە شىئەن سەنئەت شۆيۈەنى قاتارلىق يۇقىرى دەرىجىلىك مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەن بىر تۈركۈم تالانتلىق رېژىسسور ۋە ئارتىسلارنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق دراما ئۆمىكى تولۇقلاندى. بۇنىڭ بىلەن ئۆز ئاپتونوملىرىمىز يازغان دراملارلا سەھنىلەشتۈرۈلۈپ قالماي، چەت ئەل دراملىرىدىن شېكسپىرنىڭ «گۈلدۈرى بار، يامغۇرى يوق» دراممىسى، ئۆزبېك دراماتورگى ئابدۇللا قاھارنىڭ «يېڭى يەر» دراممىسى، چېخوسلوۋاكىيىنىڭ «سىرلىق سومكا» ناملىق دراممىسى، خەنزۇ ئاپتورلارنىڭ «1 - ئاۋغۇست بورانلىرى» قاتارلىق ئەسەرلىرىمۇ سەھنىلەشتۈرۈلدى.

شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت ۋە ناھىيىلىرىدىكى سەنئەت ئۆمەكلىرى «غۇنچەم»، «گۈلنسا»، «شاخلىق يېزىسىنىڭ تارىخى»، «ئانارگۈل»، «ئۇجمە سايىسى»، «قۇللۇقتىن ئازاد»،

«يېتىملار يېشى»، «تەلەمەت»، «ئەرگە بىر نۆۋەت، يەرگە بىر نۆۋەت»، «قادىر شاگىيو»، «زۇلۇم ۋە ئازادلىق»، «قانلىق سۇ-پا» قاتارلىق مىللىي ئاپتورلارنىڭ ئەسەرلىرىنى سەھنىلەشتۈرۈش بىلەن بىللە «ئەرشىن مال-ئالان»، «يېڭى يەر» قاتارلىق چەت ئەل دراملىرىنىمۇ سەھنىلەشتۈرۈپ، تىياتىرچىلىق ئىشلىرىدا گۈللەپ ياشناش ۋەزىيىتىنى بارلىققا كەلتۈردى. زور بىر تۈركۈم دراماتورگلار، رېژىسسور ۋە تالانتلىق ئارتىسلار يېتىشىپ چىقتى. زۇنۇن قادىر، شۇكۇر يالقۇن، سەيپىدىن ئەزىزى، زىيا سەمەدى، ئىلى ئېزىز، ماناپ قادىر، مۆيدۇن غوجا... قاتارلىقلار ئەنە شۇلارنىڭ ئاكتىپ ۋەكىللىرى. بولۇپمۇ زۇنۇن قادىر ئاجايىپ تالانتى بىلەن جاماەتچىلىكنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلدى. ئۇ، ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىدا ئازادلىقتىن بۇرۇنلا كۆزگە كۆرۈنگەن ئىقتىدارلىق دىراماتورگ ئىدى. 1954-يىلى غۇلجىدىن ئۆلكىلىك ئەدەبىيات-سەنئەت ئىچىلەر بىرلەشمىسىگە يۆتكىلىپ كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن قاتارلىق جايلارغا بېرىپ، يېزىلاردىكى سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب، سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ۋە ئىسلاھاتلارغا بىۋاسىتە ئىشتىراك قىلىپ، شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدىلا «توي» ناملىق ئەسىرىنى يېزىپ چىقتى. 1950-يىلدىن تارتىپ شىنجاڭ يېزىلىرىدا ئېلىپ بېرىلغان ئىنقىلاب ۋە كۆرەشنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى ۋە بىر تۈركۈم دېھقانلارنىڭ بۇ ھەرىكەتكە تۇتقان ھەر خىل پوزىتسىيىلىرى جانلىق ۋە ھەقىقىي ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بۇ سەھنە ئەسىرى ئاپتونوم رايونلۇق دراما ئۆمىكى تەرىپىدىن ئوينالغاندىن كېيىن، شىنجاڭدىكى تاماشىبىنلار ئارىسىدىلا ئەمەس، پايتەختتىكى تاماشىبىنلار ئارىسىدىمۇ زور داغدۇغا قوزغاپ، 1956-يىلى مەملىكەت بويىچە بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلگەن ئاز سانلىق مىللەتلەر تىياتىر كۆرىكىدە بىرىنچى دەرىجىلىك ئورۇنلاش مۇكاپاتى ۋە 2-دەرىجىلىك ئىجادىيەت مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

بۇ مەزگىلدىكى دراملار سان جەھەتتىن 1952-يىلنىڭ ئالدىدىكى دراملارغا يېتەلمىسىمۇ، ئەمما سۈپەت جەھەتتىن خېلى ئېشىپ كەتتى. بىراق، يەنىمۇ چوڭقۇر تەھلىل قىلغانىدا، بەزى مەسىلىلەرمۇ مەۋجۇت بولۇپ كەلدى.

1956-يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ، ئېلىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات-سەنئىتى ئىشلىرى جىددىي ۋە مۇرەككەپ كۆرەشلەرگە دۇچ كەلدى. 1957-يىلدىكى «ئوڭچىلارغا قارشى كۆرەش» نىڭ بەك كېڭەيتىۋېتىلىشى، 1958-يىلدىكى چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش ھەرىكىتىدىن كېيىن ئەدەبىيات-سەنئەت ساھەسىدە باش كۆتۈرۈپ چىققان ئاشقان سول ئىدىيىۋى ئېقىمنىڭ تەسىرى بىلەن ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقى ناھايىتى تېزلا چېكىنىپ كەتتى. بۇ يىللاردا مىللىي ئاپتورلارنىڭ «يالغۇز قىز»، «دەل توي كۈنى»، «پىچاق»، «ھېيىلگەر باشلىق»، «غېرىپ-سەنەم»، «ل. مۇتەللىپ»، «توختى چوڭ»، «يەتتە نەپەر قالدۇق»، «كېسىلنى يوشۇرساق ئۆلۈم ئاشكارا»، «ئالدامچى»، «تەلەمەت»، «ئەرگە بىر نۆۋەت، يەرگە بىر نۆۋەت»، «شاخلىق يېزىسىنىڭ قانلىق تارىخى»، «ئانارگۈل»، «سىرلىق پۈركەنجە» قاتارلىق دراملار ئوينالغان بولسىمۇ ئەمما، بۇ سەھنە ئەسەرلىرى يېڭى ئەمەس ئىدى. 60-يىللارغىچە بىر يېڭى سەھنە ئەسىرى ئىجاد قىلىنمىدى.

1960-يىلدىن باشلاپ، ئېلىمىزنىڭ ئەدەبىيات-سەنئەت ساھەسىدىكى قاتمال ۋەزىيەت ئاستا-ئاستا ئۆڭشىلىشقا باشلىدى. چۈنكى، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ئاقىۋىتى ئىنتايىن يامان بولغان سولچىللىقنى تۈزىتىش ئۈچۈن «تەرتىپكە سېلىش، مۇستەھكەملەش، تولۇقلاش، ئۆستۈرۈش» قاتارلىقنى

ئوتتۇرىغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن، دراما ئىجادىيىتىدىكى توسقۇنلۇقلارمۇ تەدرىجىي يوقالدى. بولۇپمۇ 1962 - يىلى 3 - ئايدا جۇ ئېنلەي زۇڭلىنىڭ بىۋاستە يېتەكچىلىكىدە گۇاڭجۇدا ئېچىلغان مەملىكەتلىك «كومېدىيە، ئوپېرا ۋە بالىلار تىياتىرى ئىجادىيىتى يىغىنى» «قوش فاڭجېن» نى ئەستايىدىل ئىجرا قىلىپ، ئىجادىيەت جەھەتتىكى دېموكراتىيىنى كەڭ يولغا قويۇپ، ناھەق تەنقىدلەنگەن بىر قىسىم ئەسەرلەرگە قايتا باھا بەردى. بۇنىڭ بىلەن، مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا قىسقا ۋاقىت ئىچىدە بىرمۇنچە ياخشى دراملار مەيدانغا كېلىپ، تىياتىر ئىجادىيىتىنىڭ ئازادلىقتىن كېيىنكى 2 - قېتىملىق گۈللەنگەن دەۋرى شەكىللەندى. ئەمما، شىنجاڭنىڭ تىياتىرچىلىق ئىشلىرى يەنىلا تۇرغۇنلۇق ھالەتتە تۇرۇپ قېلىپ، ئىجادىي ئەسەرلەر ئانچە كۆپ چىقمىدى. پەقەت سەيپىدىن ئەزىزنىڭ «كۆرەش يولى»، بۇرھان شەھىدىنىڭ «يالقۇن تاغ غەزىپى» قاتارلىق دراملىرى شۇ مەزگىلدىكى ياخشى دراملار بولۇپ قالدى. ئاپتونوم رايونلۇق ۋە ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمەكلىرىدىكى ئىجادىيەتچىلەر تەرىپىدىن «ياش ئەۋلاد»، «تامغىنى تارتۇۋېلىش»، «تۇرپان ناخشىسى»، «ھاشىم ئاكام چۈشەندى»، «ئىككى تۈپ تېرەك»، «يۇرىكىمىز تەلپۈنىدۇ بېيجىڭغا»، «تامنى ئۆرۈپ قۇدا بولۇش»، «ئۇجمە سايىسى» قاتارلىق بىر قىسىم دراملار خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلىنىپ ياكى يېڭىدىن يېزىلىپ سەھنىلەشتۈرۈلگەن بولسىمۇ، يەنىلا «كۆرەش يولى»، «يالقۇن تاغ غەزىپى» نامايىش دراملارنىڭ تەسىرى چوڭ، بەدىئىي قىممىتى يۇقىرى بولدى.

يىغىپ ئېيتقاندا، 1957 - يىلدىن 1966 - يىلغىچە بولغان 9 يىلدا شىنجاڭدا تىلغا ئالغۇدەك ياخشى دراما كۆپ چىقمىدى. شۇڭا، بۇ مەزگىلدە ئاپتونوم رايونلۇق ۋە ۋىلايەت،

ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمەكلىرى ئېلىمىزدىكى باشقا مىللەتلەرنىڭ ۋە چەت ئەللەرنىڭ دراملىرىنى تەرجىمە قىلىپ ئويناش بىلەن چەكلەندى.

بۇ مەزگىلدىكى ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىدىكى دەۋرنىڭ ۋەخەلقنىڭ ئۇچقاندەك ئىلگىرىلەۋاتقان قەدەم رېتىمىگە جور بولالمىدى. يېزىلغان ئەسەرلەرنىڭ مەزمۇنى بىلەن خەلقنىڭ تەلىپى ئوتتۇرىسىدا، تىياتىر بىلەن رېئال تۇرمۇش ئوتتۇرىسىدا پەرق بارغانچە چوڭىيىپ كەتتى. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دەۋرىدە بولسا، مىللىي تىياتىرچىلىق يوقىلىپ كېتىش گىردابىغا بېرىپ قالدى.

ئەزاھلار:

① مۇختەر روزىيۇپ: «ئىلى تىياتىرى توغرىسىدا» («شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1988 - يىللىق 2-سانىدىن.)

② پەرىدە ئىلمىيۇۋا: «خەمىت ھېكمىنى توغرىسىدا ئەسلىمە» («شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 24 - سانىدىن.)

③ مۇھەممەت فاتىھ: «يەكەن سەنئىتى توغرىسىدا ئەسلىمە» («شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 24 - سانىدىن.)

④ يەھيا ئىلىمى: «قۇمۇل ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۈيۈشمىسىنىڭ تارىخىدىن ئەسلىمە» («شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 27 - سانىدىن.)

⑤ كازىمجان: «ئالقىش ساڭا (يېڭى قاشتېشى) سەنئىتى، ئۇرغۇسۇن ئىلچى دېيارىغىنىڭ ھۆرمىتى» («شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1988 - يىللىق 6 - سانىدىن.)

⑥، ⑦، ⑧ ئىلى ئېھزىز: «ئۇيغۇر ناخشا - ئۇسسۇل، تىياتىرچىلىقىنى توغرىسىدا ئەسلىمە» («شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 24 - سانىدىن.)

⑨ پەرىدە ئىلمىيۇۋا: «خەمىت ھېكمىنى توغرىسىدا ئەسلىمە» («شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 24 - سانىدىن.)

⑩ ئابلەت قېيۇم: «جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىۋاتقان ئاقسۇ تىياتىرى سەنئىتى» («شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1990 - يىللىق 4 - سانىدىن.)

⑪ نۇر مەھەممەت زامان: «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» 4 - قىسىم («شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى» نىڭ 1988 - يىل ئۇيغۇرچە نۇسخىسى.)

⑫ مۇختەر روزىيۇپ: «ئىلى تىياتىرى توغرىسىدا» («شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1988 - يىللىق 2 - سانىدىن.)

⑬ مىجمت ئاسىم: «ئوچ ئولايەت ئىنقىلابى دەۋرىدىكى ئاممىۋى مەدەنىيەت» («ئىلى دەريا سى» ژۇرنىلىنىڭ 1986 - يىللىق 4 - سانىدىن.)

⑭ ئۇرسۇن بارات: «ئۇچتۇرپاندا ھازىرقى زامان تېياتىر سەنئىتىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە تەرەققىياتى» («شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1984 - يىللىق 3 - سانىدىن.)

⑮ كازىمجان: «ئالقىش ساداسى (يېڭى قاشتېشى)» سەنئىتى، ئۇرغۇسۇن ئىلچى دىيارىنىڭ ھورمىتى» («شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1988 - يىللىق 6 - سانىدىن.)

⑯ ئابلەت قەيۇم: «جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىۋاتقان ئاقسۇ تېياتىر سەنئىتى» («شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1990 - يىللىق 4 - سانىدىن.)

پايدىلىنىلغان ماتېرىياللار

(1) «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى»، «ئۇرۇمچى تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ مۇناسىۋەتلىك سانلىرى.

(2) «شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى»، (كېيىنكى «تارىم») نىڭ 1951 - يىلدىن 1966 - يىلغىچە ئارىلىقتىكى سانلىرى.

(3) «شىنجاڭ داشۇ ئىلمىي ژۇرنىلى» نىڭ 1978 - يىلىدىن كېيىنكى مۇناسىۋەتلىك سانلىرى.

(4) «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1977 - يىلدىن كېيىنكى سانلىرى.

(5) «شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1981 - يىلدىن 1991 - يىلغىچە ئارىلىقتىكى سانلىرى.

(6) مۇھەممەت پولات: «ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا پروزا» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ 1985 - يىل ئۇيغۇرچە نەشرى).

(7) ئازاد سۇلتان: «يېڭى دەۋر ئەدەبىيات تارىخى» (شىنجاڭ ماارىپ نەشرىياتىنىڭ ئۇيغۇرچە نەشرى).

(8) ھېيتەم ھوسەيىن: «تېياتر ۋە تېياتىر ئارتىسلىقى» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ 1983 - يىل ئۇيغۇرچە نەشرى).

(9) زۇنۇن قادىر، شۇكۇر يالقۇن، ل. مۇتەللىپ، سەيپىدىن ئەزىزى، ئۇرسۇن ھۈنۈس، مەمتىلى زۇنۇن قاتارلىقلارنىڭ دراما توپلاملىرى ۋە باشقا كولېكتىپ ئاپتورلارنىڭ دراما توپلاملىرى.

سەھنە ھاياتىمدىن قىسقىچە ئەسلىمە

زەينەپخان سىدىق

رەتلەپ يازغۇچى: مۇھەممەت ئەيسا

(1)

مەن 1929 - يىلى 11 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئۈزبېكستاننىڭ مەرغىلان شەھىرىدە بىر سودىگەر ئائىلىسىدە تۇغۇلۇپتىكەنمەن. دادام سىدىق ئاخۇن، ئاپام راباخانلار ھەر ئىككىسى ھاللىق ھەم ئوقۇمۇشلۇق سودىگەر ئائىلىسىدە ئۆسكەن، ئاشۇ زامانىدىكى ئوقۇمۇشلۇق كىشىلەر ئىدى. ئېھتىمال 1930 - يىللىرى بولسا كېرەك، دادام بوۋام ئىسھاقجانغا ئەگىشىپ بىرنەچچە رەت قەشقەرگە كېلىپ سودىگەرچىلىك قىلغانىكەن. كېيىن ئۇ قەشقەرنىڭ ئەينى زامانىدىكى مۇھىتىغا كۆنۈپ قالغاچقا، 1932 - يىلى مەن ئۈچ ياشقا كىرگەن چاغدا پۈتۈن ئائىلىمىزنى كۆچۈرۈپ كېلىپ قەشقەردە ماكانلىشىپ قالغانىكەن.

چوڭ بولۇپ ئەقلىمنى تاپقاندىن كېيىن بىلسەم، دادام قەشقەردە سودىگەرچىلىك قىلىپ ناھايىتى تېز بېيىپ، قەشقەردىكى ساناقلىق بايلاردىن بولۇپ قاپتۇ. 1937 - يىلى شۇك شېبسەي قەشقەردىكى ساناقلىق بايلار قاتاردا دادامنى يوق بەدناملار بىلەن تۇتۇپ كېتىپ، ئىز - دېرەكسىز يوقىتىۋې-

ئۈمۈر خاتىرىلىرى

تىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللەئائىلىمىزنىڭ بارلىق مال - مۈلكىنىمۇ مۇ-
سادىرە قىلىپ ئۆيىمىزنى قوروۋېتىپ قويۇپتۇ. دادامدىن كې-
يىن قالغىنىمىزدىن كېيىن، ئائىلىمىزنىڭ بارلىق ئىقتىساد يۈكى
ئاپام راباخانىنىڭ ئۈستىگە چۈشۈپتۇ. بىچارە ئاپام ئاكام، مەن
ۋە ئىنىمنى ياخشى بېقىش، ئۆزى ۋە دادامغا ئوخشاش ئوقۇ-
مۇشلۇق ئادەم قىلىپ چىقىش ئۈچۈن تارتمىغان جەۋرى - جاپا-
سى قالماپتۇ.

مېنىڭ سەنئىتىمنى كەسپىگە ھەۋەس قىلىشىمدا ئاپام رابا-
خانىڭ تەسىرى چوڭ بولغان. مەن ئەقىلىمنى بىلىشىم ئاپام
ناھايىتى خوش خۇي، قىزىقچى، شۇنداقلا چىرايلىق ھەم كېلىش-
كەن ئايال ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ناخشا - ئۇسسۇل ۋە مۇزىكا-
غا تولىمۇ ھەۋەس قىلاتتى. بىزنىڭ ئۆيىمىزدە سوۋېت ئىتتىپا-
قىدا ئىشلەنگەن بىر پاتىفون بار ئىدى. ئاپام ئەتىسى ئاخشام-
لىرى پاتىفوندىن ناخشا - مۇزىكا ئاڭلاپ قانمايتتى. بەزىدە
تېخى ئۆيىدە ئۆزىچە دۇتار چېلىپ ناخشا تېۋىلاپمۇ
قويۇاتتى. ئاپامنىڭ دەۋەت قىلىشى بىلەن مەنمۇ پاتىفوندىن
چىققان يېقىملىق مۇزىكىلارنىڭ رېتىمىغا ئۇسسۇل ئويناپ قو-
ياتتىم. ئاپام ئۇسسۇل ئوينىغىنىمنى كۆرسە تېخىمۇ خۇشال بو-
لۇپ، «ياخشى ئوينىغىن قىزىم، ئۇسسۇلنى ياخشى ئۆگەنسەڭ
چوڭ بولغاندا ئارتىس بولسەن، بىز كۆرمىگەن نۇرغۇن - نۇر-
غۇن ئىشلارنى كۆرىسەن» دەپ قوياتتى. ئاپامنىڭ ئەنە شۇنداق
كۆڭۈل قويۇپ تەربىيەلىشى بىلەن مەنمۇ كۈندىن - كۈنگە مۇ-
زىكىغا ھەۋەس قىلىدىغان، پاتىفون ناخشىلىرىنىڭ رېتىمىغا ئۇس-
سۇل ئويناپ قانمايدىغان بولۇپ قالدىم. ئاپام مېنىڭ ئۇسسۇل
جەھەتتىكى بۇ خىل «ماھارىتىم» نى كۆرۈپ، كېيىنچە بىرەر-
سىنىڭكىگە مېھمانغا بارسا ياكى ئۆيىمىزگە بىرەر - ئىككى مېھ-
مان كېلىپ قالسا مېنى ئۇسسۇل ئويناپ بېرىشكە تەكلىپ

قىلىدىغان بولۇۋالدى. مەن دەسلەپتە سەل تارتىنىپ ئوينىغىلى
ئۇنۇمايتتىم. كېيىنچە تارتىنمايدىغان، تارتىنمايلا قالماي بەل-
كى ئۇسسۇل ئويناپ قانمايدىغان «ئۇسسۇل مەستانىسى» غا
ئايلىنىپ قالدىم.

1937 - يىلى مەن قەشقەر شەھىرى ئەنجان كوچىسىدە-
كى شەنلى مەكتەپكە ئوقۇشقا كىردىم. مەن مەكتەپكە كىرگەن
ئاشۇ يىللار مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىنى ياپونغا قارشى
تۇرۇپ ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قوتقۇزۇش كۈرىشى قاپلىغان،
شىنجاڭغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىگە ياپونغا
قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى جاھانگىرلارنىڭ تۆمۈر تىرنىقىدىن
قوتقۇزۇشتىن ئىبارەت كەڭ كۆلەملىك تەشۋىقات ھەرىكىتى قا-
نات يايدۇرۇلۇۋاتقان چاغلار ئىكەن. بۇ مەزگىلدىكى تەشۋىقات
ھەرىكىتى ھەر دەرىجىلىك مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرىنىڭ يې-
تەكچىلىكىدە بىر تەرەپتىن مەتبۇئات شەكلى ئارقىلىق ئېلىپ
بېرىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئەدەبىيات - سەنئەت پائالىيىتى
ئارقىلىق قانات يايدۇرۇلىدىكەن. مەن مەكتەپكە كىرىپ ئۇزۇن
ئۆتمەيلا مەكتىپىمىزدىمۇ سەنئەت كۇرژۇكى قۇرۇلۇپ، سەنئەتتە
تالانتى بار بىرمۇنچە ساۋاقداشلارنى قاتناشتۇردى.

مەن ئوقۇشقا كىرگەن ئەنجان كوچىسىدىكى شەنلى مەك-
تەپ مەخسۇس قىزلار ئۈچۈن ئېچىلغان مەكتەپ ئىدى. بىزنىڭ
مەكتەپنىڭ مەكتەپ مەسئۇلى ھاۋا ئابدۇپەتتار ئىدى. سەنئەت كور-
ژۇكىغا تۇنىساخانىم دېگەن بىر ئوقۇتقۇچىمىز مەسئۇل ئىدى.
بىر دەسلەپتە 20 دەك قىز بۇ كۇرژۇكقا قاتناشتۇق. بىزدەرسىمىز-
نى بىر سائەتمۇ قالدۇرماي تولۇق ئوقۇيتتۇق. سەنئەت پائالى-
يىتىمىز چۈشلۈك دەم ئېلىشلاردا، كەچلىك تاماقتىن كېيىن
ۋە دەم ئېلىش كۈنلىرى بولاتتى. بۇ پائالىيىتىمىزگە مەكتەپ
رەھبەرلىرى ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلەتتى. ئەينى دەۋردىكى قەشـ

قەر شەھەرلىك مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى خەلـ
پەت سۈزۈك ھاجى قاتارلىق رەھبەرلەرمۇ بىزنىڭ سەنئەت
كۇرژوكىمىزنى پات - پات يوقلاپ تۇراتتى. بىز دەسلەپتە تەيـ
يارلىغان نومۇرلىرىمىزنى مەكتەپ ئىچىدىكى ئۇقۇتقۇچى - ئوقۇـ
غۇچىلارغا قويۇپ بەردۇق. كېيىنچە بارغانچە كېڭىيىپ، كوچا -
كويلاردا، ئاۋات رەستىلەردىمۇ ئويۇن قويىدىغان بولدۇق. ئۇ
چاغدىكى نومۇرلىرىمىز ئۇسلۇب جەھەتتىن ئالغاندا يەكئگىل ھەم
قىزلارغىلا خاس بولغان ئويۇنلار بولسىمۇ، ئەمما مەزمۇنى
ئاكتىۋال بولۇپ، ئاساسەن ياپونىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى
مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش، ئاياللار ئازادلىقى، بايلارنىڭ زالىم
لىقىنى مەسخىرە قىلىش، جەمئىيەتتىكى نامۇۋاپىق ئىللەتلەر-
نى سۆكۈش... قاتارلىقلاردىن ئىبارەت ئىدى.

ئىبھتىمال 1943 - يىللىرى بولسا كېرەك، مەن باشلان-
غۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپكە چىقـ
قان چاغلىرىم ئىدى. شۇ چاغدىكى قەشقەر شەھەرلىك مائارىپ
ئىدارىسىدىكىلەرنىڭ يېتەكچىلىكىدە قەشقەر شەھىرى بويىچە
مائارىپ ساھەسىدە خىزمەت قىلىدىغانلاردىن بىر تەشۋىقات
ئەترىتى قۇرۇلغانىدى. بىزنىڭ بۇ ئەترىتىمىزنىڭ كونكرېت پائالـ
يەتلىرىگە شۇ چاغدىكى قەشقەر شەھەرلىك مائارىپ بۆلۈمىنىڭ
باشلىقلىرىدىن مۇھەممەت رېھىم، جۇشەنسىڭ قاتارلىقلار بىۋا-
سىتە رىياسەتچىلىك قىلاتتى. بۇ ئەترەتكە قەشقەر شەھەرلىك
دارىلىتام، دوغابەگ كۆكبېشى مەكتەپ، بىز ئوقۇغان تولۇقسىز
ئوتتۇرا مەكتەپ... قاتارلىق ئورۇنلاردىن سەنئەت تالانتى بار
قىز ئوقۇغۇچىلاردىن قوبۇل قىلىنغانىدى. مەنمۇ تاللاش ئارقىلىق
بۇ تەشۋىقات ئەترىتىگە قاتناشتىم. بىز كۈندۈزى ئاساسەن ئۆز
ئورنىمىزدا دەرس ئوقۇيتتۇق، سەنئەت پائالىيىتىمۇ ئومۇمەن
دەرستىن سىرتقى چاغلاردا بولاتتى. ئىشلىگىنىمىزگە ھەق ئالـ

مايتتۇق. راستىنى ئېيتسام، ئۇ چاغلاردا بىزگە ھەق بېرىدىـ
غان ئورۇنمۇ يوق ئىدى. شۇڭا خالىسانە ئىشلەيتتۇق. پەقەت
سەنئەتكە — پەن - مەدەنىيەتكە بولغان كۈچلۈك ھەۋەس، ھۆر-
لۈك، ئەركىنلىككە بولغان تەلپۈنۈشلا بىزنى ئاشۇنداق خالىسانە
ئىشلەشكە ئىنتىلدۈرەتتى. شۇ چاغدىكى تەشۋىقات ئەترىتىگە قاتـ
ناشقان ئوقۇغۇچىلاردىن زەينۇرەم، ئاسىم ئابدۇللا، ئايىمنىسا
ھىلىم، خالىدەم، خەرنىسا سوپى، مەرىيەم دادىخان، سائادەت،
مەن قاتارلىقلار ئۇنىڭ غوللۇق ئەزالىرى ئىدۇق. ئويۇنلىرىمىز-
نىڭ مەزمۇنى ئاكتىۋال بولۇپ، ئومۇمەن ياپونىغا قارشى تۇـ
رۇش، ئاياللار ئازادلىقىنى تەرغىپ قىلىش، نادانلىق، كونىلىقنى
قامچىلاپ، ئىسلام - مەدىنىيىتىنى ئۈلۈغلاش، يېڭىلىقچا،
پەن - مەدەنىيەتكە ئىنتىلىشنى تەشەببۇس قىلىشتىن ئىبارەت
ئىدى. بىز ئويىنغان نومۇرلارنىڭ شەكلىمۇ خىلمۇ خىل بو-
لۇپ، ئۇلار ئىچىدە كوللېكتىپ ئۇسسۇل، لەپەر، ئېيتىشمىلارمۇ،
ناخشا، پرامىدا، ھەجۋىي تىياتىرلارمۇ بار ئىدى. شۇ چاغدا
بىز ئورۇندىغان بىر نومۇرنىڭ مۇنۇ تېكىستى ھېلىغىچە ئېسىم-
دە تۇرۇپتۇ:

«فاشىزىمدۇر ئۇ ئۆزى كاتتا بىر ۋاباء،
فاشىستلار يوقىلۇر، جۇڭگو گۈللىنۇر.
غالىبىيەت چوقۇم بىزلەرنىڭ بولۇر»،

يەنە بىر ئۇسسۇللۇق ناخشىنىڭ تېكىسى مۇنداق ئىدى:

ئارقا سەپنىڭ يىلتىزى، بىز ئۇمىد كۈچلەر،
پۈتۈن جۇڭگو ئەركىنلىكىنى ئىزدەيلى دوستلار»

مانا بۇلاردىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

1948 - يىلنىڭ باشلىرى مەن قەشقەر ۋىلايەتلىك دارىلـ

مۇئەللىمنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرۈپ، قەشقەر شەھىرى دوغابەگ باشلانغۇچ مەكتىپىگە دەۋرىي مۇئەللىم بولۇپ خىزمەتكە كىردىم. شۇ يىلى كۈزدە ئاتاقلىق ئۇسسۇلچى قەمبەر خانىم باشچىلىقىدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك سەنئەت ئۆمىكى قەشقەرگە ئويۇن قويۇشقا كەلدى. ئۇلار بىر تەرەپتىن ئويۇن قويۇپ، يەنە بىر تەرەپتىن سەنئەت ئۆمىكىگە سەنئەتتە تالانتى بار ياشلاردىن قوبۇل قىلىپ، ئۆمەك ئەزالىرىنى تولۇقلاۋاتاتتى. ئاشۇ ئۆمەكتىكى ئاتاقلىق مۇزىكانت مۇھەممەت رەھىم، ئايال ناخشىچى ئايىمنىساخانىمنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن مەن ئاشۇ سەنئەت ئۆمىكىگە قوبۇل قىلىندىم. مانا شۇنىڭدىن باشلاپ مېنىڭ سەھنە ھاياتىم رەسمىي باشلاندى.

مەن ئۆلكىلىك ياشلار سەنئەت ئۆمىكىگە كەلگەن كۈنىمدىن باشلاپلا ئۇسسۇلچى بولۇپ ئىشلىدىم. مەن بۇ ئۆمەكتە كەلسەم، ئۇ يەردە قەمبەر خانىم، مۇنەۋۋەر خانىم، ئايىمنىساخانىم، پەرىدە خانىم، رازىيەخانىم، مۇھەممەت ئىزىز، مۇھەممەت رەھىم قاتارلىق داڭلىق ئۇسسۇلچى ۋە ناخشىچىلار بار ئىكەن. مەن ئۇلارنىڭ ئاجايىپ يۇقىرى ماھارەت بىلەن ئورۇندىغان ناخشا ـ ئۇسسۇللىرىنى كۆرگىنىمدە: «مەندەك بىر ئاددىي ئوقۇتقۇچىلىقتىن كەلگەن، ئىشكىنىڭ يوچۇقىدىن ئۇسسۇل ئويناشنى ئۆگىنىۋالغان بىر ھەۋەسكارنىڭ تالانتلىق، كۆزگە كۆرۈنگەن بىر ئۇسسۇلچى بولۇپ چىقالمىشىم، كىشىلەرنى جەلپ قىلغۇدەك نەپىس، لىرىك ئۇسسۇللارنى ئورۇندىيالمىشىم ھەقىقەتەن ئاسان ئەمەس» دەپ ئويلىدىم ۋە شۇ كۈندىن باشلاپ ئۆزۈمگەيەنىمۇ يۇقىرى تەلەپ قويۇپ، جاپاغا چىدام مەشق قىلىپ، ئاز ۋاقىت ئىچىدىلا «نىم پەردە»، «مۇناجات» قاتارلىق ئۇسسۇللارنى بىمالال ئورۇندىيالايدىغان بولدۇم.

(2)

1949 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغانلىقى تەنتەنلىك جاكارلاندى. 12 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك يېڭى خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى. شىنجاڭ ئازاد بولۇش بىلەن تەڭ مېنىڭ ھاياتىمغا مۇ يېڭىچە مەزمۇن قوشۇلدى. تەقدىرنىمۇ ئۆزگەردى. 1950 ـ يىلى پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ غەمخورلۇقى بىلەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك كادىرلار مەكتىپىنىڭ تىل فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىردىم. بۇ قېتىمقى ئوقۇشتىن مەن بەكمۇ خۇشال بولدۇم. چۈنكى ماڭا ئوخشاش تارتمىغان ئازاب ـ ئوقۇبەت، چەكمىگەن خورلۇق ـ رىيازەتلىرى قالمىغان، ئادەتتىكى ئائىلىدە چوڭ بولغان بىر قىزنىڭ ئۆلكە بويىچە ئېچىلغان ئالىي مەكتەپنىڭ تۇنجى قارارلىق ئوقۇغۇچىسى بولۇپ كىرىشى نېمىدېگەن پەخىرلىنەرلىك ئىش دەڭا؟ مەن ئاشۇ خۇشاللىقىم بىلەن بىر تەرەپتىن مەكتەپتىن ئورۇنلاشتۇرغان مەدەنىيەت دەرسلىرىنى ـ تىل ـ ئەدەبىياتقا ئائىت نەزەرىيىۋى بىلىملەرنى ئۆگەنسەم، يەنە بىر تەرەپتىن مەكتەپنىڭ سەنئەت كۇرۇكىدا ئىشلىدىم، بۇ چاغدا كادىرلار مەكتىپىدە يەنە ئايشەم كېرىم، ھەسەن ئىمىن، مەلىكە زىياۋۇدۇن، سائادەت قاتارلىقلارمۇ سەنئەت كۇرۇكىغا قاتناشقانىدى. بىزنىڭ يۇكىمىزمۇ ئېغىر ئىدى. پۈتۈن مەكتەپتىكى ساۋاقداشلارنىڭ ئويۇنلىرىنى بىز قويۇپ بېرەتتۇق. ئۇ چاغدا ئورۇندىغان نومۇرلارنىڭ مەزمۇنى كومپارتىيىنى، ئازاد زامانىنى، يېڭى دەۋرنى، بەختىيار يېڭى تۇرمۇشنى كۈيلەش؛ كىشىلەرنىڭ ئەمگەك قىزغىنلىقىنى ئۇرغۇتۇش؛ يېڭى تۇرمۇشنى، كومپارتىيىنى، سوتسىيالىستىك ئەمگەكنى قىزغىن سۆيۈشكە ئۇندەش بىلەن مەكتەپ ئىچى ـ سىرتىدىكى ھەرخىل ناچار ئىللەتلەرنى

قامچىلاشتىن ئىبارەت ئىدى. شۇڭا بىزنىڭ مەكتەپتىكى سەنئەت ئۆمىكىنىڭ پائالىيىتى يالغۇز مەكتەپ ئىچىدىلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن ئۇرۇمچىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا كېڭىيىپ، ئەينى چاغدىكى پۈتۈن ئۇرۇمچى تاماشىبىلىرىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشكەن ئىدى. بىزنىڭ ئەنە شۇنداق ئۇيۇنىمىزنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقان مەكتەپنىڭ ئاشۇ چاغدىكى رەھبەرلىرىدىن لى شياۋجاڭ، قۇربانۇۋ، پىدايوۋ، ئابدۇرېھىم سەئىدى قاتارلىق كىشىلەر بىزنى ئالاھىدە قوبۇل قىلىپ ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتلەردىن مۇكاپاتلاپ، رىغبەتلەندۈرگەنىدى. ئېسىمدە قېلىشچە بىز ئاشۇ چاغدا ئورۇندىغان نومۇرلاردىن كۆپرەك ئالقىشقا ئېرىشكىنى «ئىتتىپاقلىق»، «ياخشى ئوقۇپ ياراملىق ئادەم بولىمەن» قاتارلىق كوللېكتىپ ئۇسسۇللار، «نەمۇنچە قىز» قاتارلىق يالغۇز كىشىلىك ئۇسسۇللاردىن ئىبارەت ئىدى.

ئاشۇ شىنجاڭ كادىرلار شۆيۈەنىدە ئوقۇۋاتقان چېغىمدا، يەنى 1951 - يىلى مەن ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن ئاقسۇ ۋىلايىتىگە ئىجارە كېمەيتىش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكەتلىرىگە قاتنىشىشقا باردىم. مەن ئۇ يەرگە بارغاندىن كېيىن ئاۋات، كۇچا، توقسۇ قاتارلىق ناھىيىلەرنىڭ نۇرغۇن يېزىلىرىغا باردىم. كۆپلىگەن ئۇيغۇر دېھقانلىرى بىلەن ئۇچراشتىم. ئۇلارنىڭ دەرد - پىغانلىرىنى ئاڭلاپ، نەچچە ئاخشام ئۇخلىماي يىغلاپ چىققان چاغلىرىم بولغانىدى. ئۇيغۇر يېزىلىرىدا ھۆكۈم سۈرگەن قارا كۈچلەرنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقلىرى، يالالانما دېھقانلارنىڭ ئېچىنىشلىق تەقدىرى، كىشىلەردىكى شۇ چاققىچە ئۆزگەرمەي كەلگەن فېئودالىق ئىدىيە بىلەن كونىلىق، خۇراپاتلىق، مۇتەئەسسىپلىك ئىللەتلىرى يۈرىكىمنى قانىتىق پۇچۇلىدى. شۇنىڭ بىلەن مەن ئۇلارنىڭ ئاشۇ خىلدىكى چۈشكۈن ھالىتىنى ئۆزگەرتىش، ئۇلارنىڭ نادان،

بىلىمسىز، ئاق قالغان قەلىپ ئېتىزلىرىغا يېڭى مەدەنىيەت ئۇرۇقلىرىنى چېچىپ، ئۇلارنى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىش ئىستىكىدە، بارغانلا يىرىمىدە شۇ يەردىكى سەنئەتكە قىزىقىدىغان ئىلغار ياشلاردىن سەنئەت كوررۇكلىرىنى تەشكىللەپ، يېڭى ئىدىيە، يېڭى مەدەنىيەتنى تەشۋىق قىلىدىغان، كونىلىقنى، خۇراپاتلىقنى، نادانلىقنى سۆكىدىغان ناخشا، ئۇسسۇل، لەپەر ۋەقىزىقارلىق كومېدىيىلەرنى ئورۇنداشقا يېتەكچىلىك قىلدىم، بۇنىڭ بىلەن بىز بىر تەرەپتىن دېھقانلارنىڭ سەنئەتكە بولغان ئارزۇسىنى قاندۇرىدۇق، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇلارغا نۆۋەتتىكى سىياسەتنى تەشۋىق قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئىجارە كېمەيتىش ۋە يەرنى ئىسلاھ قىلىش، زومىگەرلىككە قارشى تۇرۇپ، نامراتلارنىڭ قەددىنى كۆتۈرۈش ھەرىكىتىنىڭ ئەھمىيىتىگە بولغان تونۇش ۋە ئېڭىنى ئۆستۈردۇق. نەتىجىدە بۇ ھەرىكەتنىڭ ناھايىتى تېزلا ئۇنۇمى كۆرۈلدى. ئاشۇ سەنئەت پائالىيىتىنىڭ كۈچى بىلەن كەڭ دېھقانلارنىڭ ھەممىسى يېڭى ۋەزىيەت، يېڭى دەۋر ۋە يېڭى سىياسەتنى چۈشىنىشى تېزلەشتى.

بۇ مەزگىلدە مەن خىزمەت ئىشلىگەچ بىر تەرەپتىن شۇ زامانغا لايىق سەنئەت قابىلىيىتىم بىلەن، بىز قۇرغان سەييارە سەنئەت ئۆمىكىدىكى رابىيە مۇھەممەت، ئايتىللا قاسىم، زەينەپ سەئىدى، ئايشەم ئېزىز، تۇران قاتارلىقلارنى مەخسۇس كەسپىلەر بويىچە تەربىيىلەپ چىقتىم. يەنە بىر تەرەپتىن خەلق ئارىسىغا چوڭقۇر چۆكۈپ ئاۋات خەلقنىڭ دولان ئۇسسۇلى، كۇچانىڭ خەلق ئۇسسۇلى ۋە ئاقسۇنىڭ باشقا جايلىرىدىكى خەلق ئۇسسۇللىرىنىڭ ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكىنى بىرىلىپ ئۆگەنىدىم. مانا بۇلارنىڭ كېيىنكى ئۇسسۇل سەنئىتىمىدە ئۆسۈشۈمگە نىسبەتەن زور پايدىسى بولدى.

1952 - يىلى بىز كۇچادىكى يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىنى

ئاخىرلاشتۇرۇپ ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدۇق. شۇنىدىن كېيىن مەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك ناخشا - ئۇسسۇل دراما ئۆمىكىگە تەقسىم قىلىنىدىم. مەن ئۆمەكتە كەلگەندىن كېيىن دەسلەپ كوللېكتىپ ئۇسسۇلغا چىقتىم، كېيىنچە بارا - بارا يالغۇز كىشىلىك ئۇسسۇل ئورۇندىشىغا باشلىدىم.

ئۇسسۇل بولۇپمۇ ئۇيغۇر ئۇسسۇلى ئىنسانىنىڭ بەدەن گۈزەللىكى ئارقىلىقلا ئەمەس، بەلكى ئادەم بەدىنىنىڭ بەدىئىي ھەرىكىتى ئارقىلىق ئۇسسۇل گۈزەللىكى يارىتىشنى مەقسەت قىلىدۇ، ئۇسسۇللۇق ھەرىكەت ۋە ئۇسسۇللۇق ھېسسىياتنى گەۋدىلەندۈرۈلگەن، ئۇسسۇللۇق ئوبرازدا ئىپادىلەنگەن گۈزەللىك بولمايدۇرۇپ، ئۇسسۇل توغرىسىدا سۆز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس. ماڭا ئوخشاش بىرەر سەنئەت مەكتىپىدە سىستېمىلىق ئۇسسۇل نەزەرىيىسى ئۆگەنمىگەن بىر ئاددىي ئۇسسۇل ھەۋەسكارىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا بۇنىڭدىكى بىرلا يول قېتىرقىنىپ مەشق قىلىش ئىدى. ئۇسسۇل قارىماققا يەڭگىل، لەرزان ھەرىكەتتەك قىلغان بىلەن بىر ئارتىسنىڭ شۇ ماھارىتىنى مۇكەممەل ئېتىلدۇرۇشى ئۈچۈن ھەر كۈنىگە نەچچە قېتىم يۈگۈرۈشى، سىيرىلما قەدەم ئېلىش، تولغىنىش، پىرقىراش قاتارلىق ئېغىر ھەرىكەتلەرنى توختىماي مەشق قىلىشى ئۆڭاي ئەمەس. شۇڭا مەن پەقەت بەلگىلەنگەن ۋاقىتتىلا ئەمەس، بەلكى دەم ئېلىش ۋاقىتلىرىدىمۇ ئاساسىي ماھارەتنى قېتىرقىنىپ مەشق قىلدىم. كېچىلىرى ئۇخلىسامۇ چۈشۈمدە ئۇسسۇل چۈشەپ قوپىدىغان، يول ماڭسامۇ ئۇسسۇل ئويناۋاتقان بولدۇم. توي - تۆكۈن، بەزمە، مەشرەپلەرگە بارسام خەلق ئارىسىدىكى قىزىقچىلارنىڭ ئۆزگىچە ئۇسسۇل - ھەرىكەتلىرىگە دىققەت بىلەن قاراپ، ئۇلارنىڭ ماھارەتلىرىنى ئۆگەنىدىم. ئاساسىي مەشقتە نۇقۇل ھالدا رېژىسسورنىڭ بەلگىلەپ بەرگەن چاتما ھەرىكەتلىرىنى مۇزىكىغا چۈشۈ-

رۈپ ئورۇندىتاپ بېرىش بىلەنلا قالماي، بەلكى ئۇنى ئىچكى ھېسسىياتىم بىلەن بىرلەشتۈرۈشكە، بولۇپمۇ ھېسسىياتنى قول، پۇت، بوينۇن، بەدەن، چىراي، كۆز، قاش بىلەن يەنمۇ تولۇق ئىپادىلەپ بېرىشكە، ئۇستازلار ۋە يېتەكچىلەرنىڭ تەلىپىنى ئىمكان قەدەر ئاشۇرۇپ ئورۇندىشىغا تىرىشتىم. شۇنداق بولغاچقا بەزىدە ھېرىپ - چارچاپ كەتكىنىمدىن پۇتۇن بەدەنلىرىم سىرقىراپ ئاغرىپ، پۇتلىرىم ئىششىپ ھالىم قالماي، ماڭالماي قالغان چاغلىرىممۇ كۆپ بولدى، ئەمما ئۇسسۇل سەنئىتىگە، ئۇيغۇر ئۇسسۇلىغا بولغان مۇھەببەتىمنىڭ كۈچىدىن مەن تىرىشىپ - تىرمىشىپ يۈرۈپ ئاخىرى جاپالىق مەشقىمنىڭ نەتىجىسىنى كۆردۈم. 1953 - يىلى 3 - ئايدا مەن ئۆلكىلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىنىڭ تەركىبىدە مەملىكەتلىك بىرىنچى قېتىملىق ئاز سانلىق مىللەتلەر ناخشا ئۇسسۇل كۆرىكىگە قاتنىشىپ، ئۇيغۇر خەلق ئۇسسۇلى «ناغرا ئۇسسۇلى» نى ئورۇندىدىم. بۇ قېتىمقى باھالىغۇچىلار ھېيئىتى ئورۇنداش جەھەتتىكى ماھارىتىمنىڭ يۇقىرىلىقىنى ماختاپ، ماڭا «بىرىنچى دەرىجىلىك ئورۇندىغۇچى» ھۆكاپاتىنى بەردى. بىز كۆرەكتىن كېيىن تېيەنجىن، نەنجىڭ، شاڭخەي، چاڭشا، شىئەن، لەنجۇ قاتارلىق چوڭ شەھەرلەرگە بېرىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدۇق. زىيارەت جەريانىدا بارغانلا يېرىمىزدە ئويۇن قويدۇق. مەن «ناغرا ئۇسسۇلى» نى ئورۇندىدىم، بارغانلا يېرىمىزدە تاماشىبىنلار بىزنىڭ ئويۇنىمىزنى كۆرۈپ راسا ماختاشتى ۋە بىزنى ئالاھىدە قىزغىن كۈتۈۋالدى. مەن ھەر قېتىملىق ھۇشۇنداق تەسىرلىك كۆرۈنۈشلەرنى كۆرگىنىمدە ئىنتايىن قاتتىق ھاياجانلاندىم. بۇ قېتىمقى كۆرەك ۋە زىيارەت جەريانىدا مەن ئىلگىرى تارتقان جاپالىرىمنىڭ ھېۋىسىنى كۆردۈم. شۇنىدىن باشلاپ ئۇسسۇلغا بولغان ھەۋىسىم يەنمۇ كۈچەيدى، قىزغىنلىقىم يەنمۇ

ئاشتى، شىجائىتىم يەنىمۇ ئۇرغۇدى. مەن سەنئەت ئۆمىكىدىكى ئاشۇ نەتىجىلىرىم، شۇنداقلا پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ غەمخورلۇقى بىلەن 1954 - يىلى تۇنجى نۆۋەتلىك شىنجاڭ ئۇلكىلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندىم.

سەنئەت ھاياتىمدىكى يەنە بىر ئىش مەڭگۈ ئېسىمدىن چىقمايدۇ. بۇ 1956 - يىلى 9 - ئايدىكى ئىش. مەن شۇ چاغدا «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت ۋەكىللەر ئۆمىكى» نىڭ تەركىبىدە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قازاقىستان، قىرغىزستان، ئۆزبېكىستان، تاجىكستان، تۈركمەنستان قاتارلىق جۇمھۇرىيەتلىرىگە زىيارەت ۋە ئويۇن قويۇشقا چىقتىم. بىز شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سەنئەت ئۆمىكى ئۈچۈن ئېيتقاندا بۇ تۇنجى قېتىملىق چەت ئەلگە چىقىشىمىز ئىدى، بۇ ئۆمەكنىڭ تەركىبىدە شىنجاڭدىكى داڭلىق ناخشا-ئۇسسۇل چولپانلىرىدىن مەندىن باشقا يەنە پاشا ئىشان، پاتەم قۇربان، روزىخان ئەخمەدى، ھۈسەنجان جامى، ئىسكەندەر سەيپۇللا قاتارلىقلارمۇ بار ئىدى، بىز بۇ قېتىم بەش جۇمھۇرىيەتنىڭ ھەرقايسى مەركىزي شەھەرلىرى ۋە بىر قىسىم چوڭ شەھەرلىردە ئون نەچچە مەيدان ئويۇن قويدۇق. مەن زىيارەت جەريانىدا بارغانلا يېرىمدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىيچە ئۇسسۇلى — «ناغرا ئۇسسۇلى» نى يالغۇز ئورۇندىغاندىن باشقا يەنە «قەشقەر سەنىمى»، «گۈلەمچىلىك ئۇسسۇلى»، دولانچە «جۇلا سەنىمى»، خەنزۇچە «چاي تېرىش ئۇسسۇلى» قاتارلىق چوڭ-كىچىك ئۇسسۇللارنى ئورۇنداشقا قاتناشتىم.

بىر قېتىم تاشكەنتتە يالغۇز كىشىلىك ئۇسسۇل — «ناغرا ئۇسسۇلى» نى ئورۇنداۋاتقىنىمدا، پەستە ئولتۇرغان تاماشىبىنلارنىڭ ئالقىش چاۋاكلىرى زالنى بىر ئالغاندىن باشقا، سەھنىگە — ماڭا قارىتىپ تاشلىغان گۈللەرنىڭ كۆپلۈكىدىن ئويناپ

ماڭالماي قالدىم. چاۋاك داۋاملىق ئۇرۇلماقتا، ئالقىش، باريكاللا سادالىرى داۋاملىق ياڭرىماقتا ئىدى. شۇ ئارىدا ۋەكىللەر ئۆمىكىمىزنىڭ باشلىقى — ئەينى چاغدىكى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى زىيا سەمەدى ئاكا ماڭا ۋەكالىتەن يەردىكى گۈللەرنى تېرىپ قۇچاقلاپ ئېلىپ كەتكەندىن كېيىنلا، ئاندىن ئۇسسۇلنى داۋاملاشتۇردۇم. شۇدەم ئۇسسۇل ئويناۋاتقىنىمدا قەلبىم گويا دېڭىز دولقۇنلىرىدەك ئۆركەشلەپ، پۈتۈن ۋۇجۇدۇم ھاياجاندىن تىترەشكە باشلىدى. ئاغزىم گەپكە كەلمەي قالدى. ئۇسسۇل ئويناۋاتقىنىمدا ھاياجىنىمنى زادىلا بېسىۋالالمىدىم. شادلىق يېشىم يۇزلىرىمدىن ئېقىشقا باشلىدى. شۇدەم مەن: «مېنى بۇنچىۋالا ھاياجانلاندۇرغان، شادلىققا چۆمدۈرگەن، بۇنچىۋالا كاتتا شۆھرەتكە ئىگە قىلغان نەرسە نېمە؟ چىرايلىق كىيىملىرىم ياكى زىبۇ-زىننەتلىرىممۇ؟ كېلىشكەن قاش-كۆزلىرىم ياكى زىلۋا، غۇنچىدەك ئەۋرىشىم بويۇممۇ؟ ياق، ئۇ بولسىمۇ مېنىڭ يۇقىرى ماھارىتىم، يۇكسەك شىجائەت بىلەن ئورۇندىغان ئۇسسۇلۇم — ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاجايىپ لاتاپەتلىك، جەزىبىدار، نەپىس ئۇسسۇلى» دەپ ئۆز-ئۆزۈمگە خىتاب قىلدىم ۋە بۇندىن كېيىن ئۆز كەسپىمگە يەنىمۇ چوڭقۇر ئىشتىياق ۋاغلاش، كەسپىمنى قەدىرلەش ۋە ئۇنى چىن دىلىمدىن سۆيۈشكە بەل باغلىدىم.

شۇ قېتىملىق ئويۇن تۈگىگەندىن كېيىن، مېنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن ئىزدەپ كېلىدىغانلارنىڭ سانى كۈنسايىن كۆپەيدى. ھەرقايسى چوڭ شەھەرلەر ۋە جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ نوپۇزلۇق گېزىت-ژۇرناللىرى بەس-بەس بىلەن مېنى تونۇشتۇرۇشقا باشلىدى. بۇنىڭ بىلەن نامىم يېڭىباشتىن چىقتى؛ ۋەھرەتىم يەنىمۇ ئاشتى. شۇندىن كېيىنلا مەن: «چىن ئىنسان

مۇھەببەتتىن تۇغۇلىدۇ، مۇھەببەت بىلەن ياشايدۇ، مۇھەببەت بىلەن جاھانغا تونۇلىدۇ، ئەگەر ئاشۇ مۇھەببەت ئۆز كەسپى بىلەن بىرلىشىپ كېتىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا سەن تېخىمۇ كاتتا نامغا ئېرىشىسەن، ئابرويۇڭ، شۆھرىتىڭ يەنىمۇ ئۆسىدۇ، مانا بۇ بىر كاتتا شۆھرەت» دېگەن داۋلىنى يەنىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىپ يەتتىم.

بۇ قېتىمقى زىيارەت مەن ئۈچۈن بىر تەرەپتىن ئۆزۈمنىڭ ئۆگەنگەنلىرىنى جاھان سەھنىسىدە بىر قېتىم كۆرەك قىلىش بولدى. يەنە بىر تەرەپتىن كۆرەككە قاتنىشىش ئۈچۈن باشقا دۆلەتلەردىن كەلگەن داڭلىق ئارتىسلارنىڭ ئۇسسۇل ماھارىتىدىكى ئارتۇقچىلىقلارنى ۋە ئۇيغۇر ئۇسسۇلى بىلەن باشقا مىللەت ئۇسسۇللىرىنى سېلىشتۇرۇپ ئۆگىنىشىم ئۈچۈن تازا بىر پۇرسەت بولدى. شۇنىڭ بىلەن مەن ۋاقىتنى چاڭ تۇتۇپ كۆرەك جەريانىدا ئۆزىيېكلەرنىڭ «كاتتا ئۇسسۇلى»، «ربز ئۇسسۇلى»، «سۇ بويىدا» (كوزا ئۇسۇلى)، «لەرزان ئۇسسۇلى» قاتارلىقلارنى ئۆگىنىپ كېلىپ، شىنجاڭ ۋە پايتەخت سەھنىلىرىدە ئورۇنداپ بەردىم.

(3)

مەن سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى زىيارىتىمنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ۋەتەنگە قايتىپ كەلگىنىمدىن كېيىن، ئۆزۈمگە يەنىمۇ قاتتىق تەلەپ قويۇپ، كېچىنى كۈندۈزگە، سائەتنى مىنۇتقا ئۇلاپ تىرىشىپ يۇرۇپ، ئۇيغۇرچە، ئۆزبېكچە، تاجىكچە، موڭغۇلچە، تاتارچە، ھىندىچە، خەنزۇچە، چاۋشيەنچە ئۇسسۇللاردىن بىرمۇنچىلىغان ئۇسسۇللارنى ئۆگىنىپ، مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى سەھنىلەردە ئورۇنىدىم. مېنىڭ مەدەنىيەت ئىنقىلا-

ىدىن بۇرۇن ئورۇندىغان ئۇسسۇللىرىمدىن ئۇيغۇرچە «ناغرا ئۇسسۇلى»، «تەخسە ئۇسسۇلى»، «چىنە - چەينەك ئۇسسۇلى»، «پىيالەئۇسسۇلى»، «سەيلە ئۇسسۇلى»، «لەڭمەنچىلىك ئۇسسۇلى»، «مەكىت سەنىمى»، «ئاتۇش ئۇسسۇلى»، «كورلا سەنىمى»، «جولا ئانسانبىلى»، «قەشقەر سەنىمى»، «دولان ئۇسسۇلى»، «نىم پەدە»، ئوشاق مۇقامىنىڭ مەرغۇلىغا ئاساسەن ئىشلەنگەن «سەنەم ئۇسسۇلى»، «ئاسمىنگىدا ئاي بارمۇ»، «ئەمگەكچى قىز»، مۇشاۋرەك مۇقامىغا ئاساسەن ئىشلەنگەن «ئىشچان قىز - يېگىت»، «گۈلباغ»، «تارىم قىزى»، ئۆزبېكچە «جانان ئۇسسۇلى»، «كاتتا ئۇسسۇلى»، «ربز ئۇسسۇلى»، «مۇناجات ئۇسسۇلى»، «جازائىل»، «خۇشال قىز»، تاتارچە ئۇسسۇل «خۇشاللىق»، رۇمىنىيە خەلق ئۇسسۇلى «بوتۇلكا ئۇسسۇلى»، خەنزۇچە «چاي تېرىش ئۇسسۇلى» «قىزىل لېنتا ئۇسسۇلى»، چاۋشيەنچە «يەلپۈگۈچ ئۇسسۇلى»، موڭغۇلچە «ئوردۇس ئۇسسۇلى»، ھىندىچە «گۈزەل قىز» قاتارلىق 17 ئۇسسۇل شىنجاڭ ۋە مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى سەھنىلىرىدە ئوينالدى. بەزىلىرى ھەتتا چەت ئەللەرگىمۇ ئېلىپ چىقىلىپ ياخشى باھاغا ئېرىشتى.

مەن 50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ، خەلق ئارىسىغا يەنىمۇ چوڭقۇر چۆكۈپ، خەلق ئۇسسۇلچىلىرىنىڭ ئورۇنداش جەھەتتىكى تەبىئىيلىكى، ئۇسلۇب جەھەتتىكى ئۆزگىچىلىكى، ھېسسىياتنى ئىپادىلەشتىكى ئۇستىلىقى، مىللىي ۋە يەرلىك پۇرىقىنىڭ قويۇقلۇقى، مەزمۇن بىلەن شەكىلنى بىرلەشتۈرۈشتىكى ئالاھىدىلىكى بىلەن يەدىئىي ماھارەتتىكى ئارتۇقچىلىقلىرىنى قوبۇل قىلىش ئۈچۈن بىرنەچچە قېتىم مەخسۇس قەشقەر، ئاقسۇ، كۇچا قاتارلىق جايلارغا بېرىپ تۇرمۇش ئۆگەنىدىم. ئۇيۇن قويۇش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، ھەرقايسى جايلاردىكى داڭلىق ئۇسسۇلچىلار بىلەن تونۇشۇپ، ئۇلارنىڭ تەجرىبىلىرىنى

توپلىدىم. پېشقەدەم ئۇسسۇلچىلاردىن ئۇسسۇل نەزەرىيىسى ۋە ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىگە ئائىت بولغان نۇرغۇن نەرسىلەرنى زېرىكمەي-تېرىكمەي سوراپ يۈرۈپ ئۆگەنىدىم. ئۆزۈمۇ بەزى ئىجادىي ئۇسسۇللار ۋە خەلق ئۇسسۇللىرىنى ئورۇندىتىش جەريانىدا بەزىبىر ئىجادىيەت تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلىدىم. شۇنىڭ بىلەن ئۇسسۇل سەنئىتىگە بولغان ھەۋىسىم تېخىمۇ كۈچەيدى. ئۇسسۇل ئويناشقا بولغان ئىشتىياقىم تەدرىجىي ھالدا ئۇسسۇل ئىجاد قىلىشقا قاراپ يۈزلەندى. شۇنداق قىلىپ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىن ئىلگىرى «ناغرا ئۇسسۇلى» (ئەر-ئايال ئىككى كىشى ئورۇنداىدۇ)، «ناغرا ئۇسسۇلى» (كوللېكتىپ ئورۇنداىدۇ)، «تەخسە ئۇسسۇلى» (كوللېكتىپ)، «باھار ئۇسسۇلى»، «ئايالالار ھورلۇكى»، «مەكتەئۇسسۇلى»، «پاختا ئۇسسۇلى»، «مايسا ئۇسسۇلى»، «فابرىكىدىكى ئاچا-سىڭىل»، «لەيلىگۈل» (چوڭ تىپتىكى ناخشا-ئۇسسۇل)، «ئارزۇيىغا يېتىش»، «خۇشال قىز-يىگىتلەر»، «تارىم گۈلى»، «باراڭ ئاستىدا»، «ئالمىلىق باغىدىكى خۇشال قىزلار» (ئىبراھىمجان بىلەن بىرلىكتە ئىجاد قىلغان)، «گۈلباغ»، «ئىشلە-ئىشلە ۋەتىنىم دەپ» (مۇشاۋىرەك مۇقامىغا ئاساسەن ئىشلىگەن)، «چۆلدىكى كۆمۈش گۈلىلەر»، «سەھەر» قاتارلىق ئۇيغۇرچە ئۇسسۇللارنى، «گۈلزارىم ۋەتەن» (بۇلارنى ئىبراھىمجان بىلەن بىللە ئىشلىگەن)، «جانان قىز»، «شاھنازىلەر» قاتارلىق ئۆزىبېكچە ئۇسسۇللارنى ئىجاد قىلدىم، بۇلاردىن بەزىلىرىنى ئۆزۈم ئورۇندىدىم، بەزىلىرىنى ئىجاد قىلىپ باشقىلارغا ئۆگەتتىم. بۇ ئۇسسۇللارنى ئىجاد قىلىشتا ئۇلارنىڭ مىللىي پەرقىنىڭ قويۇق، يەرلىك ئالاھىدىلىكىنىڭ ئۆزگىچە، ھېسسىياتقا باي، نەپىس ۋە رەڭدار بولۇشىغا، دەۋرىمىز خەلقىنىڭ سوتسىيالىستىك ۋەتەنگە، ئازاد زامانىغا، گۈزەل تۇرمۇشقا بولغان يالقۇنلۇق مۇھەببىتىنى، گۈزەل ئىستىق-

بالىغا، پارلاق كەلگۈسىگە بولغان تەلپۈنۈشىنى جۇشقۇن روھ، جىلۋىدار ھەرىكەت بىلەن ئىپادىلەشكە ئىمكان قەدەر تىرىشتىم. شۇڭلاشقىمۇ مېنىڭ ئىجاد قىلغان ۋە ئورۇندىغان ئۇسسۇللىرىمدىن «ناغرا ئۇسسۇلى» 1953-يىلى مەملىكەت بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ناخشا-ئۇسسۇل كۆرىكىدە 1-دەرىجىلىك ئورۇنداش مۇكاپاتىغا؛ «پاختا ئۇسسۇلى» 1959-يىلى دۆلتىمىز قۇرۇلغانلىقىنىڭ 10 يىللىقىغا ئاتاپ ئىجاد قىلىنغان ئەسەرلەر ئىچىدە «مۇنەۋۋەر ئۇسسۇل» مۇكاپاتىغا؛ «فابرىكىدىكى ئاچا-سىڭىللار» ناملىق ئۇسسۇلۇم 1962-يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ئەدەبىيات-سەنئەت كۆرىكىدە «مۇنەۋۋەر ئۇسسۇل» مۇكاپاتىغا ئېرىشتى، مەن ئۆزۈم 1961-يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن سەنئەت كۆرىكىدە 1-دەرىجىلىك ئۇسسۇل ئىجادىيەتچىسى مۇكاپاتىغا ئېرىشتىم.

(4)

مەن ئەنە شۇنداق ئاددىي بىر ئۇسۇلچىدىن، تىرىشچان-تىرمىشچان يۈرۈپ مۇستەقىل ئۇسسۇل ئىجاد قىلالىغۇدەك بولغان چېغىمدا 1966-يىلى 16-ماي ئۇقتۇرۇشى ئېلان قىلىنىش بىلەن تەڭ پۈتۈن ۋەتەن زېمىنىدا «ئۇلۇغ پرولېتارىيات مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلىنىپ كەتتى. بۇ ئىنقىلابنىڭ مۇقەددىمىسى دېگۈدەك تۇ، ۋۇخەن، لىياۋموشالارنى پىپ ن قىلىشتىن باشلاندى، ئالدى بىلەن پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەممە يېرىدە ئەدەبىيات-سەنئەت ساھەسىدىكى ئىلىم نوپۇزلۇقلىرى تارتىپ چىقىرىلدى. ئارقىدىن ئىش ھەممە يەرگە — ھەممە ساھەلەرگىچە چېتىلىدى. بىزنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ناخشا-ئۇسسۇل ئۆمىكىمىز ئىچىدىمۇ بىردىنلا ۋەزىيەت قالايمىقانلىشىپ، ھەق-ناھەق

ئاستىن - ئۈستۈن قىلىۋېتىلدى. ھازىرقى زامان ئۇسسۇل سەھـ
نىسىدىكى مەشھۇر ئۇسسۇلچى ھەم ئىجادىيەتچى ھاجى راخمان،
شىنجاڭ بۇلبۇلى دەپ نام ئالغان ناخشىچى پاشا ئىشان، كوم-
پوزىتور ھۈسەنجان جامى، ئىسكەندەر سەيپۇللا،
ئۇسسۇلچىلاردىن مەن، ئىبراھىمجان، مۇنەۋۋەر، مەريەم
ناسىر... لارغا ئوخشاش مەشھۇر شەخسلەر ئارقا - ئارقىدىن
ھەرخىل بەدناملار بىلەن قارىلىنىپ تارتىپ چىقىرىلدى. شۇ
ئاردا مەنمۇ «بۇرژۇئازىيە نوپۇزلۇقى»، «شيۇجىڭجۇيىچى» دې-
گەن قالپاقلارنى كىيىپ كۆرەشنىڭ ئوبيېكتى قىلىپ قويۇلدۇم.
شۇنىڭ بىلەن ئاشۇ مەزگىلدىكى نۇرغۇن سەنئەتكارلارغا ئوخ-
شاش مەنمۇ بىھۇدە كۆرەش، پىپەن قىلىنىش بىلەن ئون يىلدىن
ئارتۇق ۋاقىت ئۇسسۇل سەھنىسى ۋە ئىجادىيەت سورۇنىغا يېقىن
كېلەلمىدىم.

1976 - يىلى ئۆكتەبىر ئېيىدا، مەملىكەت ئاسمىنىدا قارا
بۇلۇت تارقاپ، قۇياش يېڭىباشتىن ئۆز جامالىنى كۆرسەتتى.
سەنئەت ساھەسىدىكى بۇرۇقتۇملۇقمۇ ئاستا ئاستا تۈگەپ،
بۇ ساھەدىكى سەنئەتكارلارمۇ خۇددى يامغۇردىن كېيىن چىقـ
قان بامبۇك بىخلىرىدەك بىردىنلا سەھنىدە كۆرۈندى. مەنمۇ
ئاشۇ ياخشى ۋەزىيەتنىڭ ئىلھامى بىلەن قايتىدىن سەھنىگە
چىقتىم. 1977 - يىلى ئىلگىرى ئۆزۈم ئورۇندىغان «ناغرا ئۇسـ
سۇلى»، «تەخسە ئۇسسۇلى» نى خەلق تىياتىرخانىسىدا قايتا ئو-
رۇنداشقا مۇۋەپپەق بولغان چېغىمدا پۈتۈن زالدا ئۇرۇلغان
چاۋاكلار گويا جەڭ دۇمبىقىدەك گۈمبۇرلەپ، گۈلدۇراس ئالقىش
سادالىرى كۆكنى لەرزىگە كەلتۈردى. بۈگۈن بۇ يەرگە پۈتۈن
شىنجاڭ بويىچە سەنئەتكارلار يىغىلغانىدى. مەن ئۇلارنى قاي-
تىدىن كۆرگىنىمىدە ئون يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت سەھنىدىن
ئايرىلىپ، قېقىلىپ - سوقۇلۇپ يۈرگەن ئاشۇ ئېچىنىشلىق كۈن-

لەر، قورقۇنچلۇق كۆرۈنۈشلەر گاھ كۆرۈنۈپ، گاھ يوقىلىپ قە-
دە قايغۇ - ھەسرەت بىلەن شاد - خۇراملىق ئارىلاشقان ئاجا-
يىپ بىرخىل ھاياجانلىق ھېسسىيات ئۇرغۇشقا باشلىدى. كۆڭ-
لۈمدە گاددىرماش خىيال، كۆزلىرىمدە لەغىلاپ تۇرغان ياش،
چىرايىمدا نە يىغلاشنى، نە كۈلۈشنى بىلەلمەي قالغان بىرخىل
ئېسەنكىرەش خېلى مەزگىلگىچە داۋام قىلدى. راستىنى ئېيتسام،
ئاخىرى مەن ئۆزۈمنىڭ بارلىق ئازابلىق خىيال ۋە شادلىق
ھاياجىنىنى ئورۇنداشقا بولغان «ناغرا ئۇسسۇلى» غا مۇ-
جەسسەملەپ، سەھنىدە ئاستا - ئاستا پىرقىراشقا باشلىدىم. ئۇس-
سۇلۇم ئاستا - ئاستا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلمەكتە، زالدىكى تاماشـ
بىنلارنىڭ چاۋاك ئاۋازىمۇ بارغانچە ئەۋجىگە چىقماقتا ئىدى.
مەن ئۇ كۈنى ھاياجاندىن كېچىچە ئۇخلىيالمىدىم. ئىككىنچى
كۈندىن باشلاپ، يېڭىباشتىن غەيرەتكە كېلىپ، 10 يىلدىن
ئارتۇق ئاق قالغان ھايات مۇساپەمدىكى بوشلۇقنى تولدۇرۇش-
قا باشلىدىم. 1977 - يىلى 9 - ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم
رايونلۇق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى مەدەنىيەت ۋەكىللەر
ئۆمىكىنىڭ تەركىبىدە ئوتتۇرا ۋە شىمالىي جۇڭگو رايونلىرىغا
جايلاشقان جۇڭگونىڭ يېقىنقى زامانىدىكى ئىنقىلابىي ئۇرۇش
بازىلىرىغا ۋە ئاشۇ بازىلار ئەتراپىدىكى 83 شەھەرگە زىيارەت-
كە باردىم. بىز بارغانلا يەردە 1935 - يىلىدىن باشلاپ جۇڭگو
ئىشچى - دېھقانلار قىزىل ئارمىيىسىنىڭ بېسىپ ئۆتكەن ئۇزۇن سە-
پەر يولى، قىلغان قانلىق ئۇرۇشلىرىنىڭ خاتىرىسىنى كۆردۇق.
بۇ ھەقتىكى دوكلات ۋە چۈشەندۈرۈشلەرنى ئاڭلىدۇق. بۇ يەر-
دە كۆرگەن - بىلگەن تارىخ مېنى بېسىپ ئۆتكەن كۈنلىرىم
ھەققىدە قايتىدىن ئويلىنىشقا، ھايات، تۇرمۇش، كەسىپ ھەق-
قىدە يېڭىباشتىن تەپەككۇر قىلىشقا ئۈندىدى. شۇنىڭدىن كې-
يىن مەن قىسقا ۋاقىت ئىچىدە «گۈلزارىم ۋەتەن»، «دولان

سەنىمى» (ھاجى راخمان بىلەن بىللە ئىشلىگەن)، «تارىم قىزى»، «گۈزەل ئۆزبېك قىزلىرى»، «سىيرىلما ئۇسسۇلى»، «روماال ئۇسسۇلى»، «ئىلى سەنىمى»، «خۇشالمەن» (ئۆزبېكچە ئۇسسۇل) قاتارلىق ئۇسسۇللارنى ئىشلىدىم. بۇلار ئىچىدە «دولان سەنىمى» 1979 - يىلى مەملىكەت بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن سەنئەت كۆرىكىدە ئىككىنچى دەرىجىلىك ئىجادىيەت مۇكاپاتىغا؛ «گۈزەل ئۆزبېك قىزلىرى» دېگەن ئۇسسۇلۇم 1984 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن سەنئەت كۆرىكىدە 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 1985 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن ئۆتكۈزۈلگەن سەنئەت پائالىيىتىدە مەن مۇشۇ تويغا ئاتاپ تەييارلىغان چوڭ تىپتىكى ناخشا - ئۇسسۇل «تەڭرىتاغ شادلىقى»نى ئورۇنلىدىم ۋە رېژىسسورلۇقىغا قاتناشتىم. ئاخىرىدا مۇشۇ قېتىمقى پائالىيىتىم ئۈچۈن «ئۈچىنچى دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى» دېگەن شەرەپلىك نام بىلەن مۇكاپاتلاندىم.

(5)

مەن قىسقىغىنا 40 نەچچە يىللىق سەھنە ھاياتىمدا يۈزلىرىگەدەك ئۇسسۇل ئويناش، ئۇسسۇل ئىجاد قىلىش ئىشلىرىدىن باشقا، يەنە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ناخشا-ئۇسسۇل ئۆمىكىنىڭ ئۇسسۇل ئىجادىيەت گۇرۇپپىسىدا 40 يىلغا يېقىن ئۇسسۇل مۇئەللىمى بولدۇم. بۇ جەريانىدا نۇرغۇنلىغان ياش نوتىلارنى تەربىيىلەپ چىقتىم. مەن تەربىيىلەپ چىققان شاگىرتلاردىن كۆپىنچىلىرى ياراملىق ئۇسسۇل چولپانلىرىدىن بولۇپ چىقتى: مەسىلەن، كۆچانلىق بىر خىلۋەت يېزىسىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئايتىللا

قاسىم بىلەن زەينەپ سەئىدى مېنىڭ بىۋاسىتە كۆچادىن ئەكىلىشىم ۋە تەربىيىلىشىم بىلەن ماھىر ئۇسسۇلچىلاردىن بولۇپ، بىرسى شىنجاڭ سەنئەت شۆبىيۈەنىنىڭ ئاتاقلىق ئۇسسۇل ئوقۇتقۇچىسى، بىرى جۇڭخۇا شەرق ناخشا - ئۇسسۇل ئانسامبلىنىڭ داڭلىق ئۇسسۇل چولپىنى بولۇپ قالدى. مەرىيەم ناسىر، خەلچەم سىدىق، رەيھان ئابلىز قاتارلىق جۇڭگو ۋە چەت ئەللەرگە داڭقى كەتكەن ئۇيغۇر ئۇسسۇل چولپانلىرى، ھۇرىيەت، گۈلباھار سىدىق، دىلنار ئابدۇللا، تۇرسۇنئاي، خەلچەم راخمان.... قاتارلىق داڭلىق ئۇسسۇلچىلارنىمۇ مەن ئەجىر سىڭدۈرۈپ يېتىشتۈرۈپ چىقتىم. ئۆزۈم ئىجاد قىلغان، دىلنار ئابدۇللا ئويناغان «سىيرىلما»، رەيھان ئابلىز ئويناغان «تارىم قىزى»، تۇرسۇنئاي ئىبراھىمجان ئويناغان «گۈلزارىم ۋەتەن» قاتارلىق ئۇسسۇللار يالغۇز مەملىكەت ئىچىدىكى كەڭ سەھنىلەردە ئالقىشقا ئېرىشىپلا قالماي، بەلكى ياپونىيە، كانادا، ئىتالىيە، گېرمانىيە ۋە ئەرەب دۆلەتلىرىدىمۇ زور ئالقىشقا ئېرىشىپ، ئۇيغۇر ئۇسسۇلىنى چەت ئەللەرگە تونۇتۇشتا كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىدى. بۇندىن باشقا ھازىرغىچە سەھنىدىن چۈشمەي ئۇسسۇل ئويناپ يۈرۈۋاتقان ئۇسسۇلچىلاردىن ئابدۇكېرىم، ئادىل ھاجىم، نۇرنىسا ئاتاۋۇللا قاتارلىق ئۇسسۇلچىلارمۇ مېنىڭ بىۋاسىتە تەربىيىلىشىم ۋە ئەجىرسىڭدۈرۈشۈم بىلەن خېلى كۆزگە كۆرۈنگەن داڭلىق ئۇسسۇلچىلاردىن بولۇپ قالدى.

مەن ئۇسسۇل ئىجادىيىتىدىكى يۈقىرىقىدەك تۆھپىلىرىمگە ئاساسەن ھازىر جۇڭخۇا مەملىكەتلىك ئۇسسۇلچىلار جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، 1959 - يىلدىن باشلاپ شىنجاڭ ئاپتونوم رايونلۇق ئۇسسۇلچىلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى (بۇنى 1985 - يىلغىچە ئۆتىدىم)، 1954 - يىلدىن باشلاپ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي مەسلىھەت كېڭە

شى 2 ،- 3 ، - 4 ، - 5 - قېتىملىق كومىتېتنىڭ ئەزاسى، 6 - قېتىم-
لىق كومىتېتنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى بولۇپ سايلاندىم،
1989 - يىلدىن باشلاپ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق
ئۆزبېك تىل - ئەدەبىيات ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رئىسى
بولۇپ ئىشلەۋاتىمەن. 1989 - يىلى 17 - نويابىر مېنىڭ 60
ياشقا تولغانلىقىم مۇناسىۋىتى بىلەن شىنجاڭ خەلق رادىئو
ئىستانسىسى مەخسۇس مۇخبىر ئەۋەتىپ، مېنىڭ سەنئەت ھايا-
تىمنى شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ «تەبىانشان ئەتە-
راپلىرىدا» پروگراممىسىدا ئۇيغۇرچە ۋە خەنزۇچە تىللاردا
ئاڭلاتتى.

6

مەن 40 نەچچە يىللىق سەنئەت ھاياتىمدا نۇرغۇن
ئىشلارنى كۆردۈم. ئاددىي ئۇسسۇل ھەۋەسكارلىردىن ماھىر ئۇسسۇل
چولپىنى بولۇپ يېتىشكۈچە، ئۇسسۇلچىدىن كۆزگە كۆرۈنگەن ئۇسـ-
سۇل ئىجادىيەتچىسى بولۇپ چىققۇچە ئارىلىقتا كۆپلىگەن
ئەگرى - توقاي مۇساپىلەرنى باستىم. بەزى تەجرىبىلەرنىمۇ
توپلىدىم. تۆۋەندە بۇلارنىڭ بەزىلىرىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي.
بۇنىڭ ئەۋلادلىرىمىز ئۇچۇنمۇ پايدىسى بولۇپ قالار، چۈنكى
ۋاراسلىق بولمىسا، يېڭىلىق يارىتىشمۇ تەس بولۇپ قالىدۇ.

مېنىڭ ھەۋەسكارلارغا ئېيتىدىغان بىرىنچى سۆزۈم شۇكى،
ھەرقانداق بىر كەسىپ ئىگىسىدە، چوقۇم ئۆز ۋەتىنى، مىللىتى،
خەلقى ۋە ئۆز كەسىپىگە قارىتا كۈچلۈك مۇھەببەت بولۇشى
كېرەك. ئۇنداق مۇھەببىتى بولمىغان ھەرقانداق بىر ئىنسان-
نىڭ بىرەر ئىشتا غەلىبىگە ئېرىشىشى ۋە ئۇنىڭدىن مۇۋەپپەقىيەت
قازىنىشى مۇمكىن ئەمەس، ئۇسسۇل كەسپىمۇ شۇنداق. نۇرغۇن

كىشىلەر ئۇسسۇل كەسپىگە ھەۋەس قىلىدۇ. ئۇسسۇل ئويناشنى
ياخشى كۆرىدۇ. ئۇسسۇل ئىجادىيىتىگە ھېرىسمەنلىك قىلىپ،
ھەر ۋاقىت، ھەر مىنۇت ئۇسسۇل ئىجاد قىلىشنىڭ كويىدا
بولىدۇ. ئەمما ئۆزىنىڭ پۈتۈن زېھنىنى ئۇسسۇل كەسپىگە بېرىپ،
ئۇسسۇلغا پۈتۈن ئىشتىياقىنى، بارلىق كۈچىنى ئاتىيالمايدۇ ياكى
ئاتاشنى خالىمايدۇ. نەتىجىدە ئۇ ھەرقانچە تىركەشكەن بىلەن
ئاخىرىدا بېرىپ، ئۆز كەسپىنى بىر ياشقا ئېلىپ چىقالمايدۇ.

ئىككىنچىدىن ئۇسسۇلغا ئىشتىياق باغلاپ، بۇ جەھەتتىكى
نەزەرىيىۋى ۋە ئەمەلىي بىلىم بولمىسا يەنە بولمايدۇ. يولداش
ماۋ زېدۇڭمۇ ئەينى دەۋردە «ئىنقىلابىي نەزەرىيە بولمىسا ئىن-
قىلابىي ئەمەلىيەت بولمايدۇ» دېگەنىدى. بۇ بىر جۈملە سۆز
مۇنداقچە ئېيتىلغاندەك قىلغان بىلەن ئىلىم - پەن ساھەسىدە
ئۇنىڭ ۋەزنى خېلىلا چوڭقۇر. ئۇسسۇل ئىجادىيىتىگە نىسبەتەن
ئېيتقاندا، چوقۇم ئۇسسۇل نەزەرىيىسىگە ئائىت بىلىم بولمىسا،
يېڭى، ياخشى ئۇسسۇلنى ئىجاد قىلىش مۇمكىن ئەمەس. ئەمدى
ئۇنسۇلدا نوقۇل نەزەرىيىگىلا ئەھمىيەت بېرىپ، ئەمەلىيەتكە
ئەھمىيەت بەرمەسەك بولمايدۇ. كەڭ خەلق ئاممىسى ئارىسىغا چوڭقۇر
چۆكۈپ خەلقنىڭ بېپايان تۇرمۇش دېڭىزىدىن ئۇلارنىڭ خۇل-
قى، مىجەزى، سەنئەت ئالاھىدىلىكى، قىزىقىشى، زوقى،
مېڭىش - تۇرۇش، قول - بەدەن، قاش - كۆز ھەرىكەتلىرى،
قايرىلىپ قاراش، ئۇدۇلدىن قاراش، ئارقىغا قاراش، يانىدىن
قارىش، ئولتۇرۇش، - قوپۇش ھەرىكەتلىرى... قاتارلىقلارغىچە
بولغان بىر قاتار ئالاھىدىلىكلەرنى بېرىلىپ ئۆگىنىش كېرەك.
ئۇنسۇل ئىجادىيىتىلا ئەمەس، مېنىڭچە ھەرقانداق بىرخىل ئىجا-
دىيەتنىڭ مەنبەئىسى خەلق تۇرمۇشىدۇر. خەلق تۇرمۇشىغا كۆپ
ئارىلىشىپ، ئۇلارنىڭ ھەرىكەت ئالاھىدىلىكىدىن تولۇق پايدە-
لانغاندا، ئاندىن ئۇسسۇل ئىجادىيىتىدە نەتىجە قازانغىلى بولىدۇ.

بۇ مېنىڭ ئۇسسۇل ئىجادىيىتى جەريانىدىكى توپلىغان تەجرىبەم. مەن ئۇسسۇل ئىجادىيىتىگە كىرىشكەن كۈنۈمدىن باشلاپ بۇ مەسىلىگە ئەھمىيەت بېرىپ كەلدىم. تۆۋەنگە ئويۇن قويغىلى بارغىنىمىدا ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ، يېزىدا بولسا دېھقانلار، شەھەردە بولسا تىجارەتچىلەر، ئاشپەز، ناۋايلار، زاۋۇتتا بولسا ئىشچىلار- غا قويۇق ئارىلىشىپ، ئۇلارنىڭ ئالاھىدىلىكى، ھەرىكەت قىلىش جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكى ۋە باشقا ئالاھىدىلىكلىرىگە دىققەت قىلدىم. ئۆزۈم مۇھىم دەپ قارىغانلىرىمنى مەخسۇس خاتىرىلىۋالدىم. مەسىلەن، مەن 1960 - يىلى ئۇرۇمچىدىكى شىمىگو توقۇمىچىلىق فابرىكىسىغا بېرىپ، مەخسۇس توقۇمچى قىزلارنىڭ تۇرمۇشىنى ئۆگىنىپ باقتىم. مەن ئىلگىرى توقۇمچى قىزلارنىڭ تۇرمۇشىنى ئانچە پىششىق بىلمەيتتىم. بۇ قېتىم ئۇ يەرگە بارغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ توقۇمچىلىق ماشىنىسى ئالدىدا گۈيا پەرۋانىلاردەك ئايلىنىپ يۈرۈپ ئىشلىگەنلىكىنى دىمىختا، ئىسىقمىتا، قۇلاقنى يارغىدەك جارۇڭ - جۇرۇڭ ئاۋازلار ئىچىدە زېرىكمەي - تېرىكمەي قاتتىق ئىشلىگەن كۆرۈنۈشىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. ئۇلار ئازغىنا مائاشقا كۈندە سەككىز سائەت كېچىنى كېچە، كۈندۈزنى كۈندۈز دېمەي، بايرام، ھېيىت ئايەم كۈنلىرى دېمەي قاتتىق ئىشلەيدىكەن، ئۆز كەسپىگە قاتتىق مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن قاراپ ئازراقمۇ بىخەستەلىك قىلمايدىكەن، ئۇلارنىڭ مۇنداق ھاردىم - تالدىم دېمەي جاپاغا چىداپ ئىشلەيدىغان، جانلىق، جۇشقۇن، تېتىك روھىي ھالىتى مېنى قاتتىق تەسىرلەندۈردى. شۇنىڭ بىلەن مەن «فابرىكىدىكى ئاچا - سىڭىللار» ناملىق ئۇسسۇلنى ئىشلىدىم، بۇ ئۇسسۇل 1962 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ئۇسسۇل مۇسابىقىسىدە مۇنەۋۋەر ئۇسسۇل مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. 1965 - يىلى مەن يەنە دولان ئۇسسۇلىنى ئۆگىنىش ئۈ-

چۈن قەشقەرنىڭ مەكىت ناھىيىسى، ئاقسۇنىڭ ئاۋات ناھىيىسىگە، ئۇيغۇر خەلق ئۇسسۇلىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن كۇچا ناھىيىسىگە، قۇمۇلنىڭ قارا دۆۋە، لاپچۇق قاتارلىق جايلىرىغا بېرىپ تۇرمۇش ئۆگەنىدىم.

مەكىت، ئاۋات ناھىيىلىرى شىنجاڭدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سەنئەم ئۇسسۇللىرى ئىچىدىكى دولان سەنئىمىنىڭ ئانا ماكانى، ئۇ يەرلەردە ئاجايىپ كاتتا خەلق ئۇسسۇلچىلىرى بار ئىكەن. مەن مەكىتتە خەلق ئۇسسۇلچىسى ئىمىنىئاخۇن ھاجىم، مامۇت شەيخ، تۇردا خۇن ئاكىلارنى مەخسۇس زىيارەت قىلدىم. ئۇندىن باشقا نۇرغۇنلىغان ئۇسسۇلچى بوۋاي، مومايلار، ياش قىز - يىگىتلەرنىڭ ئۇسسۇل مەيدانىدىكى ئۇسسۇللىرىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. ئۇلارنىڭ ئۇسسۇل ئويناش ئالاھىدىلىكىنى تەپسىلىي كۆزىتتىم. ئاندىن كېيىن بىز ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ئاۋات ناھىيىسىگە كەلدۇق. ئۇ يەردە مەخسۇس ئۇسسۇلچىلارنى زىيارەت قىلالمىدۇق، ئەمما بىرنەچچە قېتىم مەشرەپسىلەرگە قاتنىشىپ ئاۋاتتىكى دولان ئۇسسۇلىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى كۆردۈق.

ئادەتتە دولان ئۇسسۇلى ئويىنىلىش تەرتىپى جەھەتتىن ئالغاندا «چېكىتمە»، «سەنەم»، «سەلقە»، «سىيرىلما» دىن ئىبارەت تۆت يۈرۈش ھەرىكەتتىن تەركىب تاپىدۇ. شۇ قېتىملىق كۆزىتىشتىن مەن مەكىتتىكى دولان ئۇسسۇلنىڭ ئورۇندىلىش ئالاھىدىلىكى بىلەن ئاقسۇ ئاۋاتتىكى دولان ئۇسسۇلىنىڭ ئورۇندىلىش ئالاھىدىلىكى جەھەتتە، ئۇسسۇل ئورۇنداغۇچىلارنىڭ قىياپەت، يۈرۈش - تۇرۇش ۋە ھەرىكەت قىلىش جەھەتتىمۇ ھەلۋۇم پەرقلەرنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلىپ يەتتىم. بۇنىڭدىكى ئاساسىي پەرق مۇنداق ئىكەن: مەكىتتىكى دولانلىقلار دولان ئۇسسۇلىنىڭ تۆت يۈرۈش ھەرىكىتىنى تولۇق ئورۇنىدىغىنىكەن، ئاۋاتتىكى دولان ئۇسسۇلىدا ئۇسسۇلنىڭ بىرنەچچە ھەرىكىتى بول-

غان «چېكىتمە» ئاساسەن ئويناليدىكەن، چۈنكى مۇقەددىمە قىسمىدا كىشىلەر بىر - بىرىنى ئۇسسۇلغا تارتىپ بولغۇچە مۇزىكىنىڭ چېكىتمە قىسمى تۈگەيدىكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇسسۇل ئىككىنچى قىسىم سەنەمدىن باشلاپ ئويناللىدىكەن. ئۇسسۇلنىڭ ئۈچىنچى قىسمى بولغان سەلقە ھەرىكىتىمۇ مەكتىتە چوڭ دائىرىدە (چەمبەر شەكىلدە) ئويناللسا، ئاۋات ناھىيىسىدە بىر جۈپ - بىرجۈپتىن بۆلۈنۈپ ئايلىنىپ ئويناللىدىكەن، ھەر ئىككىلا تەرەپنىڭ ئۇسسۇل ئويناش ئالاھىدىلىكى جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئۇسسۇلچىلارنىڭ ئۇسسۇل ئويناۋاتقاندىكى ھەرىكىتى خۇددى لۆمۈلدەپ ئېقىۋاتقان دەريا سۈيىدەك لەرزان، نەپىس ئىكەن. ئۇسسۇلنى ئەر - ئاياللار ئويناسىمۇ، ئەمما ئاياللار ھەرگىزمۇ يەردىن ئۈستۈن قارىمايدىكەن (يەنى ئەرنىڭ چېھرىگە قاراپ ئويناشنى ياخشى ئەخلاق ئەمەس دەپ قارىشىدىكەن.)

مەكىت، ئاۋاتتىن كېيىن كۇچاغا باردۇق. كۇچادا مەشھۇر ناخشىچى ۋە ئۇسسۇلچى نىساخان، مەشھۇر ساما ئۇسسۇلچىسى تۇرداخۇنلارنى زىيارەت قىلدىم، كۇچادىكى نىساخان ئاچا، تۇرداخۇن ئاكىلارنىڭ ئۇسسۇلىمۇ ئاجايىپ نەپىس بولۇپ، مېنى قاتتىق تەسىرلەندۈردى، كېيىن يەنە قۇمۇلغا بېرىپ، قۇمۇلدىكى قارا دۆۋە، لاپچوق قاتارلىق جايلارغا بېرىپ، قۇمۇل خەلق ئۇسسۇلىنى كۆردۇق. قۇمۇلنىڭ ناخشا ئاھاڭى، ئۇسسۇل ئويناش ئالاھىدىلىكى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭكىگە زادىلا ئوخشىمايدىكەن. مەكىت خەلقى ئۇسسۇلغا چۈشكەندە ئالتىدىن سەككىزگىچە ئادەم ئويناپدۇ، ئاۋاتتا ئىككىدىن جۈپ بولۇپ ئويناپدۇ، قۇمۇلدا بولسا ھەممىلا ئادەم تەڭلا چۈشۈپ ئوتتۇرىدا قارىقويۇقلا ئويناپدىكەن. مەن قۇمۇلدا مەشھۇر خەلىق سەنئەتچىسى ئاقپاشانى زىيارەت قىلىپ، قۇمۇل ئۇسسۇلىنىڭ بەزىبىر ئالاھىدىلىكىنى ئۆگەندىم. شۇنىڭ بىلەن مەن ئۇرۇمچىگە قايتىپ

كەلگەندىن كېيىن شۇ يەردە ئۆگەنگىنىمنى ئاساسەن «باراڭ ئاستىدا»، «مەكىت ئۇسسۇلى»، «دولان سەنئىمى» ۋە «سىيرىلما» قاتارلىق ئۇسسۇللىرىمنى ئىجاد قىلىپ چىقتىم. بۇ ئۇسسۇللارنى خەلق ئارىسىدىن ئېلىپ، خەلقتە قايتۇرۇش، خەلق تۇرمۇشىدىن مول مەنبەلەرنى قېزىش ئاساسىدا ئىجاد قىلغانلىقىم ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ تاماشىبىنلار ئارىسىدىكى تەسىرى ئالاھىدە زور بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە «دولان سەنئىمى» 1979 - يىلى مەملىكەت بويىچە مۇكاپاتلاندى، شۇنىڭدىن كېيىن ئويلىمىدىمكى ئۇسسۇل ئىجادىيىتىدە تۇرمۇش ئۆگىنىش ھەممىدىن مۇھىمكەن، خەلق ئاممىسىدىن خەلقنىڭ ئاجايىپ ياخشى ماھارەت، كامالەتلىرىنى ئۆگەنمەي، خەلق ئۇسسۇلىنى چوشەنمەي، كۆرمەي، بىلمەي تۇرۇپ، ئۇسسۇل ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىمەن، ئۇسسۇلدا شۆھرەت قازىنىمەن دېيىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەسكەن.

ئۈچىنچىدىن، ئۇسسۇل ئويناش ماھارىتى ۋە ئۇسسۇل ئىجادىيىتىدە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ئۈچۈن يەنە ئۆزىمىزنىڭ كلاسسىك ۋە ھازىرقى زامان ئۇسسۇلىنى، چەت ئەللەرنىڭ ئۇسسۇل ماھارىتى جەھەتتىكى، ئۇسسۇل ئىجادىيىتى جەھەتتىكى تەجرىبىلىرىنى ئۆزىنەك قىلىشىمىز كېرەك. مېنىڭچە بۇمۇھەممىدىن مۇھىم. مېنىڭ مىللىتىم ئۆزبېك، ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئۇسۇل چوڭ بولدۇم. بىر ئۆمۈر ئۇيغۇر ئۇسسۇلىنى ئورۇنداش، ئىجاد قىلىش جەھەتتە ئىزدەندىم. ئۇيغۇر ئۇسسۇلىدا ئاجايىپ مول بايلىقلارنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلدىم. ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا ئۇسسۇلنىڭ تۇرلىرى ناھايىتى كۆپ. نىقابسىلىق ئۇسسۇللاردىن «توخۇ ئۇسسۇلى»، «تۆگە ئۇسسۇلى»، «يولۋاس ئۇسسۇلى»، «شىر ئۇسسۇلى» قاتارلىقلار بار. سەنەم ئۇسسۇللىرىنىڭمۇ تۈرى كۆپ بولۇپ ئۇلاردىن گەۋدىلىك بولغانلىرى «دولان سەنئىمى»، «ئىلى

سەنمى»، «قۇمۇل سەنمى»، «كورلا سەنمى»، «كۇچا سەنـ
مى»، «قەشقەر سەنمى»، «يەكەن سەنـمى»، «خوتەن سەنـ
مى»، «قاغىلىق سەنمى» قاتارلىقلار بار. ئۇندىن باشقا جە-
نۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا «پىر ئۇسسۇلى»، «ساما
ئۇسسۇلى»، «شادىيانە ئۇسسۇلى»، تۇرپان، قۇمۇل رايونلىرىدا
«نازىركۇم ئۇسسۇلى» بار. ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا يەنە سايـ
مان تۇتۇپ ئويىنىلىدىغان ئۇسسۇللارمۇ ئەۋج ئالغان بولۇپ،
«چەنـە ـ تەخسە ئۇسـسۇلى»، «جوزا ئۇسسۇلى»، «پەتنۇس
ئۇسسۇلى»، «پوتا ئۇسسۇلى»، «ساپايى ئۇسسۇلى»، «قوشۇق ئۇـ
سسۇلى» ۋە «تاش ئۇسسۇلى» قاتارلىقلار ئۇيغۇر خەلقى ئارىسـ
دا كەڭ ئومۇملاشقان.

ئۇسسۇل ماھارىتى ۋە ئۇسسۇل ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللانـ
غۇچىلار ئەلۋەتتە مۇشۇ ئۇسسۇللار بىلەن ئەتراپلىق تونۇشۇشى،
ئۇلارنى نەزەرىيە ۋە ئەمەلىيەت جەھەتتىن تەتقىق قىلىپ چـ
قىشى كېرەك. مەسىلەن، «چەنە ـ تەخسە ئۇسسۇلى» نى ئالدىـ
غان بولساق، بۇ مەخسۇس ئايالارغا خاس ئۇسسۇل بولۇپ،
ھەربىر كەلىرى كۆركەم، نەپىس ۋە چىرايلىق، ئۇيغۇرلار بۇ
ئۇسسۇلنى مەشرەپلەردە ئويىنىغاندىن باشقا يەنە ئاشخانا، ساماۋەر-
خانا، ئولتۇرۇش سورۇنلىرىدىمۇ ئويىنايدۇ. بۇ ئۇسسۇلنى ئويىنىغۇـ
چى بېشىغا بەش-ئالتە يىپالىنى دەستىلەپ قويۇپ قويىدۇ، ئىككى قولىغا
بىردىن ئىككى كىچىك تەخسە ئېلىپ، ئوتتۇرا قولغا مېتالدىن
ئىشلەنگەن ئويماق ئۆتكۈزۈپ ياكى برتالدىن چوكا قىستۇرۇپ،
مۇزىكىنىڭ رېتىمىغا ماسلاشتۇرۇپ، تەخسىگە چېكىپ تۇرۇپ
ئويىنايدۇ. چەنە ـ تەخسە ئۇسسۇلىنىڭ ھەربىر كەلىرى سالماق،
سىلىق، نەپىس بولۇپ ئۇسسۇلچى ئىچكى ھېسسىياتىنى سىرتقى
قىياپەت ئارقىلىق ئىپادىلەيدۇ. پۇت ھەربىرى، قول ھەربىرى،
تەخسە چېكىش قاتارلىق ھەربىر كەلىر ئاساسىي سالماقنى
ئىگىلەيدۇ.

«جوزا ئۇسسۇلى» نى ئالساق، ئۇ بۇرۇن كۇچا تەرەپلەر-
دە كۆپرەك ئويىنالغان كلاسسىك ئۇسسۇللارنىڭ بىرى. بۇمۇ ئا-
يالارغا خاس ئۇسسۇل بولۇپ، ئۇسسۇلچى يۇمىلاق چاي جوزىسى
ئۇستىگە چىقىپ، بېشىغا ئالتە پىيالە ئېلىپ، ئاغزىغا چوكىنى
چىشلەپ تۇرۇپ، ئاغزىدىكى چوكىنى چىشى بىلەن ھەربىر كەلىتلە-
دۇرۇپ بېشىدىكى پىيالىگە ئۇرۇپ ئويىنايدۇ. ئۇسسۇلچى چاي
جوزىسىدىن ئىبارەت بۇ تار ھەم كىچىك سەھنىدە ھەربىر كەلىت
قىلىدۇ. بۇ ئۇسسۇلنىڭ ئورۇنداش ھەربىر كىشىمۇ نەپىس ۋە جان-
لىق بولۇپ، ئۇنى ئورۇنداش جەھەتتىكى ماھارىتىنى تەتقىق
قىلىشىمۇ ھازىرقى ئۇسسۇل نەزەرىيىسى ۋە ئەمەلىيىتىدە مۇھىم
ئورۇن تۇتىدۇ.

«پەتنۇس ئۇسسۇلى» مۇ ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمىي ئۇسسۇل-
لىرىنىڭ بىرى. بۇ خىل ئۇسسۇل كۆپىنچە بەزمە ـ مەشرەپلەردە
ئويىنىلىپ كەلگەن. ئۇسسۇلچى بېشىغا چوڭ بىر پەتنۇس قويۇپ،
ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر دانە ساماۋەر ئالىدۇ. ساماۋەرنىڭ ئەڭ
يۇقىرىسىغا بىر دانە چەينەك قويۇلىدۇ، ساماۋەرنىڭ ئەتراپـ
غا چوڭ چىنە ۋە پىيالىلەر قويۇلىدۇ. ئۇسسۇلچى ئىككى قولىغا
بىردىن ئىككى پىيالە، ئىككى چەينىكى ئۇستىگە بىردىن ئىككى
پىيالە، ئىككى مۇرىسىگە بىردىن ئىككى پىيالە قويۇپ ئۇسسۇل
ئويىنايدۇ.

قىسقىسى، ئۇيغۇر خەلق ئۇسسۇللىرى ئارىسىدىكى مەيلى
«چەنە ـ چەينەك ئۇسسۇلى» بولسۇن، مەيلى «تەخسە ئۇسسۇلى»
بولسۇن، مەيلى «جوزا ئۇسسۇلى» ياكى «پوتا ئۇسۇلى» بولسۇن،
ئۇلاردا سېرىك خاراكتېرى بار. ھەربىر كەلىت ناھايىتى سالماق
ۋە نەپىس، ئورۇنداش ماھارىتى ناھايىتى يۇقىرى. شۇڭا ئۇـ
سسۇل ئورۇنداش ماھارىتى ياكى ئۇسسۇل ئىجادىيىتىدە بولسۇن

يۇقىرى ماھارەت ئىگىلەشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇسسۇل ساھەسىدە شۆھرەت قازىنىسمەن دېگەن ھەرقانداق بىر كىشى چوقۇم ئۆز مىللىتىنىڭ خەلق ئۇسسۇلىنى ياخشى تەتقىق قىلىشى كېرەك. خەلقتىن ئېلىپ خەلققە قايتۇرۇش دېگەن ئەنە شۇ.

ئاتاقلىق ماناسچى يۈسۈپ ماماي

توقتوبۇبۇ ئېسىق قىزى

تارىخىي ئېپوس «ماناس» ئۈستىدە قىسقىچە بايان

قىرغىز مىللىتىنىڭ تارىخىي ئېپوسى «ماناس» — ئېپوسىتىكى باش قەھرىمان ماناسنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتالغان. ئۇ ئاغزاكىي كۆچۈپ يۈرگەن رىۋايەت خاراكتېرلىك قەھرىمانلىق تارىخىي ئەسەر. «ماناس» ئېپوسىنىڭ قۇرۇلمىسى نەپىس، ۋەقەلىكى مۇرەككەپ، قىزىقارلىق، مەزمۇنى چوڭقۇر، مەركىزىي ئىدىيىسى ئوچۇق، قەھرىمانلىرى ئىلاھ تۈسىگە كىرگەن، دەردىجىدىن تاشقىرى سۈرلۈك. ئۇنىڭ سىيۇژىتى باشتىن-ئاخىر تراگېدىيە بىلەن يۇغۇرۇلغان. بۇ ئەسەردە ماناس يېتەكچىلىكىدىكى سانسىزلىغان قەھرىمانلارنىڭ قىرغىز مىللىتىنىڭ بۈيۈك ئەركىنلىكىنى، ئۆز ۋەتىنىنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى، خەلقىنىڭ مەنپەئىتىنى قوغداش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان قانلىق كۈرەشلىرىگە مەدھىيە ئوقۇلىدۇ. تاجاۋۇزچى، زوراۋان كۈچلەرنىڭ قىرغىزلارغا قارىتقان چېكىدىن ئاشقان زۇلۇم-كۈلپەتلىرى، كۈچلۈك سىياسىي بېسىمى، ئەشەددىي جازالىرىغا قارشى كۈرەشلەر تەسۋىرلىنىدۇ. قىرغىز خەلقىنىڭ ئازادلىق، ئەركىنلىككە بەختلىك تۇرمۇشقا، گۈزەل كېلەچەككە بولغان كۈچلۈك ئارزۇ-ئىستىلىشلىرى ئىپادىلىنىدۇ. قىرغىز خەلقىنىڭ ئەسلەر-

ئۆمۈر خاتىرىلىرى

دىن بېرى ياشاپ ئۆتكەن تارىخىي جەريانلىرى، قىرغىز مىللىتىنىڭ كېلىپ چىقىشى، شەكىللىنىشى، تارقىلىشى، تۇرمۇش ئۇرۇپ ـ ئادەتلىرى، ئېتنوگرافىيەسى، ئىدىئولوگىيەسى، جۇغراپىيەسى، ياشاش شارائىتى، سىياسىي تۈزۈلمىسى، ئىقتىسادىي ئىگىلىكى، سودا ـ سېتىق ئىشلىرى، ئۆز مۇداپىئەسى، تىبابەت چىلىك ۋە قول ھۈنەرۋەنچىلىك تېخنىكىسى قاتارلىق جەمئىيەت قاتلىمى ئېچىپ بېرىلىدۇ. قىرغىز مىللىتىنىڭ مىللەت بولۇپ شەكىللىنىشىدىن تەرەققىي قىلىپ، چوڭ ئىمپېرىيە قۇرۇشقىچە بولغان ئۇزاق تارىخىي باسقۇچلار ناھايىتى تەپسىلىي سۆزلىنىدۇ. شۇڭا، «ماناس» ئېپوسىنى قىرغىز خەلق ئېنسىكلوپېدىيەسى، مەڭگۈلۈك تۈگىمەس سىمپونىيە دەپ ئاتاشقا بولىدۇ.

تارىخىي ئېپوس «ماناس» ــ «ماناس»، «سەمەتەي»، «سەيتەك»، «كەنەنىم»، «سەيىتىم»، «ئاسىلباچا ـ بەكباچا»، «سومبىلەك»، «چىگىتەي» دىن ئىبارەت سەككىز ئەۋلاد سەككىز بۆلەكنى بايان قىلىدۇ. كېيىنكى يەتتە ئەۋلاد بىرىنچى ئەۋلاد ماناسنىڭ تارىخىي كۆرىشىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇنىڭ ئۇلۇغ مەقسەتلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى دەس تۇرۇپ، ئالدىنقى باتۇرنىڭ غەلبە تۇغىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، قەھرىمانلارچە ئۇرۇش قىلىپ، شەرەپ بىلەن قۇربان بولىدۇ. ئۇ ئېپوس قارىماققا ئەۋلادلار شەجەرىسىدەك كۆرۈنسىمۇ ھەربىر ئەۋلاد قەھرىمانلىنىڭ ياشىغان دەۋرى، ئېلىپ بارغان كۆرەشلىرى، قەھرىمانلىق سەلتەنىتى ئوخشاش بولمايدۇ. پەقەت قىرغىز مىللىتىنىڭ ئېچىنىشلىق تەقدىرىنى ئۆز-گەرتىش، قىرغىز مىللىتىنىڭ نىجات يولتۇزى بولغان ماناس روھىنى قوغداشتەك ئۇلۇغ مەقسەت بىر مىللەتنىڭ نەچچە ئەۋلاد بۇيۇك قەھرىمانلىرىنى قانلىق ئۇرۇش مەيدانىغا باشلاپ كىرىدۇ. قىرغىز خەلقى ئۆزىنىڭ ئىلاھىي تۇسكە

ئىگە باتۇرى ئۇلگەندىن كېيىن، ھودۇقۇپ، قورقۇپ، تەمتىرەپ يۈرمەستىن، ئۇنىڭ ئوغلى سەمەتەينى دادىسى ماناسقا ئوخشاش ئەزىمەت قىلىپ تەربىيىلەپ، ماناسنىڭ غەلبە تۇغىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزىدۇ. مانا بۇ، قىرغىز مىللىتىنىڭ تارىخىي ئېپوسى «ماناس» نىڭ تراگىدىيىلىك گۈزەللىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئاتاقلىق ماناسچى يۈسۈپ ماماي ئېيتقان سەككىز ئەۋلاد تارىخىي ئېپوس «ماناس» نىڭ مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە:

بىرىنچى بۆلۈم «ماناس» تا ئاساسەن ماناس باتۇرنىڭ تارقىلىپ يۈرگەن قىرغىز ئۇرۇق ـ قەبىلىلىرىنىڭ ھەممىسىنى بىر يەرگە جەم قىلىپ، كۆچلۈك دۈشمەنلىنىڭ بوسۇغىسىدا قۇل بولۇۋاتقان باشقا مىللەت خەلقلىرى بىلەن بىرلىكتە تاجاۋۇز قىلىپ كەلگەن ئۆكتەملەرگە قارشى ئېلىپ بارغان قەھرىمانلىق ئىش ـ ئىزلىرى مەدھىيىلىنىدۇ.

ئىككىنچى بۆلۈم «سەمەتەي» دە ئاساسەن ماناس ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئوغلى سەمەتەي ئاتىسىنىڭ ئىرادىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، تاجاۋۇزچى كۆچلەر بىلەن ئەيمەنمەستىن قانلىق ئۇرۇش قىلغانلىقى ۋە قانچۇرۇنىڭ مىللەتكە ئاسىيلىق قىلىپ، سەمەتەي باتۇرنى ئۆلتۈرۈپ، قىرغىز مىللىتىنى يەنە ياتلارنىڭ قازىنىغا قارايدىغان ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويۇشىدەك ۋەقەلەر سۆزلىنىدۇ.

ئۈچىنچى بۆلۈم «سەيتەك» دە، ئۈچىنچى ئەۋلاد سەيتەك باتۇرنىڭ خانىن قانچورۇنى ئۆلتۈرۈپ، تاشقى كۆچلەرنى بويسۇندۇرۇپ، قىرغىز خەلقىنى يېڭىباشتىن ئەركىن ھاياتقا ئېرىشتۈرگەنلىكى سۆزلىنىدۇ.

تۆتىنچى بۆلۈم «كەنەنىم» دە، باتۇر كەنەنىم توقۇز ياشتا ئادەم يەيدىغان يالماۋۇزلار بىلەن قاتتىق جەڭ قىلىدۇ. ئۇ ئات كۆتۈرەلمىگۈدەك چوڭ ھەم كۆچلۈك بولغانلىقتىن،

هەر قانداق دۇشمەن ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەيدۇ. كەنەنسم ئىچكى - تاشقى دۇشمەنلەرنى تەلتۆكۈس يوقىتىپ، زومىگەرلەرنى قاتتىق ئەدەبلەپ، قىرغىز خەلقىگە تىنچ، بەختىيار تۇرمۇش ئېلىپ كېلىدۇ.

بەشىنچى بۆلۈم «سەيىت» دە، كەنەنىمنىڭ بالىسى سەيىتنىڭ يەتتە ياشلىق يالماۋۇزنى يوقىتىپ، خەلقىنى بالا - قازادىن ئامان ساقلاپ قالغانلىقى سۆزلىنىدۇ.

ئالتىنچى بۆلۈم «ئاسلىباچا - بەكباچا» دا، سەيىتنىڭ قوشاق ئىككى ئوغلى ئاسلىباچا بىلەن بەكباچانىڭ قەھرىمانلىق ئىش - ھەرىكەتلىرى بايان قىلىنىدۇ. ئاسلىباچا ئۇرۇشتا بۇرۇن ئۆلۈپ كېتىدۇ. بەكباچا ئاتىسى ۋە ئاكىسىنىڭ كۈرەش قىلىش ئىرادىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، دۇشمەن كۈچلىرى بىلەن قاتتىق سوقۇشقانلىقىدەك ۋەقەلەر سۆزلىنىدۇ.

يەتتىنچى بۆلۈم «سومبىلەك» دە، بەكباچانىڭ ئوغلى سومبىلەك باتۇرنىڭ قىرغىزلارنىڭ يېرىنى ئىگىلىۋېلىپ، خەلقىنى قۇل قىلىش ئۈچۈن بولغان قالماق، تاڭغۇت، ماڭغۇلارنىڭ زوراۋان كۈچلىرى بىلەن قانلىق ئۇرۇش قىلىپ، كۈچلۈك دۇشمەننى باتۇرلۇق بىلەن يەڭگەنلىكى تەسۋىرلىنىدۇ.

سەككىزىنچى بۆلۈم «چىگىتەي» دە، سومبىلەك ئۆلگەندىن كېيىن تاجاۋۇزچى كۈچلەر قايتا باش كۆتۈرۈپ، نۇرغۇن بىرلەشمە قوشۇن توپلاپ قىرغىز ۋە قازاقلارنىڭ زېمىنىغا بېسىپ كېلىدۇ، ئۇلارغا كۆن بەرمەيدۇ. چىگىتەي ماناسنىڭ تۇغقىنى ئىگىز كۆتۈرۈپ جەڭگە ئاتلىنىدۇ. ئۇ قانچىلىغان يەكمۇيەك ئېلىشىشلاردا باتۇرلۇق كۆرسىتىدۇ. قىرغىز، قازاق خەلقىنىڭ ھۆرلۈكى، ئەركىنلىكى ئۈچۈن كۈرەش قىلىپ، باتۇرلارچە قۇربان بولىدۇ. چىگىتەي 24 يېشىدا ئۆلۈپ كېتىدۇ. ئۇ ئۆيلەنمگەچكە بالىسىمۇ بولمايدۇ.

ئېپوسنىڭ ھەربىر بۆلىكىنىڭ بايان قۇرۇلمىسى بىجىرىم بولۇپ، ئۇنى بۆلۈپ ئېيتقاندىمۇ ھەربىر ئەۋلاد بۆلىكى ئۆز مۇستەقىللىكىنى ساقلىيالايدۇ. ئېپوسنىڭ ئىچىدە تۇرغاندا ھەربىر بۆلەكتىكى باش قەھرىمانلار بىلەن ۋەقەلىكلەر بىر-بىرى بىلەن تومۇرداش بولۇپ، «ماناس» ئېپوسنىڭ بىر پۈتۈنلىكىدە، مۇكەممەللىكىدە بولمىسا بولمايدىغان مۇھىم ھالقىلاردىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ماناس قىرغىز خەلق ئەدەبىياتىدىكى ئېپوسلار كاندۇر. ئۇنىڭدا ئېپوسلار ئىچىدە ئېپوس بار. ئۇ سىستېمىلاشقان ئېپوسلار توپى، قىرغىز خەلق ئەدەبىياتىنىڭ قىممەتلىك بايلىقى. شۇڭا، «ماناس» ئېپوسىنى نۇرغۇن ئېپوسلارنى ئەتراپىغا ئۇيۇشتۇرغان ئېپوسلار خاقانى دەيمىز. ئۇ ئېپوسلارنىڭ جۇغلانمىسىدىن تۆرەلگەچكە شۇنچىلىك كۆچ - قۇدرىتىنى نامايان قىلىپ تۇرماقتا.

قىرغىز خەلقى «ماناس» ئېپوسىنى ئېيتقۇچىلارنى ھۆرمەتلەپ، ئۇلارغا خەلق نامىدىن مانساچى دېگەن ئۇلۇغ نامىنى بەردى. مانساچىلار خەلق سەنئەتكارى ھەم «ماناس» ئېپوسىنىڭ ئىككىلەمچى ياراتقۇچىلىرى ھېسابلىنىدۇ. تارىخىي ئېپوس «ماناس» قىرغىز خەلق مانساچىلىرى تەرىپىدىن ئېيتىلىپ ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا، ئىغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ، ئۇلارنىڭ كاللىسىدا قايتا پىششىقلاپ ئىشلەنگەچكە، ئۇنىڭغا پۈتۈن بىر مىللەتنىڭ ئەقىل - ئىدراكى سىڭىپ كەتكەن.

قاتلامۇ قاتلام قۇرۇلمىلاردىن تۈزۈلگەن بۇنداق كەڭ ھەجىملىك خەلق قەھرىمانلىق ئېپوسى — قىرغىز مىللىتىنىڭ جەمئىيەت تارىخىنى ۋە مەدەنىيەت قاتلىمىنى تەتقىق قىلىشتا ئىنتايىن قىممەتلىك ماتېرىيال بولۇپ، بۇنىڭدىن كېيىنكى سوتسىيالىستىك يېڭى مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن مۇھىم رول ئويناپدۇ.

بىزنىڭ بۈگۈنكى تارىخىي ئېپوس «ماناس» دەپ ئاتاۋاتقىنىمىز «ماناس» ئېپوسىنىڭ يۈسۈپ ماماي ئېيتقان ۋارىيانتى بولۇپ، ئۇ «ماناس» نىڭ ھازىرقى دۇنيادىكى ئەڭ تولۇق ۋارىيانتى ھېسابلىنىدۇ.

يۈسۈپ ماماينىڭ ئۆسمۈرلۈك دەۋرى

يۈسۈپ ماماي 1918 - يىلى 4 - ئايدا قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى ئاقچى ناھىيىسىنىڭ قارابۇلاق يېزىسى مەركەچ مەھەللىسىدە چارۋىچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ كىچىكىدىلا تېتىك، شوخ، زېرەك، ھەر قانداق ئىشقا ئېپى بار بالا بولغانىدى. ئۇنىڭ بۈگۈنكىدەك ئاتاقلىق ماناسچى بولۇشى ئاسانغا چۈشمىدى. ھاياتىنىڭ ھەرقانداق مۇرەككەپ ئەلگەكلىرىدىن تاسقىلىپ ئۆتۈپ، تۇرمۇشنىڭ ئىسسىق - سوغۇق، ياخشىلىق - يامانلىقلىرىنى كۆپ كۆرۈپ يۇرۇپ، بۈگۈنكى كۈنگە يېتىشتى.

يۈسۈپ ماماينىڭ ئاتا - بوۋىلىرى سۇنغان چارۋىدارلاردىن بولۇپ، ئاتىسى ماماي دەۋرىگە كەلگەندە ئائىلىسىدە ھېچقانداق ئىقتىساد قالمىغان. شۇڭا، ماماي بالىلىق چېغىدىن تاكى يۈسۈپ ماماي تۇغۇلغانغا قەدەر باشقىلارنىڭ قويىنى بېقىش ئارقىلىق ئۆز تۇرمۇشىنى قامدىغان. يۈسۈپ ماماينىڭ ئاپىسى ئۆز ئۆمرىدە 27 بالا تۇغقان. چوڭ ئوغلى، ئوتتۇرانچىسى قىزى ۋە كەنجى ئوغلى يۈسۈپتىن باشقىلىرى ئۆلۈپ كەتكەن. ئاتىسى ماماي بىلىمگە ھېرىسمەن ئادەم بولۇپ، كىتاب يىغىش ۋە كىتاب ئوقۇشنى ياخشى كۆرەتتى. موللىنىڭ دەرسىنى ئاڭلاپ ئەرەب يېزىقىدا ساۋاتىنى چىقارغان. ئۇ ئۆز بالىلىرىنىڭ بىلىملىك، ئوقۇمۇشلۇق ئادەم بولۇپ چىقىشىنى بەكمۇ ئارزۇ

قىلاتتى. ئۇ ھاردىم - تالدىم دېمەستىن ئەمگەك قىلىپ، ھالال تەرى بىلەن مال بېقىپ تۇرمۇشى بارغانسېرى ياخشىلىنىپ، يېزىدىكى ھاللىق بايلاردىن بولۇپ قالغان. ئۇ ئۈچ بالىسىنى يېزىدىكى كۆپچىلىك ھۆرمەت قىلىدىغان چوڭ مولىلارنىڭ قولىغا بېرىپ، ئۇچىلىسىنى تەڭ ساۋاتلىق قىلىپ چىققان.

يۈسۈپ ماماي ئاتا - ئانىسىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە مەكتەپتە پۈتۈن زېھنى بىلەن ئوقۇيدۇ. ئۇ 1926 - يىلىنىڭ بېشىغىچە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ چاقىرتىلغان ئۈچ داڭلىق موللامنىڭ دەرسىنى ئاڭلايدۇ. قۇرئانىنى يادقا ئوقۇغاندىن سىرت ئەرەب يېزىقىدىكى ۋە قازان باسما نەشرىياتىدىن چىققان ئەدەبىي كىتابلارنى ئوقۇغان. موللاملارنىڭ ئوقۇش ۋە پىششىق يادلاشتىن باشقا ھېچقانداق يېڭى ئىلىم، پەننىي ساۋات بەرمەگەنلىكى، ھېساب، چوت، خەت يېزىش دېگەنلەرنى ئۆگەتمەگەنلىكىنى بايقىغان ئاكىسى بالىباي ئاتا - ئانىسىغا مەسلىھەت بېرىپ يۈسۈپنى مەدرىستىن چىقىرىۋېلىشقا كېلىشىدۇ. يۈسۈپ ماماي ئىككى يىل موللام قولىدا ئوقۇپ بېزار بولسىمۇ، كۆزى ئېچىلىپ قالىدۇ. ئۆيگە قايتۇرۇپ چىقىلغاندىن كېيىن ئاتىسى ۋە ئاكىسىنىڭ يېتەكلەپ ئۆگىتىشى بىلەن خەت يېزىشنى ئۆگىنىدۇ. ئاكىسى ئۇنىڭ كىتاب ئوقۇشقا قىزىقىدىغانلىقىنى كۆرۈپ، «ماناس»نىڭ بىرقانچە قوليازما خاتىرىلىرىنى ۋە باشقا نۇرغۇن ئەدەبىي خاتىرىلەرنى بېرىدۇ. يۈسۈپ بۇنچىۋالا كۆپ خاتىرىنى كۆرگەنىدە، ئۇسساپ گېلى قۇرۇپ كەتكەن ئادەم بۇلاق سۈيىنى كۆرگەندەك چىن دىلىدىن سۆيۈنۈپ كېتىدۇ. ئۇ ئوقۇغانسېرى ئوقۇغۇسى كېلىپ، خاتىرىلەردە بايان قىلىنغان ئاجايىپ ۋەقەلەر، خىلمۇ خىل ئادەملەر، ئوخشىمىغان يەر، سۇ، جان - جانۋارلار، ئۆسۈملۈكلەر، مۇشۇلارنى سۆزلەپ بېرىۋاتقان گۈزەل تىل ۋە تەسۋىرلىرىگە بېرىلىپ كېتىدۇ.

ئۇ ئۆزى ئوقۇغان ئەسەرنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتىنى بىلىشكە، مەزمۇنىنى چۈشىنىپ چىقىشقا تىرىشىدۇ. ئۇ، شۇ چاغدىلا «كىتاب مەستانىسى» بولۇپ كەتكەنىدى.

ئىدىرلار كەينىدە ئاق قارلىق ئېگىز-ئېگىز تاغلار بىلەن قورشالغان، سۈيى ئۇلۇغ تاشقىن دەريالىرى يانچە كېسىپ ئۆتكەن، ئۆيلەر تارقاق جايلاشقان، ئادىمى ئاز ئالقانىدەك مەركەچ مەھەللىسىدە يالغۇز بىر ئۆيدىلا ھەركۈنى تاڭ ئاتقۇچە چىراغ يورۇپ تۇرىدۇ. ئۆينى غۇۋا يورۇتقان جىنچىراغنىڭ چەكلىك نۇرى ئاستىدا سەككىز ياشلىق يۈسۈپ ماماي پۈتۈن زېھنى بىلەن بېرىلىپ كىتاب ئوقۇپ ئولتۇراتتى. ئۇ چارچاپ، ئۈيقۇسىراپ كىرپىكىدىن-كىرپىكىنى ئاجرىتىپ ئالالمىغۇدەك دەرىجىگە يەتكۈچە ئورنىدىن قوزغالماي ئولتۇرۇپ ئوقۇيتتى. ئۇ كۆپ چاغلاردا ماڭلىسىنى كىتاب ئۈستىگە ياقىنچە ئۇخلاپ قالاتتى. ئاتا-ئانىسى ئۇنىڭ ئۈستىگە چاپان يېپىپ قويۇاتتى. ئۇنىڭ يوتقان ئىچگە كىرىپ، بېلىنى، پۇت-قولىنى سوزۇپ راھەتلىنىپ ئۇخلىغان كۈنلىرى سانىقلىق بولغان. كىچىككىنە يۈسۈپ ماماي شۇ چاغلاردىلا «ماناس» ئوقۇشنى باشلىغانىدى. ئاتا-ئانىسى ئۇنىڭغا كۈندە دېگۈدەك مۇنداق دەپ چېكىيىتتى: «بالام، كۆپ ئوقۇساڭ كۆپ بىلىسەن، كۆپ ئوقۇساڭ تېز ئوقۇيدىغان ھەتتا يادقا ئېيتالايدىغان بولىسەن. ئۆمرۈڭ بولسا، ئۈيقۇ دېگەن تېپىلىدۇ...» ئۇلار ھەر ۋاقىت يۈسۈپنى كىتاب ئوقۇشقا ئۈندەپ ئوراتتى. ئۆيدە ئادەم بولمىغان چاغلاردا ئاكىسى بالباي يۈسۈپتىن ئۆگەنگەن «ماناس»تىن ئۆزىدىلىرىنى ئېيتقۇزۇپ سىناق ئالاتتى. يۈسۈپكە «ماناس»نى ئېيتىش ئۇسۇللىرىنى ئۆگىتەتتى. مەسىلەن، باتۇرلارنىڭ قىلىچ بىلەن چېپىشقان چاغدىكى سۆزلۈك كۆرۈنۈشىنى سۆزلۈك ئاۋازدا قاپاقنى تۇرۇپ تۇرۇپ ئېيتىش، مەلۇم بىر-

سىگە ئەقىل-نەسىھەت ئۆگەتكەندە تەمسىل تېپىشماق، ماقال ۋە يۇمۇرلۇق سۆزلەر بىلەن ياخشى-يامان تەرىپىنى ئوچۇق كۆرسىتىپ ئېيتىش، ئارمان، مۇڭ-زار كەلگەن يېرىدە مۇڭلۇق، قايغۇلۇق ئاۋاز بىلەن ئېيتىش، باشتىن-ئاخىر ھەرىكەت، ھالەتلەردە مەزمۇنغا قاراپ ماسلىشىچانلىق بىلەن ئېيتىش، ئايالالارنى سۆيۈتلىگەن، تەسۈرلىگەن سىيۇژېتلارغا كەلگەندە نازۇك، سىلىق، يۇمشاق تىل بىلەن ئېيتىش، ئاۋازىنى ناھايىتى يېقىملىق، گۈزەل، ساز بولۇش، ھەرقانداق ئاڭلىغۇچىنى ئېيتىۋاتقان ئادەمگە، بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئاۋازىغا، تەسۈرىي تىلىغا قاراپ شۇ مەزمۇنىنى بىلەلىگۈدەك، چۈشىنەلىگۈدەك بولۇشى، بارلىق «ماناس» ئېيتقۇچىلار سۆزگە، ھەرىكەتكە، ئاۋازغا دىققەت قىلىش زۆرۈرلۈكىنى سۆزلەپ بېرەتتى ھەم ئۆزى ھەر نۇقتىغا مىسال ئېيتىپ يۈسۈپ مامايغا تەپسىلىي، ئوبرازلىق، ھەرىكەتچان قىلىپ كۆرسىتىپ ئۆگىتەتتى. بالباي ئۆز زامانىدا قاقشال① بويىچە بىردىنبىر يۇقىرى بىلىملىك، ئىلغار قاراشتىكى، يىراقنى ئالدىن كۆرەلەيدىغان، ئەل ئىچىدە تونۇلغان، ھۆرمەتكە سازاۋەر ئادەم ئىدى. ئۇ يۈسۈپ مامايىنىڭ ئۆز ئاكىسى، ئۇستازى ھەم ئوقۇتقۇچىسى بولغان.

ئىلغار ئىجتىمائىي پائالىيەتچى بالباي ماماي

بالباي ماماي (1892 — 1937) ئۆز مەزگىلىدە ئىلغار ھەرىكەتلەرگە ئاكتىپ قاتناشقان، قىرغىزلارنىڭ پەن-مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرىنىڭ ئالغا بېسىشىغا تۈرتكىلىك رول ئويناغان ئادەم. ئۇ 1932-يىلى ھازىرقى ئۇچتۇرپان ناھىيىسىدە «قىرغىز ئۇيۇشمىسى»نى قۇرۇپ، ئۇچتۇرپان ۋە

① قاقشال — ئاقچى ناھىيىسىنىڭ يۇقىرى تەرەپى شۇنداق ئاتىلىدۇ.

ئاقچى خەلقلىرىنىڭ ماۋارىپ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنىڭ ئالغا بېسىشىنى ئىلگىرى سۈردى. يېڭى تىل-يېزىقىتىكى مەكتەپلەرنى قۇرۇپ، ساۋاتسىز قېلىۋاتقان مىڭلىغان خەلقنىڭ كۆزىنى يورۇتتى. ئۇلارغا جاھاندا بولۇۋاتقان ھەق-ناھەق، ياخشى-يامان ئىش-ھەرىكەتلەرنى سۆزلەپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ ھوشيارلىقىنى ئۆستۈرۈپ، ئەقىل-ئىدرىكىنى ئويغاتتى. 1934-يىلى مەركەچ مەھەللىسىدىمۇ يېڭى مەكتەپ قۇرۇلدى. يوسۇپ مامايغا ئوخشىغان سەبىي بالىلار يېڭى مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇدى. چوڭلارمۇ ساۋاتسىزلىقىنى تۈگىتىش بويىچە ئۆز بالىلىرى بىلەن بىرگە مەكتەپتە ئوقۇدى. بۇلارنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى بالىيىغا ئوخشاش پېشقەدەم مەرىپەتچى كىشىلەر ۋە شۇلارنىڭ ئەينى چاغدىكى ئوقۇغۇچىلىرى ئىدى.

1934-يىلنىڭ مەلۇم بىر كۈنى بالياي قارا بۇلغار خۇرجۇنىنى كۆتۈرۈپ ئۆيگە كىرىپ كېلىدۇ. ئائىلە ئەزالىرىنىڭ ھەممىسى تۈگەل بار ئىدى. بالياي خۇرجۇنىنى كاڭنىڭ ئۈستىگە قويۇپ، ئاغزىنى ئاچتى. خۇرجۇنىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى كىتاب بىلەن تولغان بولۇپ، ئۇ كىتابلارنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ مۇنداق دەيدۇ:

— مانا سەككىز ئەۋلاد «ماناس!» بۇنىڭدىن ئىلگىرى ساڭا بىردىن كىتاب بېرىپ كەلگەنىدىم. بۇگۈن ھەممىسىنى ساڭا بېرىمەن. ياخشى ساقلا، ياخشى ئوقۇ. يۇقۇپ (ئۆزىنىڭ چوڭ ئوغلىنى ئېيتماقچى) بۇ كىتابلارنى خۇراپاتلىق دەپ قەدىرلىمەيدۇ، ئوقۇشقىمۇ قىزىقمايدۇ، يېڭى ئوقۇشقا كۆڭۈل قويۇپ قالدى. ئۇ، شۇنى ئوقۇسۇن، ھازىرچە ئۇ بۇنىڭ قىممىتىنى بىلىپ يەتمەيدۇ، قېرىغاندا سەندىن سوراپ ئوقۇساتاق. بايىلىقنىڭ ساقلىغۇچىسى بولمىسا، ئۇنىڭ قىممىتى بولمايدۇ. بۇنىڭغا سەن ئىگە بولساڭ مەنمۇ خاتىرجەم بولىمەن. ئۇنى ياخشى ساقلا!

بالباي بولغار خۇرجۇنىنى يۇسۇپكە بېرىپ، ئۇنىڭغا بۇ ماتېرىياللارنى ھەر قانداق ۋاقىت، ھەرقانداق شارائىت ئاستىدا ياخشى ساقلىشىنى قايتا-قايتا تاپشۇرىدۇ. شۇ كۈنى بالباي بۇ ماتېرىياللارنى نەدىن ۋە قانداق قىلىپ توپلاپ ساقلىغانلىقىنى مۇنداق ھېكايە قىلىپ سۆزلەپ بېرىدۇ:

1916-يىلنىڭ چىقىشى 1917-يىلنىڭ باشلىنىشى ئىدى. 24 ياشلارغا كىرىپ قالغان، جىگەرلىك، ۋۇجۇدىدىن پۈتىمەس-تۈگىمەس كۈچ-قۇۋۋەت ئۇرغۇپ تۇرغان بالباي قەھرىتان سوغۇق كۈنلەرنىڭ بىرىدە مۇنداق ئۇنتۇلغۇسىز قىزىق ئىشنى كۆرىدۇ: «چوڭ قاچقۇنلۇق» مەزگىلى. سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قېچىپ كەلگەن بىر توپقا قېتىلىپ ئاتاقلىق ماناسچى ساغىمباي ئوزار بەگمۇ كەلگەنىدى. كۆپچىلىك ئاتايىن چېدىر تىكىپ، سويۇشقا مال تەييارلاپ، يەم-خەشەك، ئوت-چۆپ ۋە ئوتۇن-سۇنى تەقمۇ تەق قىلىپ، پۈتۈن دىققىتى بىلەن «ماناس» ئاڭلاشقا ئالدىراپ تۇرىشىدۇ. «ماناس» ئېيتقۇچىلار سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن ئاتاقلىق ماناسچى ساغىمباي بىلەن قاقشاللىق ئاتاقلىق ماناسچى يۇسۇپ ئاخۇن ئىدى. باھالىغۇچىلار توپىدىن، يەرلىك ئاقساقاللاردىن ۋە ئوچى تۇرپان، ئاقچىدىن كۆرسىتىپ بېرىلگەن ئادەملەردىن بىر گۇرۇپپا تەشكىللەيدۇ. باھالىغۇچىلار بۇ ئىككى ماناسچىنىڭ ئېيتىدىغان مەزمۇنلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. ئالدى بىلەن ساغىمباينى سەن: «يەتتە خاننى چاقىرىپ، ماناسنىڭ چوڭ غازاۋاتقا يۈرۈش قىلىشى»نى ئېيتىپ دېدى. ساغىمباي نامازدىگەردىن باشلاپ ئەتىسى كۈن چىققۇچە توختاپ ئېيتىپ:

قوشۇن ئالدى تابىلغىنىك① چوققىسىدا،
قوشۇن كەينى بۇرانانىك② ئويمانلىقىدا.

①، ② تابىلغى، بۇرانا — يەر نامىلىرى.

دەپ توختايدۇ.

شۇ كۈنى دىگەردىن باشلاپ يۈسۈپ ئاخۇنغا ساغىمباي توختىغان يەردىن باشلاپ ئېيتىشنى بۇيرۇيدۇ. يۈسۈپ ئاخۇن ئەتىسى كۈن چىققۇچە بولغان ۋاقىتتىچە ئېيتىپ، ئالمامبەت بىلەن سىرغاقنىڭ قارا قۇلغا يولۇقۇشىغا كېلىپ توختايدۇ. ئەتىسى بىر كۈن ماناسچىلارنى دەم ئالدۇرۇپ، ھاردۇق چىقارغۇزغاندىن كېيىن يۈسۈپ ئاخۇنغا ساغىمباي ئېيتقان يەردىن ئېيتقۇزىدۇ. يۈسۈپ ئاخۇن قوشۇننىڭ ھەممىسىنى كەلتۈرۈپ بولۇپ، «قانىكەينىڭ ئارمانى»غا كېلىپ توختايدۇ. ساغىمباي يۈسۈپ ئاخۇن ئېيتقان يەرنى ئېيتىپ بېيجىڭنىڭ شەھىرىگە قوشۇننى كىرگۈزۈپ توختايدۇ. ئاكلاپ ئولتۇرغان كۆپچىلىك گۈلدۈراس ئالقىشلارنى ياڭرىتىپ ئىككى ماناسچىنىڭ قالتىس ھۈنىرىگە ئاپىرىن ئوقۇيدۇ. باھالىغۇچىلار بۇ ئىككىسىنىڭ باشلاشتىن تارتىپ ئاخىرلاشتۇرغانغىچە بولغان جەريان، مەزمۇن، ئۇسلۇب، ئاھاڭى قاتارلىقلارغا قاراپ، سېلىشتۇرۇپ باھالاپ يۈسۈپ ئاخۇننى ساغىمبايدىن ئۈستۈن ماناسچى دەپ خۇلاسە چىقىرىدۇ. توپ ئىچىدە تۇرغان باباي نەق مەيدان «ماناس» ئېيتىشتەك تەنتەنىلىك پائالىيەتتىن قاتتىق تەسىرلىنىدۇ. ساغىمباي بىلەن يۈسۈپ ئاخۇن كۆپچىلىك ئوتتۇرىسىدا مۇنداق بىر سۆزنى ئېيتىدۇ: بىزنىڭ بىلىدىغىنىمىز «ماناس»، «سەمەتەي»، «سەيتەك». ئاكلىساق «سەيتەك» دىن كېيىن «كەنەنىم» دېگەن بار دەيدۇ. ئۇنىڭدا بىر ئادەمنىڭ جەستىنى يۇدۇپ كېۋەز تاغقا① چىقىپ كەتكەن قىزىقارلىق ۋەقەلەر بار ئىكەن. بىز ئۇنى بىلمەيدىكەنمىز، دېيىشىدۇ. كىشىلەر ئاغزىنى ئاچقىنىچە داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالىدۇ. شۇ چاغدا سورۇندىكىلەرگە ئوت قالاپ يۈرگەن ئىمبراھىم ئاخۇن دېگەن

① كېۋەزتاغ — قارا قۇرۇم تېغىنى كۆرسىتىدۇ.

كىشى بالباينى: «جەمىەن ئۇكام بېرى كەل» دەپ چاقىرىدۇ. بالباي توپنى يېرىپ ئۆتۈپ تاغىسىنىڭ يېنىغا بارىدۇ. ئىبراھىم مەنسىتمىگەن تەلەپپۇز بىلەن:

— مۇشۇلارنى «ئاتاقلىق ماناسچى» دېيىشىدۇ تېخى. «ماناس» ئېيتىشىدۇ دەپ داۋراڭ سېلىپ، ئاتىبېشى، ئۇچتۇرپان قاتارلىق جايلاردىن ئالايىتەن ئادەم كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئېيتقىنىغا قارا، «سەيتەك» تىن كېيىن «كەنەنىم» بار دېيىشىدۇ، يەنە ئۇنى بىلمەيدىكەنمىز ... دەيدۇ. «كەنەنىم»دىن كېيىن باتۇرلارنىڭ سانى تۆت-بەشكە يېتىدۇ. «ماناس»نى قوشقاندا تولۇق سەككىز ئەۋلاد تۇرسا، ئاتاقلىق ماناسچىلار قانداقسىگە بۇلارنى بىلمەي قالغاندۇ؟ — دەيدۇ.

بالباي قاتتىق ھاياجانلىنىپ كېتىدۇ. ئۇ تاغىسىنىڭ خاسىيەتلىك سېھرىنى ئاشكارىلىغانلىقىدىن ناھايىتى خۇرسەن بولىدۇ. ئۇ ئالدىراپ كېتىدۇ:

— تاغا، سىز ئېيتىڭ، — دەيدۇ.

ئىبراھىم باشقىلارنىڭ ئاكلاپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ بالىنىڭ قولىنى قاتتىق سىقىپ: «شۇك» دەيدۇ.

— مەن بۇلارنىڭ ئالدىدا ئېيتىشنى خالىمايمەن، — دەيدۇ ئىبراھىم ماناسچىلارغا قاراپ قويۇپ.

— ماڭا ئېيتىپ بېرىڭا، مەن يېزىۋالاي، — دەيدۇ بالباي يالۋۇرۇپ.

ئىبراھىم تاغا بېشىنى يېنىك لىڭشىتىپ تۇرۇپ:

— ئادەم يوق يەردە يازمەن دېسەڭ ئېيتىپ بېرىمەن، — دەيدۇ.

شۇ كۈننىڭ ئەتىسىدىن باشلاپ بالباي پۈتۈن ھېسسىياتى بىلەن «ماناس» يېزىشقا ۋە «ماناس»نىڭ قول يازما خاتىرىسىنى ھەم سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا نەشىر قىلىنغان نۇسخىسى قاتارلىق ماتېرىياللارنى يىغىشقا باشلايدۇ.

«چوڭ قاچقۇن» چىلىقتا كەلگەنلەردىن سوراپ ئۇقۇشۇپ يۈرۈپ، كىم قانچىلىك بىلىمەن دېسە، شۇنچىلىكنى خاتىرە سىگە يېزىۋالىدۇ. بەزىلەردە قول يازما بولۇپ، مەلۇم ھەق بىلەن سېتىۋالىدۇ. چويوكە، شاپاق، تابالدى، دېغانباي، بالىق، نايمانباي ئاتا-بالا، مامىرقان موللام قاتارلىق ئادەملەر ئەينى چاغدا بالىلىرىنى «ماناس»نىڭ قول يازما خاتىرىلىرى بىلەن تەمىنلىگەن ۋە ئۆزلىرى بىلگەن ۋە «ماناس» دىن ئۈزۈندە ئېيتىپ بەرگەنلەر ئىدى. بۇ ئادەملەر ئېيتقان «ماناس» نىڭ چوڭ-چوڭ ۋەقەلىكلىرى مەزمۇن جەھەتتە ئاساسەن ئوخشاش ئىدى.

نېنىبەك (سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئەڭ بۈرۈن جايلاشقان قازاق) نىڭ «سەمەتەي» ۋارىيانتى شۇ چاغلاردا نەشىردىن چىقىپ تارقىلىپ بولغان بولۇپ، نېنىبەكنىڭ بالىسىدىن «سەمەتەي» دېگەن گەپنى ئاڭلىغان ئىدى. نېنىبەكنىڭ «سەمەتەي» ۋارىيانتىدا سەمەتەينىڭ قەھرىمانلىق پائالىيەتلىرىگە ئاساسەن مەزمۇنلار-نىڭ يوقلۇقىنى ئېنىقلاپ، ماناسچى يۈسۈپ ئاخۇننىڭ كەينىگە كىرىپ يۈرۈپ، تولۇق ئېيتقۇزۇپ خاتىرىسىگە يېزىۋالىدۇ. ئۇنى «سەمەتەي» گە ئاھايىتى چۈشەرلىك بىلەن قوشىدۇ. ھازىرقى يۈسۈپ ماماينىڭ «سەمەتەي» ۋارىيانتى — بالىلىرىنىڭ ئەينى چاغدا نېنىبەك ۋارىيانتىغا ئاقشاللىق ماناسچى يۈسۈپ ئاخۇننىڭ ۋارىيانتىنى قوشۇپ، رەتلەپ، كىرىشتۈرۈپ بىر پۈتۈنلۈككە كەلتۈرگەن، سىستېمىلاشقان نۇسخىسىدۇر.

بالباي يەنە ساغىمبايىنىڭ ۋارىيانتى بويىچە ئالمامبەتنىڭ كۆكچىدىن چىقىپ، ماناسقا كەلگۈچە بولغان ئارىلىقتىكى سىيۇژىتنى، ئاقموللا ئىبراھىمنىڭ خاتىرىگە ئالغان ماتېرىيالىنى چالباي دېگەن ئادەم ئارقىلىق ئاتىبىشىدىن ئالدۇرۇپ كېلىدۇ.

بالباي كېچە-كۈندۈز ماناسچى يۈسۈپ ئاخۇننىڭ يېنىدىن بىر قەدەم نېرى ئايرىلماي، ئاغزىدىن گەپ ئېلىپ، «ماناس»، «سەمەتەي»، «سەيىتەك» دىن ئىبارەت ئۇچ ئەۋلاد داستانىنى تولۇق خاتىرىسىگە يېزىۋالىدۇ. شۇنداقلا يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكەن ماتېرىياللار بىلەن سېلىشتۇرۇپ، بىر-بىرىگە ئۇلاپ، بىر-بىرىگە يۇغۇرۇپ سىڭدۈرۈپ، كىرىشتۈرۈپ، ئېپىزوتلارنى ئىز-ئىزىغا چۈشۈرۈپ، ئەسلى ھالىتىدەك مۇكەممەللىككە كەلتۈرىدۇ. ئۇنىڭدىكى يەر ناملىرى، مەزمۇنى، باتۇرلارنىڭ ئىسىم-فامىلىسى، خەلقنىڭ كونا تىلى قاتارلىقلارغا ئۆزگەرتىش كىرگۈزمەستىن، ۋەقەلىكلىرىنى باشتىن-ئاخىر رەتلەيدۇ.

بالباي يۈسۈپ ئاخۇن ماناسچىدىن ماتېرىيال يىغۇپ-لىپ، ئۇنى بىر قۇر قولدىن چىقارغاندىن كېيىن ئىبراھىم تاغىنى ئىزدەيدۇ. ئۇ ئادەم ئائىلىسىدە قىلىدىغان نۇرغۇن ئىشلارنىڭ بارلىقىنى، ئۆزىنىڭ سالامەتلىكىنىڭ ئانچە ياخشى ئەمەسلىكىنى باھانە قىلىپ، ئېيتىپ بېرىشكە ئۇنۇمايدۇ. بالباي ئۇنىڭغا نۇرغۇن ياخشى سۆزلەرنى ئېيتىپ، شۇ يەرلەردە يېڭىلا باشلانغان تېرىقچىلىقنى كۆرسىتىپ، ئۇنىڭ يوللىرىنى ئۆگىتىپ قويىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭدىن سىرت كىيىك، بۇغا-ماراللارنى كۆرسىتىش، چوڭ-چوڭ يايلاقلاردىن بىر نەچچىسىنى كۆرسىتىپ كېلىدىغانلىقى قاتارلىق ۋەدىلەرنى بېرىپ، ئۇنى تاغدىن ئېلىپ چۈشىدۇ. ئۇ ئادەمنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرىدىغان سۆزلەرنى قىلىپ، ئۇنىڭ مەجەزىنى ئىگىلىۋالغاندىن كېيىن، ئۆز ئۆيىدىن بىر ئېغىزنى ئىككىيلەن ئۇچۇن مەخسۇس ئاجرىتىپ، «ماناس» ئېيتقۇزۇپ، ئۇنى خاتىرىلەشكە باشلايدۇ. ئۇ ئىككىسى كۈندۈزلىرىمۇ «ئۆيدە ئادەم يوق» دېگۈزۈپ قويۇپ، «ماناس» يازدۇ. ئىبراھىم تاغىنىڭ ئېيتىپ بەرگىنى ۋە بالباينىڭ يازغىنى — «ماناس» ئېپوسىنىڭ كېيىنكى بەش

ئەۋلاد يەنسى «كەنەنسم»، «سەيتسم»، «ئاسلىباچا ـ بەكباچا»، «سومبىلەك»، «چىگىتەي» دىن ئىبارەت ئىدى.

تارىخىي ئېپوس «ماناس» نىڭ سەككىز ئەۋلاد ماتېرىيال مەنبەسىنىڭ كېلىش جەريانى مۇشۇنداق بولغان.

بالباي بۇ ھېكايىنى سۆزلەپ قارا بۇلغار خۇرجۇنىنىڭ ئاغزىنى ئېتىپ يۈسۈپ مامايغا بېرىدۇ ھەمدە:

— سەن ئون ياشقا كىرگەندە ئاران يېزىپ بولغاندىم. ئىبراھىم تاغام بەكمۇ كۆپ نەرسىلەرنى بىلىدىكەن ۋە «ماناس»نى ماڭا ئېيتىپ بەرگەندە يېرىمىنى نەسىر شەكىلدە، يېرىمىنى نەزمە شەكىلدە ئېيتقان. مەن ئۇنى قايتا كۆچۈرگەندە نەسرىي قىسمىنىمۇ شېئىرغا ئايلاندۇردۇم. سۆزدىن-سۆز تۇغۇلۇپ ئۇنىڭ ھەجمى چوڭقۇرلاپ كەتتى، — دېدى.

«ماناس» ھەقىقەتەنمۇ ھەجمى چوڭ، ببىاھا گۆھەر ئىدى. بالباي «ماناس»نى توپلاش، ئۇنى خاتىرىلەش، ئەتە-ۋارلاپ ساقلاشتا ئۆچمەس تۆھپە قوشتى. ئۇ «ماناس» نىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى ئەينى ۋاقىتتىلا تونۇپ يەتكەن. شۇڭلاشقا، ئۇنىڭ ئۇلۇغ ئەھمىيىنى تارىخىدىن تۇرۇپ ئېلىشقا مۇناسىپ. ئۇ قانچىلىك بەدەل تۆلىشىدىن، قانچىلىك ۋاقىت، قانچىلىك كۈچ ـ قۇۋۋەت سەرپ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر تېپىلغان ماتېرىيال بولسۇن، ئۇچراتقان ماناسچى بولسۇن ئۇلارنى قەدىرلىگەن، ئۇلۇغ بىلگەن ھەمدە «ماناس» نى ئۆز قولى بىلەن توپلاشقا، ئۇنى قۇتقۇزۇشقا كۈچ قوشقان.

بالباي ئۇلۇغ خەلق سەنئەتكارى، ئۇلۇغ ئىجتىمائىي پائالىيەتچى، شۇنداقلا ماناسچى ئىدى. ئۇ ئۇزۇن يىللاردىن بېرى يىغىپ، خاتىرىلەپ، توپلاپ كەلگەن «ماناس» نى ۋە نۇرغۇن خەلق ئەدەبىيات مىراسلىرىنى قەتئىي ئىشەنگەن ھالدا يۈسۈپ مامايغا بېرىپ، ئۆزىنىڭ ناھايىتى ئالدىراش ئىكەنلىكىنى، ئىشلەيدىغان زۆرۈر ئىشلارنىڭ كۆپلۈكىنى، چوڭ ـ چوڭ ئىجتىمائىي ۋەزىپىلەرنىڭ ئۇنىڭ زىممىسىدە تۇرغانلىقىنى ئېيتىپ، ئائىلىدىكىلەر بىلەن خوشلىشىپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ شۇ كەتكەنچە ئىككىنچىلەپ قايتىپ كەلمەيدىغانلىقىنى ھېچكىمۇ خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. 1937 ـ يىلى «قىرغىز ئۆيۈشمىسى» شېكى شىسەي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن تەقىپ ئاستىغا ئېلىنىپ، ئۇنىڭ ئەزالىرى بىرمۇ قالماي قولغا ئېلىنىدۇ. بالباي بۇ تەشكىلاتنىڭ رەئىسى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنى قەشقەرگە يالاپ ئېلىپ كېتىدۇ. تۇتقۇن قىلىنغانلارنىڭ كۆپ سانىدىكىلىرى زىيالىيلار، مەرىپەتچىلەر، ئۇلغار قاراشتىكى ئىنقىلابچىلار بولۇپ، بۇ مەزگىللەردە شىنجاڭنىڭ ھەممىلا يېرىنى تېررورلۇق قاپلىغانىدى. بالباي قولغا ئېلىنىپ ئۇچ يىلدىن كېيىن تۇرمىدە ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ھەققىدە خەۋەر كېلىدۇ. بالباي قەھرىمانلارچە قۇربان بولدۇ، كىشىلەر ئۇنى قەلبىدە ساقلاپ، مەڭگۈ ھايات تەك چوڭقۇر ئېھتىرام بىلەن ھۆرمەتلەپ كەلدى. بالباي ئۆلتۈرۈلگەن چاغدا 44 ياش ئىدى.

يۈسۈپ مامايىنىڭ ياشلىق دەۋرى

يۈسۈپ مامايى سەككىز ياش ۋاقتىدا ئاتا ـ ئانىسى ئۇنىڭدىن ئىككى ياش چوڭ سەلىيقان ئىسىملىك قىزنى ئۇنىڭغا نىكاھ ئوقۇتۇپ، ئىككىسىنىڭ بەختىنى قوشۇپ قويىدۇ. شۇنداق قىلىپ، يۈسۈپ مامايى ئۆسمۈر چېغىدىلا ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق بولدۇ. يۈسۈپ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ دۆلىتىدە جاھانىدىكى قالايمىقانچىلىقلارغا قىلچە پىسخىت قىلمايى، باش چۆكۈرۈپ «ماناس»نى ئوقۇش ۋە «ماناس»نى قايتىدىن كۆچۈرۈپ يېزىش ئىلەن بەنت بولدى. ئارىدىن بىرقانچە يىللار ئاققان سۈدەك

تېز هەم تىنچ ئۆتۈپ كەتتى. 1938 - يىلى 10 - ئايدا يېزىلىق هۆكۈمەت مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلەۋاتقان يۈسۈپ ماماينى شۇ يىلى تۇنجى قېتىم ئېچىلغان «جۇڭگو سوۋېت بەدەل تاشيولى»نى باشقۇرۇش ئىدارىسىگە كاتىپ بولۇپ ئىشلەشكە ئەۋەتىدۇ. ئۇزاققا بارماي جۇڭگو مەقياسىدا ئىچكى ئۇرۇش ئەۋج ئېلىپ، 1940 - يىلغا كەلگەندە بۇ تاشيول تاقۇلۇپتىلىدۇ. 1942 - يىلى يېزىلىق هۆكۈمەت يۈسۈپنى يېزا مەھەللىلەردىن تۇياق بېجى يىغىش گۇرۇپپىسىغا قوشۇپ قويىدۇ. بەش ئادەمدىن ئىككى گۇرۇپپا تەشكىللىنىپ، تاشقىن دەريا سىنىڭ كۇنچىقىش ۋە كۇنپېتىش تەرىپىدىن تۇياق بېجى يىغىشقا باشلايدۇ. يۈسۈپ ماماي ئەسلىدىنلا كۇنچىقىش قىرغاقتىكى ئاتاقلىق بايلارنىڭ بىرى بولغان ئاپىتجاپ پارنىڭ چوڭ قىزى بىلەن ئۇزدىشىپ تۇراتتى. يۈسۈپنىڭ شۇ قىزغا كۆڭلى چۈشۈپ قالغانىدى. لېكىن ئۇ قىز ئۆز ئۆيىدىكى مالاي يىگىتكە ياتلىق بولۇپ بولغانىدى. يۈسۈپ نۇرغۇن تالاش - تارتىشلاردىن كېيىن ئۇنىڭ سىڭلىسىغا ئۆيلىنىدۇ. بۇ قىز تۇغما گاس ۋە تىلسىز ئىدى. ئەمما ئىنتايىن گۈزەل ئىدى.

يۈسۈپ ئىككى ئايال بىلەن ئوخشاشلا ئىناق، خۇشال - خۇرام تۇرمۇش كەچۈرىدۇ. چوڭ ئايالى يۈسۈپكە بۇدرۇققىنا بىر ئوغۇل تۇغۇپ بېرىدۇ. ئىككى ئايال هەدە - سىڭىلىدەك جاپا - مۇشەققەتتە بىر - بىرىگە يارەم بېرىپ، بىر - بىرىنىڭ هاجىتىدىن چىقىدۇ. 1951 - يىلى جۇڭگودا يەر ئىسلاهات هەرىكىتى يۈرگۈزۈلدى. ئۇ چاغلاردا شىنجاڭ ئۇلكىسى ئاللىقاچان ئازاد بولۇپ، دېهقان، چارۋىچىلارنىڭ قورسىقى تويۇپ، كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ قالغانىدى. 1954 - يىلى يەر ئىسلاهاتى دولقۇنىنىڭ قەدىمي قارابۇلاق، مەركەچ مەھەللىلىرىگىچە يېتىپ باردى. يېڭىدىن ئورۇن ئالماشقان يېزىلىق هۆكۈمەت مال-

مۇلۈك، تېرىلغۇ يەرلەرگە قارىتا تەكشەش ئېلىپ بېرىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. ئەلۋەتتە يېرى كەك، چارۋىلىرى كۆپ، مال - دۇنياسى زىيادە بولغانلار، ئالدى ئۈچ خوتۇن، كەينى ئىككىدىن خوتۇن ئالغانىدى. بۇ يېزىدا 23 ئادەم بايلار، بەگلەر، مۇلۈكدارلار هېسابلىنىپ تىزىمغا ئېلىنىدى. يۈسۈپمۇ شۇ قاتاردا سانالا ئېلىنىدى. هۆكۈمەت ئۇلارغا يېڭى جۇڭگونىڭ نىكاه قانۇن - تۈزۈملىرىنى تەشۋىق قىلىپ، يېڭى نىكاه قانۇنىدىكى بەلگىلىمە بويىچە بىر ئەر بىر خوتۇنلۇق بولۇش، بىردىن ئايالىنى ئۆز يېنىدا ئېلىپ قېلىپ، قالغانلىرىنى تېگىشلىك بولغان ئۆيى، جاي، مال - مۈلۈك، يەر، چارۋىلارنى بېرىپ، ئۆز گۇنىنى ئۆزى ئېلىشقا قويۇپ بېرىشنى بۇيرۇيدۇ. 23 ئادەم شەرتسىز بويسۇنىدۇ. شۇ چاغدا يۈسۈپنىڭ چوڭ ئايالىدىن بولغان ئىككىنچى ئوغلى يېشىغا توشمىغانىدى. يەرلىك سوت ئىدارىسى ئوچۇق سوت ئېچىپ، هۆكۈم ئېلان قىلىدۇ. تۇغماس، قولىقى ئاڭلىماس، تىلى سۆزلىمەس ئىككىنچى ئايالى ئايتىبۇبۇ بىلەن يۈسۈپنى مەڭگۈ بىر جۈپ بولۇپ ئۆتۈشكە، يېشىغا يەتمىگەن ئىككىنچى ئوغلىنى ئانىسى بىلەن بىللە يۈسۈپنىڭ ئازغىنا يېرى ۋە ئۆي مۈلكىگە ئىگە قىلىپ، چوڭ خوتۇننىڭ بۇ ئائىلە بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئۈزدۈرىدۇ.

يۈسۈپ هالال ئەمگەك قىلىپ تۇرمۇشىنى قامدايدۇ. ئۇ تىرىكچىلىك سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن هەدەپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشىپ كېتىدۇ. يېزىلىق هۆكۈمەت مەركەچتە «ساۋاتسىزلارنىڭ ساۋاتىنى چىقىرىش» كۇرسى ئېچىپ، يۈسۈپنى دەرس ئۆتۈشكە چاقىرتىدۇ. يۈسۈپ بىر مەزگىل ئىشلەپ بېرىدۇ. كېيىن ئەسلىدىكى يېڭى مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى يېتىشمىگەنلىكتىن، مەكتەپتە رەسمىي ئوقۇتقۇچى بولۇشقا تەكلىپ

قىلىندۇ. يۈسۈپ ماماي ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ بىلگەنلىرىنى قايتا باشتىن تەكرارلايدۇ. ئۇ بىر تەرەپتىن ئۆگەنسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆگىتەتتى. يۈسۈپ ماماي يېڭىدىن قۇرۇلغان مەكتەپتە مەركەزنىڭ بىرىنچى ئەۋلاد بالىلىرىغا يېڭى ئوقۇشلۇقتىن دەرس ئۆتتى. ئۇ ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلارغا «ماناس»نى ھېكايە قىلىپ سۆزلەپ بېرەتتى. بەزىدە ئۆز ئاھاڭى بىلەن ئېيتىپ بالىلارغا ناخشا قىلىپ ئۆگىتىپ قويياتتى. ئۆزى قەتئىي بوشاشماي ئاكىسى قالدۇرغان قىممەتلىك مىراسلارنى ئوقۇش، يادلاش ۋە قايتا كۆچۈرۈپ، ئوقۇشقا تېگىشلىك يەرلىرىگە قوشۇش بىلەن بەنت بولاتتى. ئۇ سەرتقا چىقىپ ئىشلەپچىقىرىشقا قاتنىشاتتى. مەكتەپكە بېرىپ بالىلارغا دەرس ئۆتەتتى، ئۆيگە كېلىپ «ماناس»نى ئىشلەيتتى. «ماناس» ئۇنىڭ قان - قېنىغا، جان - جېنىغا سىڭىپ بولغانىدى.

تۆنجى قېتىم ماناسچى بولۇپ تونۇلۇشى

1960 - يىلى 10 - ئايدا ھازىرقى ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ بىر گۇرۇپپا تەھرىر ۋە ئەزالىرى قەشقەر، قىزىلسۇ، ئاقسۇ قاتارلىق يەرلەرگە بېرىپ، شۇ يەرلەردە يازغۇچىلارنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئەدەبىيات تەھرىرلەپ، قەشقەردە ژۇرنال چىقىرىشقا پىتەكچىلىك قىلىدۇ. شۇ رايونلارنىڭ بۇلۇڭ - پۇشقاقلىرىغىچە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، خەلق ئەدەبىيات خەزىنىلىرىنى قازىدۇ ھەم ئۆز نۆۋىتىدە رەتلەش ئېلىپ بارىدۇ. شۇنىڭ بىلەن يەنە شۇ چاغلاردا شىنجاڭدىكى نوپۇزلۇق ژۇرناللاردىن بولغان «تارىم» (ئۇيغۇرچە)، «تەڭرىتاغ» (خەنزۇچە) لارغا مۇشتېرى قوبۇل قىلىش ھەم ئەسەر يىغىش ئىشلىرىنى ئېلىپ بارىدۇ.

شۇ چاغدا بۇ گۇرۇپپىدىكىلەر ئۇلۇغچات ناھىيىسىدە تۆمۈر ماناسچىغا يولۇقۇپ، ئۇنىڭ «سەمەتەي» ۋارىيانتىدىن ئۇزۇنىدە يېزىۋالىدۇ (شۇ يىلقى «تارىم» نىڭ بىر سان ژۇرنىلىدا ئۇنى ئۇيغۇرچە تەرجىمە قىلىپ ئېلان قىلغان). ئۇلار «ئاقچىدا ئۆچ كېچە - كۈندۈز «ماناس» ئېيتىدىغان بىر ئادەم بار» دېگەن گەپنى ئاڭلايدۇ. ۋاقتىنىڭ قىسقىلىقى، ۋەزىپىنىڭ ئېغىرلىقى تۇپەيلى گۇرۇپپىدىكىلەر ئاقچىغا بارالماي قىزىلسۇدىن ئۇرۇمچىگە قايتىدۇ. ئۇلار قايتىپ بارغاندىن كېيىن بۇ ئەھۋاللارنى رەھبەرلىككە دوكلات قىلىدۇ. رەھبەرلىك بۇ ئەھۋالغا دىققەت قىلىدۇ ھەمدە تېزدىن مەركەزگە ئەينەن ئەھۋالنى يەتكۈزۈپ، بۇ ئىشنى مۇھىم ۋەزىپىلەر قاتارىغا قويۇپ چىڭ تۇتۇپ ئىشلەشنىڭ زۆرۈرلۈكى ھەققىدە يولىيورۇق سوزايدۇ.

1961- يىلى ئەتىيازدا ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى يولداش لىيۇشاۋۇ يۇقىرىنىڭ بۇيرۇقىغا ئاساسەن لىيۇ فاجۇن، تەبە (موڭغۇل)، لىيۇ چەنمىڭ قاتارلىق يولداشلارنى چاقىرىپ، ئۇلارغا قىزىلسۇ، قاقشال تەرەپلەرگە بېرىپ، قىرغىز خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى يوپلاش، قىرغىز خەلق ئېتنوگرافىيەسىنى تەكشۈرۈش، بولۇپمۇ «ماناس» نى قېزىپ چىقىش، ئۇنىڭ تەسىرى، تارقىلىش دائىرىسى ۋە تارىخىنى قالدۇرماي تېپىپ چىقىشتىن ئىبارەت مۇھىم ۋەزىپىنى تاپشۇرىدۇ.

يولداش لىيۇفاجۇن ھەمراھلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، ئەگرى-بۈگرى تاغلىق يوللارنى كېزىپ، ئاتۇش ناھىيىسىگە كېلىدۇ، ئوبلاست رەھبەرلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ ئۆزلىرىنىڭ نىيىتى ۋەزىپە بىلەن كەلگەنلىكىنى ئېيتىدۇ. ئادەم كۈچى جەھەتتە ئاردەم قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئالدىدا كەلگەن مەركىزىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتىنىڭ قىرغىز تىل سىنىپ ئوقۇ-

غۇچىلىرى ئاتۇش، ئۇلۇغچات، ئاقتۇ قاتارلىق جايلاردا قىرغىز خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى يىغىش پراكتىكىسى ئېلىپ بېرىۋاتاتتى. قىرغىز تىلى سىنىپىنىڭ قايتىش ۋاقتى بۇلار-نىڭ يېڭى كېلىش ۋاقتىغا توغرا كېلىپ قالدۇ. ئىككى گۇ-رۇپپا ئەزالىرى ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ، بۇ خىزمەتنى بىرلىكتە تېخىمۇ ياخشى ئىشلەش قارارىغا كېلىدۇ ھەمدە ئوقۇغۇچىلارنىڭ پراكتىكا ۋاقتىنى ئۇزارتىپ بېرىش تەۋسىيىسىدا مەركەزگە ئىلتىماس سۇنىدۇ. ئىلتىماس تەستىقلىنىپ كېلىدۇ. قىرغىز تىلى سىنىپىدىكىلەردە ئىككى ئوقۇتقۇچى، ئون ئوقۇغۇچى بار ئىدى. ئوبلاستتىن كەلگەن ساكەن ئۆمەر، ھۈسەيىن ھاجى، توختاسىن، ئالتۇن قاتارلىق يولداشلار بۇ گۇرۇپپىغا قاتناشتۇرۇلدى. بۇ يىگىرمىگە يېقىن ئادەم ئۈچ گۇرۇپپىغا بۆلۈنىدۇ. لېۋ فاجۇن ئاقچى ناھىيىسىگە كېلىدۇ. يەرلىك ئورۇنلارنىڭ يېتەكچىسى بىلەن كۆرۈشۈپ ناھىيىدە چوڭ يىغىن ئاچىدۇ. شۇ يىغىندا كىشىلەر بىردەك يۇسۇپ ماماينى ئېغىزغا ئالىدۇ. ئەينى چاغدا ئۈچ كىچە - كۈندۈز «ماناس» ئېيتىدىغان ئادەم يۇسۇپ ماماي بولۇپ چىقىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا نۇرغۇن قوشاقچى، چۆچەكچى، تارىخچى، لەتىپىچى ھەم مانا-سچىلار تىزىمغا ئېلىنىدۇ. لېۋ فاجۇن بۇنچىلىك نەتىجىگە ئېرىشىدىغانلى-قىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى. ئۇ تەرجىمانلىققا ماتىنى، كاتىپلىققا مەمەت-قازى مانكەنى تالليۇبلىپ، ئاقچىدىن قارا بۇلاققا يۇسۇپ ماماينى ئۈزدەپ ماڭىدۇ. ئۇلار يۇسۇپنى ئېيتىزلىققا قىغ تۆكۈۋاتقان يېرىدىن تاپىدۇ. ئەسلىدە يۇسۇپ ماماي 1958 - يىلى جۇڭگو بويىچە ئەۋج ئالغان «ئوڭچىلارغا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى»دە تارتىپ چىقىرىلىپ، «ئوڭچى» دېگەن قالپاق كىيدۈرۈلۈپ، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشكە تاپشۇرۇپ بېرىلگەنىدى. شۇنىڭدىن بېرى ئۇ قىش - ياز، ئىسسىق - سوغۇقلارغا بەرداشلىق بېرىپ،

ئېغىر ئەمگەك قىلىپ كەلدى. لېۋ فاجۇن يۇقىرىنىڭ كۆرسەتمە-سىنى قارا بۇلاق ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتىنىڭ مەسئۇلىغا كۆر-سىتىدۇ. ئۇلار يۇسۇپنى يېرىم كۈن ئېتىزدا ئىشلەشكە، يېرىم كۈن «ماناس» ئېيتىپ بېرىشكە ئاران قوشۇلىدۇ. يۇسۇپ ما-ماي ئېيتقان «ماناس» بۇلارنى ھەيران قالدۇردى. خەلقنىڭ كۆزى ھەقىقەتەن ئوچۇق بولۇپ، ئۇلار تەمىنلىگەن بۇ يېڭ-ئۇچى — گۆھەرنىڭ نەق ئۆزى ئىدى. يۇسۇپ ماماي يالغۇز «ماناس» ئېيتىپلا قالماي، نۇرغۇن خەلق داستانلىرى، شەجە-رىلەر، قوشاقلارنىمۇ بىلىدىغانلىقىنى مەلۇم قىلدى. ئۇلار يۇ-سۇپنى ئاتۇشقا ئېلىپ بېرىپ شۇ يەردە ئېيتقۇزۇپ خاتىرىلە-مەكچى بولىدۇ. رېجىسسىغا تاپشۇرۇلغان يۇسۇپ ماماي ئىشلىمىسە نان يوق ئىدى. شۇڭا، ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتىنىڭ مەسئۇلى: «يۇسۇپ ئىشلىمىسە ھەق بېرىلمەيدۇ، يىل ئاخىرىدا تەقسە-مات يوق بولىدۇ. ئائىلىسى ۋە ئۆزى قانداق كۈن كەچۈرىدۇ؟ بۇ مەسىلىنى سىلەر ئويدان ئويلاڭلار» دەيدۇ. خەلق ئەدەبە-ياتىنى توپلاش گۇرۇپپىسىدىكىلەر مۇزاكىرىلىشىپ، يۇسۇپنىڭ يېمەك - ئىچمەك چىقىمىنى كۆتۈرگەندىن سىرت، ئايدا ئائىلە راسخوتى ئۈچۈن 40 يۈەندىن بېرىدۇ. يۇسۇپ ماماي قىزىلسۇغا بارغاندىن كېيىن «ماناس» ئېيتىشنى باشلايدۇ. يۇسۇپ ماماي تولۇپ - تاشقان ھېسسىياتى بىلەن تارىخىي ئېپوس «ماناس»نىڭ ئالدىنقى بەش بۆلىكى، يەنى «ماناس» دىن 38 مىڭ مىسرا، «سەمەتەي» دىن 27 مىڭ مىسرا، «سەيىتەك» تىن 19 مىڭ مىسرا، «كەنەنىم» دىن 16 مىڭ مىسرا، «سەيىتىم» دىن 2800 مىسرا، جەمئىي 110 مىڭ مىسرا ئېيتىپ تولۇق خاتىرىگە ئېلىنىدۇ.

شۇ چاغدا خەلق ئەدەبىياتى توپلاش گۇرۇپپىسىدىكىلەر يۇسۇپ مامايدىن باشقا ئەشىمات، تۆمۇر قاتارلىق 20 دەك

ماناسچىنى ئېنىقلاپ چىقىدۇ ھەمدە ئۇلارنىڭ ماتېرىيالىنىمۇ قەغەز يۈزىگە يازغۇزۇپ يىغىۋالىدۇ. بۇ ماسچىلارنىڭ ئېيتقانلىرى «ماناس» ئېپوسىنىڭ 1 -، 2 -، 3 - بۆلەكلىرىدىكى چوڭ - چوڭ ئېپىزوتلار بولۇپ، 40 نەچچە پارچىدەك ماتېرىيال توپلانغانىدى. بۇ ماتېرىيالدىكى مەزمۇنلارنىڭ كۆپىنچىسى «كۆكتەينىڭ نەزىرى»، «چوڭ غازات»، «ئالمامبەتنىڭ ئارمىنى»، «سەمەتەي بىلەن ئايچۆرەك»، «باتۇرنىڭ تۇغۇلۇشى» دېگەنلەردىن ئىبارەت جەمئىي 150 مىڭ مىسرا بولغان.

شۇندىن كېيىن قىرغىزخەلق ئەدەبىياتىنى توپلاش گۇرۇپپىسىدىكىلەر تەكشۈرۈش، توپلاش، خاتىرىلەش خىزمىتىنى توختىتىپ، ئادەم كۆچىنى پۈتۈنلەي يۇسۇپ ماماي ئېيتىپ بەرگەن «ماناس»نى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىشقا قارىتىدۇ. كېچە - كۈندۈز جاپالىق ئىشلەش ئارقىلىق شۇ قېتىمقى يىغىۋېلىنغان ماتېرىيالنى تەرجىمە قىلىپ چىقىدۇ. زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن بۇ گۇرۇپپامۇ زىپىنى غەلىبىلىك ئورۇندىپ، ھەرقايسىلىرى ئەسلىدىكى ئورۇنلىرىغا تارقاپ كېتىدۇ. تەرجىمە قىلىنغان بابلارىدىن «كۆكتەينىڭ نەزىرى» ھەمدە 5 - بۆلەك «كەنەنىم» دىن ئۈزۈندە ئايرىم - ئايرىم ھالدا «شىنجاڭ گېزىتى»، «خەلق ئەدەبىياتى» دا ئېلان قىلىنىدۇ.

1964 - يىلى 6 - ئايدىن 1966 - يىلى 7 - ئايغىچە بولغان ئىككى يىل ۋاقىت ئىچىدە ئىككىنچى قېتىملىق «ماناس»نى توپلاش، قىرغىز خەلق فولكلورىنى تەكشۈرۈش، تولۇقلاش ئېلىپ بېرىلىدۇ. بۇگۈرۇپپىنىڭ جوڭگوخەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەت تېئاتىر بىرلەشمىسى، قىزىلسۇ ئوبلاستلىق پارتكوم بىرلىشىپ قۇرىدۇ. گۇرۇپپا باشلىقى تويالى، لېيۇ فاجۇن بولىدۇ. ئەزالىرى ساكەن ئۆمەر (قىرغىز، تىلشۇناس)، ھۇسەيىن ھاجى (قىرغىز، تارىخچى،

قىزىلسۇ ئوبلاستلىق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى)، ئالتۇن (ئايال، يارەمچى خىزمەتچى)، پازىل (قىرغىز، تەرجىمان)، ئابدۇ قادىر (قىرغىز، تىلشۇناس)، جاۋزىدى (خەنزۇ، ئوبلاستلىق پارتكوم سېكرېتارى)، ھۇسەنالى (قىرغىز، يارەمچى كاتىپ)، شاڭ شىجىن (ئايال، خەنزۇ، تەرجىمان)، لاڭ يىڭ (ئايال، خەنزۇ، تەرجىمان)، خېي زەيلى (تەرجىمان) قاتارلىقلار ئىدى. بۇ گۇرۇپپىنىڭ ئەملىي كۈچى ناھايىتى كۆچلۈك ئىدى. بۇ گۇرۇپپىنىڭ ئاساسىي نىشانى ئىككى تەرەپلىمە بولۇپ، يۇسۇپ ماماينىڭ «ماناس» ۋارىيانتىنى تولۇقلاپ خاتىرىگە ئېلىش، باشقا ماناسچىلارنىڭ ۋارىيانتىنى يىغىش، نەسرىي شەكىلدىكى قول يازما ماتېرىيالى ۋە قەدىمدىن بېرى ساقلىنىپ كەلگەن قول يازما ماتېرىياللىرى بولسا قالدۇرماي يىغىۋېلىش، يەنە بىر تەرەپتىن، «ماناس» ئېپوسىنى چۆرىدىگەن ھالدا قىرغىزلارنىڭ جەمئىيەت تارىخى، قەبىلە - ئۇرۇقلار تارىخىنى، ياشاش ئۇرپ - ئادەتلىرى، تاڭ - رىختىن بېرى ئىشلىتىپ كەلگەن تىل - يېزىقلىرى ۋە دىنىي ئېتىقادلىرى قاتارلىقلارنىمۇ تەكشۈرۈپ، بۇ ھەقتە ماتېرىيال توپلاپ، رەتلەپ، تەرجىمە قىلىپ «ماناس»تەتقىقات ئىشلىرى ئۈچۈن پايدىلىنىش ماتېرىيالى قىلىش ئىدى. بۇ مەقسەت ئۇقۇشلۇق رېئاللىققا ئايلاندى.

يۇسۇپ ماماي بۇقېتىم «ماناس»ئېپوسىنى ئېيتقاندا، ئالدىنقى بۆلەكلىرىنى ھەسسىلەپ كۆپەيتىپ ئېيتىدۇ ھەمدە ئالتىنچى بۆلەك «ئاسىلباچا - بەكباچا» نى يېڭىدىن ئېيتىپ، 45 مىڭ مىسرادىن ئارتۇق ماتېرىيال يېزىۋېلىنىدۇ. بۇ نۆۋەت ئېيتقان «ماناس»ئېپوسىنىڭ ئالتە بۆلەكنىڭ خاتىرىگە ئېلىنغىنى جەمئى 196 مىڭ 500 مىسرا بولغان. يۇسۇپ ماماي «ماناس»نى ئېيتقاندىن باشقا يەنە قىرغىز خەلق داستانلىرىدىن «قۇرمانبەك»، «ئەرتۆشتۇك»، «مامەكە - شوپۇق»، «تۇتان»، «كۆبۇن»، «جاكىل

مىرزا» قاتارلىقلارنى ئېيتىپ بېرىدۇ. مۇشۇ يىللار يۇسۇپ ما-
ماينىڭ ماناسچىلىق هاياتىدا ناهايىتى چوڭ جانلىنىش بولغان
يىللار بولدى. ئۇ ئۆزىگە ئوخشاش زامانداش ماناسچىلار بىلەن
تونۇشتى. شۇ چاغدا 30دەك ماناسچى تىزىمغا ئېلىنغانىدى.
بۇ ماناسچىلار ئۆزلىرى بىلىدىغان «ماناس» ۋارىيانتلىرىنى
سېلىشتۇرۇپ، ئۇنىڭدىكى ئارتۇقچىلىق - كەمتۈكلەرنى كۆرسىتىش-
تى. كىمدىن ئۆگەنگەنلىكى ۋە قانداق ئۆگەنگەنلىكىنى ئېيتىشتى.
كىمنىڭ «ماناس»، كىمنىڭ «سەمەتەي»، كىمنىڭ «سەيتەك»
ئېيتالايدىغانلىقى، كىمنىڭ هەممىسىنى تولۇق ئېيتالايدىغانلىق-
قىنى، كىمنىڭ كېچە - كۈندۈز توختىماي سۆزەك ياتقا
ئېيتالايدىغانلىقى، كىمنىڭ سەنئەتلىك، چىرايلىق ئاھاڭغا
چۈشۈرۈپ ئېيتالايدىغانلىقى، كىمنىڭ هېكايىدەك سۆزلەيدە-
دىغانلىقى، كىمنىڭ قوشاقلار شەكلىدە ئېيتالايدىغانلىقى...
قاتارلىق مەسىلىلەرنى هەر كىم ئۆز بىلگىنى بويىچە
ئوچۇق - يورۇق بايان قىلىشتى. بۇ گۈزەل هۈنەرنىڭ پىرى
بولۇشقا يۇسۇپ لايىق كەلدى. جامائەتچىلىك يۇسۇپ ماما-
ينىڭ «ماناس» ئېپوسىنى ئەڭ مۇكەممەل، تولۇق، ياخشى
ئېيتالايدىغانلىقىغا ئىشەنچ قىلدى. ئۇلار يۇسۇپ ماماينىڭ
بەدىئىي تالانتىغا، ئېگىلمەس غەيرىتىگە ئاپىرىن ئوقۇشتى.
شۇنىڭدىن باشلاپ يۇسۇپ ماماي خەلق ئارىسىدا ماناسچى
بولۇپ تونۇلۇشقا باشلىدى. «ماناس» ئېيتىش سورۇنلىرىدا
ئۇ هېچقاچان ئويلىنىپ تۇرماستىن، «ماناس» ئېپوسىنىڭ باش-
قىلار ئېيتمىغان ياكى ئېيتالمايدىغان بۆلەكلىرىدىن ئەڭ
ياخشى، ئەڭ قىزىقارلىق مەزمۇنلارنى تاللاپ، جارانگلىق، ئاڭ-
لىغان ئادەمنىڭ يۈرەك تارىسىنى تىترىتىدىغان دەرىجىدىكى
يېقىملىق ئاۋازدا، بىر مەزمۇن باشلىنىپ ئاخىرلاشقىچە
سۆزەك تېز، هەسەلدەك تاتلىق ئېيتىپ بېرەتتى. ئاڭلىغان

ئادەم يۇسۇپنىڭ هەقمقەتەن تالانتلىق ماناسچى ئىكەنلىكىگە
ئىشەنمەي قالمايتتى.

يۇسۇپ ماماي ئاكىسى بالباي ماماي ۋارىيانتىنى ئۆگە-
نىش، يادلاش داۋامىدا ئۆزى ئۇچراتقان ماناسچىلارنىڭ ۋارى-
يانتىدىكى ئارتۇقچىلىقلاردىن پايدىلانغان، ئۇلاردىن ئۆلگە ئال-
غان، قايتا - قايتا كۆچۈرۈپ يازغاندا نەسرىي قىسمىلارنى
شېئىرغا ئايلاندۇرغان. مەزمۇننى بېيىتىپ، بەدىئىي تىلىنى
گۈزەللەشتۈرگەن، ئەسلى ۋارىيانتنىڭ نىسبەتەن رەتلەش ئېلىپ
بېرىپ، شەكلى جەهەتتىن باشتىن - ئاخىر نەزمە شەكلىگە كەل-
تۈرگەن. مەزمۇن جەهەتتىن مۇكەممەل، تولۇق بولۇشقا، چوڭ-
قۇر بولۇشقا ئەهمىيەت بەرگەن. شۇ ئارقىلىق نەچچە ئەسىر-
لەردىن بېرى ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ، قولدىن - قولغا
ئۆتۈپ، غەلۋىدىن ئەلگەككە تاسقىلىپ يۈرۈپ ساپلىشىپ،
ئېنىقلىشىپ، ئۇنىڭدىن تولۇقلىنىپ كېلىۋاتقان «ماناس» ئېپو-
سىنى يۇسۇپ قايتا ئېيتىش جەريانىدا تېخىمۇ پىشىقلاپ،
تولۇقلاپ، قايتا تاسقاپ، ئۇنىڭ ساپلىق دەرىجىسىنى يۇقىرى
كۆتۈرۈپ، ئادەمنىڭ كۆزى قاماشقۇدەك دەرىجىدىكى ئۆزىگە
خاس بىردىنبىر ۋارىيانت قىلىپ ۋۇجۇدقا چىقاردى. يۇسۇپ
قىرغىز خەلقىنىڭ ئەۋلادىتىن - ئەۋلاد مىراس قىلىپ ساقلاپ
كەلگەن بۇ گۆھىرىگە چەكسىز ساداقەتمەنلىكىنى ئىپادىلىدى.
«ماناس» ئېپوسىنىڭ يۇسۇپ ماماي ۋارىيانتى قىرغىز خەل-
قىنىڭ سەنئەت گۈلتاجىسى بولغان «ماناس» ئەترايلىق تەكشۈ-
رۈپ رەتلەنگەن تولۇق نۇسخىسىدۇر.

1964 - يىلىدىن 1966 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا
جۇڭگو ئەدەبىيات تارىخىدا يېڭى سەۋىيە يارىتىلدى. جۇڭگو
فولكلورچىلىق تېئورىسىدا «ئېپوس» ئۇقۇمى ئاپىئاق تۇراتتى.
شۇ كەمگىچە بىرەر خەلق ئەدەبىياتى تەتقىقاتچىسى ئۇنتىۇرىغا

چىقىپ ئېپوسنى قېزىپ، تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ كۆرمىگەن بولۇپ، 1950 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ بۇ مەسىلە يېشىلىشكە باشلاپ قىرغىزلارنىڭ تارىخىي ئېپوسى «ماناس»، موڭغۇللار-نىڭ تارىخىي ئېپوسى «جاڭغىر»، زاڭزۇلارنىڭ تارىخىي ئېپوسى «گېسار» كەينىدىن تېپىلدى. بۇ ئۈچ چوڭ گۆ-ھەر تېپىلىپ جۇڭگوغا چەكسىز شان - شەرەپ كەلتۈردى. جۇڭگودا ئېپوس يوق دېگەن ئۇقۇمغا خاتىمە بېرىلىپ، دۇنيا خەلق ئەدەبىيات مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ دىققەت - ئېتىبا-نى ئۆزىگە تارتتى.

بۇ يىللار قىرغىز خەلق فولكلورچىلىقى ئۈچۈنمۇ ئېيىت-قۇسز خوش بولارلىق نەتىجىلەر قولغا كەلگەن يىل بولدى. يۇسۇپ ماماي ئۆزىنى ئىزدەپ كەلگەن بۇ بىلىم ئىگىلىرىگە قەتئىي ئىشەنگەن ھالدا ئەقىل خەزىنىسىدىكى دۇردانىلەرنى قالدۇرماي بېرىشكە تەييار تۇردى. ھاردىم - تالدىم دېمىدى، بىلگىنى قانچىلىك بولسا، شۇنچىلىك ئېيتىپ بەردى. شۇ چاغدا يۇسۇپ مامايدىن باشقا يەنە 30 دىن ئارتۇق ماناسچى، شەجە-رىچى، قوشاقچىلار تېپىلىپ ئۇلارنىڭ ماتېرىيالى دەسلەپكى قەدەمدە قولغا ئېلىنىپ ئىشلەندى. ئۇلارنىڭ ئارخىپى تۇنجى قېتىم تۇرغۇزۇلدى. نۇرغۇنلىغان قىممەتلىك قول يازمىلار يىغىۋېلىندى. قىرغىز مىللىتىنىڭ تارىخى، كلاسسىك مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىياتىغا ئائىت بىباھا ماتېرىياللار كەينىدىن تېپىلىپ، قىرغىز مىللىتىنىڭ ئۆز - ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسى تېخىمۇ ئاشتى.

1966 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە «مەدەنىيەت ئىنقىلا-بى» نىڭ تەتۈر شامىلى بۇ چەت رايونلاردا قاتتىق بوراڭغا ئايلاندى. «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ زەھەرلىك چاڭگىلى «ماناس» ئېپوسىنى بوغۇشقا باشلىدى. يۇسۇپ ماماي «ما-

ناس» ئېپوسىنى، خەلق داستانلىرىنى ئېيتىپ بەرگىنى ئۈچۈن «گۇمانلىق» دەپ قارىلىنىپ، قاتتىق سوراقىقا، تاياقىقا تۇتۇپ بېرىلدى. ئۇنىڭغا ئادەم ئاڭلاپ چىدىغۇسىز بوھتانلار چاپ-لاندى. يۇسۇپ ماماي ئۆزىدە ھېچقانداق «گۇناھ» يوقلۇقىغا قەتئىي ئىشىنەتتى. ئۇ، ئۆزىنىڭ «ماناس» ئېيتالايدىغانلىقى، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ توختىماي ئېيتىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، مۇشتۇمزورلارنىڭ دەككىسىنى بەردى. قاتتىق تاياق، ئېغىر ئەمگەك، ھاقارەتلىك سۆزلەر، ئۇستىگە - ئۇستىگە كىيدۈرۈلگەن قالپاقلار، كەمسىتىشلەر يۇسۇپ ماماينى تىز پۈكتۈرەلمىدى. ئەكسىچە ئۇنى تېخىمۇ تاۋلاپ، چىنىقتۇرۇپ، ئۇنىڭ روھىنى تېخىمۇ چىڭىتتى. «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ قولچوماقلىرى بىلەن قاتتىق كۆرەش قىلىپ جاھاندا بولۇۋاتقان ھەق - نا-ھەقچىلىق ئۇستىدىن شىكايەت قىلدى. ئېغىر ئەمگەك ئۇنىڭ پۈت - قولىدىكى ماغدۇرىنى يەپ كەتكەنىدى. يۇسۇپ بەش يىلدەك پالەچ كېسىلى بىلەن ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدۇ. ئۇ قاتتىق ئاغرىق ئازابىدا كۈن - تۈن ئاچچىق ئىگىراپ تولغىنىپ ياتاتتى. بىرەر ئادەم بىلەن يۈز كۆرۈشۈشنىڭ ئۆزىمۇ نەزەر-بەندت ئاستىدا بولاتتى. يۇسۇپ ماماي ئون يىلنى ئەنە شۇنداق قاتتىق ئازاب - ئوقۇبەت چېكىپ ئۆتكۈزدى.

1978 - يىلى 11 - ئايدا جۇڭگو تارىخىدىكى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ زەھىرىنى تازىلاش ھەرىكىتى قارا-بۇلاق يېزىسىدىمۇ قوزغالدى. ئورۇنسىز «قالپاق» كىيگەنلەرنىڭ قالپىقى ئېلىندى. يۇسۇپ ماماينىڭ ئۇستىدىكى ئېغىر چىلىقلار ئېلىپ تاشلاندى. يۇسۇپ ماماي ئائىلىسى بويىچە ئۇستىدىكى ئېغىر تاشنى ئېلىپ تاشلىغاندەك يېنىكلەپ قالدى. شۇ چاغ-دىكى يۇسۇپ مامايىنى كۆرگەنلىغان بولسىڭىز بىر تەرەپ، بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغان تېرىك ئەرۋاھقا ئوخشاپ قالغانىدى.

ئۇنىڭ يېنىدا پەقەت جىسمانىي ئاجىزلىقى روشەن كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاجىز ئايالى بىللە بولۇپ، يۈسۈپ تارتقان دەرد - ئەلەمنى تەڭ تارتتى، كېچە - كۈندۈز يۈسۈپكە ھەمراھ بولدى. ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ياشاپ كەلدى. پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى 11 - نۆۋەتلىك 3 - ئومۇمىي يىغىنىنى دەل ۋاقتىدا چاقىرىپ، پۈتكۈل جۇڭخۇا مىللەتلىرىگە يېڭى ئۇزۇن سەپەرنىڭ پارلاق يولىنى كۆرسىتىپ بەردى. قىرغىز خەلقىمۇ باشقا قېرىنداش مىللەتلەرگە ئوخشاش ساپ ھاۋادىن ئەركىن نەپەس ئالدى. ھايات نەقەدەر گۈزەل - ھە! 1978 - يىلىنىڭ ئاخىرى يۈسۈپ ماماينى قىرغىز خەلق ئەدەبىياتى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىدىكىلەر بېيجىڭغا ئېلىپ باردى. يۈسۈپ ماماي قىرغىز خەلق ئەدەبىياتىدىكى ئەڭ مۇھىم ھالقا ئىدى. يۈسۈپ ماماينى بېيجىڭغا چاقىرتىشتىكى مەقسەت: ئۇنى بۇ ئاساستە «ماناس» خىزمىتىگە ئارىلاشتۇرۇپ، «ماناس» ئېپوسىنى تەتقىق قىلىشنى مەركەز قىلغان ھالدا قىرغىز خەلق ئەدەبىياتى تەتقىقاتىنى ئىلگىرى سۈرۈش، يۈسۈپ ماماينىڭ تەجرىبىلىرى جاريى قىلدۇرۇش ئىدى. مەركىزىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتىنىڭ ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلىرى يۈسۈپ ماماينى قىزغىن قارشى ئېلىپ، كۆڭۈلدىكىدەك كۈتۈۋالدى. يۈسۈپ ماماي بۇرۇندىن ئۆزى بىلەن ئۇچراشقان، كۆپ ئوقۇمۇشلۇق زىيالىيلارنىڭ ھەممىسى ئۆزىنى ئوراپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ھاياجانلانغان ھالدا: «قايتا كۆرۈشۈش بىزگە نېسىپ بولدى، ھەممىڭلار سالامەت بار ئىكەنسىلەر» دېدى.

يۈسۈپ ماماي بۇ سۆزنى بەكمۇ توغرا ئېيتقانىدى. ئاشۇ مالىمانچىلىقتا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ياشاشقا تېگىشلىك يېشىغا يەتمەستىن، بۇ دۇنيا بىلەن خوشلاشقان بولسا نەقەدەر ئېچىنىشلىق ئىش بولار ئىدى! بۇلارنىڭ ھايات قالغانلىقى ئۆزلىرى

ئۈچۈن ۋە قىرغىز خەلقى ئۈچۈن ئەڭ زور بەخت بولدى. ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، 1960 - يىللاردا قاينام - تاشقىنلىق بىلەن يىغىپ توپلىغان «ماناس» ئېپوسىنىڭ يازما خاتىرىلىرى ۋە ماناسچىلارنىڭ تارخىپى، قىرغىز خەلق ئەدەبىياتى، تارىخىي تىلغا ئېلىنغا ماتېرىياللارنىڭ ھەممىسى يوقىلىپ كەتكەن بولۇپ، ناھايىتى ئاز بىر قىسمى ساقلىنىپ قالغاندى. بۇنداق كۈتۈلمىگەن ۋەقەنىڭ يۈز بېرىشىگە كۆپچىلىك ناھايىتى خاپا بولدى. يۈسۈپ ماماينىڭ ھايات قېلىشى تەڭرىنىڭ قىرغىزلارغا ئوڭ كۆزى بىلەن يەنە بىر باقىنىدەك ئىش بولدى. مەركىزىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدىن ئايرىم ئاجرىتىپ بېرىلگەن ئۆيلەردە بۇلار زور غەيرەت بىلەن «ماناس» ئېپوسىنى قايتىدىن قولغاالدى. يۈسۈپ ماماي قىلچە ئىككىلەنمەستىن، «ماناس» ئېپوسىنى يېڭىباشتىن قايتا ئېيتىشقا باشلىدى. لېكىن ئۇنىڭ سالامەتلىكى پۈتۈنلەي ئەسلىگە كەلمىگەنلىكى، بېيجىڭنىڭ ھاۋا شەرت - شارائىتىغا كۆنەلمىگەنلىكى سەۋەبىدىن 1979 - يىلىنىڭ ئاخىرى شىنجاڭغا قايتىپ كېلىدۇ. 1980 - يىلى 9 - ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ 3 - نۆۋەتلىك ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى ئۇرۇمچىدە ئېچىلىدۇ. يۈسۈپ ماماي يىغىنغا ۋەكىل بولۇپ قاتنىشىدۇ. يىغىندا يۈسۈپ ماماي ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە تەيىنلەنگەنلىكى ئېلان قىلىنىدۇ. يۈسۈپ ماماي پارتىيە، ھۆكۈمەت، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ قەلبىدە ئۆزىگە ئورۇن بارلىقىنى كۆرۈپ ھاياجانلانغانلىقىدىن كۆزىگە ئىسسىق ياش ئالدۇ. يىغىن ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى پارتىيە گۇرۇپپىسىنىڭ سېكرېتارى يولداش ۋاڭ يۈخۇ يۈسۈپ ماماينى ئۆز ئىشخانىسىغا باشلاپ، ئۇنىڭغا ئائىلىسى بىلەن

ئۇرۇمچىگە كۆچۈپ كېلىپ، بىرلەشمىنىڭ مەمۇرىي ۋە كەسپىي ئىشلىرىغا بىۋاسىتە ئارىلىشىپ، خىزمەتكە ئاكتىپ قاتنىشىشقا تەكلىپ بېرىدۇ. يۈسۈپ ماماي بۇ تەكلىپنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىدۇ. بۇ چاغدا جۇڭگو خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەمئىيىتى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شۆبىسىدە «ماناس» ئېپوسىنى تەتقىق قىلىش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، بىر قىسىم يارامـلىق كەسىپ ئىگىلىرى ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغاندى. يۈسۈپ ماماي 80 - يىللارنىڭ تۆھپىكارلىرى قاتارىدا «مـاناس» ئېپوسى ئۇچۇن يەنە بىر قېتىم يېڭى سەپەرگە ئاتلاندى. ئۇ جۇشقۇن كەيپىياتتا بىر تەرەپتىن، «ماناس» ئېپوسىنى ئېيتىسا، يەنە بىر تەرەپتىن، قولغا قەلەم ئېلىپ ئۆزىنىڭ بەدىئىي ئىجادىيىتىنى باشلىۋەتتى.

خەلقئارادا ئېتىراپ قىلىنغان ئاتاقلىق ماناسچى بولۇش

كۆركەم بىنالار ياخشى لايىھىلىگۈچى ئىنژېنېرنىڭ ۋە ئۇستىلارنىڭ قولىدا قەد كۆتۈرگەنىدەك، «مـاناس» ئېپوسىمۇ يۈسۈپ ماماينىڭ يۇقىرى سۈپەتلىك مېڭە قاتلىمىدا ئۆزۈندىن-ئۆزۈن ساقلىنىپ، ئاخىرى ئۆز رېتىمى بىلەن قەغـەز يۈزىگە چۈشتى. دۇنيا خەلقى ھەقىقىي گۆھەر ھېسابلانغان بۇ قىممەتلىك مىراسنى ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆردى. يۈسـۈپ ماماينىڭ خاسىيەتلىك بىر كۈچ يەنـى باشـقا نورمـال ئادەمـلەردىن نەچچە ھەسسە يۇقىرى تۇرىدىغان ئەستە قالدۇرۇش كۈچى بار ئىدى. شۇڭا، ئۇ 20 يىل بۇرۇن ئېيتقان «ماناس» ئېپوسىنى قايتا ئېيتقاندا، شۇنداق راۋان، شۇنداق تەسىرلىك ھەم شۇنـداق تولۇق ئېيتتى. يۈسۈپ ماماي ئالدىنقى ئېيتىپ بولـغان ئالتە ئۆلاد بۆلەكنى قايتىدىن تولۇقلاپ ئېيتقانـدىن باشـقا،

كېيىنكى ئىككى ئەۋلاد «سۇمبىلەك» تـىن 12 مىڭ مىـسرا بىلەن «چىگىتەي» دىن 12 مىڭ 300 مىسرانى يېڭىدىن قوشۇپ ئېيتىپ، ئۆزىنىڭ مۇكەممـەل ۋارىيانـتى ھېسابلانـغان «ماناس» ئېپوسىنى يورۇقلۇقـقا چىقـاردـۇ. سەككـز ئەۋلاد «ماناس» ئېپوسىنىڭ شۇ چاغدىكى خاتىرىگە ئېلىنغىنى جەمئىيي 220 مىڭ مىسرادىن ئارتۇق بولغان. بۇ دۇنيادا تېپىلغان «ماناس» ئېپوسىنىڭ ۋارىيانتلىرى ئىچىدىكى ئەڭ ئۇزۇن، ئەڭ تولۇق ۋە ئەڭ مۇكەممەل بىردىنبىر ۋارىيانت ھېسابلىنىدۇ. يۈسۈپ ماماي ئۆز ۋارىيانتىنى 1983 - يىلىغىچە تولۇق ئېيتىپ پۈتتۈرىدۇ، «ماناس» تەققىقات ئىشخانىسى تېزدىن ھەرىكەتكە كېلىپ بىر تەرەپتىن، يۈسۈپ ماماينىڭ ئاغزىدىن خاتىرىگە يازسا، بىر تەرەپتىن رەتلەشكە كىرىشىپ، يەنە بىر تەرەپتىن، تەرجىمە قىلىپ خىزمەتنىڭ ئۇنۇمدارلىقىنى كۈنسېرى ئاشۇردى. «ماناس» ئېپوسى تەتقىقاتـى بىلەن شۇغـۇللانـغان ھەر مىللەت مۇتەخەسسىسلىرى ئەقىل كۈچىنى ئىشقا سېلىپ قەرىغىز خەلقىنىڭ تارىخىي ئېپوسىنـى باشـقا مىللـەت، باشـقا مەملىكەتلەرگە تونۇشتۇرۇش، شۇ ئارقىلىق «ماناس» ئېپوسى تەتقىقاتىنى ئىلگىرى سۈرۈش، تەتقىقاتچىلار قوشۇنىنى ئىلگىرى سۈرۈش، تەتقىقاتچىلار قوشۇنىنى كېڭەيتىشنى بالدۇرراق ئىشقا ئاشۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە تۇرتكىلىك رول ئوينىدى. «ماناس» ئېپوسىنىڭ كەڭ تۇردە تەشۋىق قىلىنىشى بىلەن تەسىر دائىرىسى كۈنسايىن كېڭىيىشكە باشلىدى. ھەرقايسـى ئۆلكىلەردىن، ھەرقايسى مەملىكەتلەردىن خەلق ئەدەبىيات تەتقىقاتچىلىرى ئاتايىن يۈسۈپ ماماينى زىيارەت قىلىـپ كېلىـشكە باشلىدى. يۈسۈپ مامـاي ئۆلارنىڭ سوئاللىرىغا، بىلىمەكچـى بولغان مەسىلىلىرىگە ناھايىتى سەمىمىيلىك بىلەن جاۋاب بەردى. «ماناس» ئېپوسىنى دۇنيا خەلقى بالـدۇرراق بىلـىشى،

بالدۇرراق تونۇشى كېرەك ئىدى. بۇنى پەقەت «ماناس» ئېپوسىنىڭ تەتقىقات تەرەققىياتى بەلگىلەيتتى. 1984 - يىلى يۇسۇپ ماماينىڭ ۋاريانتى بويىچە «ماناس» ئېپوسىنىڭ 1 - ئەۋلاد «ماناس» دىن بىر كىتاب، ئىككىنچى ئەۋلاد «سەمەتەي» دىن بىر كىتاب نەشر دىن چىقتى (قىرغىزچە نۇسخىسى). كەڭ خەلق ئاممىسى چىن قەلبىدىن ئارزۇ قىلىپ كېلىۋاتقان سۆيۈملۈك «ماناس» ئېپوسى بىلەن يۈز كۆرۈشتى. شۇ چاغدا قايسىبىر قىرغىزنىڭ ئۆيىگە بارسىڭىز ۋە خەت تونۇيدىغان قىرغىزنى كۆرسىڭىز قولىدىن «ماناس» نى كۆرمەي قالمايتتىڭىز. ئۇزاق يول يۈرگەن يولۇچى سۇغا تەشنا بولغىنىدەك، ئۇزاق تارىخنى بېشىدىن كەچۈرگەن قىرغىز خەلقى «ماناس» ئېپوسىغا تەشنا ئىدى. يۇسۇپ ماماينىڭ خەت ساندۇقى ھەر كۈنى كېلىۋاتقان سالام خەت، تەبرىك خەت ۋە ئۈمىد خەتلەر بىلەن تولۇپ كەتتى، كىتابنىڭ نەشر قىلىنىشى يۇسۇپ ماماينىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسى، «ماناس» ئېپوسىغا ۋە «ماناس» ئېپوسىنىڭ ئىستقبالىغا بولغان ئىشەنچىسىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملىدى. يۇسۇپنىڭ ئىدىيىسىدە تېخىمۇ يۇكسەك غايىلەرنىڭ بىخلىرى ئۇنۇپ چىقتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەقىل دۇنياسىدىكى خەلقە مەنسۇپ بايلىقلارنى ئۆز ئىگىسىكە قايتۇرۇپ بېرىشنىڭ شەرت - شارائىتى پىشىپ يېتىلگەنلىكىگە تولۇق ئىشەنچ باغلاپ، قىرغىز خەلق ئېپوسلار سىستېمىسىدىكى يەنە بىر چوڭ ئېپوسلار توپىدىن بىرىنچى ئەۋلاد «باغىش» بىلەن ئىككىنچى ئەۋلاد «تولتوي» نى تولۇق ئېيتىپ بەردى.

1986 - يىلى خەلق ھۆكۈمىتى يۇسۇپ ماماينى ئەرەب دۆلەتلىرىنى سایاھەت قىلغاچ ھاجى بولۇپ كېلىشكە ئەۋەتىدۇ، يۇسۇپ ماماي بۇنداق ئامەتنىڭ ئۆزىگە نېسىپ بولۇپ قالارىنى كۈتمىگەنىدى. ئۇنىڭ كىچىك ۋاقىتلىرىدا مەدرىسە

ئۆگەنگەنلىرى مانا ئەمدى ئۆز كۈچىنى كۆرسەتتى. يۇسۇپ ئەرەب دۆلەتلىرىدىن قايتىپ كېلىپلا، ئۇرۇمچىدە ئېچىلىش ئالدىدا تۇرغان تۇنجى نۆۋەتلىك «ماناس» ئېپوسى بويىچە ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتناشتى، گەرچە بۇ يىغىنىنىڭ دا-ۋىسى كىچىك (شىنجاڭ بويىچە)، يىغىندا ئوقۇلغان ئىلمىي ماقالىلەرنىڭ سەۋىيىسى ئانچە يۇقىرى بولمىغان بولسىمۇ، «ماناس» ئېپوسىنىڭ كېيىنكى تەتقىقات ئىشلىرى، تەشۋىق قىلىش ئىشلىرى ئۈچۈن دەسلەپكى ئاساس بولۇپ قالدى. «ماناس» ئېپوسىنى ئېيتقان ماناسچىنىڭ يىغىنىغا قاتنىشىپ، «ماناس» تەتقىقاتچىلىرى بىلەن بىر داستىخاندا بىرگە بولۇشى ھەممىدىن ياخشى ئەھۋال ئىدى. يۇسۇپ ماماي 1988 - يىلى 6 - ئايدا قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاتاقلىق يازغۇچىسى چىڭغىز ئايماتوۋنىڭ ئۆز نامىدا چاقىرتىشى بىلەن ئون كۈنلۈك قىرغىزستاندا زىيارەتتە بولدۇ. يۇسۇپ ماماي بۇ ئون كۈندە بۇرۇنقى ماناسچىلارنىڭ ئائىلە - تاۋابىئاتلىرىنى يوقلىدى. ئۇلارنىڭ قەبرىسىنى تاۋاب قىلدى. تالاس ئوبلاستىغا بېرىپ ماناسنىڭ روھىغا دۇئا قىلدى. ئۇ يەردىكى «ماناس» ئېپوسى تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان مۇتەخەسسىسلەرنىڭ قىزغىن كۈتۈۋېلىشىغا ۋە نۇرغۇن ئىلمىي سۆھبەتلىرىگە قاتناشتى. مۇخبىرلارنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەردى. يۇسۇپ ماماي ئەھمىيەتلىك ئون كۈنلۈك زىيارىتىنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن ۋەتەنگە قايتىپ كەلدى. يۇسۇپ ماماي ۋەتەن ۋە خەلقىنىڭ ئۆزىدىن كۈتكەن ئۈمىدىنىڭ تاھايىتى چوڭلۇقىنى بىلەتتى. ياشىنىپ قالغانلىقىغا قارىماي دائىم دېگۈدەك قىرغىزچە، قازاقچە، ئۇيغۇرچە يېڭى چىققان ئەدەبىي كىتاب، ژۇرناللارنى، نەزەرىيىۋى كىتابلارنى قالدۇرمايى ئاھايىتى تەپسىلىي ئوقۇپ چىقىدۇ، كەسىپداشلىرى بىلەن كىتاب، ژۇر-

نالايىقلىقى بەزى مەسىلىلەر، كۆز قاراشلار ئۈستىدە مۇنازىرە قىلىشىدۇ. گېزىت - ژۇرناللارغا مۇشتېرى بولۇشنى ناھايىتى مۇھىم ئىشلار كۈنتەرتىپىگە قويىدۇ. ئۆزىنى ئىزدەپ كەلگەنلەرگە كىچىك پېئىللىق بىلەن مۇئامىلە قىلىدۇ. ئۇ دائىم: «مېنىڭ بىلگىنىمدىن بىلمىگىنىم ناھايىتى كۆپكەن. مەن ھەممىنى باشتىن ئۆگەنگۈم كېلىۋاتىدۇ» دەيدۇ. ئۇ يەنە ئوقۇغۇچىلارغا: «ياشلار ئۆگىنىشكە خۇمار بولۇڭلار. سىلەر بەختىيار زامانداپ ياشاۋاتىسىلەر. ئۆگىنىشتىن باشقا نېمە غەم سىلەردە؟ كەلگۈسىدە يارىملىق ئادەم بولۇش ئۈچۈن بىرىنچى قەدەمنى پۇختا مېڭىش كېرەك» دەيدۇ. ئۇ قەدىمكى زامانداپ بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرنى، قىزىقارلىق چۆچەكلەرنى، ئۇرۇق-قەبىلىلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى، تارقىلىشى، ھازىرقى ھالىتى قاتارلىقلارنى باشقىلارغا سۆزلەپ بېرىشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئاڭلىغۇچىلار ئۇنىڭ ئاغزىدىن قاراپ: «يەنە، يەنە» دەپ تەلەپ قىلىۋېرىپ تۇرىدۇ. يۈسۈپ ماماينىڭ بۇنچىۋالا كۆپ نەرسىلەرنى قانداق بىلىۋالغانلىقى ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغان بىر سىر.

1988 - يىلى يۈسۈپ ماماي كىتاب ماتېرىيالىرىنى رەتلەپ تىزىۋېتىپ، تۈيۇقسىز بىر نەرسىنى يىتتۈرۈپ قويغاندەك تېپىرلاپ ئۆزىگە - ئۆزى كايىپ كېتىدۇ. ئەسلىدە ئۇ 80 - يىلى «مانا‌س» ئېپوسىنى قايتا باشتىن ئېيتقان چاغدا 5 - ئەۋلاد «سەيتنم» نىڭ تەڭدىن كۆپرەكىنى ئېيتماي قالغانلىقىنى ئېسىگە ئالىدۇ. ئۇ ئاپتونوم رايونلۇق قەدىمكى ئەسەرلەرنى يىغىش، رەتلەش ئىشخانىسىنىڭ تەكلىپى بىلەن قازاق خەلق قەھرىمانلىق ئېپوسى «يەتتە خان داستانى» نى ئېيتىپ بېرىدۇ. بۇمۇ بىر كەڭ ھەجىملىك ئېپوس بولغانلىقتىن، 1 - ئەۋلاد «تۆك تاپان» نى ئېيتىپ بولدى. ئاخىرىنى تا بۈگۈنكى كۈنگىچە داۋاملاشتۇرماقتا. 1990 - يىلى مەملىكەت بويىچە

«مانا‌س» ئېپوسى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئۇرۇمچىدە داغدۇغىلىق ئېچىلىدۇ. يىغىنغا ھەر مىللەت ئالىم، مۇتەخەسسىسلىرى قاتناشتى. 30 پارچە يۇقىرى سەۋىيىلىك ئىلمىي ماقالە يىغىنغا تاللاپ ئوقۇلدى. مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن ئىلمىي ماقالە يىغىندا تاللاپ ئوقۇلدى. مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن ئىلمىي تەتقىقاتچىلار بۇ يىغىنغا باشتىن - ئاخىر ئاكتىپ قاتناشتى. ھەممەيلەننى تەسىرلەندۈرگىنى شۇ بولدىكى، ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى تۆمۈر داۋامەت ئۆز قولى بىلەن يۈسۈپ ماماينغا «ئالىي تەتقىقاتچى» ئىلمىي ئۇنۋانىنى بەردى. كۆپچىلىك ئورۇنلىرىدىن تورۇشۇپ ئۇزاقتىن قاتتىق چاۋاك چېلىپ، يۈسۈپ ماماينى قىزغىن تەبرىكلىدى. بۇ شان - شەرەپ يۈسۈپ ماماينغا مەنسۇپ ئىدى! ئۇ، مۇشۇ يۇقىرى ئىلمىي ئۇنۋانغا لايىق ئۇلۇغ ئادەم ئىدى! يۈسۈپ ماماي يىغىنغا قۇرۇق كەلگەن ئەمەس، بەلكى ئۇ ئىزدىنىپ، باش قاتۇرۇپ ئىلمىي پاكىتلار بىلەن شەرھىلەپ، ئۇزاق ۋاقىتتىن بېرى كىشىلەر بىلىشكە قىزىقىپ كېلىۋاتقان سىرنىڭ ماھىيىتىنى ئېچىپ بېرىدىغان «مەن ماناسنى قانداق ئېيتىپ قالدىم؟» دېگەن تېمىدىكى ئىلمىي ماقالىسىنى يىغىنغا سۇندى ۋە ئۆزى جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن ئوقۇپ بەردى. يۈسۈپ ماماي ئۆز ماقالىسىدە ئاكسى بالىبايىنىڭ «مانا‌س» ئېپوسىنى توپلاش، ئۇنى ساقلاشتىكى چاپالىق ئەمگىكىنى نەق پاكىتلار بىلەن ئوتتۇرىغا قويىدى. يەنە ئۆزىنىڭ ئاكسى قالدۇرغان قىممەتلىك مىراسلارنى قانداق ساقلاپ، قانداق ئۆگەنگەنلىكى ھەمدە ئۇنىڭغا قانچىلىك ئەجىر قوشقانلىقىنى ئىلمىي ھالدا بايان قىلدى، ھەر مىللەتتىن بولغان خەلق ئەدەبىيات تەتقىقاتچىلىرى پۈتۈن زېھنى بىلەن ئاڭلىدى. يۈسۈپنى كۆرگەنلەردىن، كۆرمەي ئىسمىنى يادقا بىلىدىغانلار ناھايىتى كۆپ

ئىدى. ھەممىلا ئادەم ئۇنىڭغا ئۆز ئېتىقادىنى بىلدۈرگىسى، ياخشى تىلەكلىرىنى دەۋالغۇسى، ئۇنىڭ دىدارىنى بىر كۆرۈۋالغۇسى كېلەتتى. بېشىدىن ئاپئاق قالپىقىنى چۈشۈرمەي كىيىپ يۈرىدىغان، تەكشى يېيىلغان ساقىلى ئاپئاق ئاقارغان، ئادەتتىكىچە كىينىگەن، ناھايىتى خۇش پېئىل يۈزۈپ كىشىلەرنىڭ كۆزلىرىدىن ئۆزىگە بولغان چەكسىز ھۆرمەت، قېرىنداشلىق مېھرى - مۇھەببەت، تولۇق ئىشەنچىنى كۆردى. ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە خەلق ئۈچۈن ئوبدان خىزمەت قىلىشنى، كېيىنكى ئەۋلادلار ئۈچۈن ئۆرنەك قالدۇرۇشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ كەتتى. 1991 - يىلىنىڭ يىل بېشىدىن باشلاپ يۈزۈپ ماڭماي قولىدىكى قەلەمنى ئىشقا سالدى. ئۇ 18 - ئەسىردە ياشاپ ئۆتكەن قىرغىزلارنىڭ ئەركىنلىكىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا قۇربان بولغان باتۇر ئاجىبەكنىڭ قەھرىمانلىق ئىش - ئىزلىرى بايان قىلىنغان «ئاجىبەك باتۇر» دېگەن داستاننى يېزىپ چىقتى. ساڭا باغىش قەبىلىسى بىلەن بۇغا قەبىلىسى ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇق ۋە زىددىيەت ئېچىپ بېرىلگەن «تىلەكمانىڭ بايانى» ناملىق شەجەرىنى باشقىلارنىڭ خاتىرىلىشىگە ئېيتىپ بەردى. ئۇنىڭدىن باشقا، چوڭ ھەجىملىك «قىز سايقال» (ماناس بىلەن بىر دەۋرده ياشاپ ئۆتكەن ئايال باتۇر) داستانىنى ئېيتىپ بەردى، بۇ داستان جەمئىي ئون مىڭ مىسرادىن ئارتۇق، بۇ، ئۇچ ئەسەر نەشر قىلىنسا، قېلىن ئۈچ كىتاب بولىدۇ.

«ماناس» ئېپوسى بىلەن يۈزۈپ ماماي 30 يىل قەھرىتان قىشنى، تومۇز ئىسسىقلارنى باشتىن بىللە كەچۈردى. ئىككىسى مەڭگۈگە تەقدىرداش ئىدى. 1991 - يىل ئەتىياز پەسلىدە مەركىزىي كومىتېتنىڭ چاقىرىقى بىلەن مەملىكەتنىڭ جاي - جايلىرىدىن سىياسىي كېڭەش ۋەكىللىرى ۋە خەلق

قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرى بېيجىڭغا قاراپ يول ئالدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئەدەبىياتى جەمئىيىتى «ماناس» تەتقىقات ئىشخانىسىدىكى يولداشلار جىددىي، پۇختا تەييارلىق كۆرۈپ «30 يىللىق ماناس ئېپوسى خىزمەت نەتىجىلىرى كۆرگەزمىسى» نى بېيجىڭدا كۆرگەزمە قىلىش ئۈچۈن ئېلىپ ماڭدى. «ماناس» ئېپوسىنىڭ خەنزۇچە، قىرغىزچە بىرىنچى ئەۋلاد «ماناس» بۆلۈكىنىڭ نەشر قىلىنغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئاخبارات ئېلان قىلىش يىغىنى چاقىردى. بۇنىڭدىن مەقسەت: قۇرۇلتايغا قاتناشقان نەچچە مىڭ كىشى ھەر مىللەت ۋەكىللىرىگە «ماناس» ئېپوسىنى تونۇتۇش، ئېپوسنىڭ خاراكتېرىنى ئېچىش، 30 يىلدىن بېرى قولغا كەلتۈرگەن ئاز بولمىغان خىزمەت نەتىجىلىرىنى كۆرسىتىش، ئۇلارنىڭ قىرغىز مىللىتىنى چۈشىنىشىنى، «ماناس» ئېپوسىنى چۈشىنىشىنى قولغا كەلتۈرۈش، قىرغىز مىللىتىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى مەدەنىيەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى، بولۇپمۇ «ماناس» ئېپوسىنىڭ تەتقىقات ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈشته چوقۇم پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىنى، كۆڭۈل بۆلۈشىنى قولغا كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت. بۇ قېتىمقى ئاخباراتقا ئېلان قىلىش يىغىنى ناھايىتى ياخشى ئېچىلدى. لېنىتا كېسىش مۇراسىمىغا ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىدىن سەيپىدىن ئەزىزى، ئىسمايىل ئەمەت، ۋاڭ ئېنماۋ قاتارلىق يولداشلار قاتناشتى. ھەر مىللەت قۇرۇلتاي ۋەكىللىرى بەس - بەس بىلەن كۆرگەزمىگە كېلىپ، 30 يىللىق «ماناس» ئېپوسى خىزمەت نەتىجىلىرىنى زوق - شوق بىلەن كۆردى. كىشىلەر جۈگگودەكى ئۇچ چوڭ گۈھەرنىڭ بىرى قىرغىز مىللىتىنىڭ ئىكەنلىكىنى كۆرگەنده قىرغىز مىللىتى ئۇستىده يېڭى بىر چۈشەنچە ھاسىل قىلدى. يۈزۈپ ماماينىڭ ھايات ئىكەنلىكىنى، تېخى

شۇنداق ساغلام تۇرغانلىقىنى كۆرگەنلىرىدە بۇ مويىسپىتىقا چوڭقۇر ھۆرمەت ھېسسىياتى بىلەن سالام بېرىشتى. ئۇنىڭغا ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەشتى. يۈسۈپ ماماي دەم ئېلىشنى ئۇنتۇپ، ئۆزى بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەنلەرنى قىزغىن قارشى ئالىدى. ئۇلارغا «ماناس» ئېپوسىنى، قىرغىز مىللىتىنى تونۇشتۇردى. ئارىلىق شۇنچە يىراق بولسىمۇ، كېچە - كۈندۈز يول مېڭىپ خېيلۇڭجياڭ ئۆلكىسى ۋۇيى ناھىيىسىگە باردى. ئۇ يەردە ئۇزۇندىن بېرى ئولتۇراقلىشىپ قالغان 60 ئۆيلۈك قىرغىز ياشاۋاتاتتى. يۈسۈپ ماماي ۋە شىنجاڭ خەلق قۇرۇلتىيى دائىمي كومىتېتىنىڭ جۇرىنى شارشىبېك سىدىق پۇتۇن شىنجاڭ قىرغىزلىرىغا ۋەكالىتەن ئۇلارنى يوقلاش، ئۇلار بىلەن تونۇشۇش ئۈچۈن بارىدۇ. ۋۇيى ناھىيىسىدىكى قىرغىزلار بۇ ئەزىز مېھمانلارنى قىزغىن كۈتۈۋالىدۇ. ئۆزئارا پىكىر ئالماشتۇردى. يۈسۈپ ماماي ئۇلاردا ماناسچى ۋە «ماناس» ئېپوسىنىڭ ۋاريانتى بار - يوقلۇقىنى ئېنىقلاپ سورىدى. ئۇلار بىلەن تەپسىلي ئەھۋاللىشىپ شىمالدىكى ئۈچ ئۆلكىنى زىيارەت قىلىغاچ نەچچە كۈنلۈك سەپەرنى ئاخىرلاشتۇرۇپ قايتىپ كەلدى. شىنجاڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەمئىيىتى پۇتۇن شىنجاڭ خەلقىگە ۋەكالىتەن ماناسچى يۈسۈپ ماماي ۋە ماناسچى ساتىبالدىنىڭ بۇ قېتىمقى سەپىرىدىن ھال سوراش يۈزىسىدىن ئادىي زىيارەت ئۆتكۈزۈپ ئۇلارنى ياخشى كۈتۈۋالىدۇ. يولداشلار ئارا قىزغىن سۆھبەت ئېلىپ بېرىلىدۇ.

1992 - يىلى 8 - ئاينىڭ 5 - كۈنى «ماناس» ئېپوسى ئۈچۈن، قىرغىز خەلقى ئۈچۈن چوڭ تەۋي بولدى. بۇ تەۋي يۈسۈپ ماماينىڭ ئانا يۇرتى ئاقچى ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلگەن پۇتۇن شىنجاڭدىكى ماناسچىلارنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك «ماناس ئېيتىش چوڭ يىغىنى» ئىدى. ئالقاندەك ئاقچى ناھىيىسىگە

20 مىڭدەك تاماشىبىن يىغىلغان بولۇپ، ھەممىلا ئادەم تويى بولغان قىز - يىگىتتەك يېڭى ھەم چىرايلىق مىللىي پاسوندىكى كىيىملەرنى كىيىشكەنىدى. ئاقچى ئادەم دېڭىزدىغا ئايلانغانىدى. يىغىنىنىڭ خاراكتېرىنى چۈشەنسۇن - چۈشەنمىسۇن ھەممىلا ئادەم «ماناس» نىڭ تويى بولۇۋاتسا، باشقا ئىشلارنى ئويلىغۇسى كەلمەيدىكەن دېيىشەتتى. يۈسۈپ ماماي ئۇلارنىڭ ئېغىزلىرىدىن زادىلا چۈشمەيتتى. «يۈسۈپ ماماي قانداق ئادەمدۇ، بىركۆرۈپ ئۆلسەم ئارمىنم يوق» دەپ يۈرگەنلەر بۇ قېتىمقى پۇرسەتنى ھەرگىز قولدىن بەرمەي پىيادە بولسىمۇ ئولگۈرۈپ كەلگەنىدى. يىغىن قىرغىز خەلقىگە زور بەخت ئاتا قىلدى. بۇنداق كەڭ كۆلەملىك، تەشكىللىك ۋە ئۆزگىچىلىككە ئىگە «ماناس» ئېيتىش يىغىنى جۇڭگو قىرغىزلىرى تارىخىدا تېخى تۇنجى نۆۋەتلىك بولۇۋاتقان چوڭ ئىش ئىدى. يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغان ئارىلىقتىكى 60 قا يېقىن ماناسچى بەلگىلەپ بېرىلگەن ۋاقىتنى ناھايىتى چىڭ تۇتۇپ فونتاندەك ئېتىلىپ چىقىۋاتقان ھېسسىياتى بىلەن «ماناس» ئېيتتى. قايسى مىللەتتىن بولسۇن، قايسى جىنستىن بولسۇن نەق مەيدانىدا ئولتۇرغان ئاڭلىغۇچىلار قاتتىق ھاياجانلاندى، تەسىرلەندى، تەبئىي ھالدا ماناسچىلارغا مەدەت بەرگۈسى، ئۇلارغا جور بولغۇسى كەلدى. شۇ چاغدا ھەممە ئادەمنىڭ ئاغزىدىن: «ماناس» تا ھەقىقىي سېھرىي كۈچ بار ئىكەن! دېگەن سۆزنى ئاڭلايتتىڭىز. يۈسۈپ ماماي مىڭلىغان قوللارنىڭ ياڭراق چاۋاك سادالىرى ئىچىدە ماناسچىلارغا «ماناس»نى باشلاپ بەردى. ئۇ ئەينى چاغدا ئۆز ۋاريانتىنى تولۇقلاپ ئېيتىپ بەرگىنىدە مۇقەددىمە قىسمىنى ئۆز ئىجادىيىتى بىلەن باشلاپ ئۆز ۋاريانتىنىڭ يۇز ئاچقۇچىسىنى تۇرغۇزغانىدى. يۈسۈپ ماماي «ماناس» ئېپوسىنىڭ سەككىز ئەۋلاد قىسمىنى

تولۇق ئېيتىپ بولۇپ، ئېپوسقا ئۆز ئىجادىيىتى ئارقىلىق خاتىمە بېرىپ ئاخىرلاشتۇرغان. ئۇنىڭ ۋارىيانتلىدىكى ئەڭ روشەن ئۆزگىچىلىكلەردىن بىرى، مۇقەددىمە قىسمى ۋە خاتىمە قىسمىنىڭ «ماناس» ئېپوسىغا خوپ ياراشقانلىقىدا. يۈسۈپ ماماينىڭ ماناسچىلىق ھۈنىرىدىكى كۈچ - قۇدرىتى مۇقەددىمە دىن باشلىنىپ خاتىمە بىلەن ئاخىرلاشقىچە ئىزچىل نامايان بولۇپ تۇرىدۇ. يۈسۈپ ماماي ئەنە شۇ مۇقەددىمىسىنى سەھنىدە تەمكىن ئولتۇرۇپ راۋان ئېيتىشقا باشلىدى. گەرچە سالامەتلىكى ئانچە ياخشى بولماي يىغىنغا باشتىن - ئاخىر قاتنىشالمىغان بولسىمۇ، ۋەكىللەرنىڭ، ماناسچىلارنىڭ، مىڭلىغان قىرغىز خەلقىنىڭ ئۆزىدىن كۈتكەن ئۈمىدىنى ئاقلاش، ئۇلارنىڭ ئوتتەك ئىسسىق كۆڭلىنى سۈيۈتماسلىق ئۈچۈن، يۈسۈپ ماماي بار كۈچىنى يىغىپ «ماناس» ئېپوسىنىڭ يۇزىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېچىپ، ماناسچىلارنى ئاتا - بوۋىسىنىڭ تارىخىنى جانلىق ئېيتىپ بېرىشكە رىغبەتلەندۈردى. يەتتە ياشلىق ئاقىلاي يۈسۈپ ماماينىڭ نەۋرە قىزى بولۇپ، ئۇمۇ ماناسچىلار ئارىسىدا ئولتۇراتتى. ئۇ تەمتىرىمەستىن مىكروفوننىڭ ئالدىغا كېلىپ بوۋىسى يۈسۈپ ماماي باشلاپ بەرگەن «ماناس» ئېپوسىنى داۋاملاشتۇرۇپ ئېيتتى. بۇ تەسىرلىك كۆرۈنۈش كۆپچىلىكنىڭ ئېسىدىن چىقمايدۇ. مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ جارانلىق ئاۋازىدا «ماناس، ماناس، ماناس» دەپ توۋلىغان شوئارلىرى كىشىلەرنىڭ قەلبىدە دولقۇن ھاسىل قىلدى. بەش كۈن داۋام قىلغان «ماناس» ئېيتىش يىغىنى ماناسچىلارنىڭ ماناسچىلىق ھاياتىدا بولسۇن، قىرغىزلارنىڭ يېڭى مەدەنىيەت تۇرمۇشىدا بولسۇن، باشقا قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ قىرغىز مىللىتىنى تونۇشىدا، چۈشىنىشىدە بولسۇن، «ماناس» ئېپوسىنىڭ تەتقىقات ئىشلىرىدا بولسۇن تىل بىلەن ئىپادىلەش

قىيىن بولغان زور ئەھمىيەتكە ئىگە چوڭ ئىش بولدى. «ماناس» ئېپوسى قىرغىز خەلقى بىلەن بىللە ئەۋلادتىن - ئەۋلادقىچە ياشاپ كەلدى. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئەبەدىي ياشايدۇ.

ئۇلۇغ ئىشنىڭ ئىگىسى ئەلۋەتتە ئۇلۇغلاشقا تېگىشلىك ئىنساندۇر. يۈسۈپ ماماي ئىنسانىيەت مەدەنىيەت تارىخىغا تۆھپە قوشقان ئاتاقلىق شەخسلەر قاتارىدىن ئورۇن ئېلىشقا مۇناسىپ. ئۇ تارىخىي ئېپوس «ماناس» نىڭ ئىككىلەمچى ياراتقۇچىسى سۈپىتىدە قىرغىز خەلقىنىڭ ئاتا مىراسىنى ئۆز خەلقىگە يەتكۈزدى. ئۇ قىرغىز مىللىتىنىڭ مەدەنىيەت تارىخىغا شانلىق تۆھپە قوشتى. يۈسۈپ ماماي ئۆزىدىكى ئالاھىدە ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتى، تەۋرەنمەس تىرىشچانلىقى، يۈكسەك بەدىئىي تالانتى بىلەن تارىخىي ئېپوس «ماناس»نى دۇنيادىكى مىللەتلەرنىڭ بۈيۈك ئېپوسلىرى قاتارىغا قوشتى. ئۇ ھەقىقەتەن ئاتاقلىق ماناسچى ئىدى. گۆھەر ھېسابلانغان «ماناس» ئېپوسىغا ئوخشاشلا يۈسۈپ ماماينۇ گۆھەردۇر.

يۈسۈپ ماماينىڭ تالانتى ۋە نەتىجىلىرى دۆلەت ئىچىدە ۋە سىرتىدا روشەن تونۇلغان. 4 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر ۋەكىللىرى قۇرۇلتىيىدا جۇڭگو خەلق ئەدەبىياتى جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى يولداش جۇك جېنۇبىن ئەپەندى يۈسۈپ ماماينىڭ يىغىنغا قاتناشقىلى كەلگەنلىكىدىن ئىنتايىن خۇشال بولۇپ، كەڭ خەلق ئەدەبىيات - سەنئەت ۋەكىللىرىگە مۇنداق دەيدۇ: «بىز مەملىكىتىمىزدە مۇشۇنداق بىر ئۇلۇغ ماناسچىنىڭ بولغانلىقى بىلەن پەخىرلىنىمىز». گېرمانىيىلىك ئالىم لەشر يۈسۈپ ماماينى زىيارەت قىلغاندىن كېيىن ھەم خۇش بولدۇ، ھەم ھەيران قالدۇ. ئۇ ئامېرىكىدا ئېچىلغان ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتناشقان چاغدا، يۈسۈپ ماماينىڭ نەتىجىلىرىدىن دوكلات بېرىپ، ھەرقايسى دۆلەتلەر

دىن كەلگەن ئالىم، مۇتەخەسسىلەرنى ھەيران قالدۇرىدۇ. يەغىنغا قاتناشقانلار يۇسۇپ مامايغا «ھايات گۈمىر»، «كەمدىن كەم تېپىلىدىغان خەلق سەنئەتكارى» دەپ باھا بېرىشىدۇ.

سوۋېت قىرغىزىستان قىرغىزلىرى يۇسۇپ مامايغا چوڭ قۇر ئېتىقاد قىلىدۇ. چىن قەلبىدىن ماختايدۇ. سوۋېت قىرغىز يازغۇچىسى ئايتماتوۋ يۇسۇپ مامايغا يۇقىرى باھا بەردى ھەمدە چوڭقۇر ھۆرمەتنىڭ بەلگىسى ئۈچۈن ئۆز قولى بىلەن يۇسۇپ مامايغا كىمخاب تون ياپتى.

يۇسۇپ مامای ساقلاپ كەلگەن ۋە ئېيتىپ بەرگەن قەھرىمانلىق ئېپوسى «مانـاس» قىرغىز مىللىتىنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى ساقلاش ۋە گۈللەندۈرۈشتە ئۆلمەس ھەسسە قوشتى. خەلق يۇسۇپ مامانى «مانـاس» ئېپوسى بىلەن بىللە مەڭگۈگە ئۇنتۇپ قالمايدۇ.

ئۇيغۇر ئەل ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلىرى

ئىمىنجان ئەخمىدى

ئەل ئەدەبىياتى ۋە ئەل سەنئىتى ئىنسانلارنىڭ ئىپتىدائىي جەمئىيەت دەۋرىدىلا پەيدا بولغان ۋە مۇستەھكەم بىرلىك ھاسىل قىلغاندى. باشقا مىللەت خەلقلىرىدىگە ئوخشاشلا، ئۇيغۇر خەلقىمۇ ئۆزىنىڭ ئۇزاق ئەسىرلىك تارىخىي تەرەققىياتى جەريانىدا مول مەزمۇن، باي تەسەۋۋۇر ۋە خىلمۇ خىل ئىپادىلەش ۋاستىلىرىدىگە ئىگە بولغان ئەل ئەدەبىيات ـ سەنئىتىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن بولۇپ، ئۇ ئۇيغۇر ئەجدادلىرى ئىپتىدائىي جەمئىيەت دەۋرىدىلا ئەمگەك رىتمى، ئىپتىدائىي ئۇسسۇل، مۇزىكىلار بىلەن بىرلەشتۈرگەن ھالدا بارلىققا كەلتۈرگەن قوشاقلاردىن مەنى، ئەپسانە، رىۋايەت، داستان، قىسسە، چۆچەك، مەسەل، لەتىپە، چاقچاق، تېپىشماق ۋە ماقال ـ تەمسىل قاتارلىق كۆپلىگەن ژانىرلارغا تەرەققىي قىلدى.

قوشاق ئېيتىش ـ غەزەلخانلىقنىڭ ئاساسى بولۇپ، ئەڭ دەسلەپكى غەزەلخانلىق بىر خىل كوللېكتىپ ھالدا ئىجرا قىلىنىدىغان ئۆرپ ـ ئادەت پائالىيىتى ئىدى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەشرەپ پائالىيىتى بۇ ئەنئەنىنى ئۆزىدە ھازىرغىچە ساقلاپ كەلمەكتە. غەزەلخانلىق ئادىتى ئەڭ دەسلەپكى ئاساسىي مەزمۇنى بولغان ئەمگەكتىن پەيدىن پەي تۇرمۇشنىڭ ھەممە ساھەلىرىدىگە سىڭىپ كىردى ۋە زور تەرەققىياتلارغا ئىگە بولدى.

مەددا هلىق ــ بايان تىلىنى قوللىنىدىغان ئاغزاكى تىل ئادەتلىرىدىكى ئەنئەنىۋى شەكىللەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ ئۇيغۇر ئەل ئەدەبىياتىدىكى مىف، ئەپسانە، رىۋايەت، چۆچەك، مەسەل، لەتىپە، چاقچاق قاتارلىق ژانىرلارنى پەيدا قىلدى ۋە ئۇلارنى تەرەققى قىلدۇردى.

ئۇيغۇر خەلقى قوشاقچىلىقنى ئاساس قىلغان غەزەلخانلىقنى داستان، قىسسە ۋە جەڭنامىلەر بىلەن بىرلەشتۇرۇپ، مەددا هلىق ـ غەزەلخانلىقتىن ئىبارەت بىر خىل ئالاهىدە ئەل ئەدەبىيات ـ سەنئەت پائالىيىتى تۇرمۇشى بارلىققا كەلتۈرگەن. مەددا ھ ـ غەزەلخانلىق پائالىيىتى ھەم ناخشا ئېيتىلىدىغان ھەم ھېكايە سۆزلىنىدىغان بىر خىل مۇرەككەپ پائالىيەت. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ مەددا ھ ـ غەزەلخانلاردىن تىل، مۇزىكا سەنئىتى، ھەرىكەت ــ ئورۇنداش سەنئىتىگە ماهىر بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. مەددا ھ ـ غەزەلخانلار ئۆز نۆۋىتىدە ئالاهىدە ئىقتىدارغا ئىگە، سەنئەتنىڭ ھەرقايسى تۈرلىرى بويىچە ئۆزىنى يېتىلدۇرگەن ماهارەتلىك شەخسلەر بولۇپ، ئۇلار خەلق قوشاقلىرى (ناخشا، بېيىتلىرى)، داستان، قىسسىلىرىنى ئەستايىدىل ئىگىلەپ، ئۇنى پىششىقلاپ ئىشلەيدۇ، ئىجادىي راۋاجلاندۇرىدۇ، يېڭى ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلىدۇ، تىل سەنئىتى، مۇزىكا سەنئىتى ۋە ھەرىكەت ـ ئورۇنداش سەنئىتى ئارقىلىق ئۇنى باشقىلارغا ناهايىتى تەسىرلىك، ئوبرازلىق يەتكۈزىدۇ. شۇڭلاشقىمۇ، مەددا ھ ـ غەزەلخانلار ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق خەلق سەنئەتكارلىرىدۇر.

ئۇيغۇر خەلقى ئۆز غەزەلخانلىرىنى، مەد اهلىرىنى، مەددا ھ ــ غەزەلخانلىرىنى ھۆرمەتلەيدۇ. بۇ خىل خەلق سەنئەتكارلىرى مەخسۇس شاگىرت قوبۇل قىلىپ، ئۇلارنى تەربىيەلەيدۇ. ئارقىسىغا سىلىپ پائالىيەت سورۇنلىرى، توي ـ تۆكۈن،

مەشرەپلەرگە ئىلىپ بارىدۇ. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن شاگىرتلار ئۇستازىنىڭ ئىزنى باسىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ خىل ئەل ئەدەبىيات ـ سەنئىتى بىر ئەنئەنە سۈپىتىدە ئۇيغۇرلار ئىچىدە ئەۋلادمۇ ـ ئەۋلاد ئۆزۈلمەي داۋاملىشىپ، ئۇلارنىڭ مەنىۋى ھاياتىنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى بولۇپ كەلدى.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەدىمكى ۋە ئوتتۇرا ئەسىرلەردە ئۆتكەن غەزەلخانلىرى، مەددا ھلىرى، مەددا ھ ـ غەزەلخانلىرى بىزگە ئانچە مەلۇم بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇلار تەرىپىدىن ئېيتىلغان، ئىجاد قىلىنغان، ئىجادىي راۋاجلاندۇرۇلغان ئەل ئەدەبىيات مىراسلىرى ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا ئۆتۈش، خاتىرىلىنىش، يازغۇچىلار تەرىپىدىن ئىجادىي ئىشلىنىش ياكى قايتا ئىجاد قىلىنىشتەك ئۇسۇل، جەريانلار ئارقىلىق بىزگىچە يېتىپ كەلگەن. خەلق غەزەلخانلىرى (قوشاقچىلىرى) دىن بىزگە مەلۇملىرى يېقىنقى ۋە ھازىرقى زامانداۋى ئۆتكەن سادىر پالۋان، نۇزۇگۇم، موللا بىلال، سەيىت نوچى، ئېلاخۇن كۆككۆز، ئايۇپ سامساق، مۇھەممەت ناپىر، ئىسمايىل كاككۇك، شامەمەت پاسار، ئىسمايىل تاپقۇر، خەيرىنىسا توختى، موللا تۇردى، شاد ئىلى، تۇرغۇن موللا ئوسمان، نىساخان ئاچا، ھېيىت نەغمىچى، مۇھەممەت ھەسەن، مەتروزى توختى، ئىمىر ھېزىم، ئىسمايىل سەيپۇللا، شازادىخان، ئابدۇرىشىت موللا، مىرسالى سەيىت، مۇھەممەت ھەسەن، سىدىق راشىت، سايىت تىلەپ، مۇھەممەت يۈسۈپ، ھېيىت قوشاق، غوجىدۇل خوجا، ئالماس ئابدۇللايوپ، تۇردىخان ئىسلام، روزىكام، تۇردى ئىسمايىل، تۇرغۇن مۆمىن قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

مەددا ھلىق سەنئىتىنىڭ مۇھىم بىر قىسمى بولغان لەتىپە ئېيتىش ئۇيغۇرلارنىڭ مەنىۋى ھاياتىدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇيغۇر خەلق لەتىپىلىرى نەسىردىن ئەپەندى نامى بىلەن

باغلىق هالدا ئەۋلادمۇ - ئەۋلاد ئېيتىلىپ كەلگەندى. XX ئەسىر- دىن باشلاپ بۇ لەتىپىلەر سەلەي چاقىقان، مولىلا زەيدىن، مولىلا مەتيار خەلپىتىم، شىرىن دورغا، مولىلا غازى قاتارلىق لەتىپىچىلەرنىڭ نامى بىلەن باغلانغان هالدا تېخىمۇ بېيىدى. XX ئەسىرنىڭ ئاخىرى XX ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ مەيدانغا چىققان ئۇيغۇر لەتىپىچىلىرىدىن ياقۇپبەگ پوچى، روزى قارىم، سەلەي توختى، موللىباقى، ئىشقىيار، ئىسكەندەر هەققۇلى، ئەمەت ئۆمەر، ئىبراهىم سايىت، چىمبت ئاكا، بارات زەپە، باۋۇدۇن يۈسۈپ، قاسىم قىزىق، ئۇستا رازى، كېرەم ئەلى، تاتلىق كاسا، نىزا قوشاق، نىياز باقى، بەرزۇ، تۇرسۇن قارى قاتارلىقلارنى كۆرسىتىش مۇمكىن.

چاقچاق ۋە لاپلار — ئۇيغۇر خەلقى ياخشى كۆرىدىغان، لەتىپە بىلەن بىر قاتاردا تۇرىدىغان ئەل ئەدەبىيات ژانر- لىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ هەر ئىككىسىلا قىزىقچىلىق بىلەن كۈلكە پەيدا قىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ. چاقچاقچى، لاپچىلارمۇ لەتىپىچىلەرگە ئوخشاش ئەل ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرى — سۆز ئۇستىلىرىدۇر. ئۇيغۇرلار ئىچىدە بۇرۇن ئاتلىق چاقچاق- چىلاردىن نىياز دۆتارچى، ئەمىرىدىن هاپىز، نادىر بەگ موز- دوز، ئاق تىيىپ، مەكسۇر ئاقساقال، جامى يولداشوۋ، زور- دۇن شۆۋە، باۋخان كور قاتارلىقلار ئۆتكەنىدى. كېيىن ئۇلار- نىڭ ئىزىنى غوپۇر (دىڭغۇلۇ)، ئىبراهىم سايىت، ئىشقىيار، هېسام قۇربان قاتارلىقلار باستى. ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى لاپلار ئازنىباقى، ياقۇپبەگ پوچى، ئوسمان بۆرى، ساۋۇت لاپچى بىلەن ئاۋۇت لاپچى نامىدا تارالغان.

يۇقىرىدا ئىسمى ئاتالغان ئەل ئەدەبىيات - سەنئەتچى- لىرى 1990 - يىللارغىچە بولغان ئارىلىقتا ئەسەرلىرى ۋە نامى مەتبۇئات يۈزىدە كۆرۈلۈپ تونۇلغانلار بولۇپ، ئەمەلە-

يەتتە، ئۇلار ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدە ئۆتكەن (ئۆتۈۋاتقان) ئەل ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرىنىڭ تولۇق بولمىغان بىر قىسمىدىنلا ئىبارەت. پارتىيە ۋە هۆكۈمەتنىڭ مەخسۇس ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئىشلىنىۋاتقان ئەل ئەدەبىياتى توپلاملىرىنى تۈزۈش خىزمىتى داۋاملا هەرقايسى ۋىلايەت، ئوبلاست، ناهىيىلەر زور بىر تۈركۈم ئۇيغۇر ئەل ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى مەيدانغا چىقاردى.

يۇقىرىدا ئىسمى ئاتالغان ئۇيغۇر ئەل ئەدەبىيات - سەنئە- تچىلىرىنىڭ بىر قىسمىنى تۆۋەندە تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمىز:

سادىر پالۋان: تەخمىنەن 1798 - يىلى ئىلى ۋىلايىتى- نىڭ غۇلجا ناهىيىسى مولىلاتوختى يۇزى يېزىسىدا خۇش ئەھمەد ئىسىملىك دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كېلىپ، 1871- يىلى 73 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن. سادىر 15 يېشىدىن باش- لاپلا زۇلۇمغا قارشى باتۇر سۆيۈتىدە مەيدانغا چىقىقان، 18 يېشىدا سەرگەردان، قاچقۇن دېھقانلار بىلەن بىرلىكتە قوشۇن بولۇپ ئۇيۇشۇپ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئىلىدىكى ئەكسىيەتچى هاكىمىيەتنى پاراكەندە قىلىپ ئالاهىدە تونۇلغان. ئۇنىڭ ها- ياتىنىڭ كۆپ قىسمى زۇلۇمغا قارشى كۈرەش ئىچىدە، تۇرمە ۋە سۈرگۈن ئىچىدە ئۆتكەن، نۇرغۇن قېتىم تۇرمە ۋە سۈر- گۈندىن قېچىپ، كۈرەشنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرغان. سادىر تەيپىڭتيەنگو ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى ۋە ئىلهامى بىلەن 1864 - يىلى ئىلىدا كۆتۈرۈلگەن دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ ئاكتىپ ئىشتىراكچىسى ۋە خەلق قەهرىمانىدۇر. ئۇ دېھقانلار قوزغىلىڭىدا باتۇرلۇق ۋە مەردلىكى بىلەن «سادىر پالۋان» («پالۋان» — ئۇيغۇرلاردىكى «پالگان» يەنى «مەرگەن» دېگەن ئىسىمدىن كەلگەن) دېگەن شۆهرەتلىك نامغا ئىگە بولغان. سادىر پالۋاننىڭ جەڭگىۋار هاياتى ئۇنىڭ قوشاقلىرىدا ئۆز

ئىپادىسىنى تاپقان. «سادىر پالۋان قوشاقلىرى» دەپ ئاتالغان بۇ قوشاقلاردا سادىرنىڭ زالىملارغا بولغان ئۆچمەنلىكى، قەھرىمانلىقى، باتۇرلۇقى، زېرەكلىكى، خەلقىگە، ئۆز يۇرتىغا بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتى ئەكس ئەتكەن شۇنداقلا، بۇ قوشاقلاردا چىققان سۇئالىسى ھاكىمىيىتى ئەمەلدارلىرى كۆچلۈك ھەجۋىي ئاستىغا ئېلىنغان. «سادىر پالۋان قوشاقلىرى» دەپ ئاتىلىپ ھازىرغىچە خەلق ئاغزىدا ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان (بۇ قوشاقلارنىڭ خېلى بىر قىسمى خەلق ناخشىلىرىغا ئايلىنىپ كەتكەن) بۇ قوشاقلارنىڭ كۆپ قىسمىنى سادىر ئۆزى توقۇغان بولسىمۇ، بىر قىسمى خەلق تەرىپىدىن سادىرنىڭ نامىدا توقۇلغان. بۇنىڭدىن خەلقنىڭ سادىر پالۋانغا بولغان مۇھەببىتى ۋە ھۆرمىتىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

نۇزۇگۇم: خەلق قەھرىمانى ۋە قوشاقچىسى. تەخمىنەن 1810 - يىلى قەشقەردە تۇغۇلۇپ، كىچىك چاغلىرىدىن باشلاپلا ئەقىللىق، زېرەك ۋە ئىرادىلىك قىز بولۇپ ئۆسكەن، ئاتىسىنىڭ كۆكۈل بۆلۈشى بىلەن ئوقۇمۇشلۇق، بىلىملىك بولۇپ يېتىشكەن. ئۇيغۇر شائىرى موللا بىلال نازىمى (1825 — 1900 - يىللار) ئۆزىنىڭ «نۇزۇگۇم» ناملىق قىسسىسىدە: «... بۇ نۇزۇگۇم ئۆزى موللا ئايال ئىدى، ئۆزى ئىلباغدەك ئۆڭلۈك، قارا كۆز، قارا قاش، نازۇك بەدەنلىك بولغانلىقى ئۈچۈن قەشقەر خەلقى «نۇزۇگۇم» دەپ ئات قويغانىدى» دەپ يازغان. نۇزۇگۇم 1826 - يىلىدىكى قەشقەر خەلقىنىڭ چىققان خاندانلىقىنىڭ ئىستىبىدات ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى قوزغىلىڭىغا قاتناشىپ، ئۆزىنىڭ جەڭگىۋار ناخشا - قوشاقلىرى ئارقىلىق قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۆرەش ئىرادىسىگە ئىلھام بەرگەن. قوزغىلاڭ باستۇرۇلغاندىن كېيىن نۇزۇگۇم ئەسىر قىلىنىپ، ئۆزىگە ئوخشاش نەچچە مىڭلىغان گۈناھسىز قەھرىمانداشلىرى قاتارى ئىلىغا

سۈرگۈن قىلىنغان. ئۇ سۈرگۈن سەپىرى جەريانىدا ئۈچ ئايدىن كۆپرەك پىيادە يول يۈرۈپ، چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىنىڭ قان تېمىپ تۇرغان قىلىچى ئاستىدا مىسلىسىز جەۋرى - جاپالارنى، ئادەم بالىسى كۆرمىگەن خورلۇقلارنى باشتىن كەچۈرگەن. يۇلتۇزغا يەتكەندە ئۇ ئۆزى بىلەن بىللە تۇتقۇن قىلىنغان ئاكىسى ئابدۇللانىڭ ياردىمى بىلەن غۇلجا تەرەپكە قاراپ قاچقان. قومۇشلۇق ۋە ئورمانلاردا يوشۇرۇنۇپ يۈرۈپ 12 كۈندىن كېيىن يەنە چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىنىڭ قولىغا چۈشكەن ۋە چىڭ سۇلالىسىنىڭ بىر ئەمەلدارىغا خوتۇنلۇققا بېرىلگەن. ئۆزىنىڭ پاك ۋىجدانى، ئىنسانىي غۇرۇرى، ئىپەت - نومۇسىنى ئەلا بىلگەن نۇزۇگۇم توي كۈنى كېچىسى ئۆزى يوشۇرۇن ساقلىغان خەنجەر بىلەن ئەمەلدارنى ئۆلتۈرۈپ، يەنە قېچىپ كەتكەن. ئۇ شۇ قاچقانچە ئالتە ئاي جاڭگال ۋە قومۇشلۇقلاردا مۆكۈپ يۈرۈپ كۈن ئوتكۈزگەن. نۇزۇگۇمنى كېچە - كۈندۈز ئاختۇرۇپ يۈرگەن چېرىكلەر ئاخىرى ئونى تۈتۈۋالغان ۋە پۈت - قوللىرىنى كىشەنلەپ تۇرمىگە تاشلىغان. بىرنەچچە ئايدىن كېيىن بېيجىڭدىن كەلگەن خان يارلىقى بىلەن غۇلجىدا چېپىپ ئۆلتۈرۈلگەن. نۇزۇگۇم ئۆزىنىڭ مۇشۇ بىر قاتار كەچمىش - كەچۈرمىشلىرىدە كۆپلىگەن قوشاقلارنى توقۇپ، ئۆز ئىرادىسى، ئارزۇ - ئۇمىدى، قايغۇ - ئەلەملىرىنى ئىپادىلىگەن، بۇ قوشاقلار «نۇزۇگۇم قوشاقلىرى» نامى بىلەن كەڭ تارقالغان ۋە ئۇ نۇزۇگۇم ھەققىدىكى خەلق ھېكايىلىرى بىلەن بىرلىك ھاسىل قىلغان.

ئۇيغۇر شائىرى موللا بىلال نازىمى خەلق ئىچىگە تارقالغان نۇزۇگۇم ھەققىدىكى خەلق ھېكايىلىرى ۋە نۇزۇگۇم قوشاقلىرىنى توپلاپ - رەتلەش ۋە ئونى بەدىئىي جەھەتتىن ئىشلەش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ «نۇزۇگۇم» قىسسىسىنى يېزىپ،

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ساپ ۋەجدانلىق، غۇرۇرلۇق قەھرىمان قىزى، غەزەلخانى نۇزۇگۇمنىڭ مەڭگۈلۈك ئۆلمەس ئوبرازىنى تىكلەپ چىقتى. نۇزۇگۇم قوشاقلىرىدىن بىزگىچە يېتىپ كەلگەنلىرى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى 1981 - يىلى نەشر قىلغان «ئۇيغۇر خەلق تارىخىي قوشاقلىرى» نامىدا توپلامدا بېرىلدى.

موللا زەيدىن: 1815 - يىلى پەچان ناھىيىسىگە قاراشلىق لۇكچۇن دېگى باغدا يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. مەھەللە دېگى خوسۇسىي دىنىي مەكتەپتە ۋە مەدرىستە ئوقۇپ، «موللا زەيدىن» دەپ ئاتالغان، ئۇ ئېيتقان قوشاق، بېيت - نەزمىلەر، ھەجۋىي-كۇلكىلىك پاراكلار مەھەللىدىن - مەھەللىگە، يۇرتتىن - يۇرتقا تاراپ ئونىڭ نامىنى مەشھۇر قىلغان. موللا زەيدىن تۇرپان ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئۆرپ - ئادەت، تىل قائىدىلىرىنى ئۆز لەتىپىلىرىگە سىڭدۈرگەن بولۇپ، ئونىڭ لەتىپىلىرى كۆپ تەرەپلىمىلىككە، چوڭ ئىجتىمائىي زىددىيەتلەردىن تارتىپ، تۇرمۇشتىكى ئۇششاق مەسىلىلەرگىچە ئۆز ئىچىگە ئېلىشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە ئىدى، تۇرپان ۋاكىسى بۇ مەشھۇر خەلق قىزىقچىسىنى ئۆز يېنىدىن ئايرىمىغان، بېيجىڭغا بارغاندىمۇ، كېيىن قەشقەردە ۋاك بولغاندىمۇ ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرگەن. موللا زەيدىن 1860 - يىلى ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كەلگەن ۋە 1880 - يىللىرى ۋاپات بولغان. ئونىڭ لەتىپىلىرىنىڭ بىر قىسمى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلغان «بۇلاق» مەجمۇئەسىنىڭ 1980 - يىل 1 - سانىدا ۋە «ئۇيغۇر خەلق لەتىپىلىرى» ناملىق توپلامنىڭ (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1985) 1 - كىتابىدا بېرىلدى.

تۆۋەندە موللا زەيدىن لەتىپىلىرىدىن بىرنى كەلتۈرىمىز:

«يېزا ئىمامى جامائەتكە قۇربان ھېيىتتا قۇربانلىق قىلىشنىڭ ساۋابلىرىنى سۆزلەپ چۈشەندۈرۈۋېتىپ:

— قۇربانلىق قىلغانلار تاكلا قىيامەتتە قۇربانلىق قىلغان قويغا مىنىپ پىلسىرات كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ بېھىشكە كىرىدۇ، — دەپتۇ. بىرمۇنچە كەمبەغەللەر بۇ سۆزنى ئاڭلاپ قايغۇرۇپ:

— بىزگە ئوخشاش قۇربانلىق قىلالمايدىغان پوشكال سېلىپ ھېيىت قىلىدىغان كەمبەغەللەر قانداق قىلارمىز؟ — دەپ سوئال قويۇپتۇ. ئىمام بۇ سوئالغا جاۋاب بېرەلمەي دۇدۇقلاپ تامىقىنى قىرىپ تۇرغاندا موللا زەيدىن:

— غەم قىلماڭلار، بىزگە ئوخشاش قۇربانلىق قىلالمايدىغان پوشكال سېلىپ ھېيىت قىلىدىغانلار جۇۋازچىغا ھاپاش بولۇپ ئۆتۈپ كېتىمىز» — دەپتۇ.

سەلەي چاققان: ئەسلى ئىسمى مۇھەممەت سالىھ ئوغلى بولۇپ، ئادەتتە مەت سەلەي دەپمۇ ئاتالغان. 1816 - يىلى قەشقەر توققۇزاق ناھىيىسىنىڭ ئۆپال يېزىسىدا ناۋاي ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. دادىسى سەلەينىڭ چېچەن، ئەقىل-ئىدراكلىق بولۇپ ئۆسۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئونى شۇ چاغدىكى دىنىي مەكتەپلەردە ئوقۇتقان. دادىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئۇ تۇرمۇش ئېھتىياجى يۈزىسىدىن خوتەن، يەكەن، ئاقسۇ قاتارلىق جايلارغا بېرىپ مەددادھ - غەزەلخانلىق بىلەن شۇغۇللانغان. بۇ جەريانىدا ئۇ داڭلىق غەزەلخانلار، چاقچاقچى-قىزىقچىلار، مەددادھلار بىلەن تونۇشۇپ ئۆلاردىن ئۆگەنگەن ھەمدە ئۆزۈن ئۆتمەي ئونىڭ نامى قەشقەر ۋە باشقا ۋىلايەتلەرگە تارالغان. سەلەي چاققان لەتىپىلىرى ئاساسەن خان، بەگ، باي، ئەمەلدارلارنى مەسخىرە قىلىشقا قارىتىلغان بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ ھازىر جاۋابلىقى، تاپقۇرلۇقى، سۆزگە چېچەنلىكى، يۇمۇرلۇقلۇقى بىلەن تونۇلغان.

مەسىلەن: سەلەي چاققان لەتىپىلىرىنىڭ بىرىدە مۇنداق دېيىلىدۇ:

بەدۆلەت (ياقۇپبەگ) بىر چوڭ ئولتۇرۇشتا:

— سەلەي ئاخۇن، كۆردۇڭمۇ؟ مېنىڭ زامانىمدا قوينىڭ دۇمبىسىگە تورغايلار ئۇۋۇلايدىغان بولدى، — دېگەن ئىكەن. سەلەي چاققان دەرھال:

— راست ئېيتتىلا تەقسىر، ئۆزلىرىنىڭ دۆلتىدە تورغايلار ئۇۋۇلاشقا قوينىڭ دۇمبىسىلا قالدى، — دەپتۇ.

سەلەي كېيىنكى ھاياتىنىڭ كۆپ قىسمىنى قەشقەر كونىشەردە، ئاتا كەسپى ناۋايىلىق بىلەن ئۆتكۈزۈپ، 54 - 55 ياشلىرىدا، يەنى 1871-، 1872-يىللىرى ۋاپات بولغان. سەلەي چاققان لەتىپلىرى ئەڭ دەسلەپ 1957 - يىلى «شىنجاڭ رەسىملىك ژۇرنىلى» نىڭ «مەشرەپ» سەھىپىسىدە بېرىلدى. 1982 - يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى سەلەي چاققان لەتىپىلىرىنى ئايرىم كىتابچە قىلىپ نەشر قىلدى.

موللا مەتيار خەلپىتىم: ئۇيغۇر خەلق لەتىپىچىسى. تەخمىنەن XIX ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرى قەشقەردە تۇغۇلۇپ، ئاخىرقى ئۆمرى ئىلىدا ئۆتكەن. موللا مەتيار خەلپىتىم خۇددي نەسىردىن ئەپەندى، سەلەي چاققان، موللا زەيدىن لەرگە ئوخشاشلا ئۆز زامانىسىدا خەلق ئىچىدە تونۇلغان بولۇپ، بىر قىسىم لەتىپە، چاقچاقلىرى ھازىرغىچە خەلق ئاردىسىدا ئېيتىلىپ كەلمەكتە.

شىرىن دورغا: XIX ئەسىردە كىرىيە ناھىيىسىنىڭ ئويتوغراق كەنتىدە ئۆتكەن ئۇيغۇر لەتىپىچىسى. ئۇ ناھايىتى خۇشچاقچاق، سۆزمەن كىشى بولۇپ، زوراۋانلىققا ۋە مۇتەئەسسىپلىككە قارشى ئېيتقان قىزىق چاقچاق، لەتىپىلىرى خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان.

ياقۇپبەگ پوچى: ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدە ئۆتكەن داڭلىق لاپچىلاردىن بىرى. تەرجىمھالىغا دائىر ئېنىق مەلۇماتلار يوق

بولۇپ، پەقەت XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى غۇلجىدا ياشاپ ئۆتكەنلىكىلا مەلۇم. ئۇنىڭ لاپلىرى ئەينى مەزگىلدە خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان بولسىمۇ، كېيىنكى يىللاردا ئۇنتۇلۇپ، ياكى باشقىلارنىڭ نامىغا تەئەللۇق بولۇپ كەتكەن. ساقلىنىپ قالغان بىر قىسىم لاپلىرى 1969 - يىلى ئالمۇتىدا رۇس تىلىدا نەشر قىلىنغان «ئۇيغۇر ھەجۋىيلىرى» ناملىق كىتابتا بېرىلگەن.

روزى قارىم: 1861 - يىلى توخسۇن ناھىيىسىنىڭ توتەي رايونى بۇلاق بېشى مەھەللىسىدە سەپەر ئىسىملىك بىر بۆزچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. تۇرمۇش قىيىنچىلىقى تۈپەيلى مەكتەپتە ئوقۇيالمىغان بولسىمۇ، ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ ئەقىل - پاراسىتى، سۆزگە چېچەنلىكى بىلەن جامائەتچىلىككە تونۇلغان. ئۇنىڭ لەتىپىلىرى ئۆتكۈر يومۇرلۇق ۋە قويۇق يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ، توخسۇندا كەڭ تارقالغان. روزى قارىم 1966 - يىلى ۋاپات بولغان.

سەيىت نوچى: خەلق غەزەلخانى، باتۇرى، شەپقەتچىسى. سەيىت نوچى 1875 - يىلى قەشقەر شەھىرىنىڭ تۇمەن دەريا سى بويىدىكى كوزىچى يار بېشى مەھەللىسىدە نامرات ئائىلىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ بالىلىق دەۋرى تولىمۇ قىيىنچىلىق، ئاچ - زارلىقتا ئۆتكەن. بۇ خىل تۇرمۇش ئۇنىڭدا ئەمەلدار - بايلارغا نىسبەتەن ئۆچمەنلىك، كەمبەغەللەرگە ھېسداشلىق تۇيغۇسى پەيدا قىلغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇ يەكەندىن چىققان مەشھۇر گېلاۋۇخۇيچى (گېلاۋۇخۇي — قېرىنداشلار جەمئىيىتى) ھاشىمنى ئۆزىگە ئۇستاز ۋە دوست تۇتۇپ، تەڭسىزلىك، زۇلۇمغا قارشى كۈرەشكە ئاتلانغان، كەمبەغەللەرگە باشپاناھ بولۇپ، باي - ئەمەلدارلارنىڭ كۆزىگە مىخ بولۇپ قادالغان. بۇ مەزگىلدە ئۇ «سەيىت گاڭگۇك» نامى بىلەن پۈتۈن شىنجاڭغا

تونۇلغان. ئەينى ۋاقتتىكى قەشقەرنىڭ ھەربىي - مەمۇرىي ئەمەلدارى ماپۇشىڭ (ماتىتەي) گېلاۋخۇيچىلارنى باستۇرۇپ، ھاشىم گېلاۋخۇينى زىندانغا ئۆلتۈرگەن، سىيىت نوچىنى تۇتۇش بۇيرۇقى چىقارغاندىن كېيىن، سىيىت نوچى قەشقەر- دىن قېچىپ چىقىپ ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، كۇچا، قاراشەھەر، غۇلجا قاتارلىق جايلارغا باردۇ. ئاخىرى، ئۆزىگە ئوخشاش بىر قىسىم نامراتلار بىلەن بىللە، 1920 - يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆتۈپ كېتىدۇ. سىيىت نوچى 1924 - يىلى ئۇچ- تۇرپان ئارقىلىق ئۆز ئىلىگە قايتىدۇ. ئۇ ئۆز قوشاقلىرى ئار- قىلىق ۋەتەنداشلىرىغا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا كۆرگەنلىرى ۋە لېنىن ھەققىدە سۆزلەپ بېرىدۇ، 1925 - يىلدىكى ئۇچتۇر- پان خەلق قوزغىلىڭىغا ئىشتىراك قىلىدۇ. قوزغىلاڭ باستۇرۇل- غاندىن كېيىن ئۇ ئەينى ۋاقتتىكى ئۇچتۇرپان ئامبىلى ماشاۋ- ۋۇنىڭ ئىككى يۈزلىمىلىك، قۇۋۇلۇق - شۇملۇقلىرىغا ئالدىنىپ، خەنزۇچە يېزىلغان بۇيرۇقنامىنى ئېلىپ قەشقەر دوتيىنىڭ ئالدىغا بارىدۇ. بۇ بۇيرۇقنامە ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ ئۆلۈم خېتى ئىدى. شۇنىڭ بىلەن سىيىت نوچى 1925 - يىلى 50 يېشىدا قەشقەردە ئۆلتۈرۈلىدۇ. خەلق نادانلىقنىڭ قۇربانى بولۇپ كەتكەن ئۆزىنىڭ بۇ سۆيۈملۈك، باتۇر پەرزەنتىنى ئۇنتۇمىدى، ئۇنىڭ قوشاقلىرى ۋە جەسۇر ئوبرازى خەلق قەلبىدە ساقلا- نىپ كەلدى. خەلق مەدداھ - غەزەلخانلىرى «سىيىت نوچى» داستانىنى ئىجاد قىلىپ ئۇنىڭ قوشاقلىرى ۋە ئىش- ئىزلىرىنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەي ئېيتىشىپ ۋە سۆزلىشىپ كەلدى.

مۇھەممەت ھەسەن: خەلق قوشاقچىسى. 1885 - يىلى چەرچەن ناھىيىسىنىڭ چوڭكۆل يېزىسىغا قاراشلىق قاقشالىپ- رىق كەنتىدە دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ كۆپ قىسمى زۇلۇم ۋە زۇلمەت قاپلىغان دەۋردە ئۆتكەچكە،

قوشاقلىرىدا ئەل - يۇرتقا كۆيۈنۈپ، زالىملارغا نەپرەت بىلدۈر- گەن. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئۇ قوشاقلىرىدا يېڭى دەۋرنى، بەختلىك ھاياتنى كۈيلىدى. 1980 - يىلى ئۇ ئاپ- تونوم رايونلۇق 3 - نۆۋەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىغا خەلق قوشاقچىلىرىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان بولسىمۇ، كېسەللىك سەۋەبىي بىلەن قاتنا- شالمىدى ۋە ئۇزۇن ئۆتمەي، 1981 - يىلى ۋاپات بولدى.

ئىسمايىل كاككۇك: خەلق غەزەلخانى. ئىسمايىل كاككۇك 1890 - يىلى ئىلدا خاك ئىشچىسى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. كىچىكىدە ئاتىسىدىن يېتىم قېلىپ، 12 يېشىدا خاكدا ئىشلەشكە مەجبۇر بولغان. ئۇ ھېكايە - چۆچەك، لەتىپىلەرنى سۆزلەشكە، خەلق قوشاق-ناخشىلىرىنى ئېيتىشقا ماھىرلىقى بىلەن كىشىلەر ئارىسىدا «ئىسمائىل كاككۇك» دەپ نام ئالغان. ئانىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئىسمايىل كاككۇك خاكنى تاشلاپ، غۇلجا ناھىيىسى ئەتراپىدىكى يېزىلاردا سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن. ئۇ بارغانلا يېرىدە ئۆزىنىڭ ئۆتكۈر قوشاقلىرى ئارقىلىق ئادا- لەتسىز - تەڭسىز زامانىنى، باي - پومېشچىكلار، خاك بوتۇڭلىرى- نىڭ رەھىمسىزلىكىنى پاش قىلغان ۋە مەسخىرە قىلغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىسمايىل كاككۇك ئازاد زامانىنى، يېڭى ھاياتنى قىزغىن كۈيلىدى. ئۇنىڭ قوشاقلىرى 1950 -، 1960 - يىللاردا نەشر قىلىنغان شېئىر - قوشاقلار توپلاملى- رىغا كىرگۈزۈلدى. ئىسمايىل كاككۇك 1966 - يىلى ۋاپات بولدى.

سەلەي توختى: 1890 - يىلى يوپۇرغا ناھىيىسىنىڭ تىگىن دېگەن يېرىدە دېھقان ئائىلىسىدە دۇنيا غا كەلگەن. ئۇنىڭ دادىسى توختاخۇن تونۇلغان خەلق مەدداھ - غەزەلخانى بو- لۇپ، سەلەي توختى كىچىكىدىنلا دادىسىغا ئەگىشىپ مەدداھ-

غەزەلخانلىقتا يېتىلگەن، چاقچاق، لەتىپىلىرى خەلق ئارا-سىغا تارقالغان. سەلەي توختى 1981 - يىلى ۋاپات بولدى.

قاسىم قىزىق: 1890 - يىلى قۇمۇل ناھىيىسى راھەتباغ يېزىسىنىڭ قارىتال كەنتىدە دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەل-گەن. ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمى قاسىم گاسىل بولۇپ، خەلق ئارا-سىدا «قاسىم سوق» دەپمۇ ئاتىلىپ كەلگەن. قاسىم ياشلىق مەزگىللىرىدىلا غەزەلخانلىق، مەدداھلىقىقا قىزىقىقان، قۇمۇل مۇقامىنى ئۆگىنىپ، ئۇنى كامالەتكە يەتكۈزۈپ ئېيتالايدىغان ئىقتىدارغا ئىگە بولغان، چاقچاق، لەتىپە ئېيتىش، قىزىقچىلىق بىلەن داڭقى چىقىرىپ، ئالاھىدە تونۇلغان. قاسىم قىزىق 1918-يىلدىن باشلاپ قۇمۇل ۋاڭ ئوردىسىدا ئىشلىگەن، كېيىن سودىگەرلەر بىلەن ئىچكى ئۆلكىلەرگە بارغان. 1930 - يىلدىن كېيىن ئۆز كەنتىگە قايتىپ كېلىپ دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇل-لانغان، توي - تۆكۈن، مەشرەپ - كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىنى قىزىتىپ غەزەلخان - ھاپىزلىق قىلغان، لەتىپە، چاقچاق ئېيتە-قان. ئۇنىڭ لەتىپە، چاقچاقلىرى قۇمۇل ۋىلايىتىنىڭ ھەر-قايسى ناھىيە، يېزا - قىشلاقلىرىغا كەڭ تارقالغان. 1953-يىلى ئۆز كەنتىدە ئالەمدىن ئۆتكەن.

تۇرغۇن مولا ئوسمان: 1890 - يىلى يېڭىسار ناھىيە-سىنىڭ ئېتىم چاقىرى يېزىسىدا بىر نامرات دېھقان (يىللىقچى) ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. بالا چاغلىرىدىن باشلاپلا پادىچى چاكارغا ئايلانغان. كېيىن پومپىشچىكنىڭ ئۆيىدىن ئايرىلىپ دىنىي مەك-تەپتە ئوقۇغان. ئۇ ھەمىشە دېگۈدەك توي - تۆكۈن، مەشرەپلەردە دۇتار چېلىش ئارقىلىق ئۆزى توقۇغان قوشاقلىرىنى ناخشا قىلىپ ئېيتىپ، خەلقنىڭ ھال - مۇڭىغا يەتكەنلىكى ئۈچۈن، خەلق تەرىپىدىن ھۆرمەتلىنىپ «تۇرغۇن مولا» دەپ ئاتالغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئۇ يېڭى جەمئىيەتنى، خەلق-

نىڭ يېڭى ھاياتىنى ۋە يېڭى ئۆزگىرىشلەرنى قىزغىن كۈيلەپ نۇرغۇن قوشاق توقۇدى. ئۇنىڭ بۇ قوشاقلىرى ۋە قوشاق شەك-لىدىكى «قىزىل بايراق لەپىلدىمەكتە» ناملىق داستانى گېزىت-ژۇرناللاردا ئېلان قىلىندى. تۇرغۇن مولا ئوسمان 1964-يىلى مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكىگە قاتنىشىپ، پايتەخت سەھنىلىرىدە دۇتار چېلىپ ناخشا ئېيتىپ، پايتەخت ئاممىسى ۋە گېزىت-ژۇرناللىرىنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولدى. تۇرغۇن مولا ئوس-مان 1984 - يىلى 9 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ۋاپات بولدى. ۋاپاتىدىن ئىلگىرى ئۇ جۇڭگو ئەل ئەدەبىيات - سەنئەت تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى ئىدى.

ئىشقىيار: خەلق لەتىپە - چاقچاقچىسى ئىشقىيار 1891 - يىلى پەيزىئاۋات ناھىيىسىنىڭ قىزىلبۇيى يېزىسىدا ھۇنەرۋەن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1958 - يىلى غۇلجا ناھىيىسىگە چېقىپ ئولتۇراقلىشىپ، 1981 - يىلى 11 - ئايدا ئالەمدىن ئۆتكەن. ئىشقىيار لەتىپە - چاقچاقلىرى قويۇق ھەجۋىي پۇراققا ئىگە بولۇپ، ئىلى رايونىدا كەڭ تارقالغان.

مولا تۇردى شاد ئىلى: 1892 - يىلى كۇچا ناھىيە-سىنىڭ ياقا يېزا ئاقبۇيا كەنتىدە كەمبەغەل چارۋىچى ئائىلە-سىدە تۇغۇلغان. توقسۇ، كۇچالاردا دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغان. كېيىن قول ھۇنەرۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللانغان ھەمدە ئۆز شېئىر - قوشاقلىرى بىلەن جامائەت ئىچىدە تونۇلغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئۇ ھەرخىل تېمىلاردا كۆپلىگەن شېئىر - قوشاقلارنى توقۇدى ۋە ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى گېزىت-ژۇرناللاردا ئېلان قىلىندى. مولا تۇردى شاد ئىلى 1956-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىغا قاتناشتى ۋە جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ شىنجاڭ شۆبە-

سىگە ئەزا بولدى. 1970 - يىلى 78 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى.

نساخان ئاچا: 1903 - يىلى كۇچا ناھىيە بازىردا قول ھۈنەرۋەن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇنىڭ ئانىسى پاتىمە خان دۇتار، تەمبۇر ئۇستىسى بولۇپ، ئەل ئىچىدە تونۇلغان غەزەلخان، خەلق سەنئەتكارلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئون ياشقا كىرگەندە دادىسىدىن ئايرىلىپ قالغان نساخان ئانىسىغا ئەگىشىپ، ئىنىسى، سىڭلىسى بىلەن بىللە سەرگەردانلىق ھاياتىنى باشلىغان. ئانىسى بىلەن بىللە دۇتار، تەمبۇر چېلىپ، ئۆزىنىڭ ۋە ئەمگەكچى خەلقنىڭ قايغۇ - ھەسرەتلىرىنى ئۆز ناخشا-قوشاقلىرىدا ئىپادە قىلغان، خەلق داستانلىرىنى ئېيتقان. بولۇپمۇ ئۇ داپ، دۇتار چېلىپ تۇرۇپ كىچىككىنە جوزا ئۇستىدە ئوينىغان «جوزا ئۇسسۇلى» بىلەن داڭق چىقارغان. ئۇنىڭ ئۆتمۈش ئۇستىدىن شىكايەت قىلىپ ئېيتقان «كارىز ناخشىسى»، «مەقسەتكە يەتكۈزگىن مېنى»، «يۇرىكىم چاك-چاك بولدى» قاتارلىق ناخشىلىرى خەلق ئىچىگە تارقالغان. بولۇپمۇ، 200 يىللىق ئەنئەنگە ئىگە بولغان «مەرەمخان» داستانى ئۇنىڭ دۇتاردا تېخىمۇ كامالىغا يەتكەن. يېڭى جۈڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن نساخان ئاچا خەلق سەنئەتكارى سۈپىتىدە ھۆرمەتلىنىپ، سەنئەت ئۆمەكلىرىدە ئىشلەپ، ئەل-نەغمە چىلىك، ياش خەلق سەنئەتكارلىرىنى تەربىيىلەش ئىشى بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇنىڭ «چىككىزدە جۈيخۇا گۈل»، «ئوينىڭ دەردى بار باللا»، «ئالتۇن بالىخان»، «ئازادلىق ئارمىيە شەنىگە» قاتارلىق قوشاقلىرى خەلق ئىچىگە ناخشا بولۇپ كەڭ تارقالدى. ئۇ كۆپ قېتىم بېيجىڭغا بېرىپ پارتىيە ۋە دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا، سەنئەت كۆرەكلىرىگە قاتنىشىپ نۇرغۇن قېتىم ماختاش ۋە مۇكاپاتقا ئېرىشتى. نساخان ئاچا 1987 - يىلى ۋاپات بولدى. ۋاپاتىدىن ئىلگىرى ئۇ جۇڭگو

مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ ۋە جۇڭگو ئەل ئەدەبىيات - سەنئەت تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى ئىدى.

ھېيت نەغمىچى: خەلق غەزەلخانىسى ھېيىت نەغمىچى 1906 - يىلى كورلا ناھىيىسىنىڭ شاھ قەلەندەر مەھەللىسى (ھازىرقى ئاۋات يېزا ئاۋات كەنت) دە غەزەلخان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. كىچىكىدىن دادىسىغا ئەگىشىپ غەزەلخانلىق بىلەن شۇغۇللانغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئۇ زومىگەر-لەرگە قارشى تۇرۇش، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، يەر ئىسلاھاتى قاتارلىق ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەرگە ئاكتىپ قاتنىشىپ، دېموكراتىك ئىسلاھاتنى، ئازاد زاماننى مەدھىيىلەيدىغان نۇرغۇن قوشاق ئىجاد قىلغان. 1953 - يىلى ئۇ ئۇرۇمچىگە كېلىپ، ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر كۆرىكىگە قاتناشقان ۋە مۇكاپاتلانغان. 1959 - يىلى 5 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان ۋە جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسىگە ئەزا بولغان. ئۇنىڭ بىر قىسىم قوشاقلىرى گېزىت - ژۇرناللاردا ئېلان قىلىندى ۋە كوللېكتىپ قوشاقلار توپلاملىرىغا كىرگۈزۈلدى. ئۇ يەنە ئەدەبىيات - سەنئەت تەتقىقات ئورۇنلىرىغا بىرقانچە مۇقام، 35 خىلدىن ئارتۇق سەنەم ئاھاڭلىرى، 400 كۈپلېتتىن ئارتۇق خەلق قوشىقىنى تەقدىم قىلدى.

ئايۇپ سامساق: خەلق قوشاقچىسى ئايۇپ سامساق 1908 - يىلى ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ كەلپىن ناھىيىسى گەزلىك يېزىسى گەزلىك كەنتىدە كەمبەغەل كۆنچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ ئاتىسى ماھىر قوشاقچى بولۇپ، ئۇ كىچىكىدىن تارتىپ بىر تەرەپتىن ئاتىسىنىڭ ھۈنىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ كۆنچىلىك ۋە قوشۇمچە دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئاتىسىغا ئەگىشىپ مەشرەپلەرگە بېرىپ قوشاقچىلىقنى ئۆگەنە-

گەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بارا - بارا بىر تالانتلىق ماھىر قوشاقچى سۈپىتىدە تونۇلغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئايۇپ سامساق جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ چاقىرىق، ئەمر - پەرمانلىرىغا قىزغىن ئاۋاز قوشۇپ، ئازاد زامانىنى، بەختلىك ھاياتنى، دېموكراتىك ئىسلاھاتلارنى ۋە خەلقنىڭ غەيرەت - شىجائىتىنى كۆيلەپ نۇرغۇن قوشاق توقۇغان. بۇ قوشاقلار خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان ۋە گېزىت - ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان. 1953 - يىلى ئۇ شىنجاڭ بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن خەلق ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكىگە قاتنىشىپ، ئۆز ماھارىتىنى نامايان قىلىپ ئالاھىدە تونۇلغان. ئايۇپ سامساق 1956 - يىلى 7 - ئايدا ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ ۋاپاتى خۇددى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ تەزىيە نامىسىدە ئېيتىلغىنىدەك: «ئۇيغۇر خەلق ئەدەبىيات - سەنئەت سېپى ئۇچۇن بىر چوڭ يوقىتىش بولدى»، ئايۇپ سامساق قوشاقلىرى كۆپ قېتىم كوللېكتىپ شېئىر، قوشاقلار توپلاملىرىغا كىرگۈزۈلدى. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1957 - يىلى «قوشاقلار» نامىدا ئۇنىڭ بىرقانچە دەر تولۇق بولغان قوشاقلار توپلىمىنى نەشر قىلدى.

مۇھەممەت ناپىر: خەلق قوشاقچىسى مۇھەممەت ناپىر 1910 - يىلى ئاتۇش ناھىيە ئۇستۇن ئاتۇش يېزىسىنىڭ قايراق كەنتىدە يالانما دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1928 - يىلدىن باشلاپ تىرىكچىلىك ئۈچۈن دادىسى بىلەن بىللە بايپومپىشچىكلارغا يالللىنىپ ئىشلەپ، مەدىكارچىلىق، تامچىلىق قىلغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن يېڭى ھاياتقا ئىگە بولغان مۇھەممەت ناپىر 1951 - يىلى «غەللە - پاراق» نامىلىق قوشىقى بىلەن خەلق قوشاقچىلىرى (غەزەلخانلىرى) سېپىگە كىرگەن ۋە ھەر خىل مەزمۇنلاردا نۇرغۇن قوشاق ئىجاد

قىلغان. ئۇنىڭ قوشاقلىرى گېزىت - ژۇرناللاردا ئۇزۇلمەي ئېلان قىلىنىپ تۇرغان. 1957 - يىلى مۇھەممەت ناپىر جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شۆبىسىنى قۇرۇش يىغىنىغا خەلق قوشاقچىلىرىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە قاتناشقان. 1958 - يىلى «ئەمگەك نەمۇنچىسى» بولۇپ باھالىنىپ، مەملىكەتلىك قەھرىمانلار ئۇچرىشىش يىغىنىغا، 1960 - يىلى مەملىكەتلىك 3 - نۆۋەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان. ئۇنىڭ قوشاقلىرى 1950 - 1960 - يىللاردا نەشر قىلىنغان كوللېكتىپ قوشاقلار توپلامىلىرىدىن ئورۇن ئالغان. 1959 - يىلى شىنجاڭ ياشلار نەشرىياتى ئۇنىڭ قوشاقلىرىنى «ئۆملۈك ۋە يەككىلىك توغرىسىدا» ناملىق توپلام قىلىپ (ئىسمايىل سەيپۇللا قوشاقلىرى بىلەن بىللە) نەشر قىلدى. مۇھەممەت ناپىر 1975 - يىلى ۋاپات بولدى. ۋاپاتىدىن كېيىن بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى ئۇنىڭ قوشاقلىرىنى «مۇھەممەت ناپىر شېئىر - قوشاقلىرى» نامىدا مەخسۇس توپلام قىلىپ نەشر قىلدى (1982 - يىل).

ئابلەت قادىر (ئاقپاشا): تونۇلغان خەلق غەزەلخانىسى، مۇقامچىسى ئابلەت قادىر (ئاقپاشا) 1915 - يىلى قۇمۇل كونا - شەھەر ئىچى ئەزىز بازار مەھەللىسىدە دۇنياغا كەلگەن. كىچىكىدىن تارتىپ ئۆزىنى ئەل ئەدەبىيات - سەنئىتى ئىشلىرىغا ئاتىغان ئاقپاشا قۇمۇلنىڭ ئۆزىگە خاس يەرلىك پۇراقتا ئىگە مۇقاملىرى، ناخشا - مۇزىكىلىرىنى ئۆگىنىش، توپلاش، رەتلەش ۋە سىستېمىلاشتۇرۇش جەھەتتە ئالاھىدە تۆھپە ياراتقان خەلق سەنئەتكارىدۇر. ئۇ ئازادلىقتىن ئىلگىرى قۇمۇل ۋاڭ ئوردىسىدا بىر مەزگىل سازەندە — ھاپىز بولۇپ ئۆزىنىڭ خەلق ناخشىلىرى، داستانلىرى، قۇمۇل مۇقامىنى ئورۇنداش - ئېيتىشتىكى ماھارىتى بىلەن داڭق چىقارغان. ئازادلىقتىن كېيىن ئۇ ئۆز

ناخشا - مۇزىكىلىرى بىلەن خەلقنىڭ يېڭى ھايات قۇرۇش يولىدىكى كۆرەشلىرىگە ئىلھام ۋە مەدەت بەرگەن، قۇمۇل خەلق ناخشىلىرى، قۇمۇل مۇقامىنىڭ لېنتىغا ئېلىنىپ پۈتۈن شىنجاڭغا تونۇلۇشىغا زور ھەسسە قوشقان. 1954 - يىلى ئۇ ئېيتقان «شەرۋانۇم» ناملىق ناخشا لېنتىغا ئېلىنىپ پۈتۈن شىنجاڭغا تارقالغان، 1963 - يىلى قۇمۇل 12 مۇقامى تۇنجى قېتىم لېنتىغا ئېلىنغاندا ئۇ ئاساسلىق ئېيتقۇچى بولغان. 1975 - يىلى ۋە 1982 - يىللىرى قۇمۇل 12 مۇقامى ئىككىنچى ۋە ئۈچىنچى قېتىم لېنتىغا ئېلىنغاندىمۇ ئۇ يەنىلا ئاساسلىق ئېيتقۇچى بولغان. ئۇ ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ يەنە قۇمۇلدىكى بەش شەھەر، 12 تاغنىڭ ھەممىلا يېرىدە چوڭقۇر تەسىرىنى قالدۇرۇپ، نۇرغۇن ئىز باسار - شاگىرت تەربىيىلىگەن. ئابلەت قادىر (ئاقپاشا) 1989 - يىلى 11 - ئاينىڭ 28-كۈنى ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇ ھايات مەزگىلىدە ئاپتونوم رايونلۇق ئەل ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى بولغان، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 3 - نۆۋەتلىك ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىپ، ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ھەيئىتى بولۇپ سايلانغانىدى.

شامەممەت پاسار: 1916 - يىلى قارىقاش ناھىيىسىنىڭ كۆيا رايونىدىكى دەرۋىش دېگەن كەنتتە ئەل نەغمىچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. كىچىكىدىن راۋاب چېلىشنى ئۆگىنىپ، خەلق ناخشا - قوشاق، داستانلىرىنى ئېيتىپ، 16 يېشىدىلا جامائەتچىلىككە تونۇلغان. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن شامەممەت پاسار تۈرلۈك ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەرگە ئاكتىپ قاتنىشىپ، دېموكراتىك ئىسلاھات، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب، قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ ھارمىس كۆيىچىسىگە ئايلانغان.

لاندى. ئۇ ئىجاد قىلىپ ئېيتقان قوشاقلار خەلق ئارىسىغا كەڭ تارقالدى، گېزىت - ژۇرنال سەھىپىلىرىدىن ئورۇن ئالدى. 1979 - يىلى ئۆكتەبىردە ئۇ بېيجىڭغا بېرىپ دۆلىتىمىز قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىق مەرىكىسىگە قاتنىشىپ، پارتىيە ۋە دۆلەت رەھبەرلىرىمىزنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشتى.

ئەمەت ئۆمەر: ئۇيغۇر خەلق سەنئەتكارى، يېڭى مەدەنىيەت - تېياتىرچىلىق سەنئىتىنىڭ ئاساسىي ۋەكىللىرىدىن بىرى، ئەمەت ئۆمەر 1916 - يىلى قەشقەر شەھىرىنىڭ نەزەرباغ مەھەللىسىدىكى بىر ئوقۇمۇشلۇق زات ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1933 - يىلى يېڭىچە مەكتەپكە كىرىپ ئۇچ يىل ئوقۇپ، 1936 - يىلى ئۇرۇمچىدىكى ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنگە ئوقۇشقا چىققان. بۇ جەريانىدا ئۇ ئۆزىنى يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتى قاينىمىغا ئېتىپ، 1937 - يىلىدىن ئېتىبارەن دارىلمۇئەللىمىندىكى سەنئەت كۇرزىكىنىڭ ئاساسىي مەسئۇللىرىدىن بىرى بولۇپ قالغان. 1939 - يىلى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ خوتەنگە تەقسىم قىلىنغان. ئۇ خوتەنگە بېرىپلا سەنئەت ئۆمىكى (سانائىتىنەپىسە) تەشكىل قىلىپ، ئۆزى ئەسەر يېزىپ، رېژىسسورلۇق قىلىپ ۋە رولغا چىقىپ، بىرمۇنچە سەھنە ئەسەرلىرىنى مەيدانغا ئېلىپ چىققان، ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى ئىئانە توپلاش ھەرىكىتىگە يېتەكچىلىك قىلغان، 1944 - يىلى تەكلىپ بويىچە گۇما ناھىيىسىگە بېرىپ ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى رەئىسلىكىنى ئۆتىگەن، ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكى تەشكىللەپ، كۇلۇب قۇرغان. «پاربخور ھاكىم» غا ئوخشاش دراما، كومېدىيە، كونسېرت نومۇرلىرىنى يېزىپ تەييارلاپ، ئاممىنىڭ ئۆيغىنىشى، ناچار ئىللەتلەرنى، فېئودال مۇتەئەسسىپلىكنى، چېرىكلىكنى قامچىلاش قاتارلىق جەھەتلەردە نۇرغۇن ئەجىر سىڭدۈرگەن. بۇ جەريانىدا ئۇ برقانچە قېتىم تەقىپ

ئاستىغا ئېلىنغان. چەت جايلارغا پالانغان، تۇرمىگە سېلىنغان، لېكىن ئۇ قىلچە ئىككىلەنمەي ئۆزىنىڭ سەنئەت ھاياتىنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرغان. 1946 - يىلى ئۇ خوتەندىن قوغلاپ چىقىرىلغاندىن كېيىن قەشقەرگە كېلىپ، قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قارمىقىدىكى سەنئەت ئۆمىكىدە ئىشلىگەن ۋە 1947 - يىلى قولغا ئېلىنىپ تۇرمىدە ياتقان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئەمەت ئۆمەر 1950 - يىلى ئازادلىق ئارمىيە سېپىگە كىرىپ 5 - كورپۇس 13 - دىۋىزىيە سەنئەت ئۆمىكىنىڭ مەسئۇلى بولدى. 1953 - يىل كەسىپ ئالماشتۇرۇپ ئاۋۋال شىنجاڭ سەنئەت ئۆمىكىدە، كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىدە ئىشلىدى. ئۇ بۇ جەريانداغۇ نۇرغۇن دراممىلارغا رېژىسسورلۇق قىلدى، رول ئالدى. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دا ئۇ ئېغىر زىيانكەشلىككە ئۇچراپ، پالەچ كېسىلىگە گىرىپتار بولدى. كېيىن گەرچە ئۇ سەھنىگە چىقالمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۆزىنىڭ ئىجادىي ھاياتىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ «پەرھاد - شېرىن»، «قانلىق تىلخەت» قاتارلىق ئوپېرا، دراممىلىرىنى قايتا ئىشلىدى، «تاشۋاي» ئوچېركىنى يازدى. ئۆتكۈر لەتىپە ۋە چاقچاقلىرى خەلق ئىچىدە ھۆرمەتلىنىپ كەلدى. 1979 -يىلى مەملىكەتلىك 4-نۆۋەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىغا، 160-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق 3-نۆۋەتلىك ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىغا قاتناشتى. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1985-يىلى ئۇنىڭ دراما، ئوچېرك ۋە چاقچاقلىرىدىن تۈزۈلگەن «ئەمەت ئۆمەر ئەسەرلىرى» نى نەشر قىلدى. ئەسەرگە ئۇنىڭ 25 چاقچىقى تاللاپ كىرگۈزۈلدى. ئەمەت ئۆمەر 1987 - يىل ئۇرۇمچىدە ۋاپات بولدى.

مۇللىباقى: بۇ خەلق لەتىپەچىسىنىڭ تارىختا ئۆتكەن -

ئۆتمىگەنلىكى ئېنىق ئەمەس. لېكىن، خەلق ئارىسىدا ئۇنىڭ نامى بىلەن ئېيتىلىپ يۈرگەن لەتىپىلەر خېلى كۆپ. شۇنىڭ بىلەن خەلق نەشرىياتى نەشىر قىلغان «ئۇيغۇر خەلق لەتىپىلىرى» ناملىق توپلامنىڭ 2 - ۋە 3 - كىتابىدا ئاتۇش تەۋەسىدە تارقالغان مۇللىباقى لەتىپىلىرىدىن بىر قىسمى ئېلان قىلىندى.

ئىسكەندەر ھەققۇلى: 1918 - يىلى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ گەزلىك يېزىسىدا تۇغۇلغان. باللىق دەۋرىدە دىنىي ۋە پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇپ، كېيىن ئوقۇتقۇچى بولغان. 1946 - يىلى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ چىرىك سىياسىتىگە نارازى بولۇپ، بەزى پائالىيەتلەرگە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن قولغا ئېلىنغان. ئازادلىقتىن كېيىن ئۇ پارتىيەگە زىچ ئەگىشىپ، ئەل ئەدەبىيات ساھەسىدە ئۆز نەتىجىلىرى بىلەن تونۇلغان. ئۇنىڭ لەتىپىلىرى ئىخچام، ئۆتكۈر، يۇمۇرلۇق بولۇپ، كۈلكە پەيدا قىلىش ۋە تەرىبىۋى رولى زور بولۇشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە، شۇڭا ئۇنىڭ لەتىپىلىرى ۋە چاقچاقلىرى خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان. يېقىنقى يىللاردا ئۇنىڭ بىر قىسىم لەتىپە - چاقچاقلىرى توپلانىدى ۋە ئېلان قىلىندى.

خەيرىنىسا توختى: 1925 - يىلى قەشقەر شەھىرى قوغان يېزا خوجدار مەھەللىسىدە بىر نامرات ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. كىچىك چېغىدا كېسەل بولۇپ قېلىپ داۋالىنالمىغاچقا، ئىككى كۆزى ئەما بولۇپ قالغان. ئۇ ئانىسى بىلەن بىللە تىلەمچىلىك قىلىپ يۈرگەن چاغلىرىدا دۇتار چېلىپ ھال - مۇڭىنى، زامانىنىڭ تەڭسىز - رەھىمسىزلىكىنى ئۆز قوشاقلىرىدا ئىپادىلىگەن. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇپ ئۇ يېڭى ھاياتقا ئىگە بولدى، تۇرمۇشى كاپالەتلەندۈرۈلدى. 1953 - يىلى ئۇ خەلق سەنئەتكارى سۈپىتىدە ئۆلكىلىك ئەل ئەدەبىيات

بيات ـ سەنئەت كۆرىكىگە قاتنىشىپ، ئالقىش، مۇكاپاتقا سازاۋەر بولدى. 1956 ـ يىل ئۆتكۈزۈلگەن 2 ـ قېتىملىق كۆرەكتىمۇ بىرىنچىلىككە ئىگە بولۇپ، ھەر مىللەت ئەل ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلىرىنىڭ ئۇلگىسىگە ئايلاندى. جۈڭگو ئەل ئەدەبىيات ـ سەنئىتى تەتقىقات جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ، ئاپتونوم رايونلۇق مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى بولدى.

مەتروزى توختى: 1926 ـ يىلى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ دامىكو يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 16 يېشىدىن باشلاپ راۋاب چېلىپ خەلق قوشاقلىرىنى ۋە ئۆزى ئىجاد قىلغان قوشاقلارنى ئېيتىش ئارقىلىق جامائەتچىلىك ئىچىدە تونۇلغان. يېڭى جۈڭگو قورۇلغاندىن كېيىن ئۇ ئىجتىمائىي ئىسلاھاتلاردا ئاكتىپ رول ئوينىغان، دېھقانلار جەمئىيىتىدە، يېزىلىق ھۆكۈمەتتە، 1955 ـ يىلدىن 1958 ـ يىلغىچە چىرىيە ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىدا ئىشلىگەن. كېيىن خىزمەتتىن چېكىنىدۇرۇلۇپ يېزىدا دېھقان بولغان. ئۇ باشتىن ـ ئاخىر قولىدىن راۋابىنى چۈشۈرمەي قوشاق ئىتتىپ، چىرىيە ناھىيىسى بويىچە داڭلىق خەلق قوشاقچىسى بولۇپ قالغان. ئۇنىڭ قوشاقلىرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، بىر قىسمى گېزىت ـ ژۇرناللاردا، كوللېكتىپ قوشاقلار توپلاملىرىدا ئېلان قىلىنغان. ئۇ 1980 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 3 ـ نۆۋەتلىك ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىغا ۋەكىل بولۇپ قاتناشقان ۋە جۈڭگو ئەل ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەتقىقات جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى بولغان.

ھەسام قۇربان: زامانىمىزدىكى تونۇلغان خەلق چاقچاقچىسى، «ھايات نەسىردىن ئەپەندى» نامىنى ئالغان ھەسام قۇربان 1927 ـ يىلى غۇلجا شەھىرىدە ئۇششاق تىجارەتچى

ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ دادىسى قۇربان ئۆز ۋاقتىدا تونۇلغان چاقچاقچى بولۇپ، ھەسام دادىسىنىڭ تەسىرىدە 11 ـ 12 ياش چاغلىرىدىلا چاقچاقچىلار قاتارىغا كىرگەن. ئۇنىڭ چاقچاقلىرىدا نەسىردىن ئەپەندى لەتىپىلىرىنىڭ تەسىرى كۈچلۈك بولۇپ، ئۇ بۇ لەتىپىلەرنىڭ كۆلكە پەيدا قىلغۇچى كۈچىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنى ئۆز چاقچاقلىرى ئۈچۈن ئىجادىي خىزمەت قىلدۇرغان. ھەسام قۇربان ئۆز چاقچاقلىرىنى ئىجتىمائىي ھاياتنىڭ تۇرلۇك زىددىيەتلىك تەرەپلىرى بىلەن زىچ باغلاپ، ئۇنى چوڭقۇرلۇق، جانلىقلىق ۋە كۈچلۈك جەلپ قىلارلىقتەك خۇسۇسىيەتكە ئىگە قىلغان. ھەسام قۇربان ھازىر جۈڭگو ئەل ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ھازىرغىچە ئۇنىڭ چاقچاقلىرىدىن ئۆچ توپلام نەشر قىلدى. ئۇ توپلاملارنىڭ بىرىنچىسىگە ئۇنىڭ 122 چاقچىقى، ئىككىنچىسىگە 132 چاقچىقى، ئۈچىنچىسىگە 146 چاقچىقى كىرگۈزۈلدى. تۆۋەندە، ھەسام قۇربان چاقچاقلىرىدىن بىرقانچىنى كىتابخانلار ھۇزۇرىغا سۇنىمىز.

تىل تەگمىسۇن دەپ

بىر مەشرەپتە باشتىن ـ ئايىغىچە كۆك كېيىم كىيگەن سالاپەتلىك بىر كىشى ھىساممىدىنىڭ ئاغزىنى تاتىلاپتۇ:

ـ ھەي ھەسام، قېنى گەپچى بولساڭ مېنى بىر كەلتۈرۈپ باقە!

ـ سىزگە تىل تەگكۈزۈشكە بولماسمىكىن، ئاكا، ـ دەپتۇ ھېسامىدىن كېچىك پىشىللىق بىلەن.

ـ نېمىشقا؟

ـ نېمىشقا دېسىڭىز، خەقنىڭ تىلى تەگمىسۇن دەپ ھەدە

مىز سىزنى سېنىكىغا سېلىپ ئەۋەتىپتۇ ئەمەسمۇ!

سۈپۈرگە بوغۇش

بىر مەشرەپتە ھەسسامنىڭ چاقچىقىغا چىدىمىغان بىر يىگىت ئۇنىڭ كانىيىدىن بوغۇپتۇ. ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى بىلگەن ھىسام دەررۇ سوراپتۇ:

— بۇرادەر، مۇشۇ بوغۇشىڭدا مەن نەچچە سۈپۈرگە چىقارمەن؟

ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ

دائىم ھەسسامنى گەپتىن چۈشۈرمەكچى بولۇپ يۈرگەن بىر كىشى چوڭ سورۇندا ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن:

— ھەسسامدىن، سىزنى ساقچى تۇتۇپ كېتىپتۇ دەپ ئاڭلىدۇق، قاچان قويۇپ بەردى؟ — دەپ سوراپتۇ.

ھىسام ھايالسىز جاۋاب قايتۇرۇپتۇ:

— سېنى قويۇپ بەرگەن كۈنىڭ ئەتىسىلا مېنى قويۇپ بەردى.

ئېمىر ھېزىم: دېھقان قوشاقچى ئېمىر ھېزىم 1927 - يىلى كۆچا ناھىيىسىنىڭ قوشئاۋات يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. 1953 - يىلدىن باشلاپ ئۇنىڭ قوشاقلىرى مەتبۇئات يۈزىدە كۆرۈلۈپ، خەلق قوشاقچىسى سۈپىتىدە تونۇلغان. بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى 1984 - يىلى ئۇنىڭ قوشاقلىرىنى «ئۆچمەس تىلەكلەر» نامىدا مەخسۇس توپلام قىلىپ نەشر قىلدى. ئېمىر ھېزىم ھازىر جۇڭگو ئەل ئەدەبىيات-سەنئەت تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى.

ئىسمايىل سەيپۇللا: 1930 - يىلى تۇرپان شەھەر ئىچىدە تۇغۇلغان. بالا چاغلىرىدىن باشلاپ ئاۋۇال تۇرپاندا، كېيىن ئۈرۈمچىدەبايلارغا چاكار بولۇپ ئىشلىگەن، ساتىراچقا شاگىرت-لىققا كىرگەن. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئۇ ساتىراچ-لىق ھۈنىرى بىلەن شۇغۇللاندى، ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتلىرىدا سەنئەت ئۆمەكلىرىدە ساز چېلىپ ناخشا - قوشاق ئېيتتى. ئۇ قوشاق ۋە ناخشا تېكىستى ئىجادىيەتىدە تونۇلغان بولۇپ، ئەسەرلىرى گېزىت - ژۇرناللاردا ئۈزلۈكسىز بېسىلىپ تۇردى. شىنجاڭ ياشلار نەشرىياتى 1959 - يىلى ئۇنىڭ قوشاقلىرى بىلەن مۇھەممەت ناپىر قوشاقلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ «ئۆملۈك ۋە يەككىلىك توغرىسىدا» دېگەن نام بىلەن ئايرىم توپلام قىلىپ نەشر قىلدى.

(ئاپتورنىڭ خىزمەت ئورنى: شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكا-دېمىيىسى مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەتقىقات ئورنى)

نەمشىپەت ئەرمىيا ئىلى سايرامىنى ئەسلەيمەن

ئەرشىدىن تاتلىق

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەنتى، پېشقەدەم ژۇرنالىستىكا ساھەسىنىڭ ئاقساقىلى، شائىر ئەرمىيا ئىلى باھاردا باي ناھىيىسىنىڭ سايرام يېزىسىغا قاراشلىق «تېزەك قاغا» كەنتىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇنىڭ بوۋىسى سامساق موللامۇ ئۆز دەۋرىنىڭ ئوقۇمۇشلۇق كىشىلىرىدىن بىرى بولۇپ، نامرات دېھقان دەپ ئاتالسىمۇ يۇرت ئىچىدە راستچىل، سەممىيلىكى بىلەن خېلىلا ئابرويلۇق كىشى ئىدى. دادىسى ئىلى ئاخۇننىڭ زىكرىيا، ئەرمىيا، ئابدۇجامال، ئابدۇقادىر ئىسىملىك تۆت ئوغۇل، پاتمىخان قاتارلىق قىزلىرى بولغان.

ئىلى ئاخۇن پەرزەنتلىرىنىڭ ئىچىدە ئەرمىيا بىلەن ئابدۇقادىرنىلا ئوقۇتالىغان. ئابدۇقادىر ئىلى جاللات شېكىسىدىكى ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان دەسلەپكى دەۋردە ئوقۇپ ئولگىسلىك ماتارىپچى بولۇپ يېتىشىپ چىقىقان. ئۇ 1945 - يىلى 9 - ئاينىڭ 18 - كۈنىگە ئۆتەر كېچىسى ۋەتەنپەرۋەر شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ، بىلال ئەزىزى، مۇنىردىن خوجىلار

بىلەن بىر قاتاردا قولغا ئېلىنىپ، گومىنداڭچىلارنىڭ جادۇسىدا توغرالغان.

ئەرمىيا ئىلى دەسلەپكى خەت ساۋاتىنى ئۆز يېزىسىدىكى باشلانغۇچ دىنىي مەكتەپتە ئوقۇپ چىقارغان. ئۇ، شۇ چاغلاردا مەكتەپكە بىللە بېرىپ ئوقۇيدىغان بىر دېھقاننىڭ قىزى بىلەن تونۇشۇپ، ئۇلار بىر - بىرىگە مۇھەببەت ئۇزھار قىلىشقان. شۇ كۈنلەردە قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى ئەرمىيا ئىلىنىڭ ئائىلىسىنى نامرات كۆرۈپ، ئۇنى باشقا بىر ھاللىق ئائىلىگە ياتلىق قىلىدۇ. شائىر ئائىلىسىنىڭ قولىنىڭ قىسقىلىقى ئۈنى دەسلەپكى مۇھەببىتىدىن جۇدا قىلىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئەرمىيا ئىلى يۈرتىدىن ئايرىلىپ باي ناھىيە بازار ئىچىدىكى مەدرىسىگە كىرىپ ئوقۇيدۇ. 1924 - يىلدىن 1928 - يىلىغىچە باي ناھىيىسىدىكى مەدرىسىدىن چىقىپ، كۆچا ناھىيىسىنىڭ ساقساقتىكى مەدرىسىگە كىرىپ ئوقۇيدۇ.

شۇ يىللىرى ئۇنىڭ «بازار ۋە مازار» ناملىق خەلق قوشاقلىرىدىن تۈزۈلگەن تۇنجى شېئىرلار توپلىمى ئۆزى ۋە خەتتات دوستلىرىنىڭ قەلىمى بىلەن كۆچۈرۈلۈپ كۆك خەلق ئاممىسى ئىچىدە تارقىلىدۇ. بۇنىڭدا شۇ دەۋردىكى ئىجتىمائىي تەڭسىزلىك، بوغۇلغان نىكاھ ئەركىنلىكى، مىللىي زۇلۇم قاتارلىق بىر قاتار ئىللەتلەر پاش قىلىنغان. شۇنىڭدىن كېيىن شائىر ئاتا - ئانىسى، ئۇرۇق - تۇغقان، يار - بۇرادەرلىرىنىڭ ياسلاپ بەرگەن خىراجىتى بىلەن بىلىم ئىزدەپ قەشقەرگە بارىدۇ. ئۇ يەردە بىلىم ئۆگىنىدۇ ۋە بىر قىسىم مەرىپەتپەرۋەر كىشىلەر بىلەن تونۇشىدۇ.

شائىر ئۇلارنىڭ سەمىمىي يارىدەملىرى، رىغبەتلەندۈرۈشى بىلەن شۇ يىللاردىكى بىلىم ئەھلىلىرىنىڭ بۆشۈكى بولغان قەشقەردىكى ئاتاقلىق «خانلىق مەدرىسى» گە ئوقۇتۇشقا كىرىدۇ.

بۇ چاغدا ئۇ يەرگە رايونىمىزنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلىرىدىن بىلىم ئېلىشقا بارغان تالىپلارنىڭ سانى 100 دىن ئاشاتتى.

ئۇ، بۇ يەردە پۈتۈن زېھنى بىلەن تىرىشىپ ئوقۇيدۇ. ساۋاقداشلىرى بىلەن تېزلا چىقىشىپ كېتىدۇ. بەزىلىرىگە يار-دەم قىلسا، بەزىلىرىدىن ئۆگىنىدۇ. دەم ئېلىش پەيتلىرىدە شېئىر يېزىش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

شائىرنىڭ بۇ خىل تىرىشچانلىقى، قابىلىيەت - ئىقتىدا-رى ئۇستازلىرى ۋە ساۋاقداشلىرى ئارىسىدا پات - پاتلا تىل-غا ئېلىنىپ، يۇقىرى ھۆرمەت بىلەن قوللاشقا سازاۋەر بولىدۇ.

شۇ كۈنلەردە قەشقەردە شۇيۇد ۋە ئىنگلىز كونسۇللىرى جىڭ شۇرېن ھاكىمىيىتىنىڭ چېرىكلىكىدىن پايدىلىنىپ، خىرىس-تىئان دىنىنىڭ «بوخمانىزم» مەزھىپىنى تەرغىپ قىلىۋاتا-تى. قەشقەرنىڭ ئالىملىرى، زىيالىيلىرى، ۋەتەنپەرۋەر زات-لىرى بۇ ئىشتىن ئىنتايىن غەزەپلەنگەن بولسىمۇ، ئوچۇق - ئاشكارا ئوتتۇرىغا چىقىپ قارشىلىق كۆرسىتىشتىن ئەيمىنمىدۇ. بۇ ھادىسىدىن خەۋەر تاپقان شائىر ئەرمىيا ئېلى «خانلىق مەدرىسى» نىڭ تالىپلىرىنى تەشكىللەپ نامايىشقا چىقىدۇ. بۇلار ئېنگلىز كونسۇلخانىسى ۋە شۇيۇد دوختۇرخانىسىنىڭ ئال-دىغا چىقىپ، دىن تارقاتقۇچىلارنىڭ پائالىيىتىنى توسۇش ھەق-قىدە ئۆزلىرىنىڭ ھەققانىي تەلەپلىرىنى قويىدۇ. قەشقەر خەل-قى تەرەپ - تەرەپتىن كېلىپ بۇلارغا مەدەت بېرىدۇ. ناما-يىش 3 - قېتىمغا بارغاندا بۇ ئىككى كونسۇلخانىدىكىلەر ئۆز-لىرىنىڭ شەرمەندە بولۇشىدىن قورقۇپ، بۇ ئىشنى يىغىشتۇ-رۇشقا مەجبۇر بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن شائىرنىڭ نامى كەڭ جامائەتچىلىككە تونۇلۇشقا باشلايدۇ. مانا شۇنىڭدىن باشلاپ شائىردا تۇرلۇك ئىجتىمائىي تېمىدا جۇملىدىن جەمئىيەتتىكى

نادانلىق، پاراخورلۇق، خۇراپاتلىق، مىللىي ئىناقسىزلىق قاتارلىقلار ھەققىدە ھەجۋىي شېئىرلار يېزىش ھەۋىسى قوزغىلىدۇ.

بۇ ھەۋەس دەۋر تەرەققىياتى، تەلىپىگە ماسلىشىپ كۈندىن - كۈنگە ئۇلغىيىپ ھەسسىلەپ كۈچىيىپ بارىدۇ. نە-تىجىدە ئۇ «مادارا ئەئىزەم» (چوڭ ياراشتۇرۇش) نامىلىق پەلسەپىۋى پىكىرلەرگە باي شېئىرلار توپلىمىنى كۆپەيتىپ كۆچۈرۈپ، جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرىدۇ.

بۇ توپلام تېزلا جامائەتچىلىكنىڭ قىزغىن قوللاپ قارشى ئېلىشىغا نائىل بولۇپ، كۆپچىلىك ئارىسىدا كۈندىلىك سۆھ-بەتلەرنىڭ مەركىزىي نۇقتىسىغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

شائىر شۇنىڭغا ئۇلاپ «ئەنۋاربل ھۇدا» (ھىدايەت نۇر-لىرى) نامىلىق ئىشىق قەسىدىسىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىدۇ. شا-ئىر بۇنىڭدا پاك مۇھەببەتنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرى ھەققىدە قەسىدە ئوقۇيدۇ. بۇ ئىككى توپلامنىڭ ھەجمى 100 بەت ئەتراپىدا بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇسلۇبى ئۆزگىچە، شەكلى مىللىي، تىلى، ئوخشىتىشلىرى جانلىق، پىكىرلىرى ئوبراز-لىق بولغاچقا، كەڭ كىتابخانلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشىدۇ.

1933 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا يۇرۇش قىلغان قىسىملىرىنىڭ قوماندانى توخسۇنلۇق تۆمۈر سىجاڭ جىڭ شۇرېننىڭ قورچاق قورال-لىق كۈچلىرى قولىدىن قەشقەر كونا شەھەرنى قورال كۈچى بىلەن تارتىۋالىدۇ. ئۇ، شەھەرنى قورچاق ئەمەلدارلارنىڭ تەسىرىدىن تازىلىغاندىن كېيىن، ئۆزى بىۋاسىتە قەشقەر «خانلىق مەدرىسى» نىڭ مۇدەررىسىنىڭ قېشىغا بېرىپ كۆرۈ-شۈپ، ئۇ كىشىنى قەشقەر كونا شەھەرنىڭ ھاكىملىقىغا تەكلىپ قىلىدۇ.

مۇدەررىس تۆمۇر سىجاڭغا ئۆزىنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقىنى ئۆزىرە سۆيىتىپ ئېيتىپ، ئورنىغا باشقا بىر ئادالەتپەرۋەر كىشىنى قويۇشنى تەكلىپ قىلىدۇ.

تۆمۇر سىجاڭ بۇ ئۆزىرىنى قوبۇل قىلىپ، ئورنىغا كىشى كۆرسىتىپ بېرىشنى قايتا تەكلىپ قىلىدۇ. مۇدەررىس بۇ تەلەپنى ئاڭلىغاندىن كېيىن دەرسخانىغا چىقىپ تالىپلار ئارىسىدىن ئەرمىيا ئېلىنى يېتىلەپ ئېلىپ كىرىپ:

— ئەگەر مەن ئۆز ئورنۇمغا لايىق كىشى كۆرسىتىپ بەرمىغان بولسام، بۇ ئىشقا مېنىڭ مۇشۇ شاگىرتىم تازا باب. ئۇ يېقىندىن بېرى چەت ئەل دىن تاراتقۇچىلىرىنىڭ ھەم ئۇلارنىڭ ئارقا تەرەكلىرىنىڭ ئەدەبىنى بەردى. بەرگەندىمۇ تازا كېلىشتۈرۈپ بەردى. بۇ يىگىت بىلىملىك، قەلبىي كۆچلۈك، سىياسىي سەزگۈرلۈكى ئۆتكۈر، يۈرەكلىك، جاماەت ئارىسىدا ئابرويى بار، ئۆزى شائىر. ئىسمى ئەرمىيا، دادىسىنىڭ ئىسمى ئېلى، — دەپ تونۇشتۇرىدۇ.

تۆمۇر سىجاڭ مۇدەررىس بىلەن خوشلاشىدۇ. ئەرمىيا ئېلىنى ئېلىپ مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن قەشقەر كونا شەھرىنىڭ سېپىلىگە چىقىپ، يېڭى شەھەر تەرەپكە قاراشلىق دەرۋازىنىڭ ئۈستىدىكى نۇقتىغا كېلىپ توختايدۇ. ئۇ، يېڭى شەھەرگە قاراپ بىر مەھەل تۇرغاندىن كېيىن، ساقلىنى سىلاپ تۇرۇپ ئەرمىيا ئېلىگە قاراپ:

— ئىنىم ئەرمىيا ئېلى، ھازىر قەشقەر يېڭى شەھىرى قانىيەت ما خۇسەننىڭ بىر بۆلۈم قاراقچىلىرى بىلەن لىق تولدى. ئېلىنغان ئېنىق خەۋەرلەرگە قارىغاندا، ئۇلار يېقىندا كونا شەھەرگە باستۇرۇپ كىرمەكچى. ئۇلارنىڭ مەقسىتى ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىپ، شەھەرنى خالىغىنىچە ئاياغ - ئاستى قىلىشتۇر. مەن سىزگە بىر بۆلۈم ئىشەنچلىك كىشىلەرنى

بېرەي، شۇلار بىلەن بېرىپ ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئىشىنى باشقۇرۇپ، شەھەرنى تەرتىپكە سېلىڭ. سىزگە يەنە قورال-ياراقمۇ ئەۋەتىپ بېرەي، شەھەرنى قوغداشقا پىداكار كىشىلەردىن قوشۇن تەييارلاڭ. بۇ ئىش قانچىلىك تېز ئىشلەنسە شۇنچە ياخشى! — دەيدۇ. كېيىن، ئۇ، ئەرمىيا ئېلى بىلەن خوشلىشىپ سېپىلدىن چۈشۈپ كېتىدۇ.

ئەرمىيا ئېلى ھاكىم بولۇپ 9 - كۈنى ئاۋۋال ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت بىلەن سىجاڭنىڭ شىتابىدىن، كېيىن چارلىغۇچىلاردىن كەلگەن خەۋەرچىلەر ئۈنىڭ قېشىغا كىرىپ: «يېڭىشەھەردىكى چېرىكلەر كونا شەھەرگە باستۇرۇپ كېلىشۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ پەيلى ياماق. تۆمۇر سىجاڭ سىلىنى دەرھال تەدبىر قوللىنىپ، شەھەرنىڭ ئامانلىقىنى ساقلىسۇن دەيدۇ،» — دەپ خەۋەر يەتكۈزدى.

شۇ گەپ بىلەن ئەرمىيا ئېلى يېڭىدىن قوبۇل قىلىنغان قوشۇننى باشلاپ جەڭگە چىقىدۇ. جەڭ شىددەتلىك بولىدۇ. دۈشمەن كۈچلىرى بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىنىدۇ. پۈتۈن سەپ بويىچە ئۇلارنى قوغلاپ يوقىتىش باشلىنىدۇ. بۇ ئىشنى شائىر ئەرمىيا ئېلى «ئۆمۇر خاتىرەسىدىن پارچە» دېگەن شېئىرىدا مۇنداق ئەسلەيدۇ:

بىر مىڭ ئۈچيۈز ئەللىككە①،
قوشتۇق يەنە ئىككىنى.
بۇ يىل يۇرتىمىزدا،
چوڭ پۈتمەس بالا بولدى.
.....

① بۇ ھىجرىيە يىل ھېسابى بولۇپ، مىلادى 1933 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا توغرا كېلىدۇ.

سوقۇش بولدى ئون ھەپتە
قانلار ئاقتى ھەر سەپتە.
مەن ئالدىدا ئوك سەپتە،
ئەسكەردىن جۇدا بولدى.
.....

پەيشەنبە كۈنى كەچتە،
سائەتمۇ ئىدى بەشتە.
ساراك لەكزى① گە ئەگىشتە،
دۇشمىنىم ئاتا بولدى.

يەتمش كۈنگە سوزۇلغان ئۇرۇشتا شائىر ئەرمىيا ئىلىي ئۆزى تەشكىل قىلغان پىدائىيلار بىلەن تۆمۈر سىجاكىنىك قوشۇنلىرىغا ماسلىشىپ، قەشقەر كونا شەھرىنى مۇداپىئە قىلىش ئۇرۇشىغا قاتنىشىدۇ.

يەتمىشىنچى كۈنى كونا شەھەرگە يەنە غالجىرلىق بىلەن باستۇرۇپ كىرگەن ما خۇسەنىنىك چېرىكلىرىنى تۆمۈر سىجاك ھەم ئەرمىيا ئىلىنىك پىداكار قوشۇنلىرى چېكىنىدۇرۇپ سۈرۈپ - توقاي قىلىپ قوغلاپ ماكىدۇ. ئۇ، شۇ چاغدا سەپىنىك ئوك تەرىپىدە بولۇپ ئەسكەرلىرىنىك كەينىدە قالغانلىقىنى سېزىدۇ.

ئىككى قولىغا ئىككى تاپانچا ئىلىنغان ئەرمىيا ئىلىي ئارقىسىغا قاراپ ئەسكەرلىرىنى ئالغا ئۈندەۋاتقان چېغىدا قېچىپ كېتىۋاتقان دۇشمەن چېرىكلىرىدىن بىرسى ئۇنى نىشانلاپ ئاتىدۇ. ئوق ئەرمىيا ئىلىنىك گەجگىسىگە تېگىپ ئىچكىرىلەپ كىرىدۇ.

① چېرىكلەر تۇرىدىغان جايىنىك ئىسمى، قەشقەر كونا شەھەر بىلەن يېڭى شەھەر ھەر ئارىلىقىدا.

كىنى چېقىپ توقۇز چىشىنى يۇلۇپ ئىلىپ چىقىپ كېتىدۇ. بۇ خەۋەر تېزدىنلا ئۈنىك سەپداشلىرى، دوستلىرىغا يېتىپ بارىدۇ. ئۇلار ئەرمىيا ئىلىنى زەمبىلگە سېلىپ قەشقەر كونا شەھەردىكى شۆيدە دوختۇرخانىسىغا ئىلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىكىلەر ئەرمىيا ئىلىنى كۆرۈپلا دەرھال تونۇيدۇ. شۇڭا ئۇنى داۋالاشنى رەت قىلىپ قارغاپ قايتۇرىدۇ. دەل شۇ ۋاقىتدا بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان سوۋېت قىزىل كرېست دوختۇرخانىسىنىك خادىملىرى ئۇنى تونۇپ زەمبىل بىلەن كۆتۈرۈپ، ئۆزىنىك شىپاخانىسىغا ئىلىپ بارىدۇ. ئۇنىك زەخمىلەنگەنلىكىنى داۋالاپ تىكىپ ئۇنى نەيچە بىلەن ئوزۇقلاندۇرۇشقا كىرىشىدۇ. ئەرمىيا ئىلى بۇ ھالەتنى مۇنداق سۈرەتلەيدۇ.

شۇ ئاردا بىر دوختۇر،
كۆپ جىددىي جەھەت ئەيلەپ.
ماشىنىغا سۈت ئىلىپ،
كانايغا قۇيا بولدى.
.....

كۆپ ئاقتى مېنىك قانىم،
چىقىپ كەتتى يېرىم جانىم.
ئەمدى «نەمشېھەت①» نامىم،
تاريختا قالا بولدى.

كۈنلەرمۇ ئۆتۈۋەردى،
ھەپتىلەر پۈتۈۋەردى.

① «نەمشېھەت» — يېرىم جان دېگەن مەنىدە. بۇ ئەدەبىي ئەخلاقىس مانا شۇنىڭدىن باشلانىدۇ (ئاپتور).

مەن دوختۇردا ياتقانغا،
ئككى ئاي راسا بولدى.

نەمشىبهەت ئككى ئايدىن سەل ئاشقاندا دوختۇرخانىدىن چىقىدۇ. ئۇ، سالامەتلىكىنى ياخشىلاش ئۈچۈن هارۋا كىرا قىلىپ بايغا قايتىپ كېلىدۇ.

1934 - يىلى بايدا بىرنەچچى نۆۋەتلىك قىسقا مۇددەتلىك ئوقۇتقۇچىلارنى يېتىشتۈرۈش كۇرسى ئېچىلىدۇ. نەمشىبهەت شۇ كۇرسقا كىرىپ ئوقۇيدۇ. بۇ كۇرسنىڭ مۇدىر ۋە ئوقۇتقۇچىلىرىدىن هاجى ياقۇپ، توختى ئەپەندىلەر نەمشىبهەتنىڭ شۇ كۇرستىكى هەر خىل پائالىيەتنى ئەسلەپ: «45 نەپەر كۇرسانت ئىچىدە نەمشىبهەت ئەڭ ئىجتىهاتلىق، تىرىشچان، زېرەك ياش ئىدى. ئۇ شۇ چاغنىڭ ئۆزىدىلا خېلى ئەتراپلىق بىلىم هەم سىياسىي سەۋىيىگە ئىگە، ئۇمىدلىك، ئىقتىدارلىق ئىدى...» دەيدۇ.

نەمشىبهەت بۇ كۇرسنىمۇ ئەلا تۈگىتىپ ئۆزىنىڭ تەلىپى بىلەن باي ناهىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن ئېچىلغان ناهىيىدىن ئەڭ يىراق تاغلىق كەنت «قېرىيە»دىكى پەننىي باشلانغۇچ مەكتەپكە ئوقۇتقۇچى بولۇپ چىقىدۇ. ئۇ، بۇ يەردە بىر تەرەپتىن بالىلارغا دەرس بەرسە، يەنە بىر تەرەپتىن «نەمشىبهەت» تەخەللۇسى بىلەن «باي ناهىيىسىنىڭ هەسرەتلىك ساداسى» قاتارلىق شېئىرلارنى يازىدۇ. ئۇنىڭ بۇ شېئىرلىرى «شىنجاڭ گېزىتى»، «ئاقسۇ ئۇچۇرى» ناملىق گېزىتلەردە ئېلان قىلىنىپ، كەڭ جامائەت ئىچىدە غۇلغۇلا قوزغايدۇ.

1936 - يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى، ئالىم، جامائەت ئەربابى، ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى ئالىم، جامائەت ئەربابى، ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئورگىنى «ئاقسۇ ئۇچۇرى» گېزىتىنىڭ باشلىقى، «شىنجاڭدىكى پەلسەپەۋى ئېقىملار» نامىلىق پەسەپەۋى ئەسەرنىڭ ئاپتورى، ۋەتەنپەرۋەر شائىر دامۇللام بايغا خىزمەت تەكشۈرۈشكە كېلىدۇ. ئۇ كىشى بايدىن «قېرىيە» مەكتىپىگە چىقىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرگەچ نەمشىبهەتنىڭ ئوقۇغۇچىلارغا ئۆتكەن دەرسىنى تەكشايدۇ. ئۆزى بەۋاسىتە نەمشىبهەت بىلەن سۆهبەتلىشىپ ئۇنىڭدىكى يۈكسەك تالانتنى بايقايدۇ. ئۇنىڭ رازىلىقىنى ئېلىپ ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ ئورگان گېزىتى «ئاقسۇ ئۇچۇرى» نىڭ باش مۇهەررىرلىكىگە يۆتكەپ بىللە ئېلىپ كېتىدۇ.

ئۇ 1936 - يىلدىن 1945 - يىلغىچە يەنە «ئاقسۇ ئۇچۇرى» «ئاقسۇ گېزىتى» بولۇپ هۆكۈمەت ئىختىيارىغا ئۆتكىچە بولغان ئون يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە شۇ گېزىتنىڭ مەسئۇل مۇهەررىرلىك خىزمىتىنى ئىشلەيدۇ. ئۇ، شۇ مەزگىللەردە «قىزىم يىغلىماڭ»، «ئۇنۇتما»، «گېزىت» قاتارلىق نادىر شېئىرلار بىلەن «باتۇر ئەخمەدى»، «قارا باي»، «دېهقان ساۋۇت» قاتارلىق كومپىدىيىلەرنىمۇ يازىدۇ.

بۇ سەهنە ئەسەرلىرىدە خەلقنىڭ تەلىپى، دېهقانلار ئوبرازى گەۋدىلەندۈرۈلگەن بولۇپ، شۇ چاغدىكى ئاقسۇ، باي ناهىيىلىرىنىڭ سەهنىلىرىدە قىزىقارلىق قىلىپ ئوينىلىپ، خەلقنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولغانىدى.

1943 - يىلى 9 - ئايلارنىڭ بېشىدا شائىر نەمشىبهەت ئاقسۇغا سۈرگۈن هېسابىدا بارغان ئىنقىلابىي شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن كۆرۈشىدۇ. ئۇلار بۇرۇن گېزىت يۈزىدە بىر-بىرى بىلەن كۆرۈشكەن، تونۇشقان بولسا، ئەمدى خىزمەتداش، پىكىرداش، سەپداش بولۇپ ئاكا - ئۇكىلاردەك ئۆزئارا هەم-

كارلىشىپ ئىشلەيدۇ. شېئىرلىرىدا يېڭىدىن يېڭى ئوبرازلىق پىكىر، ئىلغار مەزمۇنلارنى گەۋدىلەندۈرۈپ ئىپادىلەپ كەلگەن تالانتلىق شائىر نەمشېھەت شۇ مەزگىللەردە خەلق ئاغزىدا رىۋايەت سۈپىتىدە كەڭ تارقىلىپ ئېيتىلىپ يۈرگەن «مىڭئۆي ۋە پەرھاد - شېرىن» ۋەقەلىكى توغرىسىدىكى بىرنەچچى قول ماتېرىياللارنى توپلاپ، تەتقىق قىلىپ مەشھۇر «مىڭ ئۆي ۋە پەرھات - شېرىن» داستانىنى قايتىدىن تولۇقلاپ يازىدۇ.

بۇ داستاننى نەمشېھەت بىرىنچى قېتىم 1933 - يىللىرى قەشقەردە يارغانلىقى مەلۇم. بۇ نۇسخا نەمشېھەت يارىلانغاندا باشقا قول يازمىلىرى بىلەن يوقالغان. ئىككىنچى قېتىم ئاقسۇدا تولۇقلىنىپ يېزىلغان نۇسخا لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىق ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەرنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشى بىلەن 1944 - يىلى «ئاقسۇ گېزىتى» نىڭ «جەنۇب شامىلى» ئەدەبىيات بېتىدە تولۇق بېسىلغان. ئۈچىنچى قېتىملىقى 1947 - ، 1948 - يىللىرى ئىلىدا تولۇقلىنىپ يېزىلىپ «ئىلى گېزىتى» نىڭ «ئۆسۈش» نامىلىق ئەدەبىيات بېتىدە تولۇق بېسىلغان. كېيىن شۇ چاغدا ئۇرۇمچىدە چىقىدىغان ئىلغار گېزىتلەردىمۇ كۆچۈرۈپ بېسىلغان. بۇ نۇسخا يازغۇچى زۇنۇن قادىرنىڭ تەشەببۇسى، ئاپتورنىڭ خىراجىتى بىلەن 3000 نۇسخا كىتابچە قىلىنىپ بېسىپ تارقىتىلغان. تۆتىنچى قېتىملىقى 1961 - ، 1964 - يىلى بايدا يېزىلغان بولۇپ، بۇ 2000 مىسرادىن جىقراق ھەجمى چوڭ شېئىرىي داستان ئىدى. بۇ نۇسخىنىڭ قول يازمىسى ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا باشقا ئىلان قىلىنمىغان قول يازمىلار بىلەن يىغۇۋېلىنىپ ئۆكۈرگە كۆمۈۋېتىلگەن ۋە كۆيدۈرۈلگەن. بىزنىڭ ھازىر كۆرۈۋاتقىنىمىز، ئوقۇتقۇچى روزى ھاپىز قاتارلىق بىرنەچچە كىشى

نىڭ كۆچۈرۈپ ۋە يادلاللۇۋالغانلىرىدىن. بۇمۇ ئالدىنقى نۇسخىلارغا تامامەن ئوخشايدۇ. لېكىن داستاننىڭ بەدىئىيلىكى، ۋەقەلىكىنىڭ چىنلىقى، ئورنى، تاريخي ئارقا كۆرۈنۈشى، ئىجادىي - سەلبىي ئوبرازلارنىڭ پائالىيەتلىرى بەزىبىر تەرەپلەردىن خېلى تولۇق گەۋدىلەندۈرۈلگەن.

«پەرھات - شېرىن» داستانى توغرىسىدا ئەمىر خىسراۋ دېھلىۋىدىن تارتىپ ئۇيغۇر داستانچىسى ئابدۇرېھىم نىزارىغىچە نۇرغۇن پېشقەدەم ئاتاقلىق شائىرلار ناھايىتى چوڭ ماھارەت بىلەن قەلەم تەۋرەتكەن. لېكىن شائىر نەمشېھەت ئۆزىنگە خاس ئۇسلۇب بىلەن باي ناھىيىسىنىڭ «قىزىل مىڭ ئۆي» دىنى ئەسەرنىڭ باش قەھرىمانى پەرھاد - شېرىننىڭ تويلۇقى ئۈچۈن ياسىغان، دېگەن خەلق ئىچىدىكى رىۋايەتلەرگە تايىنىپ تۇرۇپ، پەرھات بىلەن شېرىن ئۇيغۇر ئوغۇل-قىزى، ۋەقە يۈز بەرگەن يەر كۇچا دەپ ھۆكۈملەشتۈرىدۇ.

بۇ داستاننىڭ چوڭ ئۇتۇقلىرىدىن بىرى پەرھاد ئوبرازىنىڭ يارىتىلىشىدا گەۋدىلىنىدۇ. پەرھادنىڭ ئۆز زامانىسىدا ئەڭ قىمىن، نازۇك ھۈنەر ھېسابلانغان نەققاشلىق، رەسساملىق، تاش كېسەرلىك سەنئىتىدەك جاپالىق، مۇشكۈل ھۈنەرنى پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن ئۆگىنىپ، شۇ ھۈنەرنىڭ ئەھلى بولۇپ يېتىلگەنلىكى، شۇنداقلا بەزى پەيتلەردە ئۇ قەيسەر ۋە ئادىي ئەمگەكچى قىياپىتىدە ئوتتۇرىغا چىققانلىقىدا روشەن ئىپادىلىنىدۇ.

بۇ داستاننىڭ تىلى ئاددىي، چۈشىنىشلىك، راۋان بولۇشى، ۋەزىنىڭ يېنىكلىكى، پىكىرنىڭ ئېنىق، ئوبرازلىقلىقى، ئوخشىتىشلىرىنىڭ جانلىق، گۈزەل، ئىخچام بولۇشى بۇ ئەسەرنى ئوقۇغان ھەر بىر كىشىگە ھەقىقىي بەدىئىي لەززەت ئاتا قىلىدۇ.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ ۋە ئۇنىڭ زامانداش سەپداشلىرى بۇ ئەسەرنى كۆرگەندىن كېيىن ئۇنى «زامانىمىزدىكى نادىر ئەسەر» دەپ باھالىغانلىقى مەلۇم.

شائىر «نەمشەھەت» بۇ داستاندىن كېيىن «لەيلى - مەجنۇن» ھەققىدىكى ئەسەرلەرنى كۆرۈپ چىقىپ، ئۇنىڭدىكى دراماتىك ۋەقەلەرنى يۇغۇرۇپ «لەيلى - مەجنۇن» نى ئوپېرا قىلىپ يېزىپ چىقىپ، ئۇنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كلاسسىك مۇزىكىسى 12 مۇقامىنىڭ ئاھاڭ كۈيلىرى بىلەن سەھنىگە ئېلىپ چىققان.

بۇ ئەسەرنى لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ «غېرىپ - سەنەم»، «تاھىر - زۆھرە» ئوپېرالىرى بىلەن بىر قاتاردا ئاۋۋال ئاقسۇ، كېيىن ئۈلگەيت تەۋەسىدىكى بەزى ناھىيىلەرنىڭ سەھنىلىرىدە ئويناپ، كەڭ ئاممىنىڭ زور قىزىقىشىغا ئېرىشىدۇ. شۇنىڭغا ئولاپ ئۇ «مىڭئۆي ۋە پەرھاد - شېرىن» داستانىنى سەھنىلەشتۈرۈش توغرىسىدا ئىزدەنگەن. ئۇ، بۇ ئەسەر ئۇستىدە قاتتىق ئىشلەۋاتقان مەزگىلدە ئېغىر ئۆپكە كېسىلى ۋە مېڭە ئاغرىقىغا گىرىپتار بولىدۇ. بۇ ئاقسۇدىكى ۋەتەنپەرۋەر زىيالىي ياشلارنىڭ ئىنقىلابىي پائالىيەتلىرى تازا كۈچەيگەن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئولارغا قارىتا ئاشكارا، يوشۇرۇن پايلاقچىلىقى ئەۋج ئالغان چاغلار ئىدى. شائىر بۇ خىل رېجىمدىن چەتتە ئەمەس ئىدى.

شائىرنىڭ دوستلىرى ئۇنى شۇ چاغدىكى ئاتالمىش ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىغا ئېلىپ بېرىپ تەكشۈرتىدۇ. شۇ چاغدىكى گومىنداڭنىڭ قول چوماقلىرىدىن بولغان باش دوختۇر شائىرنى بىر قۇر ئاندىن - مۇندىن تەكشۈرۈپ كۆرۈپ، دوختۇرلاردا بولىدىغان تەببىي ئەخلاق ۋە ئەڭ ئاددىي ئىنسانپەرۋەرلىكنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ ئوچۇق - ئاشكارا

ھالدا: بۇ ئادەمنىڭ كېسىلى بەك ئېغىر، بۇنىڭغا داۋالاش كار قىلمايدۇ. قىرىق كۈنگە يەتمەي ئۆلىدۇ. ئۇنى دەرھال ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ بېرىڭلار!...» دەپ چىقىپ كېتىدۇ.

ئاقسۇ گېزىتخانىسىنىڭ باشلىقى لى خۇڭكەي (ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ لى ئىسىملىك مۇئاۋىن رەئىسىنىڭ ئوغلى) شائىرنى داۋالىتىشقا كېتىدىغان چىقىمدىن قېچىپ ئۇنى ئىشتىن بوشىتىۋېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن نەمشەھەت قولىدىكى بار مۇلكىنى سېتىپ ھارۋا كىرا قىلىپ، ئىككىنچى قېتىم ئۆزىنىڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئانا يۇرتى «تىزەك قاغا» غا قايتىپ كېلىدۇ. بۇ، 1945 - يىلى ماي ئايلىرى ئىدى. لېكىن شائىر دوختۇرىنىڭ دېگىنىدەك ئۆلمىدى. ئەكسىچە كۈندىن - كۈنگە ئەھۋالى ياخشىلىنىپ قالدى.

1944 - يىلى 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى نىلقىدىن پارتلىغان ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى بارغانسېرى كېڭەيدى. ئۇنىڭ ئابدۇكېرىم ئابباسوپ، قاسىمجان قەمبىرى، سوپاخۇن يېتەكچىلىكىدىكى جەڭگىۋار قوراللىق قىسىملىرى شائىر دەسلەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان «قېرىيە» كەنتىنىڭ داۋۇندىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ياۋۇز چېرىكلىرىنى يوقىتىپ بايغا - جەنۇبقا چۆشىدۇ. شۇ يىلى 17 - ئاۋغۇست كۈنى مىللىي قوشۇن باي ناھىيىسىنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىدىن ئازاد قىلىپ، گومىنداڭنىڭ جەنۇب بىلەن ئۇرۇمچى ئارىلىقىدىكى قاتناش لىنىيىسىنى كېسىپ تاشلايدۇ.

شائىر نەمشەھەت ئۆز ئىختىيارى بىلەن بىرمۇنچە ۋەتەنپەرۋەر زىيالىي، دېھقان ياشلىرىنى تەشكىللەپ، بۇ قوشۇننىڭ تەركىبىگە قوشۇلىدۇ. قوماندانلىق شتاب شائىرنىڭ پىداكارلىق روھىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنى قوماندانلىق شتابىنىڭ

تەشۋىقات - تەرغىبات، مەدەنىي ئاقارتىش ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىنىپ قويىدۇ.

1945 - يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى مىللىي قوشۇننىڭ باي ۋە ئاقسۇغا چۈشكەن قوراللىق قىسىملىرى تىنچلىق سۆھبىتى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۈرۈش توختىتىپ، بۇيرۇقتا بىنائەن يەرلىك قىسىملارنى باشلاپ ئاقسۇ كونىشەھەر، باي قاتارلىق جايلارنى ئۆزلۈكسىز بوشىتىپ، مۇز داۋان ئارقىلىق غۇلجىغا قايتقاندا، شائىرمۇ قوشۇن بىلەن بىللە چىقىپ كېتىدۇ.

ئۇ غۇلجىدا مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابى تەشكىل قىلغان «تارىخ يېزىش ئىشخانىسى» دا كاپىستان ئۇنۋانى بىلەن ئىشلەيدۇ. كېيىن مۇشۇ ئىشخانىدىن بىر گۇرۇپپا پىنى باشلاپ ئىلىدىن يولغا چىقىپ جىمخۇ، چۆچەك ئەتراپلىرىدىكى ئۈرۈش قاتناش بولغان جايلارنى كۆزدىن كەچۈرىدۇ. ئۇ يەردە خەلق قەھرىمانلىرى ۋە باشقا ۋەقەشۇناس كىشىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ ئەھۋال ئىگىلەيدۇ. خەلقنىڭ مىللىي ئازادلىق ئۇرۇشلىرى ھەققىدىكى بىرىنچى قول ماتېرىياللارنى توپلايدۇ ۋە رەتلەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە «ئالدىدا»، «ياشلاردىن ئىلتىماس»، «ئورمانىدىن گۈلباغ» قاتارلىق شېئىرىي ماقالىلەرنى يېزىپ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى تەشۋىق قىلىدى.

1948 - يىلى 1 - ئاۋغۇست كۈنى ئىلىدا مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ تەشەببۇسى، يەتتە ۋىلايەت خەلقچىل كۈچلىرىنىڭ ئىلغا توپلانغان ۋەكىللىرىنىڭ ئىشتىراكى بىلەن «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» قۇرۇلىدۇ. نىمشېھىت بۇ «ئىتتىپاق» نىڭ تەسىس يىغىنىغا رەسمىي ۋەكىللىك سالاھىيىتى بىلەن قاتنىشىپ، ئۇنىڭ كېڭەش ھەيئىتى ئەزاسى بولۇپ سايلىنىدۇ. ئاردىدىن ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي «ئىتتىپاق» ژۇرنىلى تەسىس قىلىنىپ، نىمشېھىت شۇ

ژۇرنالىنىڭ تەھرىر ھەيئىتى ئەزالىقىغا تەكلىپ قىلىنىدۇ. شۇنىڭغىچە شائىر ئۇچ ۋىلايەت دىنىي ئىشلار نازارىتىنىڭ ئورگان ژۇرنىلى «ھايات مۇجەللىسى» (ھايات ژۇرنىلى) نى نەشىر قىلىش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

شۇ يىللاردا نىمشېھىت «لەيلى - مەجنۇن»، «پەرھاد - شېرىن» داستانلىرىنى قايتىدىن ئوپېرالاشتۇرۇپ يېزىپ چىقىپ، ئىلى سەھنىسىدە ھەر مىللەت ئاممىسى بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، ئۇ يەنە «قەبرىدىن ئاۋاز»، «ئالدىدا»، «جىنايەتتىن شىكايەت» قاتارلىق نۇرغۇن يالقۇنلۇق شېئىر ۋە بىر قاتار ئىلمىي ماقالىلەرنى يازىدۇ.

ئۇ، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە ئۇنىڭ ئانىسى بولغان ئەل ئىبغىز ئەدەبىياتىغا دائىر بىلىملەرنى ناھايىتى پىششىق بىلەتتى. ئۇ، نۇرغۇن ماقال - تەمسىل، قوشاق، لەتىپە، تېپىشماق، داستانلارغا باي بولغانلىقتىن تاشقىرى، ناھايىتى نۇرغۇن خەلق چۆچەكلىرىنىمۇ ئېسىدە ياخشى ساقلىغان. ئۇ، «ئىتتىپاق» ژۇرنىلىدا «يىلان مۈڭگۈزى» قاتارلىق ئۇيغۇر خەلق چۆچىكىنى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، «رەمبال» نامىلىق خەلق چۆچىكىنىمۇ ئايرىم كىتابچە قىلىپ باستۇرۇپ تارقاتتى. ئۇنىڭ بۇ ئەمگىكى خەلق ئىبغىز ئەدەبىياتىنى توپلىغۇچىلار ئۈچۈن ياخشى بىر ئۈلگە بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن «ئىتتىپاق» ژۇرنىلىدا خەلق ئىبغىز ئەدەبىياتى ئۈچۈن مەخسۇس بەت ئاجرىتىلدى.

ئۇ، خەلقنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن جان پىدالىق بىلەن كۈرەش قىلغانلارنىڭ ئۈلگىلىك ۋەكىلى ئىدى. ئۇ بۇ ئۈلۈغ كۈنلەرنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى 1949 - يىلى سېنتەبىردە يازغان «سەپەردىكى يارىمغا» دېگەن شېئىرىدا جاراڭلىق مىسرالار بىلەن مانا مۇنداق ئىپادىلەيدۇ:

تاڭ ۋاقتى يېقىنلاشتى،
جانان ئەمدى تىنچلانسۇن.
شەپەرەڭ پېشىن قىسىپ،
يەر ئۈيگە بېغىشلانسۇن!
... ...
زاغ بىلمەيدۇ باھار قەدرىن،
ياش بىلمەيدۇ يار قەدرىن.
ئەر بىلىدۇ، ئەر قەدرىن،
مەيلى قولىمۇ قوشلانسۇن!

نېمىشبەخت نېمە بولدى؟! ...
ئۆزىدىچە بۇگۈن كۈلدى!
كۈتكەن چاغ يېقىن قالدى ...
باشقىلارمۇ جانلانسۇن! ...

ئۇ، 1949 - يىلىنىڭ 1 - ئۆكتەبرىنى ھەر مىللەت كىشىلىرى بىلەن بىر قاتاردا غۇلجىدا تەنتەنە ۋە بايرام خۇشاللىقى بىلەن كۈتۈۋالدى. 1950 - يىلىنىڭ باشلىرىدا ئۇ ئۆز يۇرتى بايغا قايتىپ كېلىپ ئۇرۇق - تۇغقان، دوست - يارانلىرى بىلەن ئۇچراشتى. شۇ كۈندىن باشلاپ نېمىشبەختنىڭ ھاياتى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان تۈرلۈك ئىجتىمائىي ئىسلاھات ۋە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئىشلىرى بىلەن جىپسىلىشىپ كەتتى. ئۇ، بۇ ئىشلاردا ئۆزىنىڭ ئاكتىپ جاماەت ئەربابى ئىكەنلىكىنى ئەمەلىيەتتە كۆرسەتتى.

1952 - يىلى 2 - ئايدا ئۇ، ئۇرۇمچىدە ئېچىلغان ئۆلكىلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى قۇرۇلتىيىغا ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ۋەكىلى بولۇپ قاتناشتى. ئەنە شۇ

يىغىن ئېچىلىۋاتقاندا ئۇرۇمچىدە شېڭ شىسەي ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچى كۈچلىرىنىڭ قولچومىقى جاللات لى يىنچى، ئاقسۇدىكى لۇتپۇللا مۇتەللىپ ۋە شائىرنىڭ ئىنىسى قادىر ئىلى قاتارلىق ئىنقىلابىي ياشلارنى قىرغىن قىلغان كالىلىكىسەر ۋۇشاۋبىكلارنىڭ ئۇستىدىن ئۆتكۈزۈلگەن ئوچۇق سوت يىغىنىدا شائىر نېمىشبەخت شىكايەت مۇنبىرىگە چىقىپ، ئۇلارنىڭ ئەكسىنقىلابىي جىنايى قىلمىشلىرىنى نەق دەلىل - ئىسپات بىلەن ئوتتۇرىغا قويىدى ۋە 1946 - يىلى ئاۋغۇستتا ئىلىدا يازغان «ئالدىدا» دېگەن شېئىرىدىكى:

ئەر ئەمەسمەن تاكى دۈشمەننىڭ قېنىنى ئاققۇزمىسام،
دۇنيادا خائىنلىق ئىپىۋىن كۆكسىگە تاققۇزمىسام.
ئوت - زەھەرلىك نەشتىرلەر ئۆزىنى چاققۇزمىسام،
ئەللەي ئىپتىپ يەر بۆشۈكتە ھەممىسىن ياتقۇزمىسام،

دېگەن يارقىن مىسرالىرى بىلەن سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ. ئۇنىڭ غەزەپلىك ئىنتىقام روھى بىلەن سۈغىرىلغان شېئىرىي مىسرالىرى پۈتۈن يىغىن مەيدانىنى لەرزىگە كەلتۈرىدۇ. خەلق ئاممىسى ئىچىدىن ئۇنىڭ قىلغان شىكايىتىنى قوللاپ جەڭگىۋار شۇئارلار ياڭرايدۇ.

شۇنىڭدىن كېيىنمۇ شائىر نېمىشبەخت داۋاملىق تۇرده شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى، ھەيئەت ئەزاسى، مەركىزىي ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولۇپ كەلدى. ئۇ، 1955 - يىلى مەن (ئەرشىدىن تاتلىق) بىلەن بىرلىكتە كلاسسىك مۇزىكا 12 مۇقامنىڭ تېكىستلىرىنى رەتلەش، نوتىغا ئېلىش ئىشىغا قاتناشتى.

«مەدەنىيەت ئىنقىلابى» جەريانىدا ئۇ، «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ شىنجاڭدىكى ئاتارمەن - چاپارمەنلىرىنىڭ قولىدا ھەر خىل تۆھمەت بىلەن خورلىنىپ، جان ئۈزگەندىمۇ يۇقىرىدىكى سالاھىيەتلىرىدىن باشقا، باي ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئىدى.

1956 - يىلى 8 - ئايدا نىمشىھىت ئەرمىيا ئىپلى پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتىنىڭ پارلاق نۇرى ئاستىدا بەختلىك ھەج قىلىش پۇرسىتىگە مۇيەسسەر بولدى، شۇنداقلا چەت ئەللەرنى زىيارەت قىلىش پۇرسىتىگىمۇ ئېرىشتى.

ئۇ، ئەنە شۇ تەنتەنىلىك زىيارەت جەريانىدا ئۆزىنىڭ يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى، كامالەتكە يەتكەن تالانت، ئىجادىي ماھارىتىنى ئىشقا سېلىپ «سېغىندىم» ناملىق ھازىرقى زامان ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە ئۆز قەدىر - قىممىتىنى مەڭگۈ يوقاتمايدىغان لىرىكىلىك كۆكۈل گۈھىرىنى خەلققە تەقدىم قىلدى. ئۇ، بۇ شېئىرىدا:

ئۆلسەم تېنىم قۇچمىقىدىن جاي ئالسۇن،
پاك ۋەتىنىم روھىم سەندە شادلانسۇن.
شۇنىڭ ئۈچۈن تېزرەك يەتسەم ساڭا دەپ،
تۆت كۆز بىلەن كېچە - كۈندۈز سېغىندىم ...
بۇ كەمگىچە ئايرىلمىغاچ سېنىڭدىن
لەززەتلىنىپ شېرىن - شەربەتلىرىڭدىن.
يولغا چىققاچ قەدىرىڭ ئۆتتى جېنىمدىن،
تۇپرىقىڭنى كۆزگە سۈرتەي سېغىندىم

دەپ يازغان. مانا بۇ شائىرنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنىڭ يالقۇنلۇق نامايەندىسى.

ۋەتەن — بۇ نەقەدەر ئۇلۇغ، نەقەدەر چەكسىز خاسىيەتلىك، سۆيۈملۈك نام - ھە! ۋەتەن — كىشىدىك قېنىنىڭ تۆكۈلگەن ئانا ماكانىڭ، شۇنداقلا ئۇ، ئەجدادلىرىڭنىڭمۇ كىشىدىك قېنىنى تۆكۈلگەن، جەسىتى كۆمۈلگەن كىرسىز - غۇبارسىز ئالتۇن تۇپراق.

ۋەتەننى سۆيۈش، ۋەتەننى ئەزىز كۆرۈش، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ۋەتەننىڭ ياراملىق ئوغلانى بولۇش، ۋەتەننىڭ چارىكلىق كۈيچىسى بولۇش، — شائىر نىمشىھىت ئەرمىيانىڭ ئۇلۇغ ئارزۇ - ئارمانى ۋە بۈيۈك مەقسىتى ئىدى. ئۇ، بۇ ئارزۇ - ئارمانىنى ھەر بىر شېئىرىنىڭ مىسرالىرىغا كۆكۈل قويۇپ سىڭدۈرگەن.

1957 - يىلى ماي ئېيىدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ 2 - نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى، جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 1 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلىدۇ. بۇ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت يازغۇچى، سەنئەتكارلىرىنىڭ ھاياتىدىكى زور ۋەقە ئىدى. شائىر نىمشىھىت يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزالىقىغا قوبۇل قىلىنىپ، ئىككى ئورۇنلۇق ھەيئەت ئەزالىقىغا سايلىنىدۇ.

ئۇ، ئاپتونوم رايونىمىزدا كۆزگە كۆرۈنگەن، ئامما ئارىسىدا تەسىرى بار جامائەت ئەربابى، ناتىق، كەسپىي جەھەتتىن ئۆزلۇكسىز تىرىشىپ ئۆگىنىپ پىشىپ يېتىلگەن، ئەرەب - پارس تىلىدا ئەسەر يازالايدىغان ھەم ئەتراپلىق بىلىم ئىگىلىگەن، كلاسسىك چاغاتاي ئەدەبىياتى بىلەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى بىر - بىرىگە ئۇلاشتا كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى، چېنىقىقان ژۇرنالىست، ئۆز ئالدىغا ئالاھىدە ئۇسلۇب، ماھارەت شەكىللەندۈرگەن داڭلىق ۋەتەنپەرۋەر، ئۇمىدلىك شائىر ئىدى.

لىن بياۋ ۋە «تۆت كىشىلىك گۈرۇھ» زومىگەرلىك قىلغان ئاشۇ يىللاردىمۇ شائىر نىمشېھىت ئۆتكۈر قەلىمىنى تاشلىمىدى. يۈكسەك ماھارىتىنى ئىشقا سېلىپ 2000 كۇپلېتقا يېقىن «يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانىنى يېزىپ قولدىن چىقاردى. «گۆر ئاغزىدىن يانغاندا» ناملىق شېئىرىي رومانىنىڭمۇ 1500 كۇپلېتىنى يازدى. ئۇ، كېيىنكى كۈنلەردە، داستان ۋە شېئىر رومانىغا يانداش 300 دەك رۇبائىي ۋە پارچىلارنى يازدى.

ئۇنىڭ ئەنە شۇنداق جىددىي پەيتلەردىمۇ قەلىمىنى تاشلىمىغانلىقى «تۆت كىشىلىك گۈرۇھ» نىڭ شىنجاڭدىكى گۈماشتىلىرىنىڭ غەزىپىنى قوزغىدى. ئاخىرىدا قول چوماقچىلار ئۇنىڭغا پاجىئەلىك زىيانكەشلىك قىلىشقا باشلىدى. نەتىجىدە 1971 - يىلى 8 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ئۇنىڭ ئوتلۇق يۈرىكى ھەرىكەتتىن توختىدى ...

«تۆت كىشىلىك گۈرۇھ» نىڭ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرى تەرىپىدىن «قەغەز بويايدىغان زەھەرلىك مىكروب» دەپ ئاتالغان مەرھۇم شائىر نىمشېھىتنىڭ جەستى ھۇزات دەرياسىنىڭ بويىدىكى تاشلاندۇق چوشقا قوتىنىغا خورلۇق بىلەن كۆمۈۋېتىلدى.

1979 - يىلى 3 - ئايدا ئۇنىڭ نامى شەرەپ بىلەن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. جەستى بايغا يۆتكەلدى. باھار شامىلى بۇ خۇش خەۋەرنى «مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسى» نىڭ دولقۇنلىرى بىلەن يىراقلارغا، تېخى ئۇنىڭ قەدىمى ۋەتىۋازى يېتىپ بارمىغان جايلارغىچە ئېلىپ كەتتى.

ئۇنىڭ بىزگە قالدۇرۇپ كەتكەن زور بىر قىسىم ئەدەبىي ۋە بەدىئىي ئەسەرلىرى، مىراسلىرىنىڭ بىر قىسمى ئارقا - ئارقىدىن بىز بىلەن يۈز كۆرۈشۈش پۇرسىتىگە ئېرىشتى. 1957 - يىلى، 1962 - يىللىرى «شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى» مېنىڭ تەھرىرلىكىمدە شائىرنىڭ «ۋەتەن مۇھەببىتى»، «شېئىرلار»

ناملىق توپلاملىرىنى نەشىر قىلدى. 1980 - يىلى بېيجىڭ «مىللەتلەر نەشرىياتى» مەن نەشىرگە تەييارلىغان «يۈرەك سۆزى» ناملىق توپلامغا يېڭىدىن تېپىلغان، بۇرۇن ۋە كېيىن يېزىلغان شېئىرلىرىدىن «پەرھاد - شېرىن داستانى» ۋە قىسمەن چۆچەكلىرى قوشۇلۇپ ئارقا - ئارقىدىن نەشىر قىلىپ ئامما بىلەن يۈز كۆرۈشتۈردى.

ۋەتەنپەرۋەر شائىر نىمشېھىت ئۆزىنىڭ ئۆلمەس ئەسەرلىرى بىلەن بىللە خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ.

ئىلغار مائارىپچى، دراماتورگ ئابدۇللا روزى توغرىسىدا

تۇرسۇن بارات

بۇ يىل 18 - سېنتەبىر، ئوت يۈرەك شائىر — لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ ئەڭ يېقىن دوستى ۋە سەپدىشى ئابدۇللا روزى ۋاپاتىغا 47 يىل توشتى. ئابدۇللا روزى ئۆز دەۋرىدە ئىلغار مائارىپچى، شائىر، دراماتورگ ۋە ئۇستا ئارتىس بولۇپ، لۇتپۇللا مۇتەللىپ، بىلال ئەزىزى، مۇنىردىن غوجا قاتارلىق يولداشلار ئۇيۇشتۇرغان «ياش ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقى» نىڭ ئاكتىپ قاتناشچىسى ۋە تەشكىلاتچىسى ئىدى. ئۇ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ مىللەتنىڭ ئەركىنلىكى، بەخت - سائادىتى، يېڭى زامان ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلىش يولىدا قولىغا قەلەم ئالغان، سەھنىدىن ئىبارەت سورۇندىن پايدىلىنىپ دۇشمەنگە قارشى باتۇرلۇق بىلەن كۈرەش قىلغان قەيسەر جەڭچى ئىدى.

ئابدۇللا روزى 1920 - يىلى ئاتۇش ناھىيىسىنىڭ مەيشەت يېزىسىدا ئۇششاق تىجارەتچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، ئۇ كىچىك ۋاقتىدا ئائىلىسى بىلەن ئۇچتۇرپانغا كېلىپ جۇجاڭ مەھەللىسىدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان. ئابدۇللا روزىنىڭ باللىق، ياشلىق چاغلىرى ئۇچتۇرپاندا ئۆتكەن. ئۇ

كىچىك ۋاقتىدا تولىمۇ زېرەك بالا بولۇپ، دىنىي مەكتەپتىلا ساۋاتى چىققان. ئۇ دىنىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چېغىدىلا نەۋائى، زەلىلى، مەشرەپ، ھۈۋەيدا، لۇتفى قاتارلىق كلاسسىك لارنىڭ ئەرەب، پارس تىللىرىدا يېزىلغان نۇرغۇن شېئىرلىرىنى يادقا ئوقۇيالايتتى. ھەتتا ئۆزىمۇ قولىغا قەلەم ئېلىپ يېزىشقا كىرىشكەنىدى. ئابدۇللا روزى 1937 - يىلى ئۇچتۇرپاندا ئېچىلغان ئۇچ ئايلىق ئوقۇتقۇچى يېتىشتۇرۇش كۇرسىغا كىرىپ ئوقۇپ، ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن 1939 - يىلىنىڭ ياز ئايلىرىغىچە ئىككى يىل باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى. 1939 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 1941 - يىلى 7 - ئايغىچە شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىغەندە ئوقۇدى. 1941 - يىلى 8 - ئايدىن 1942 - يىلى 6 - ئايغىچە ئۆلكىلىك مائارىپ نازارىتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ماناس ناھىيىسىدە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىدا خىزمەت قىلدى. ئابدۇللا روزى ماناستا يېڭى مائارىپ، يېڭى مەدەنىيەتنى تەشۋىق قىلىش، كەڭ ئاممىنى ئويغىتىش پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللاندى. ئابدۇللا روزىنىڭ بۇ خىل پائالىيىتىدىن گومانلانغان شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ «خىزمەت ئېھتىياجى» دېگەن چىرايلىق نام بىلەن ئاقسۇغا يۆتكىۋەتتى. ئۇ، ئاقسۇغا كەلگەندىن كېيىن ۋىلايەتلىك مەدەنىي - مائارىپ بۆلۈمىدە ھۇپەتتىش، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىنىدە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلىدى.

ئابدۇللا روزى ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنىدە ئوقۇش جەريانىدا جۇڭگو گۇڭچەندىڭىنىڭ مۇنەۋۋەر ئەزاسى، ئىنقىلابىي قۇربان لىن جىلۇ قاتارلىق ئىنقىلابچىلارنىڭ تەربىيىسىنى قوبۇل قىلدى ھەمدە ئۇلاردىن ئىنقىلاب داۋالىرىنى ئۆگەندى، يۇرتىكى ۋەتەن ئۇچۇن سوقۇپ تۇرغان لۇتپۇللا مۇتەللىپكە ئوخشاش شائىرلار بىلەن تونۇشتى. ماناستا خىزمەت قىلغان بىر يىل

ئىچىدە ماناس زىيالىيلىرىغا ئىنقىلاب داۋاللىرىنى سۆزلەپ بىلەن ئۇلار ئىچىدە ئاجايىپ ياخشى تەسىر قالدۇردى. ئابدۇللا روزى ئاقسۇ دارىلمۇئەللىمىنىدە ئوقۇتقۇچى، ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىدە مۇپەتتىش بولۇپ ئىشلىگەن يىللاردا ئاقسۇغا ھەرقايسى جايلاردىن سۈرگۈن قىلىنغان ئاتاقلىق بىلىم ئەھلىلىرى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ كۆزىگە قادالغان مىخ ھېسابلىنىپ، تەقىب ئاستىدا ھايات كەچۈرەتتى. ئۇلار گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ كۈندىن كۈنگە كۈچىيىۋاتقان تېررورلۇقىغا تىز پۈكمەي، گومىنداڭنىڭ دەھشەتلىك زۇلۇمىغا، مىللىي كەمسىتىشىگە، مەدەنىيەت جەھەتتىكى مۇستەبىتلىكىگە قارشى تۇرۇپ، ئاجايىپ زور ئىجادىيەت دولقۇنىنى قوزغىدى.

ئابدۇللار روزى لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ «تاھىر - زۆھرە»، «غېرىپ - سەنەم» ئوپېرالىرىنى سەھنىلەشتۈرۈپ، ئاقسۇ ۋە ئاقسۇنىڭ ھەرقايسى ناھىيىلىرىنىڭ سەھنىلىرىدە ئوينىلىشىغا يېتەكچىلىك يارەدەم بەردى. جۈملىدىن، ئۆزى «ئۆگەي ئانا» ئوپېراسىنى يېزىپ ئاقسۇ كونىشەھەر، ئاقسۇ يېڭىشەھەر، ئۇچتۇرپان ناھىيىلىرىنىڭ سەھنىلىرىدە ئوينىتىپ، خەلقنى گومىنداڭغا قارشى تۇرۇشقا قوزغىدى. يەنە ئۇ، دارىلمۇئەللىمىنىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىش جەريانىدا «ئۇيغۇر ئەدەبىيات دەرسلىكى» دېگەن كىتابنى يازدى ھەم «ئاپرىل ئۆزگىرىشىدىن كېيىنكى مىللىي ئەدەبىيات» ناملىق ماقالە ۋە بىر قانچە شېئىر يېزىپ كەڭ جامائەچىلىكنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولدى.

ئابدۇللا روزى 1945 - يىلى 8 - ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى بىلەن ئۇچتۇرپانغا كېلىپ «ئۆگەي ئانا» ئوپېراسىنى ئوينىتىپ بولۇپ قايتىش سەپىرىدە ئۇچتۇرپان ناھىيىسىنىڭ ئاقيار يېزىسىغا بارغاندا قورچاق ساقچى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ ئۇچتۇرپان تۈرمىسىگە سولىنىدۇ. ئۇ يەردە

25 كۈن تۇرغاندىن كېيىن، ئاقسۇ تۈرمىسىگە يۆتكەپ كېلىندۇ. ئابدۇللا روزى ئۇچتۇرپان تۈرمىسىدە ياتقان مەزگىلىدە ساقچى دائىرىلىرى ئۇنى كۆپ قېتىم سوراق قىلىدۇ. ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن كۆرۈشتۈرمەيدۇ. شۇڭا، ئۇ بىر پارچە خەت يېزىپ تۇغقانلىرىغا قالدۇرىدۇ. خەتتە: «مەن سىلەر بىلەن خوشلىشىپ ئاقسۇغا قايتىشىمدا، ئاقيار ساقچى سوسىنىڭ سوجاڭى × × × مېنى قولغا ئېلىپ، ئۇچتۇرپانغا قايتۇرۇپ كېلىپ تۈرمىدە 25 كۈن سولاپ قويدى. سىلەر بىلەن يۈز كۆرۈشۈشتۈرمىدى. بۈگۈن ئاقسۇغا ئېلىپ ماڭدى. ئاڭلىغان خەۋەردىن قارىغاندا، ئاقسۇدا مۇتەللىپ، بىلال ئەزىزى، مۇنىردىن غوجا، مەۋلانجان، تۇردىئاخۇن خەلپىتىم (مەۋلانجانىنىڭ دادىسى) قاتارلىقلار قولغا ئېلىنىپتۇ. تۇغقانلار، چايان ھامان چاقىدۇ. پەخەس بولۇڭلار، مەنمۇ سىلەر بىلەن ۋىدالىشىدىغان بولىدۇم. خەير - خوش، رازى بولۇپ قېلىڭلار» دەپ يېزىلغان. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئابدۇللا روزىنى ئاقسۇ تۈرمىسىگە سولاپ، 1945 - يىلى 9 - ئاينىڭ 18 - كۈنى خەلقنىڭ ئازادلىقى، ئەركىنلىكى، بەخت - سائادىتى ئۈچۈن كۈرەش قىلغان لۇتپۇللا مۇتەللىپ، بىلال ئەزىزى، مۇنىردىن غوجا باشچىلىقىدىكى ياش ئىنقىلابچىلار بىلەن قوشۇپ، 22 نەپەر كىشىنى ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈردى. ئەتىسى يەنى 9 - ئاينىڭ 19 - كۈنى «ياش ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقىنىڭ ئۇچتۇرپان شۆبىسى» نىڭ ئەزالىرىدىن ئابدۇكېرىم ئابباسوپنىڭ ئىنىلىرىدىن سەيىت ئابباس، ئارتۇق ئابباس، ئۆمەر قاسىم، ئىبراھىم مۆمىن، تۇراپ قارىي، ئابدۇللا ياقۇپ قاتارلىق 18 كىشىنى ئۆلتۈرۈپ، مەشھۇر «19 - سېنتەبىر قانلىق ۋەقەسى» نى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇ، ئىچىنىشلىق ۋەقەگە بۇ يىل 47 يىل بولدى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئابدۇللا روزى ئەسەرلىرىدىن قېزىپ تېپىلغان بىر قىسىم شېئىرلارنى كۆپچىلىكنىڭ دىققىتىگە سۇنىمىز.

ئابدۇللا روزىنىڭ ئاقسۇ دارىلمۇئەللىمىنده ئوقۇغۇچىلارغا ئەدەبىيات دەرسى بېرىش جەريانىدا تەمسىل قىلىپ ئېيتقان شېئىرى، ماقال، ھېكمەتلىك سۆزلىرىدىن:

سەن ئۇياتما مەردىپەتنى ئۆگىنۇردىن،
تۇنۇر جايىڭ بولمىسا، ياتار جايىڭ بولۇر تونۇردىن.

* *

بۇ ئادەمنىڭ ئېتىنى سورىساڭلار،
مەن ئېيتاي شەيخ ئىسلامدۇر.
گەر ئىسلامدىن بولسا ئۇ —
گېپىنى مۇنچە ئىسلامدۇر.

* *

سۆزىتى سۆزەت كەلسە، سۆزىتى ئىشان كېپلۇر،
قوللىرى ئارى مۇسەللىك، چىشلىرى تىشاك كېپلۇر.
سۆزىتى سۆزەت كەلسە، سۆزىتى ئاخۇن كېپلۇر،
نەپ چىقمىسا داستىخاندىن، بەك پۇشايمان ئەيلەپ كېتۇر.

ئابدۇللا روزى 1945 - يىلى 8 - ئايدا ئۇچتۇرپاندىن ئاقسۇغا قايتىشىدا ئاقيار يېزىسىدىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئاقياردا بىر - ئىككى كۈن تۇرۇپ قالىدۇ. ئۇنىڭ ئەل - ئاغىنىلىرى «كۆچۈمە» دېگەن مەھەللىدە ئولتۇرۇشلۇق بىر دېھقانىنىڭ ئۆيىگە مەشرەپكە ئېلىپ بارىدۇ. كۆپچىلىك ئىچىدىن خەلچەم ئىسىملىك بىر ئايال ئابدۇللا روزىغا:

باغدا ئالما پىشىپتۇ،
ئۆيگە مېھمان چۈشۈپتۇ.

مېھمان بىلەن كارىم يوق،
سىزگە كۆڭلۈم چۈشۈپتۇ

دەپ بىر نەچچە بېيىت ئوقۇپ چاي سۇنىدۇ. ئابدۇللا روزى مەزكۇر ئايالنىڭ چېيىغا جاۋابەن تۆۋەندىكى قوشاقنى ئوقۇپ پىيالىنى ئىگىسىگە قايتۇرىدۇ:

ئەتلەس كۆڭلەك، دۇخاۋا،
كىيىمىلىرى چىرايلىق.
ئېگىز دەسسەپ، پەس دەسسەپ،
مېڭىمىلىرى چىرايلىق.

قاشنى ئېتىپ كۆز تاشلاپ،
ئويناشلىرى چىرايلىق.
خۇش خۇي قىلغان نازلىرى،
گەپلىرى ھەم چىرايلىق.

قىزىلگۈلنى گۈل دەيدۇ،
ئانارگۈلگە يەتمەيدۇ.
ھەركىم ئۆزىنى داڭلايدۇ،
بۇۋى خەلچەمگە يەتمەيدۇ.

* *

ھەق ئادالەت ئالدىدا①

ھەي لەنىتى ۋەھشىي زالىم ئىستىبدات قاراقچىلار،
ئادەم سىياقى پەيلىياتكى قان ئىچەر ماراقچىلار.
ياغاچ چېپىپ مىخلار قاقتىڭ ھەي پىتىنخور سوراقچىلار،

قۇتۇلمايسەن بەرمەي جاۋاب كى ھەق ئادالەت ئالدىدا.

مەن ئۆلۈپ كەتسەم جاھاندا مىڭ - مىڭلىغان ياشلار ئۆسۈر،
ۋەھشي ئىپلاس تىرنىقىدىن بارچە ئىنسان قۇتۇلۇر.
ئەجدادىمىز جان پىدا قىپ كۆرەش بىلەن نۇر ياغدۇرۇر،
قۇتۇلمايسەن بەرمەي جاۋاب كى ھەق ئادالەت ئالدىدا.

جەزمەن كېلۇر پات يېقىندا، مەرد يىگىتلەر داۋان ئېشىپ،
توزۇپ كېتەر ۋەيلۇن دوزاخ، قورغانلىرى ھەم چېقىلىپ.
يوقسۇللارغا پارلاق قۇچاق قۇياش چىقار ھامان نۇرلار چېچىپ
قۇتۇلمايسەن بەرمەي جاۋاب كى ھەق ئادالەت ئالدىدا.

① بۇ شېئىرنى ئىنقىلابىي قۇربان ئابدۇللا روزى 1945 - يىلى 8 - ئايدا ئوچتۇرپان تۈرمىسىگە سولاڭغاندا تۇرمە تېمىغا يازغان. ئابدۇللا روزىنى ئاقسۇ تۈرمىسىگە يۆتكەپ كەتكەندىن كېيىن ××× ئىسىملىك دۇسا تۇرمىنى تەكشۈرگەندە بۇ شېئىرنى ئۇچرىتىقان. ئۇ، شېئىرنى كۆچۈرۈۋېلىپ تامدىكى شېئىرنى ئۆچۈرۈۋەتكەن. بۇ دۇسا بۇ شېئىرنى ئۇزۇن مۇددەت ساقلاپ پېشقەدەم ئىنقىلابچى تۇختى ساۋۇتقا بەرگەن. مەن تۇختى ساۋۇتتىن ئېلىپ جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتۈزدۇم.

(ئاپتونۇمىك خىزمەت ئورنى: ئۇيغۇرچە شەھەرلىك كادىرلار مەكتىپى)

مەكىت ناھىيىسىنىڭ مەدەنىيەت تەرەققىيات ئەھۋالى

مۇئەللىپ سېيىت، ئادىل مۇھەممەت

مەكىت ناھىيىسى — تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ غەربىي جەنۇبى قىسمىغا، يەكەن دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىمىغا جايلاشقان بولۇپ، ئۇنىڭ شىمالىي مارالبېشى ناھىيىسى بىلەن، غەربىي جەنۇبىي يەكەن ناھىيىسى بىلەن، غەربىي پەيلۇ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانى ئارقىلىق يوپۇرغا ناھىيىسى بىلەن، قالغان تەرىپى پۈتۈنلەي تەكلىماكان قۇملۇقى بىلەن تۇتىشىدۇ.

مەكىت ناھىيىسىنىڭ ئومۇمىي يەر كۆلىمى 15200 كۋادرات كىلومېتر بولۇپ، پۈتۈن ناھىيە توققۇز يېزا ۋە بىر بازارلىق ھۆكۈمەتكە بۆلۈنگەن. 1991 - يىلدىكى ستاتىستىكىغا ئاساسلانغاندا، ئومۇمىي ئاھالە نوپۇسى 141000 بولغان.

تارىخىي ماتېرىياللاردىكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، مەكىت (ھازىر «مەكىت» دەپ ئاتىلىۋاتقان جايلار) خەن خاقانلىقى (غەربىي خەن ۋە شەرقىي خەن خاقانلىقلىرى) دەۋرىدە سەپەر باي (خانلىق ئورنى مەكىتنىڭ غەربىي شىمالىي يەنى ھازىرقى ئاقچى ناھىيىسىنىڭ شەرقىگە توغرا كېلىدۇ) بەگلىكىگە قارىغان. ئۇچ پادىشاھلىق ۋە شىمالىي ۋېي خانلىقلىرى دەۋرىدە كۇسەن (خانلىق ئورنى ھازىرقى كۇچا ناھىيىسىگە توغرا كېلىدۇ) بەگلىكىگە تەۋە بولغان، سۇي خانلىقى دەۋرىدە

يۇرت تارىخىدىن

سۇلى (خانلىق ئورنى هازىرقى قەشقەرگە توغرا كېلىدۇ) بەگلىكىگە تەۋە بولغان. تاڭ خاقانلىقى دەۋردە مەركىزي هۆكۈمەت بۇ جايلاردا سەپەر باي ئوبلاستىنى تەسىس قىلغان. يۇەن، مىڭ خاقانلىقلىرى دەۋردە ئاۋۋال بېشبالىقا، كېيىن يەكەننى مەركەز قىلغان سەئىدىيە خاقانلىقىغا قارىغان. چىڭ خاقانلىقى شىنجاڭدا ئۆلكە تۈزۈمىنى ئورناتقاندىن كېيىن، مارالبېشى، يەكەن قاتارلىق جايلارغا قاراشلىق بىر بەگلىك سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلغان بولۇپ، مىنگونىڭ 17 - يىلى (مىلادى 1928 - يىلى) غا كەلگەندە يۇقىرىقى جايلاردىن ئايرىلىپ چىقىپ ناهىيە بولۇپ قۇرۇلغان.

مەكىت ناهىيىسى جۇغراپىيىلىك جايلىشىش ئەهۋالىدىن قارىغاندا، ئۆزگىچە ئالاهىدىلىككە ئىگە بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇچ تەرىپى دەريا ئېقىنى (غەربىي جەنۇبى — جەنۇب - شەرق يۆنىلىشىدىكى تىزناپ دەريا‌سى ۋە غەربىي جەنۇب — شىمال - شەرق يۆنىلىشىدىكى يەكەن دەريا‌سى) بىلەن ئورىلىپ، بىر تەرىپى ئېپتىدائىي توغراقلىق ئارقىلىق تەكلىماكان قۇملۇقىغا تۇتىشىپ تۇرغاچقا، قەدىمدىن تارتىپ سىرتقى جايلار بىلەن بولغان ئالاقە زور چەكلىمىگە ئۇچرىغانىدى. يەنى بىر يىلنىڭ كەلكۇن پەسلى (6 - ، 7 - ، 8 - ، 9 - ئايلار) دە دەريا ئېقىنلىرىنىڭ سۇغا تولۇپ كېتىشى تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان قاتناش قولايسىزلىقى بىلەن قوشنا جايلار بىلەن كەمدىن - كەم باردى - كەلدى قىلىپ تۇرغان بولسا، كەلكۇن سۈيى تارتىلغان مەزگىل (10 - ئاينىڭ باشلىرىدىن تاكى كېلەر يىلى 6 - ئايغىچە) دە بىرقەدەر كۆپرەك ئالاقە قىلىپ تۇرغان. دېمەك، مانا شۇنداق تەبىئىي شارائىت چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن بۇ يەردە ياشىغان خەلقنىڭ مەدەنىيەت قاتلىمى قوشنا جايلارنىڭ مەدەنىيەت تەسىرىگە كۆپ ئۇچرىمای، ئۆزىنىڭ

ئەنئەنىۋى (ئېپتىدائىي مەدەنىيەت ئامىللىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) مەدەنىيىتىنى ساقلاپ قالغان. ئەمما، يېقىنقى زامانغا كەلگەندە، بولۇپمۇ هازىرقى زامانىۋى مەدەنىيەتنىڭ گۈللىنىش دەۋردە، كىشىنى هەيران قىلارلىق بىر ئەهۋال سۈپىتىدە، مەكىت خەلقىنىڭ مەدەنىي هاياتىدا ئىككى خىل ئامىل يەنى ئەنئەنىۋى (ئېپتىدائىي) مەدەنىيەت ئامىلى بىلەن زامانىۋى مەدەنىيەت ئامىلى تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرماقتا. يېقىنقى يىللاردىكى قاتناشنىڭ راۋاجلىنىشى سىرتقى جايلار بىلەن بولغان ئالاقىنى قويۇقلاشتۇردى، بۇنداق ئەۋزەللىك ئاستىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەزەلدىن ئىلغار مەدەنىيەت ئامىللىرىنى قوبۇل قىلىشقا ماهىر بولۇشتەك پسىخىك ئالاهىدىلىكى بويىچە، مەكىت خەلقىنىڭ مەدەنىي هاياتى تېزلا بېيىشقا قاراپ يۈزلەندى. بىز بۇنداق ئۆزگىرىشنىڭ تېپىك نامايەندىسى سۈپىتىدە، مەكىت ناهىيىسىدە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە تەرەققىي قىلىش ئەهۋالىنى قىسقىچە بايان قىلىپ ئۆتىمىز.

1. ناهىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە تەرەققىياتى

مەكىت مىنگونىڭ 17 - يىلى (مىلادى 1928 - يىلى) ناهىيە بولۇپ قۇرۇلغان چاغدا، پۈتۈن ناهىيىنىڭ ئاهالە نوپۇسى 30000 ئەتراپىدا بولۇپ، خەلق ئاساسلىقى چارۋىچىلىق ۋە دېهقانچىلىق ئىگىلىكى بىلەن شوغۇللىناتتى. قول سانائەت بۇيۇملىرىنىڭ بىر قىسمى ئۆزىدە ئىشلەنگەندىن سىرت، قالغان ئاز بىر قىسمى سىرتتىن كىرگۈزۈلەتتى.

مەكىت ناهىيىلىك هۆكۈمەت تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن، ناهىيىلىك هۆكۈمەتكە تۇنجى بولۇپ شۇي... دېگەن كىشى هاكىم بولغانىدى. بۇ ۋاقىتتا، ناهىيىلىك هۆكۈمەت تۇرۇشلۇق

جاي بولمىغاچقا، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئابدۇرېھىم قازىم دېگەن كىشىنىڭ قورۇسىنى ئارىيەت ئېلىپ ئىشلەتتۈرۈپ تۇرغانىدى. ھۆكۈمەت قارىمىقىدا بىر قىسىم ھۆكۈمەت ئورگانلىرى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ئۇلار كاتىبات بۆلۈم، خەلق ئىشلار بۆلۈمى، مالىيە بۆلۈمى، ئىسلاھات بۆلۈمى، مائارىپ بۆلۈمىدىن ئىبارەت ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدە، مائارىپ بۆلۈم مەكتەپ ناھىيىسىنىڭ مەدەنىي - مائارىپ ئىشلىرىغا مەسئۇل بولغان بولۇپ، ئۇ ئاساسەن 1930 - يىلى جۇباشۇي (جۇيۇلىك) مەكتىكە ھاكىم بولۇپ كېلىپ، مەركىزىي ھۆكۈمەتكە ئىلتىماس سۇنۇش ئارقىلىق، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت مەھكىمىسى (ياموۇل) نى سالدۇرۇش بىلەن بىللە بىر سىنىپلىق شۆتاك سالدۇرۇپ، ئۇنىڭغا 40 نەپەر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ، خەنزۇ تىلى ئوقۇتۇش ئېلىپ بارغاندىن كېيىنلا ئاندىن ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرالىغانىدى.

1931 - يىلى مارتتا، خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدا قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى كۆتۈرۈلۈپ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتتى. 1933 - يىلى «12 - ئاپرىل ئۆزگىرىشى» بىلەن جىن شۇرېن ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئورنىنى شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتى ئىگىلىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي ئالتە بۆيۈك سىياسەت ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېن قاتارلىقلارنىڭ خەلقنى نادان قالدۇرۇش سىياسىتىگە خاتىمە بېرىلىش بىلەن بىللە، يېڭىچە پەن - مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا يول ئېچىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن، بىر قىسىم مەرىپەتپەرۋەر كىشىلەرنىڭ تەشەببۇسى بىلەن شىنجاڭدا يېڭىچە پەن - مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلۇشقا باشلىدى. 1933 - يىلى 12 - ئايدا، قەشقەردە ئابدۇكېرىم خان مەخسۇم، زېرىپ قارى

ھاجى قاتارلىق مەرىپەتپەرۋەر زاتلارنىڭ باشچىلىقىدا ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى.

بۇ چاغدا قۇرۇلغان ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى مىللىي، ئىجتىمائىي، مەدەنىي، ئاممىۋى تەشكىلات بولۇش سۈپىتى بىلەن، يېڭى پەن - مەدەنىيەت خىزمىتىنىڭ ئەڭ ئېغىر ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغانىدى. بۇنىڭ بىلەن نادانلىقنىڭ دەردىنى يەتكۈچە تارتقان، يۇرەك باغرى قان - زەردابقا تولغان كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئىلىم - مەرىپەتكە بولغان تەشنالىقى رېئاللىققا ئايلىنىپ، ئۆزلىرىنىڭ مىللىي پەن - مەدەنىيەت تەشكىلاتى بولغان ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرىنى ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن قوللاپ، ھىمايە قىلىپ، پۇلى بارلار ماددىي ياردەم بېرىش، كۈچى بارلار كۈچ چىقىرىشتەك قاينام - تاشقىنلىق ۋەزىيەت شەكىللىنىپ، ھەممىلا يەردە يېڭىچە مەكتەپ، يېڭىچە مۇھىت بارلىققا كېلىشتەك پەن - مەدەنىيەت دولقۇنى قوزغىلىپ كەتتى. ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ ئاساسلىق كىرىم مەنبەسى مەسچىت، مەدرىسەلەردىن ئۆتكۈزۈۋېلىنغان ۋەخپىلەر، ئۆشرە - زاكات، قۇربانلىق تېرىلەردىن ئىبارەت بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتا بۇ كىرىمنىڭ چوڭ سالماقنى ئىگىلەيتتى.

1933 - يىلى مەكتەپ ناھىيىسىدىمۇ ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلۇپ، ئۇيۇشما قارىمىقىدا مەدەنىيەت بۆلۈم تەشكىل قىلىنغانىدى. ئەينى ۋاقىتتا، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ جاپالىق خىزمەت قىلىشى ۋە كۈچ چىقىرىشى بىلەن بىر قىسىم يېڭى پەننىي مەكتەپلەر قۇرۇلدى. يەنە بىر قىسىم دىنىي مەكتەپلەرمۇ پەننىي مەكتەپ بولۇپ ئۆزگەرتىلدى. 1934 - يىلى ئابدۇللا ئاخۇن خەلپىتىم ئاچقان يېڭى پەننىي مەكتەپ بۇنىڭ تۇنجىسى ئىدى. دېمەك، ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش

ئۇيۇشمىسىنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن باشلانغان مەدەنىي ئويغىنىش ھەرىكىتى جەمئىيەت كەيپىياتىدا ۋە كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا زور ئۆزگىرىشلەرنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، ئاممىۋى مەدەنىيەتنىڭ روناق تېپىپ گۈللىنىشى ئۈچۈن ئاۋانگارتلىق رول ئويناندى.

1950 - يىلى ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1951 - يىلى «ئاقارتىش يۇرتى» نامى بىلەن ھازىرقى مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ ئاساسى بولغان يېڭى بىر ئورگان قۇرۇلدى. بۇ چاغدا يەكەن ۋىلايەت بولۇپ مەكتەپ ناھىيىسى مەمۇرىي جەھەتتىن يەكەنگە قارايتتى. شۇ يىلى (1951 - يىلى) كۈزدە، يەكەن ۋىلايىتى سايىم بارات دېگەن كىشىنى مەكتەپ ناھىيىلىك ئاقارتىش يۇرتىنىڭ باشلىقلىقىغا ئەۋەتتى. سايىم بارات مەكتەپ ناھىيىلىك ئاقارتىش يۇرتىنىڭ تۇنجى مەسئۇلى ئىدى. مەكتەپ ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۇنى تاش روزىغا ياردەمچى قىلىپ بەرگەنىدى. لېكىن مەخسۇس ئىشخانا ۋە باشقا كېرەكلىك ئۆي ھۇلۇكلىرى بولمىغاچقا، ئۇلار ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ماتارىپ بۆلۈمى ئىچىدىكى بىر ئېغىز ئۆينى ئارىيەت ئېلىپ ئىش باشلىغانىدى.

يېڭىدىن قۇرۇلغان بۇ «ئاقارتىش يۇرتى» نىڭ تۇنجى قىلغان ئىشى ــ ناھىيە تەۋەسىدىكى ئىدارە، ئورگانلاردىكى خادىملاردىن كىتاب، ژۇرنال، گېزىت قاتارلىق مەتبەئە بۇيۇملىرىنى ئارىيەت ئېلىپ، قىرائەتخانا ئېچىش بولدى. گەرچە بۇ ۋاقىتتا، ئارىيەت ئېلىنغان كىتاب - ژۇرناللارنىڭ تۇرى ئاز، سانى ئانچە كۆپ بولمىسىمۇ، لېكىن تۇنجى قېتىم ئېچىلغان قىرائەتخانا بولغاچقا، ناھىيە ئىچىدە كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ زور قىزىقىشىنى قوزغاپ، قىزغىن قارشى ئېلىشقا ئېرىشكەنىدى.

1952 - يىلى خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن، سايىم بارات يۆتكەپ كېتىلىپ، ئورنىغا شاھاپ (ئۆزبېك) ئاقارتىش يۇرتىنىڭ مەسئۇلى بولۇپ كەلدى. بۇ ۋاقىتتا قىرائەتخانىنىڭ ئورنى بۇرۇنقىدىن كېڭەيتىلىپ، ناھىيە بازىرىنىڭ «سەينا» دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ كوچىسىدىكى ناۋات خېنىم دېگەن ئايالدىن مۇسادىرە قىلىنغان قورۇنىڭ ئوتتۇرىسىدىن توسۇلۇپ، بىرسى قىرائەتخانا، يەنە بىرسى ئاشخانا قىلىنغانىدى.

1953 - يىلىغا كەلگەندە ئەمەت يەھيا ئاقارقىش يۇرتىنىڭ مەسئۇلى بولۇپ ئىش ئۆتكۈزۈۋالدى. ئۇ، قىرائەتخانا ئېچىش بىلەن بىرگە يەنە قارا تاختاي گېزىتى ئىشلەپ، تەشۋىقات پائالىيىتى ئېلىپ باردى. يىل ئاخىرىغا كەلگەندە «ئاقارتىش يۇرتى» دېگەن نام «مەدەنىيەت يۇرتى» دەپ ئۆزگەرتىلىپ، مەكتەپ ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى قۇرۇلدى.

مەكتەپ ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ قۇرۇلۇشى، مەكتەپ ناھىيىسىدە ئاممىۋى مەدەنىيەت، ئاممىۋى تەنتەربىيە، تەشۋىق - تەربىيە ئىشلىرىنىڭ مۇقىم بىر سىستېمىغا مەركەزلىشىشى ۋە ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈردى. بۇ چاغدا، مەدەنىيەت يۇرتى مەيلى كەسپىي خادىم جەھەتتىن بولسۇن، مەيلى ئاممىۋى مەدەنىيەتنىڭ ھەرقايسى تۈرلىرىدە بولسۇن تولۇقلىنىش، يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىش تەرىپىگە يۈزلەنگەنىدى. بولۇپمۇ 1954 - يىلى ئەسلىدىكى ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات ئەترىتىگە يېتەكچىلىك قىلىۋاتقان ئوسمان قاسىمنىڭ مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ مەسئۇلى بولۇپ يۆتكىلىپ چىقىشى بىلەن، بۇ تەشۋىقات ئەترىتىنىڭمۇ مەدەنىيەت يۇرتىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىشى، مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ كەسپىي خادىملارنى گۇرۇپپىتىش بىلەن بىرگە مالىيىدىكى قىيىنچىلىقلارنىمۇ ھەل قىلغانىدى. ئەينى ۋاقىتتا يەنە ناھىيە تەۋەسىدىكى ئەدەبىي

يات - سەنئەتتە برقەدەر ئىقتىدارى بولغان كىشىلەردىن بۇۋىمىاشى توختى، ئابدۇمۇمىن تۇردى، ئايسم سەمەت، بارات هوشۇر، ئابدۇقادىر توختى قاتارلىقلار يۆتكەپ چىقىلغان، ئۇيغۇر جاھازلىرى كۆپەيتىلگەن، قىرائەتخانىغا يانداپ بىر كۆتۈپخانا سېلىنغان، 20 دانە قارا تاختا، ئىككى دانە خۇەندەك ئاپپاراتى، بىر بۆلۈم سەھنە لازىمەتلىكلىرى ھازىرلانغان، ئاشۇ ئاساستا «يەر ئىسلاھاتى»، «ئۇچىكە قارشى»، «بەشكە قارشى» ھەرىكەتلەرگە زىچ ماسلاشتۇرۇلۇپ، قارا تاختاي، رادىئو، خۇەندەك، رەسىم، فوتو سۈرەت ۋە ئېغىز ئارقىلىق كۆچلۈك تەشۋىقات قانات يايدۇرۇلغان. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تەجرىبىسىگە ئاساسەن يېزىلاردا سېلىنغان ھەرقايسى «يېزا كۇلۇبلىرى» دا ھەرخىل كۆڭۈل ئېچىش ۋە تانسا كېچىلىكلىرى ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرغان. مەدەنىيەت يۇرتى ئىچىدە يەنە بىلىيارت، دامكا، شاھمات، تىك - تاك تۇپ، ۋاسكېتبول، ۋالىبول قاتارلىق مەدەنىي تەنتەربىيە ئويۇنلىرىمۇ يولغا قويۇلغان.

مەكتەپ ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى ئۆزىنىڭ بارلىقىغا كېلىش ۋە تەرەققىي قىلىش جەريانىدا نۇرغۇن جاپالىق، ئۇزۇن مۇساپىلىك يوللارنى بېسىپ، ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلىپ كەلدى. 1973 - يىلى مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى كېڭەيتىلىپ، 240 كۋادرات مېتىرلىق مەدەنىيەت يۇرتى بىناسى سېلىندى ۋە كۆتۈپخانا، قىرائەتخانا، گۈزەل سەنئەت ئۆيى، فوتو سۈرەت ئۆيى قاتارلىق تۈرلەر ئايرىم بۆلۈملەرگە ئايرىلدى.

1974 - يىلى 1 - ئايدا، قادىر ھوشۇر مۇئاۋىن مەدەنىيەت يۇرتى باشلىقى قىلىپ يۆتكەپ كېلىندى. بۇ ۋاقىتتا، مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلەر سانى كۆپىيىپ

سەككىز ئادەمگە يەتكەنىدى. 1975 - يىلدىن باشلاپ مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ تۈرلۈك خىزمەتلىرىگە ئەھمىيەت بېرىلىپ، ئەدەبىي ئىجادىيەت، ئاساسىي قاتلام مەدەنىيەت ئۆيلىرى، دېھقان رەسساملار پائالىيىتى قاتارلىق خىزمەتلەر كۈچەيتىلدى. مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ تەشكىللىنىشى بىلەن ئون كىشىدىن تەركىب تاپقان بىر ئىشتىن سىرتقى تەھرىرلەر گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، «دولان ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى شاپىگراف بىلەن چىقىرىلىشقا باشلىدى. رەسىم سىزىش قولىدىن كېلىدىغان دېھقانلارنى يىغىپ ئۆگىنىش ۋە ئىجادىيەتكە تەشكىللەپ، دەسلەپكى قەدەمدە سەككىز نەپەر خادىمدىن تەركىب تاپقان دېھقان رەسساملار قوشۇنى بارلىققا كەلتۈرۈلدى. يېزا - كەنتلەردىكى كۇلۇب ۋە قىرائەتخانىلارنى تەرتىپكە سېلىش بىلەن بىرگە 36 كەنتتە يېڭىدىن مەدەنىيەت ئۆيى قۇرۇلدى. كەسىپىي خىزمەتلەر چىڭ تۇتۇلۇپ، ياخشى شارائىت يارىتىلغانلىقتىن، كەسىپىي خادىملارنىڭ ئاكتىپچانلىقى ئېشىپ، 1976 - يىلى مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ كەسىپىي خادىملىرىدىن لياۋ تيەن، تۇرسۇن ئەزىزلەر قەشقەردىكى مۇھەممەت ھېيىتلار بىلەن بىرلىكتە قەيىۋم تۇردىنىڭ «قىزىلتاغ باغرىدا» دېگەن كىتابىنى رەسىملىك كىتابچە قىلىپ سىزىپ چىقىپ نەشىر قىلدۇردى.

1977 - يىلى مەدەنىيەت يۇرتى ناھىيىمىزدىكى كەڭ ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرىغا ئىلھام بېرىش، ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىي ئىجادىيەتچىلەر قوشۇنىنىڭ پائالىيىتىنى جانلاندۇرۇش ئۈچۈن، تۇنجى نۆۋەتلىك ئەدەبىي ئىجادىيەت سۆھبەت يىغىنى ئۆتكۈزۈپ «مەكتەپ ناخشىلىرى» دېگەن شېئىرلار توپلىمىنى مەتبەئەدە نەشىر قىلدى. دېھقان رەسساملار ئۈچۈن يەنە بىر نۆۋەت رەسىم ئىجادىيەت كۇرسى ئېچىپ، كۇرسانتلار-

نىڭ ياخشى چىقىقان ئەسەرلىرىدىن 36 پارچىسى تالىلاپ چىقىلدى. بۇنىڭ ئىچىدىن يەنە مۇھەممەت قايسم، راخمان ھاپىز، بېلىقىز قاتارلىقلار سىزغان رەسىملەر مەملىكەتلىك كۆرگەزمىگە قويۇلۇپ، فرانسىيىدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا رەسىملەر كۆرگەزمىسىگە تاللاندى.

پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى 11 - نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، مەدەنىيەت خىزمىتىنىڭ يۆكسىلىشىگە ئەگىشىپ، مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ خىزمەتلىرىنمۇ بىر بالداق يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. 1978 - يىلى 5 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئاپتونوم رايون بويىچە يانتاق يېزىسىدا تۇنجى مەدەنىيەت پونكىتى قۇرۇلدى. ناھىيە بويىچە 2 - قېتىملىق ئەدەبىي ئۇجادىيەت سۆھبەت يىغىنى چاقىرىلىپ «دولاندا باھار»، «دولان شادلىقى» دېگەن تېمىلاردا ئىككى پارچە ھېكايىلار توپلىمى، «مەكىت خەلق چۆچەكلىرى» دېگەن چۆچەكلەر توپلىمى شاپىگرافتا بېسىلىپ تارقىتىلدى. يېڭى يېزىق بىلەن ئايدا بىر سان «دولان ئەدەبىياتى گېزىتى» نەشىر قىلىندى. تىراژى 1000 بولغان بۇ گېزىت جەمئىي 43 سان چىقىرىلغاندىن كېيىن، «دولان» ناملىق پەسىللىك ئەدەبىي ژۇرنالغا ئۆزگەرتىلىپ، تۆت سان چىقىرىلدى. ئەدەبىي ئۇجادىيەتنىڭ جانلىنىشىغا ئەگىشىپ، دېقان رەسساملار قوشۇنىمۇ ئۇلغىيىپ سانى 27 نەپەرگە يېتىپ، شۇ يىلى سىزغان رەسىملىرى 80 پارچىغا يەتتى ھەمدە بۇ رەسىملەردىن 34 پارچىسى ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن تاللىنىپ «مەكىت - چاپچال دېھقان رەسساملار رەسىملىرىدىن تاللانما» غا كىرگۈزۈلۈپ، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلىرىدە سەييارە كۆرگەزمە قىلىندى.

1979 - يىلى مەكىت ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى ئاپتونوم رايون، قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى داڭلىق

يازغۇچى، شائىرلاردىن زوردۇن سابىر، ھاجى ئەخمەت، قاھار جېلىل قاتارلىقلارنى تەكلىپ قىلىپ، ناھىيە بويىچە 3 - قېتىملىق ئەدەبىي ئۇجادىيەت سۆھبەت يىغىنى چاقىردى. شۇ يىلى يەنە مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ كەسپىي خادىمى لى جيەن باشچىلىقىدىكى ھەربىر تەلىك خۇەندېڭ ئىشلىنىپ، ناھىيە تەۋەسىدىكى ياخشى ئىش، ياخشى پائالىيەتلەر كىنودىن بۇرۇن كەڭ ئاممىغا قويۇلۇش ئارقىلىق، كۆچلۈك تەشۋىق قىلىندى. كىشىلەر بۇنى ماختىشىپ «يەرلىك كىنو» دەپ ئاتاشقانىدى. 1980 - يىلى «قەشقەر ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى بىلەن مەكىت ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى بىرلىشىپ، ناھىيە بويىچە 4 - قېتىملىق ئەدەبىي ئۇجادىيەت يىغىنى ئاچتى. بۇنىڭغا ماسلاشتۇرۇپ ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى 14 نەپەر دولان راۋابچىسى، ئۇچ نەپەر قالۇنچى، سەككىز نەپەر دولان ھەجەكچىسى، 35 نەپەر نەپەرنە غەمچى، ئىككى نەپەر ساتارچى، ئالتە نەپەر داستانچى، ئون نەپەر قوشاقچى، بەش نەپەر ناغرا سۇنايچى تەكلىپ قىلىپ ئەلنە غەمچىلەرنىڭ سۆھبەت يىغىنىنى ئېچىش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئۆزئارا تەجرىبە ئالماشتۇرۇش، دولان مۇقام تېكىستلىرىنى رەتلەش، دولان ئەل-نەغمىچىلىرىنىڭ ۋارىسىنى تەربىيەلەش قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىلگىرى سۈردى ۋە ئەلنە غەمچىلەرگە ئىلھام بەردى. شۇ يىلى ئاممۇى مەدەنىيەت خىزمىتى كۆرۈنەرلىك جانلىنىپ، دولان مەشرىپى، ئوغلاق تارتىش، قوچقار سوقۇشتۇرۇش، سارغايدى ئويناش، پاپۇز ئويناش قاتارلىق پائالىيەتلەر جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى.

1981 - يىلى مەركىزىي مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى مەملىكەت بويىچە چاقىرغان يېزا ئاممۇى مەدەنىيەت خىزمەت يىغىنىدا مەكىت ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى، يانتاق يېزىلىق مەدەنىيەت پونكىتى مەملىكەت بويىچە ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالىنىپ، بىر دانە 22 دىيۇملۇق رەڭلىك

تېلېۋىزور، بىر دانە ئۇنىڭالغۇ ۋە مەخسۇس لەۋھەلەر بىلەن مۇكاپاتلاندى. 1982 - يىلى 5 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 6 - ئاينىڭ 31 - كۈنىگىچە ئاپتونوم رايون بويىچە، مەكتەپ ناھىيىسىدە يېڭا مەدەنىيەت پونكىتلىرىنىڭ تەجرىبە ئالماشتۇرۇش نەق مەيدان يىغىنى چاقىرىلدى.

1985 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قارار چىقىرىپ، ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى بىلەن ناھىيىلىك كۈتۈپخانىنى ئايرىپ، مەدەنىيەت يۇرتىغا تۇرسۇنبەگ ئىبراھىمنى باشلىق قىلىپ تەيىنلىدى ھەمدە كۆلىمى 1171 كۋادرات مېتر كېلىدىغان ئۇچ قەۋەتلىك خىزمەت بىناسى سېلىپ بەردى. بۇنىڭ بىلەن، بۇ مەدەنىيەت يۇرتى تېخنىمۇ ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە بولۇپ، ئۆزىدىكى كەم تۇرلەرنى تولۇقلاش بىلەن يۇقىرىنىڭ «مەدەنىيەت ئارقىلىق مەدەنىيەتنى تولۇقلاش» دېگەن ھۆججىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ھەقلىق مۇلازىمەت كەسپىنى يولغا قويۇپ، سىنئالغۇ قويۇش ۋە رەڭلىك سۈرەت تارتىش قاتارلىق يېڭى تۇرلەرنىمۇ ئۆزىنىڭ خىزمەت دائىرىسىگە قوشتى.

1987 - يىلى مەكتەپ ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى ئاپتونوم رايونلۇق ئاممىۋى سەنئەت ساريىي بىلەن بىرلىشىپ، دېھقان رەسساملارنىڭ ئۆگىنىش ئىجادىيەت كۇرسىنى ئېچىپ، قىسقىغىنا 45 كۈن ئىچىدە 80 پارچىدىن ئارتۇق رەسىم ئىجادىي قىلىپ، ئاۋۋال ناھىيىدە، كېيىن ۋىلايەت، ئاپتونوم رايون، بېيجىڭ قاتارلىق ئورۇنلاردا كۆرگەزمە قىلىنىپ، ھەرقايسى ساھەلەرنىڭ، جۈملىدىن گۈزەل سەنئەت مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ، كۆرگەزمىگە قاتناشقان چەت ئەللىك دوستلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ۋە ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. 1988 - يىلى مەركىزىي مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى مەكتەپ ناھىيىسىگە

«رەسساملار يۇرتى» دېگەن شەرەپلىك نامنى بەردى. شۇ يىلى ناھىيىلىك ئاممىۋى مەدەنىيەت خىزمىتى ۋىلايەت، ئاپتونوم رايون ۋە مەملىكەت بويىچە ئىلغار بولۇپ باھالاندى.

1989 - يىلى 5 - ئاينىڭ 29 - كۈنىدىن 6 - ئاينىڭ 4 - كۈنىگىچە مەكتەپ ناھىيىسىدە ئاپتونوم رايون بويىچە سەنئەت ئىجادىيىتى ۋە سەنئەت مۇھاكىمە يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، يىغىنغا سەنئەت ئىجادىيىتى ۋە سەنئەت تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان كەسپىي خادىملاردىن ئىمىن ئەخمىدى، تۇرغۇن ئالماس، تۇرسۇن يۇنۇس، ئەخمەت ئىمىن، تۇرسۇنجان لېتىپ، تۇرغان شاۋۇدۇن، قۇربان مامۇت، تاش مامۇت، ئابدۇرېھىم سابىت، ئابلىز ئۆمەر قاتارلىقلار قاتناشتى.

ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ يېتەكلىشى بىلەن 1978 - يىلى 5 - ئايدا يانتاق يېزىسىدا تۇنجى قېتىم مەدەنىيەت پونكىتى قۇرۇلغاندىن تارتىپ، ئون نەچچە يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە، ناھىيە بويىچە توققۇز يېزىدا مەدەنىيەت مەركىزى، مەدەنىيەت پونكىتلىرى قۇرۇلدى. 131 كەنتتە مەدەنىيەت ئۆيلىرى بارلىققا كەلدى.

2. ناھىيىلىك كۈتۈپخانىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە تەرەققىياتى

مەكتەپ ناھىيىسىدە كۈتۈپخانىنىڭ بارلىققا كېلىشىنى مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە تەرەققىي قىلىشىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. 1950 - يىلى مەكتەپ ناھىيىسىدە ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تارقىتىۋېتىلىپ، 1951 - يىلى «ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى» قۇرۇلغاندا ئۇنىڭ تۇنجى ئىشى — قىرائەتخانا ئېچىش يەنى ناھىيە تەۋەسىدىكى ئىدارە، ئورگانلاردىكى خىزمەتچى خادىملاردىن كىتاب - ژۇرنال ئاريىەت ئېلىش يولى بىلەن ئېچىش بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتا بۇ قىرائەتخانىنىڭ 124 پارچە كىتابى، مۇشتەرى بولغان 16 خىل

گېزىت - ژۇرنىلى بار ئىدى. مۇقىم ئورۇن بولمىغاچقا، شەخسىلەردىن مۇسادىرە قىلىنغان قورۇدىن ئورۇن ھازىرلاپ قىرائەتخانا ئېچىلغان بولۇپ، بۇ مەكتەت ناھىيىلىك كۇتۇپخانىسىنىڭ ئىپتىدائىي شەكلى ئىدى. قىرائەتخانا باشقۇرۇش جەھەتتە، ئەينى ۋاقىتتىكى «ئاقارتىش يۇرتى» نىڭ باشقۇرۇشىدا بولۇپ، ماھىيەتتە بۇ «ئاقارتىش يۇرتى» نىڭ شۇ چاغدىكى ئاساسلىق خىزمەت تۈرى ئىدى. لېكىن، مەكتەت ناھىيىسىدە كۇتۇپخانىچىلىقنىڭ تەرەققىياتى ئىنتايىن ئاستا بولدى. چۈنكى ئەينى ۋاقىتتا، پۈتۈن شىنجاڭ دائىرىلىك مەدەنىيەت ئورۇنلىرى ناھايىتى ئاز بولۇپ، نەشىر قىلىنىدىغان گېزىت - ژۇرناللارنىڭ سانىمۇ چەكلىك ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قاتنىشى قولايسىز بولغان مەكتەتكە چەت جايغا يېڭى كىتاب - ژۇرناللارمۇ ۋاقتىدا كەلمەيتتى، ئۆزىدە بولسا نەشىر قىلىش ئىمكانىيىتى يوق ئىدى.

1953 - يىلى «ئاقارتىش يۇرتى» ناھىيىلىك «مەدەنىيەت يۇرتى» قىلىپ ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن، مەدەنىيەت يۇرتى ئادەم كۈچى ۋە ماددىي كۈچ جەھەتتىن تولۇقلىنىپ تەرتىپكە سېلىنىپ، دائىرىسىمۇ كېڭىيىش بىلەن بىرگە زۆرۈر بولغان لازىمەتلىكلەرنى ياساتتى، 1954 - يىلىغا كەلگەندە قىرائەتخانا كېڭەيتىلىپ كۇتۇپخانا بولۇپ قۇرۇلدى. ئاردىدىن ئون نەچچە يىل ئۆتۈپ، 1973 - يىلىغا كەلگەندە، مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ قۇرۇلۇشى كېڭەيتىلىپ ياسىلىپ، كۇتۇپخانا مەخسۇس بۆلۈم بولۇپ ئايرىلدى، 1985 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قارار چىقىرىپ، ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى بىلەن ناھىيىلىك كۇتۇپخانىنى ئايرىدى. قادىر ھوشۇر كۇتۇپخانىنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك باشلىقى بولۇپ تەيىنلەندى.

ناھىيىلىك كۇتۇپخانا قۇرۇلغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك

خەلق ھۆكۈمىتى دۆلەت مەخسۇس كۇتۇپخانا سېلىش ئۈچۈن ئاجرىتىپ بەرگەن 100 مىڭ يۈەن پۇلغا يەرلىك مالىيە دىن 90 مىڭ يۈەن تۇشۇپ، كۆلىمى 660 كۋادرات مېتىر گېلىدىغان ئۈيغۇرچە، خەنزۇچە كۇتۇپخانا، قىرائەتخانا، بالىلار قىرائەتخانىسى، تارىخىي خانا ۋە ئىشخانا قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۈچ قەۋەتلىك بىنا سېلىپ، مەنقۇلاتلارنى تولۇقلاپ بەردى. كەسپىي خادىملارمۇ كۆپىيىپ يەتتە كىشىگە يەتتى. ھازىر بۇ كۇتۇپخانىنىڭ ھەرخىل تۈردىكى 20 مىڭ پارچىدىن ئارتۇق كىتاب، مۇشتەرى بولغان 196 خىل گېزىت - ژۇرناللىرى بار.

ناھىيىلىك كۇتۇپخانىنىڭ يېتەكلىشى بىلەن ھەرقايسى يېزىلاردىكى مەدەنىيەت پونكىتى، مەدەنىيەت مەركەزلىرىدە، كەنت مەدەنىيەت ئۆيلىرىدە كۇتۇپخانا، قىرائەتخانا قۇرۇلغان بولۇپ، يېزا كۇتۇپخانىلىرىدا 3000 دىن 6000 پارچە غىچە ھەر خىل كىتاب، نەچچە ئون خىل مۇشتەرى بولغان گېزىت - ژۇرناللىرى بار. كەنت مەدەنىيەت ئۆيلىرىدە 500 دىن 2000 پارچىغىچە ھەر خىل كىتاب، ئون نەچچە خىل مۇشتەرى بولغان گېزىت - ژۇرناللىرى بار.

3. ناھىيىلىك شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە تەرەققىياتى

مەكتەت ناھىيىلىك شىنخۇا كىتابخانىسى 1953 - يىلى شەھەر ئىچىدىكى بىر شەخسنىڭ كۆلىمى 50 كۋادرات مېتىرمۇ كەلمەيدىغان قورۇسىدا قۇرۇلغان بولۇپ، بۇ مەكتەت ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قارار چىقىرىپ، ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى بىلەن ناھىيىلىك كۇتۇپخانىنى ئايرىدى. قادىر ھوشۇر كۇتۇپخانىنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك باشلىقى بولۇپ تەيىنلەندى.

ناھىيىلىك كۇتۇپخانا قۇرۇلغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك

ئارىلىقى يىراق، تارقىتىش دائىرىسى كەڭ ھەم تەكشىسىز بولغاچقا، خىزمەتلەر ئىنتايىن جاپالىق بولاتتى.

كىتابخانا قۇرۇلغان دەسلەپكى ۋاقىتتا مەنقۇلاتلار كەم، ئادەم كۆچى ئاز، ماددىي كۆچى ئاجىز بولۇپ، مۇقىم مەبلىغى 2000 يۇەنگىمۇ يەتمەيتتى. نەشرىياتچىلىق ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى تۆۋەن، نەشر قىلىنغان كىتابلارنىڭ سانى ئاز بولغاچقا، كىتاب سېتىشتىن چىققان ئوبوروت دېگەندەك ياخشى بولمايتتى، شۇڭا خەلقنىڭ كىتابقا بولغان ئېھتىياجىنى قاندۇرالمايلا قالماستىن، بەلكى ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئۆزۈنىمۇ قامدىيالمايتتى. يىللىق كىتاب ساتقان سوممىسى 5000 يۇەندىنمۇ ئاشمايتتى، بۇ چاغدا كىتابخانىنىڭ دېرىكتورى شۇي سىگۈي ئىدى.

1956 - يىلى ناھىيىلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ كىتاب ماتېرىياللارغا بولغان ئېھتىياجىنى، كىتابخانىنىڭ خەلق ئاممىسىنى تەربىيىلەشتىكى رولىنى كۆزدە تۇتۇپ، شەھەر مەركىزىگە 60 كۋادرات مېتر كېلىدىغان كىتاب سېتىش دۇكىنى ۋە بىرنەچچە ئېغىز ئامبار، ئىشخانا سېلىپ بېرىپ، زۆرۈر بولغان مەنقۇلاتلارنى تولۇقلاپ بەردى. بۇ ۋاقىتتا خىزمەتچى خادىم سانىمۇ كۆپىيىپ بەش نەپەرگە يەتتى، مۇقىم مەبلىغى 15000 يۇەندىن ئاشتى. بۇ چاغدىكى كىتابخانىنىڭ دېرىكتورى دەي جىڭبياۋ ئىدى.

گەرچە بۇ ۋاقىتتا، كىتابخانىنىڭ كۆلىمى كىچىكىگەن، ئادەم، مەبلەغ سانى ئاشقان بولسىمۇ، لېكىن خەلقنىڭ ماددىي تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ ئېشىشىغا ئەگىشىپ، كۆندىن - كۈنگە ئېشىپ بېرىۋاتقان مەنىۋى تۇرمۇش ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش، جۈملىدىن كىتابقا بولغان ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش يەنىلا تۆۋەن بولۇۋاتاتتى. ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قىينىچىلىق

لارنى بىر - بىرلەپ ھەل قىلىش ئۈچۈن، 1960 - يىلى بىر نەپەر كەسپىي خادىم قوشۇپ بەردى. 1961 - يىلى ئىسمالىي تالىپنى كىتابخانىنىڭ دېرىكتورلۇقىغا تەيىنلەش بىلەن كېيىنكى تەرەققىيات يۇزلىنىشىنى كۆزدە تۇتۇپ، 1970 - يىلى 60000 يۇەن مەبلەغ سېلىپ، 2500 كۋادرات مېتر كېلىدىغان جايغا كىتابخانا سېلىپ بەردى. بۇ چاغدا، كىتابخانىنىڭ مۇقىم مەبلىغى 100000 يۇەنگە، يىللىق ئوبوروت سوممىسى 45000 يۇەنگە يەتكەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى ئون نەچچە يىل مەكتەپ ناھىيىلىك شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلىش جەريانى بولدى.

1981 - يىلى 3 - ئايدا، لېي سۇي كىتابخانا دېرىكتورى بولغاندىن كېيىن، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن، ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە قارىتا تاللاش، يۆتكەش ئېلىپ بېرىپ، بىر تۈركۈم ئىقتىدارلىق كەسپىي خادىملارنى ئىشقا قويدى. بۇنىڭ بىلەن كىتابخانىنىڭ ھايات كۈچى تېخىمۇ ئېشىپ، يىللىق ئوبوروتى 80000 يۇەندىن ئېشىپ كەتتى. بۇ چاغدا، كىتابخانىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچى سانى يەتتە نەپەرگە يەتتى.

1985 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى ۋە مەكتەپ ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى برلىكتە 150000 يۇەن مەبلەغ ئاجرىتىپ، ئىككى قەۋەتلىك يېڭى كىتابخانا بىناسى سېلىپ بەردى. خىزمەت شارائىتىنىڭ ياخشىلىنىشى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئاكتىپچانلىقىنى قوزغىدى. ئوبوروتنى تېزلىتىش، زىيانىنى پايدىغا ئايلاندۇرۇش نىشان قىلىنغان بىر مەزگىللىك جاپالىق خىزمەت 1988 - يىلى كىتابخانىغا دېرىكتور بولغان يۈسۈپ قۇربانىنىڭ ياخشى باشلامچىلىقى ئارقىلىق كۆرۈنەرلىك نەتىجە يارىتىپ، شۇ يىللىق ئوبوروت

سوممىسىنى 273000 يۆەنگە يەتكۈزدى. ناھىيىلىك كىتابخانىسىنىڭ يېتەكلىشى ۋە ياردەم بېرىشى بىلەن يانتاق، غازكۆل، تۆمەنتال ۋە قىزىلئاۋات قاتارلىق بىر قىسىم يېزىلاردىكى مەدەنىيەت مەركەزلىرى قارىمىقىدا ۋەكالىتەن كىتاب سېتىش شۆبە دۇكانلىرى قۇرۇلدى.

4. ناھىيىلىك «دولان ناخشا ـ ئۇسسۇل ئۆمىكى» نىڭ قۇرۇلۇشى ۋە تەرەققىياتى

مەكتەتە 1933 ـ يىلى قۇرۇلغان ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قارىمىقىدىكى مەدەنىي ـ مائارىپ بۆلۈم ناھىيىنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرىغا باشچىلىق قىلىپ سەنئەت ۋاستىسى ئارقىلىق خەلقنى ئويغىتىش يولىنى تۇتقاندى. ئۇلار قويۇق مىللىي پۇراقتا، يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان سەنئەت نومۇرلىرى بىلەن كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى بېيىتتى. 1936 ـ يىلى ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشما خادىملىرىدىن روزى ئايۇپ، سىدىق ئەپەندى ۋە سەنئەت ھەۋەسكارلىرىدىن جالالىدىن ھاجى قاتارلىقلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە، مەكتەت خەلقىنىڭ تۇنجى قېتىملىق ئىشتىن سىرتقى «سانائىنەپىسىسى» قۇرۇلۇپ، دولان خەلقى ئارىسىدا ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ بىخلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرگەندى.

شېكى شىسەي ئالتە بۆيۈك سىياسىتىدە ئوتتۇرىغا قويغان سۆزىت ئىتتىپاقى بىلەن بىرلىشىش، كوممۇنىستىك پارتىيە بىلەن ئىناق ئۆتۈش شوئارى بويىچە، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى بىلەن تۈزۈلگەن بىرلىكسەپسىياسىتىگە ئاساسەن زور بىر تۈركۈم كوممۇنىستلار شىنجاڭغا ئەۋەتىلدى. ئۇلاردىن چىن تەيەنچىيۇ، ماۋزېمىن قاتارلىق كىشىلەردىن ئاز سانىدىكىلىرى ئۇرۇمچىدە قالغاندىن سىرت، كۆپ قىسمى شىنجاڭنىڭ

ھەرقايسى جايلىرىغا بېرىپ ئىشلىدى. شۇ قاتاردا يولداش شۆي لياڭ 1940 ـ يىلدىن 1942 ـ يىلغىچە مەكتەتە ھاكىم بولۇپ ئىشلىگەنىدى. شۇ مەزگىلدە، ئۇ، خەلققە نۇرغۇن ياخشى ئىش قىلىپ بېرىشتىن تاشقىرى يەنە مەدەنىي ـ مائارىپ رېپىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈنمۇ تۆھپە قوشقانىدى. ئۇ ماركسىزم ـ لېنىنىزم ئەسەرلىرىنى ۋە ئىلغار گېزىت ـ ژۇرناللارنى تېپىپ كېلىپ، مەكتەتە ماركسىزم ـ لېنىنىزم ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلدى. شىيەنلى① مەكتەپكە بېرىپ، ھەپتىدە بىر قېتىم ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلارغا ئەينى ۋاقىتتىكى خەلقئارا ۋەزىيەت ھەققىدە لېكسىيە سۆزلەپ، 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ھەققىي ماھىيىتىنى كىشىلەرگە تونۇتتى. شۇنداقلا ئۇيغۇر ئۇيۇشما قارىمىقىدىكى سانائىنەپىسىنى تەشكىللەپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش ئەھۋالى مەزمۇن قىلىنغان سەھنە ئەسەرلىرىنى تەييارلاپ، ئۆزى باشچىلىق قىلىپ 45 كۈن شەھەر ـ يېزىلارغىچە بېرىپ ئويۇن قويۇپ، مەكتەت خەلقى ۋە زىيالىيلارنى ئويغىتىپ فاشىزمغا ۋە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشنى تەشۋىق قىلىش بىلەن بىرگە ئازادلىق ئارمىيىگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئىئانە توپلىدى.

1941 ـ يىلى ئۇيغۇر ئۇيۇشما رەئىسى قادىر خەلپىتىم، مۇئاۋىن رەئىسلىردىن ئابدۇقادىر ھېمىت، ئابدۇرىشىت ئىمىن باشچىلىقىدا قايتا قۇرۇلغان دولان سانائىنەپىسىسى توختى سۇپى، مۇللىباقى ئابدۇكېرىم ھەيرانى، ئۇلۇغ تۇردى، مىجىت نىياز، تاجىنىسا ئىمىن، كېرىم ھاجى، قاسىم ئاخۇن ساتتار، سادىر چاڭچى، قادىر داپچى، ئابدۇكېرىم تەمبۇر، ئىنايىتۇللا ئىمىن، نۇردۇن مۇھەممەت، ئۇيغۇل ھاشىم، ئىسمايىل مۇھەممەت، ئىلى مولاق، قادىر ياقۇپ، ئىسمايىل ئىشان، ئابباس

① شىيەنلى ـ ناھىيىلىك مەكتەپ.

تىللا، سەمەت سەمەر، روزىخان ئەخمىدى، تۇرسۇنجان، مەلىكەم، خەلىچە ياقۇپ، ئىسمايىل ساتتار قاتارلىق تالانتلىق ئارتىسلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، ئۇلار ياپونغا قارشى تەشۋىق - تەربىيە ئېلىپ بېرىش بىلەن بىرگە يەنە بەدىئىي لىكى يۇقىرى، خەلق ياقتۇرۇپ كۆرىدىغان «غېرىپ - سەنەم» «تاھىر - زۆھرە»، «گۈلنسا»، «چىمەنگۈل»، «كۆرەش قىزى»، «ئارشىن مال - ئالان»... قاتارلىق كومېدىيە، دراما لارنى ئويناپ كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشكەنىدى. ئەينى ۋاقىتتا، دولان سانايىنەپىسەسى يەنە خەلقنىڭ ئويۇشتۇرۇپ فېئودال قالدۇق كۆچلەرگە، گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيىتىگە قارشى تۇرۇشقا چاقىرىدىغان ئىنقىلابىي روھقا ئىگە سەنئەت نومۇرلىرىنىمۇ تەييارلاپ ئوينىغانىدى. 1947 - يىلى ناھىيىلىك 2 - باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ مۇدىرى ئابباس تىللا مۇنداق شېئىر يېزىپ سەھنىلەشتۈرگەنىدى:

چىللاڭ توخام، چىللاڭ توخام،
خەلقىم ئويغانسۇن.
ئاسارەتنىڭ زۇلمىدىن،
چۆچۈپ ئويغانسۇن.
ئەرزىم دوستلارغا...
.....

جۈملىدىن ئومۇمىي ۋەزىيىتىدىن ئالغاندا، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى غەلىبىسىدىن ئىلگىرىلەپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قاخشاتقۇچ زەربە بېرىۋاتقان، گومىنداڭنىڭ ۋەتەن ساتقۇچ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى زاۋاللىققا يۈز تۇتقان مەزگىلىدە خەلق ئاممىسىنى ئويغىتىدىغان يۇقىرىقىدەك ئىنقىلابىي روھقا ئىگە ئىلغار نومۇرلارنىڭ سەھنىدە ئوينىلىشى گومىنداڭ

ھۆكۈمىتىنىڭ مەكت ناھىيىسىدىكى غالچىلىرىنى ئالاقزادە قىلىۋەتتى. شۇڭا، ئەينى ۋاقىتتىكى دەي ياچىڭ باشچىلىقىدىكى گومىنداڭنىڭ غالچىلىرى ئىلغار ئىدىيىگە ئىگە بولغان موھىرىددىن نىياز، ئابدۇرىشىت ئىسلام، ئابباس تىللا، ئابدۇقادىر ھېيىت، نۇردۇن مۇھەممەت، ئىمىن كېرىم ھاجى، ھەسەن بارات، سالى ھاجى قاتارلىق 28 نەپەر زىيالىيىنى «توپىلاڭچى ئۇنسۇرلار» دېگەن بەدنام بىلەن قولغا ئالدى. بۇنىڭ بىلەن، بىر مەھەل يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشنى بېشىدىن كەچۈرگەن ئەدەبىي سەنئەت دولقۇنى ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ قارا قولى بىلەن جىمىقتۇرۇۋېتىلدى.

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 26 - كۈنى گومىنداڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى بۇرھان شەھىدى باشلامچىلىقىدىكى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىگە ۋەكالىتەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن مۇناسىۋەتنى ئۈزگەنلىكىنى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت نامىنىڭ «شىنجاڭ ۋاقىتلىق خەلق ھۆكۈمىتى» گە ئۆزگەرگەنلىكىنى، مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلايدىغانلىقىنى جاكارلىدى. مانا بۇ، شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغانلىقىنىڭ نامايەندىسى ئىدى. شۇندىن باشلاپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۆز تەقدىرىگە ئۆزى ئىگە بولىدىغان جەمئىيەتنىڭ خوجايىنلىرىغا ئايلانىدى. شىنجاڭ ئاسمىنىدىكى قارا بۇلۇت تارقاپ پەن - مەدەنىيەت، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرى قايتىدىن جانلىنىشقا باشلىدى.

1951 - يىلى مەكىت ناھىيىلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە، ئىشتىن سىرتقى دولان سەنئەت ئۆمىكى قايتا قۇرۇلۇپ، «شىنجاڭ بۇلبۇلى» دەپ نام ئالغان داڭلىق ناخشىچى پاتەم قۇربان، تۇردى روزى، دەنا ئالماس،

تۇرمىسا تۆھۆر قاتارلىق تالانتلىق سەنئەتكارلار قوبۇل قىلىنىدى. بۇنداق ئىجتىھاتلىق سەنئەت ماھىرلىرىنىڭ كۆپلەپ كۆچ چىقىرىشى بىلەن ئىشتىن سىرتقى دولان سەنئەت ئۆمىكى مىللىي ئالاھىدىلىكىنى ئاساس قىلغان، خەلق ياقتۇرىدىغان نۇرغۇن سەنئەت نومۇرلىرىنى ئىجاد قىلىپ، بىر تەرەپتىن، خەلقنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى بېيىتسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئەينى چاغدىكى ۋەزىيەتكە ماس ھالدا خەلققە نىسبەتەن ياخشى تەشۋىقاتچىلىق رولىنى ئويناپ كەلگەنىدە، بۇ ئۆمەك ئابدۇۋۇلى ھوشۇرنىڭ باشچىلىق قىلىشىدا ئۆزىنىڭ تەرەققىياتىنىڭ يېڭى باسقۇچىغا كۆتۈرۈلۈپ، ھەقىقىي ئىسمى - جىسمىغا لايىق بىر ئاممىۋى تەشكىلاتقا ئايلانىدى. بۇ چاغدا، سەنئەت خادىملىرىنىڭ تەشكىللەش، يېتىلىش يارىتىش، يېڭى ئىجادىي نومۇرلارنى ئىشلەشكە يېتەكلەش قاتارلىق جەھەتلەردىكى خىزمەتلەر ياخشى ئىشلەنگەنلىكتىن، دولانىڭ مىللىي سەنئىتى، دولان مۇقامى، دولان ئۇسسۇللىرىنىڭ ئاساسىي گەۋدە قىلغان يېڭى نومۇرلار ئارقا - ئارقىدىن مەيدانغا چىقىپ، خەلقنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشكەنىدى. «كېپەنلىك ئەرۋاھ»، «يېتىملار يېشى»، «پىچاق»، «باي ۋە مالاي»، «گۈلنسا»، «غۇنچەم»، «تۇرمىدىكى غەزەپ ئوتى»، «ل. مۇتەللىپ»، «تاماغنى تارتۇۋلىش» قاتارلىق كومېدىيە، دراما ئەسەرلىرىنىڭ سەھنىلەشتۈرۈلۈشىمۇ زور مۇۋەپپەقىيەتكە، خەلق ئاممىسىنىڭ يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشكەنىدى. بۇ چاغدا يەنە مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى، مىللەتلەر ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى ۋە شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى ئۆمەكلەردىن ئاتاقلىق كومپوزىتور، ئۇسسۇل مۇتەخەسسىسلىرى، دراماتورگلار، ئىجادىيەت خادىملىرى ناخشا - ئۇسسۇل ماكانى بولغان دولان دىيارىغا ئارقا - ئارقىدىن كېلىپ

يېڭى ئىجادىيەت نومۇرلىرىنى ئىشلەپ سەھنىلەشتۈرۈش بىلەن بىرگە دولان خەلقنىڭ مۇقامى، دولان ئۇسسۇلى، دولان ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئۆزىگە خاس مەدەنىيەت - سەنئەت نەمۇنىلىرىنى مەملىكىتىمىزدىكى قېرىنداش مىللەتلەرگە تونۇشتۇردى. ئەمما، ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ باشلىنىشى بىلەن جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىۋاتقان سەنئەت ئىشلىرى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، دولان سەنئەت ئۆمىكى 1967 - يىلى تارقىتىۋېتىلدى.

پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى 11 - نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، 1979 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى 30 كىشىلىك كەسپىي شتات تەستىقلاپ بېرىپ، مەكىت ناھىيىلىك دولان سەنئەت ئۆمىكىنىڭ قايتا قۇرۇلۇشىغا مەدەت بەردى. يېڭى دەۋردە يېڭىچە تۇس ئالغان بۇ ئۆمەك زور تىرىشچانلىق بىلەن ئۆزىدىكى بارلىق ئەۋزەل شارائىتتىن تولۇق پايدىلىنىپ، يېڭىلىق يارىتىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردى. ئۇلار يېڭىدىن ئىجاد قىلغان «دولان ۋادىسىدىكى بىر جۈپ قارلىغاچ»، «خۇشال مەشرەپكە ماڭدىم مەن»، «مەسئۇلىيەت تۇزۇمى ياخشى»، «دولان قىزى»، «مەنزىلگە يېتەيلى»، «دولان بالىسى»، «مول - ھوسۇل شادلىقى»، «پاختىكار قىز»، «باغۋەنگە مەدھىيە»، «دولان قويى ياخشى» قاتارلىق ناخشا - ئۇسسۇل، «سايرا قالۇنۇم»، «دولان بۇلبۇلى»، «پاختىزارلىقتا» قاتارلىق مۇزىكىلار، «باخشىنىڭ سىرى»، «قاپقان ۋە ئىجدان»، «مەدەنىيەتلىك، ئەدەپلىك بولايلى» قاتارلىق كومېدىيىلەر سەھنىلەشتۈرۈلۈپ، خەلقنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى.

خەلق ئاممىسىنىڭ كۈنسېرى ئېشىپ بېرىۋاتقان ماددىي ۋە مەدەنىيەت تۇرمۇش ئېھتىياجىغا ماسلىشىش، يېڭى دەۋر-

دىكى جانلىق تەشۋىقاتچىلىق رولىنى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن مەكتەپ ناھىيىلىك «دولان ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى» زور تىرىشچانلىق بىلەن مەزمۇنى مول، سۈپىتى ياخشى سەنئەت نومۇرلىرىنى تىرىشىپ ئىجاد قىلماقتا.

قۇتلۇق كۈندىكى ئالقىش سادالىرى

(شائىر ئا. ئۆتكۈرنىڭ 70 ياشقا تولغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىدىن خاتىرە)

مۇھەممەت ئەيسا

1993 - يىلى 7 - ئاينىڭ 8 - كۈنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى تارىخ ماتېرىياللار كومىتېتىنىڭ باشلامچىلىقىدا، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئەدەبىيات تەتقىقات ئورنى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى قاتارلىق تۆت ئورۇن بىرلىشىپ ئاتاقلىق شائىر، يازغۇچى، ئالىم ۋە ئەدەب، ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىلى يولداش ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ 70 ياشقا تولغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن «ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئىجادىيىتى ھەققىدىكى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ يىغىن زالىدا ئۆتكۈزۈلدى.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىرىدىن ئىبراھىم روزى، پاشا ئىشان،

ئۇچۇرلار

سابق مۇئاۋىن رەئىسلىرىدىن قەمبەرخان ئەمەت، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ باش كاتىپى ئىسمايىل تىلىۋالدى، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتىنىڭ باش كاتىپى قاسىم ھېمىت، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى قېيىۇم تۇردى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى پارتكۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى ئاۋۇت توختى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلىق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىدىكى باشقا پېشقەدەم رەھبەرلەردىن سىدىق مۇسايۇپ، ئەنۋەرخان بابا، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مۇھەممەت شاۋۇدۇن قاتارلىق كىشىلەر يىغىن سەھنىسىدىن ئورۇن ئالدى.

بۇگۈنكى يىغىنغا شائىر ۋە يازغۇچى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ ئائىلە - تاۋابىئاتلىرى، ئۇستازلىرى، يېقىن دوستلىرى، شاگىرتلىرى، قەلەمداش - پىكىرداشلىرى ۋە كەڭ ئەدەبىيات سەنئەت، نەشرىيات، مەتبۇئات، تەشۋىقات ساھەسىدىكى تونۇش - بىلىشلىرى، ئالىملار، ئەدىبلەر، يازغۇچى - شائىرلار، ئەدەبىي ئۇيۇشمىلار، تەھرىرلەر، مۇخبىرلاردىن بولۇپ 200 گە يېقىن كىشى قاتناشتى.

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن ئۇرۇمچى ۋاقتى سائەت ئىككىدە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، «تارىم ژۇرنىلى» نىڭ باش مۇھەررىرى يولداش مۇھەممەت شاۋۇدۇن يىغىنىنىڭ رەسمىي ئېچىلغانلىقىنى جاكارلىدى. ئارقىدىنلا ئاتاقلىق شائىر ۋە يازغۇچى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرگە مەخسۇس ئاتاپ تىكتۇرۇلگەن تون ۋە دوپپا كىيدۈرۈلدى. تون كىيدۈرۈش مۇراسىمىدىمۇ قاراسلاپ

ئۇرۇلۇپ تۇرغان ئالقىش چاۋاكلىرى ئۈزۈلمىدى.

ئارقىدىن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئىبراھىم روزى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ھاۋالىسىگە ئاساسەن بۇ قېتىمقى مۇھاكىمە يىغىنىنى تەبرىكلەپ تەبرىك نۇتقى سۆزلىدى. ئىبراھىم روزى ئۆز سۆزىدە: ئاتاقلىق شائىر ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر پارتىيىمىزنىڭ يېقىن دوستى، زامانىمىزنىڭ پەخىرلىنىشكە تېگىشلىك شائىرى. بىر دەۋرنىڭ كارتىنىسىنى سىزىپ بەرگۈچى ئۆتكۈر يازغۇچى دەپ باھا بەردى ۋە سۆزىنىڭ ئاخىرىدا ئاتاقلىق شائىر ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ تېنىنىڭ سالامەت، ئۆمرىنىڭ ئۇزۇن بولۇشىنى، ئىجادىيەتتە يەنىمۇ يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشىشىنى تىلىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئەدەبىيات تەتقىقات ئورنىنىڭ تەتقىقاتچىسى قادىر ئەكبەر ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ ئىجادىيەت يولى ۋە ئىجادىيەت ئىدىيىسىنى مۇھاكىمە قىلىپ، يازما نۇتۇق سۆزلىدى. ئۇ، ئۆز سۆزىدە ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ ئىجادىيەتتە بېسىپ ئۆتكەن ئەگرى - توقاي يولى، جاپالىق ئىزدىنىش جەريانى، ئىجادىيەت ئەخلاقى، جاپاغا چىداپ ئۆگىنىدىغان ئېسىل پەزىلىتى توغرىلىق كىشىنى قايىل قىلارلىق سۆزلىدى. ئارقىدىن «تارىم ژۇرنىلى»نىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى ئەنۋەر ئابدۇرېھىم «ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ ‹قەشقەر كېچىسى› داستانى ھەققىدە» نامىلىق ئىلمىي تەتقىقات ماقالىسىنى ئوقۇپ ئۆتتى. ئۇ ئۆز ماقالىسىدە «ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ ‹قەشقەر كېچىسى› داستانى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى بىلەن ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان بىر چوڭ كۆۋرۈك. شۇنداقلا ئۇ

يۇسۇپ خاس هاجىپنىڭ ‹قۇتادغۇبلىك›، ئەلىشىر ناۋائىنىڭ ‹پەرھاد - شېرىن›، «لەيلى - مەجنۇن»، ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ ‹رابىئە - سەئىدىن›، مۇللا شاكىرنىڭ ‹زەپەرنامە›، مۇللا بىلال ىسنى مۇللا يۇسۇپنىڭ ‹چاڭمۇزا يۇسۇپخان› داستانلىرىدىن كېيىن مەيدانغا چىققان ئۇيغۇر هازىرقى زامان داستانچىلىقىنىڭ يۇكسەك چوققىسى هېسابلىنىدىغان مەشھۇر داستانىدۇر» دەپ باها بەردى. ئۆزىنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى، ئاجايىپ قايىل قىلىش كۈچىگە ئىگە تەسىرلىك نۇتقى بىلەن كۆپچىلىكنى بىردىنلا ئۆزىگە جەلپ قىلغان شىنجاڭ داشۇ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ ياش مۇدىرى، دوتسېنت ئازاد سۇلتان «ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ رومانچىلىق ئىجادىيىتى توغرىسىدا» دېگەن ئىلمىي ماقالىسىنى ئوقۇپ ئۆتتى. ئۇ ماقالىسىدە مۇنداق دېدى: «يولداش ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر يالغۇز ئۆز شېئىرلىرىدىكى جانلىق، يارقىن شېئىرىي ئوبرازلىرى پەلسەپىۋىلىككە باي، چوڭقۇر مەزمۇنلۇق شېئىرىي پىكىرلىرى بىلەن بۇگۈنكى ئۇيغۇر شېئىريىتىدە داڭلىق شائىر بولۇپلا قالماي، بەلكى ئۇيغۇر پروزىچىلىقىدىمۇ ئۆزىگە خاس ئورۇنغا ئىگە داڭلىق يازغۇچىدۇر. ئۇ مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرى قۇمۇلدا كۆتۈرۈلگەن مەشھۇر خەلق قەھرىمانى تۆمۈر خەلىپە ۋە خوجىنىياز هاجى باشچىلىقىدىكى ئىككى قېتىملىق دېھقانلار قوزغىلىڭىنى يېپ ئۇچى قىلىپ تۇرۇپ، ئاشۇ ئىككى قېتىملىق دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ شەكىللىنىش، كۆتۈرۈلۈش، تەرەققىي قىلىش، غەلىبە قىلىش، ئاخىردا بېرىپ هالاك بولۇشتەك بىر قاتار تارىخىي جەريانلىرىنى تەسۋىرلەشنى ئاساس قىلغان ‹ئىز› ۋە ‹ئۇيغانغان زېمىن› رومانلىرىنى تولىمۇ مۇۋەپپەقىيەتلىك يېزىپ چىقتى. بۇ ئىككى پارچە رومان نەشىر قىلىنغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ بىر قاتار تارى-

خىي ۋە بەدىئىي قىممىتى بىلەن كىتابخانلار قەلبىنى بىردىنلا لەرزىگە سېلىپ، ناهايىتى زور ئىجتىمائىي ئۇنۇم پەيدا قىلدى. ‹ئىز› رومانى ئارقا - ئارقىدىن ئۈچ قېتىم، «ئۇيغانغان زېمىن» رومانى ئارقا - ئارقىدىن ئىككى قېتىم نەشر قىلىنىپ تىراژى شىنجاڭدا نەشر قىلىنغان كىتابلارنىڭ يۇكسەك پەللىسى بولۇپ قالدى. بۇ رومانلاردىكى پېرسوناژلار ئوبرازىنىڭ يارىتىلىشى، سىيۇژېت قۇرۇلمىسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى، پېرسوناژلار ۋە مەنزىرىلەرنى تەسۋىرلەش، ئەسەرنىڭ تىلى قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئارتۇقچىلىقلىرىنمۇ بىر قىسىم رومانلارغا سېلىشتۇرغاندا ئالاهىدە يۇقىرى تۇرىدۇ».

يۇقىرىقى ماقالىلەرنىڭ ئوقۇلۇپ بولۇشىغا زالدا يەنە قىزغىن چاۋاكلار ياڭرىدى. بولۇپمۇ ئازاد سۇلتان قاتارلىق يولداشلارنىڭ ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ ئەسەرلىرىگە بەرگەن باهاسى، يۇرگۈزگەن چوڭقۇر مۇلاهىزىلىرى بارلىق كىتابخانلارنىڭ يۇرەك سادالىرىنى ئىپادىلەپ بەرگەنىدى.

يىغىن داۋام قىلماقتا ئىدى. يىغىن رەئىسى يىغىن تەرتىپى بويىچە شېئىر دېكلاماتسىيە قىلىنىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. بۇنىڭ بىلەن شائىر ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر، شائىر ئابدۇسالام توختى، شائىر تۇرسۇنئاي هۇسەيىن قاتارلىق يولداشلار شائىرغا بولغان چەكسىز هۆرمەت تۇيغۇسى ئىچىدە ئۇنىڭ بىر قىسىم شېئىرلىرىنى هېسىياتلىق دېكلاماتسىيە قىلدى. ئارقىدىن شائىر جاپپار ئەمەت، مەهمۇت زەيدىلەر شائىرنىڭ ئىجادىيىتى يولىغا ئاتاپ يازغان قەسىدىلىرىنى ئوقۇشتى.

ئاخىردا، يىغىن رەئىسى ئىختىيارىي نۇتۇق سۆزلەشكە بولىدىغانلىقىنى ئېيتقاندا، يىغىن زالى يەنە بىر قېتىم خۇشاللىق چاۋاكلىرىغا تولدى. كىشىلەر شائىرغا بولغان چوڭقۇر هۆرمەت هېسسىياتى بىلەن پىكىر قىلىشقا ئىنتىلمەكتە

ئىدى. سۆزنى ئالدى بىلەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى تىل تەتقىقات ئورنىنىڭ تەتقىقاتچىسى ئىبراھىم مۇتىئى باشلىدى. ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ 40 - يىللاردىكى ئۇستازلىرىدىن بولغان بۇ مويسىپىت بوۋاي ئالدى بىلەن بىر چاقچاق قىلىۋېتىپ، ئاندىن ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ 1940 - يىللاردا شىنجاڭ شۆيۈەنىدە ئوقۇۋاتقان چاغدىكى ئەھۋالىنى، شۇنىڭ ئىجادىيىتىگە كىرىشىش يولى ۋە دەسلەپكى شۇنىڭ ئۇسلۇبىنى تونۇشتۇرۇپ، بەزى تارىخىي خاراكتېرلىك چۈشەنچىلەرنى بەردى. ئارقىدىن شائىر ۋە تەتقىقاتچى ئىمىن تۇرسۇن ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر شۇنىڭ ئىجتىمائىي مەزمۇن ۋە پەلسەپىۋى پىكىرلەرنىڭ چوڭقۇرلۇقى ھەققىدە؛ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ كەسپىي يازغۇچىسى، ئەينى دەۋردىكى شائىرنىڭ يېقىن دوستلىرىدىن بىرى بولغان شائىر ۋە دراماتورگ شۆكۈر يالقۇن ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ ئېسىل ئەخلاقىي پەزىلىتى ۋە قۇرداشلىرى بىلەن بولغان ئىناق مۇناسىۋىتى ھەققىدە؛ ئاپتونوم رايونلۇق بىرلىك سەپ بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ماجاڭفا، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى قەيىيۇم تۇردى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى پارتكۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى ئاۋۇت توختى قاتارلىق يولداشلار شائىر ۋە يازغۇچى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت ئالدىدىكى ئىناۋىتى، ئىجادىيەتتىكى توغرا يولى، پارتىيىمىز ۋە ھۆكۈمىتىمىزنىڭ سىياسىتىنى ھىمايە قىلىش جەھەتتىكى ئاكتىۋاللىقى ھەققىدە؛ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەش شىنجاڭ تارىخىي ماتېرىياللىرى كومىتېتىدىن خالىق ساقى، رازىيە خانىملار ئابدۇرېھىم

ئۆتكۈرنىڭ ئىجادىيەت ئېلىپ بېرىشتىكى جاپاغا چىداش روھى، چىدامچانلىقى ۋە تىرىشچانلىقى ھەققىدە؛ شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئوبۇل ئىسلام ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ ئەسەرلىرىنى نەشر قىلىش ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇش بىلەن ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى نەشر قىلىشتا داۋاملىق قوللايدىغانلىقى ھەققىدە قىزغىن سۆز قىلدى. ئىختىيارىي سۆز قىلغۇچىلارنىڭ سانى تېخىمۇ كۆپەيىپ بارماقتا ئىدى. يىغىن باشقۇرغۇچىلار ۋاقىت ئېتىبارى بىلەن سۆزلىگۈچىلەرنىڭ سانىنى چەكلەپ يىغىن كۈنتەرتىپى بويىچە شائىر ۋە يازغۇچى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرگە ئىختىيارىي سۈپىتىدە تەييارلىغان ئورۇن ۋەشەخسىلەرنىڭ سۆزىگا تەقدىم قىلىشىنى جاكارلىدى. يىغىنىڭ ھاۋالىسى بىلەن ياش يازغۇچى دىلدار ئەزىز پاتىپاراق بولۇپ كەتمەسلىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، ھەرقايسى جايلار ۋە شەخسلەر ئەكەلگەن سۆزىگاتلارنىڭ تىزىملىكىنى بىر باشتىن ئوقۇدى. ئىمىن چىقىقان ئىدارە، ئورگانلاردىن بىردىن ئادەم چىقىپ ئەكەلگەن سۆزىگا - سالاملىرىنى شائىرغا تەزىم بىلەن ئىككى قوللاپ تەقدىم قىلدى.

ۋاقىت نېمىدېگەن تېز ئۆتكەن - ھە! يۇقىرىقى ئىشلار قىلىنىپ بولغۇچە سائەت 5.30 بولۇپ قالدى. ئەمما يىغىنىڭ كەيپىياتى ئاجايىپ قىزغىن، ھەممەيلەننىڭ كۆزلىرىدە خۇشاللىق يېشى پىلدىرلاپ تۇراتتى. شۇڭا مەن قەلبى چەكسىز ھاياجانغا تولۇپ كۆزلىرىگە ياش ئالغان شائىر ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇستازلىرى، قۇرداشلىرى، ئىشداشلىرى، قەلەمداشلىرى ۋە شاگىرتلىرىدىن چەكسىز پەخىرلەنگەن ھالدا يىغىن ئەھلىگە چوڭقۇر سالام بەردى. ئۇ شۇنداق چەكسىز شادلىقتىن، چوڭقۇر ھاياجاندىن ئۆزىنى باسالمىغان ھالدا ئۇنسىز تەلەپپۇز بىلەن «رەھمەت»، «رەھمەت» تىن باشقا سۆزنى

دېيىلمىدى، ئۇ بارلىق ھاياجان، شادلىق، رەھمەت-تەشەككۈرگە تولغان ئىپتىخارلىق ھېسسىياتى بىلەن يىغىن ئەھلىنىڭ ئۆزىگە قىلغان ھۇزمەت ھېسسىياتىغا جاۋابەن مۇنۇ ئىككى كۇپلېت رۇبائىسىنى ئوقۇپ سۆزىنى تۆگەتتى:

ئۆستۇردى قويندا ھېنى شۇ تۇپراق،
ئۆلسەممۇ، ماڭا ئۇ بولغۇسى يۇمشاق.
شۇ ۋەتەن ئىشقىدىن ئۇلۇغ نېمە بار؟
سىغمايدۇ كۆكۈلگە بۆلەك ئىشتىياق.

بۇلبۇل ئېيتۇر، گۈلزارىمدىن ئايرىما،
لاچىن ئېيتۇر: قاناتىمدىن ئايرىما.
مەن ئېيتۇرمەن: بېلىق سۈسىز نە قىلسۇن،
ھېنى خەلقىم قۇچاقىدىن ئايرىما.

ماڭا بۇ شائىرنىڭ مۇشۇ يىغىن سەھنىسىدىكى، ئۆزىنىڭ ياشقا تولغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان بۇ قۇتلۇق كۈندىكى ھەقىقىي، چىن، ساپ ۋە سەمىمىي ھېسسىياتى، جۈملىدىن ئۆزىنىڭ قەلەمداشلىرى، شاگىرتلىرى ۋە كېيىنكى ئەۋلادلاردىن كۈتكەن چوڭقۇر ئۈمىدى، ھەقىقىي يۈرەك سۆزى ئىدى.

责任编辑：迪里达尔·艾则孜
编辑：
封面设计：吐尔迪哈迪贝·纳孜尔

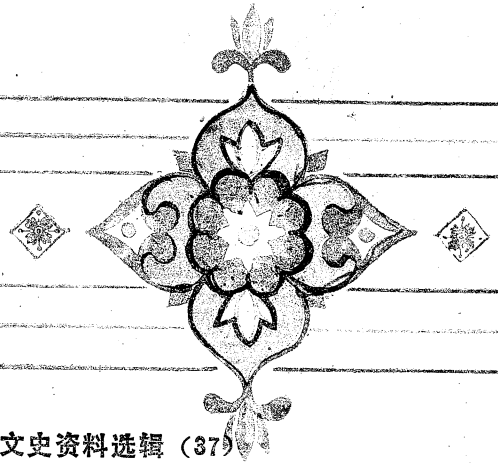

新疆文史资料选辑（37）
（维吾尔文）
中国人民政治协商会议新疆维吾尔自治区
委员会文史资料委员会 编

新 疆 人 民 出 版 社 出 版
（乌鲁木齐市建中路54号 邮编：830001）
新疆新华书店发行 新疆新华印刷厂印刷
850×1168毫米 32开本 9 印张 2 插页 千字
1994年2月第1版 1994年2月第1次印刷
印数：1—— 2,400

ISBN7—228—02735—3/K·286 定价：3.00 元